

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA

**FASCICOLA
ISTORIE – ARHEOLOGIE
HISTORY– ARCHAEOLOGY SERIES
TOM XXXV
TOME XXXV**

**EDITURA
UNIVERSITĂȚII
DIN ORADEA**

2025

**ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA
FASCICOLA ISTORIE – ARHEOLOGIE**

**COMITETUL ȘTIINȚIFIC / SCIENTIFIC
COMMITTEE**

Acad. Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)
Ioan BOCȘAN (Cluj-Napoca)
Acad. Ioan BOLOVAN (Cluj-Napoca)
Al. Florin PLATON (Iași)
Dan-Octavian CEPRAGA (Padova)
Jerome BURIDANT (Amiens)
Rudolf GÜNDISCH (Oldenburg)
Toader NICOARĂ (Cluj-Napoca)
Anatol PETRENCU (Chișinău)
GYULAI Eva (Miskolc)
Ioan SCURTU (București)
Waclaw WIERZBIENEC (Rzeszow)
Federico DONATIELLO (Padova)
Jaroslaw KINAL (Rzeszow)
SZISZKOSZNE HALÁSZ Dorottya (Miskolc)
Ion EREMIA (Chișinău)

**COLEGIUL DE REDACȚIE/
EDITORIAL BOARD:**

Director /Director
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ
Redactor-șef/ Editor-in-Chief
Lector univ.dr. Radu ROMÎNAȘU
Secretar de redacție/ Editorial Secretary
Lector univ. dr. Laura ARDELEAN

Membrii/Members

Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU

Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU

Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Prof. univ. dr. Ioan HORGA
Prof. univ. dr. Mihai DRECIN
Prof. univ. dr. Antonio FAUR
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU
Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. BODO Edith
Lector univ. dr. Cosmin PATCA
Dr. Ioan CIORBA
Dr. Florina CIURE

Analele Universității din Oradea./ Annals of the University of Oradea
Fascicola Istorie – Arheologie / History - Archaeology Series

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele

Universității din Oradea”, Fascicola Istorie – Arheologie.

The manuscripts, and the books and reviews for exchange, as well as any correspondence will be sent to address of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute orespondance, seront adresses à la redaction.

Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

The responsibility for the content of the articles belongs to the author(s).

The articles are published with the notification of the scientific reviewer.

Revista este indexată în baza internațională de date EBSCO.

The review is indexed in the EBSCO international database.

Editorial Assistance: Dr.ing. Elena ZIERLER

Address of the editorial office:

University of Oradea
Department of History
Str. Universității nr. 1, 410087 Oradea, România
Tel/ Fax (004) 0259 408167
e-mail: laura_ardelean@uoradea.ro

The review is issued under the aegis of the University of Oradea

ISSN 1453-3766

Cuprins • Contents • Sommaire • Inhalt

Studii ♦ Studies	5
Valentin-Mircea MATEI, Doru MARTA, Gruia FAZECAS ♦ Late Bronze Age Archaeological Discoveries at Biharia.....	7
Vasile MĂRCULEȚ ♦ The sarmatian-visigothic incursion into the south of the lower danube in 323, and the counteroffensive of Constantinus I north of the river: a new <i>casus belli</i> between Constantine I and Licinius.....	25
Valentin - Mircea MATEI ♦ Arheologia donjonului Cheresig: o fereastră către zorii Evului Mediu din comitatul Bihor	35
Victor MAROLA ♦ Imaginea Siriei în Evul Mediu, reflectată în surse istoriografice contemporane	45
Alexandra VRÂNCEANU PAGLIARDINI ♦ Venezia e res publica litterarum nel cinquecento. il principe Petru Cercel e gli umanisti italiani.....	55
BODO Edith ♦ Izvoarele reglementării urbariale în Partium	65
Antonio FAUR ♦ Vasile Mangra- un promotor al monografiilor sătești în Arad și Bihor	73
Augustin MUREȘAN ♦ Drapelul gărzii naționale române de la Alba Iulia sau drapelul legiunii române din Sibiu?	81
Răzvan Mihai NEAGU ♦ Considerații privind viața și activitatea protopopului greco-catolic de Turda, Artemiu Codarcea (1850-1903)	89
Radu ROMÎNAȘU ♦ Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea și Banatul. Manifestări muzicale puse în slujba identității naționale românești (1906-1940)	99
Cosmin PATCA, Laura ARDELEAN ♦ Ethnic Communities in the Commune of Rus (Sălaj County) from the Mid-Nineteenth to the Late Twentieth Century (1850–1992): A Historical-Demographic Analysis	115
Cosmin PATCA ♦ Evoluția spațială a vetrelor de sat din comuna Rus, județul Sălaj. Aspecte metodologice	129

Diana EȚCO ♦ Structuri și practici educaționale în Basarabia țaristă la începutul secolului al XX-lea.....	145
Robert C. TÖKÖLYI ♦ Relația profesori-elevi-părinți-comunitate in perioada 1922-1948. Studiu de caz: Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare	177
Adrian BRANGA ♦ Achiziția imobilului de pe strada Edgar Quinet a filialei băncii Albina din București.....	203
Cristian CULICIU ♦ Oradea celor 20 de primari. Aspecte din administrația locală interbelică (i)	209
Sanda Dumitrița BUBOI (CAPOTA) ♦ Iacob Dancea, membru marcant și finanțator al organizației P.N.L. Bihor	233
Mihaela GOMAN ♦ Orizonturi interdisciplinare în corespondența primită de Constantin Daicoviciu: de la geografie la filologie și arheologie	241
Mihai D. DRECIN ♦ Medalion: lector univ. Margareta Danciu, șef al catedrei de istorie al Institutului Pedagogic de 3 ani Oradea (1966-1971).....	251
Ion ZAINEA ♦ Publicațiile Institutului Pedagogic Oradea sub lupa cenzurii locale	263
Lidia CIOBANU ♦ Timișoara comunistă: de la utopia științifică la eșecul calității vieții.....	279
VARIA	289
Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Radu Romînașu, Laura Ardelean, Cosmin Patca, Iulia Vaisărhofer, Gabriela Antonovici, Mircea Matei ♦ „Avram Iancu între istorie, memorie și educație. Proiectul „200... PENTRU AVRAM IANCU” – demers universitar cu aplicabilitate preuniversitară	291

STUDII STUDIES

LATE BRONZE AGE ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES AT BIHARIA

*Valentin-Mircea MATEI**

*Doru MARTA***

*Gruia FAZECAȘ****

Abstract. *The present study explores the identification of the contexts associated with the Cehăluț - Hajdúbagos ceramic style in the Centura Biharia - Site 1, near Oradea. The excavations have revealed 32 archaeological features that can be attributed to the Late Bronze Age. Through meticulous examination of the artifacts unearthed, including household items and architectural elements, we gain a more profound understanding of the construction methodologies and the way of life of the people from that era. This finding significantly contributes to the historical understanding of the Bihor region and enriches the archaeological knowledge concerning the Bronze Age in this area.*

Keywords: *Biharia, dwelling, Cehăluț - Hajdúbagos, Late Bronze Age*

In Romania, as in other EU countries, archaeological investigations are an essential aspect of infrastructure development projects, in accordance with legal norms. Archaeological discoveries are analyzed and adequately documented before construction begins. Such research not only protects the cultural heritage but also expands the historical and cultural understanding of the region. They also have an educational function, emphasizing the need to maintain a balance between infrastructural progress and the preservation of cultural heritage. As part of the initiative to improve access on county roads in the Oradea Metropolitan Area – Lot 3, which includes the Biharia bypass, a preventive archaeological investigation was carried out at the point called Site 1 (km. 0+425 – 1+000), located on the south-eastern edge of Biharia village, Bihor County (Fig. 2). The beneficiary of the project was the Bihor County Council. This research was carried out in accordance with legal regulations and was led by expert archaeologist Doru Marta from Țării Crișurilor Museum¹.

The northern area of Crișuri Rivers Basin from Romania² was inhabited by a population characterized by the Cehăluț - Hajdúbagos ceramic style which belong to

* University of Oradea - Doctoral School of History: e-mail: mircea.matei3@gmail.com.

** Țării Crișurilor Museum - Museum Complex: email: dorumarta67@yahoo.com.

*** Țării Crișurilor Museum - Museum Complex: email: gruiia74@yahoo.com.

¹ Preventive archaeological research authorization no. 13/17.01.2024.

² Gruia Fazecaș, *Partium ≠ Crișana ≠ North-West Romania ≠ North-West Transylvania. A geographical and archaeological perspective on space delineation*, in Aurel Chiriac, Ioan Goman (coords.), *In Honorem Centenar Tereza Mozes*, Oradea 2019, p. 37-52.

the first two phases of the Late Bronze Age³ Biharia is located in the Crișurilor Plain, in the central-western part of Bihor County, on the DN 19 route that connects Oradea to Satu Mare, at about 14 kilometers from Oradea. To the north, Biharia borders the communes of Tămășeu and Sălard, to the east it borders Cetariu, to the west is the commune of Borș, and to the south are the commune of Paleu and the Municipality of Oradea. The commune of Biharia covers 5452 hectares, which is equivalent to approximately 7.3% of the total area of the Oradea Metropolitan Area (Fig. 1).

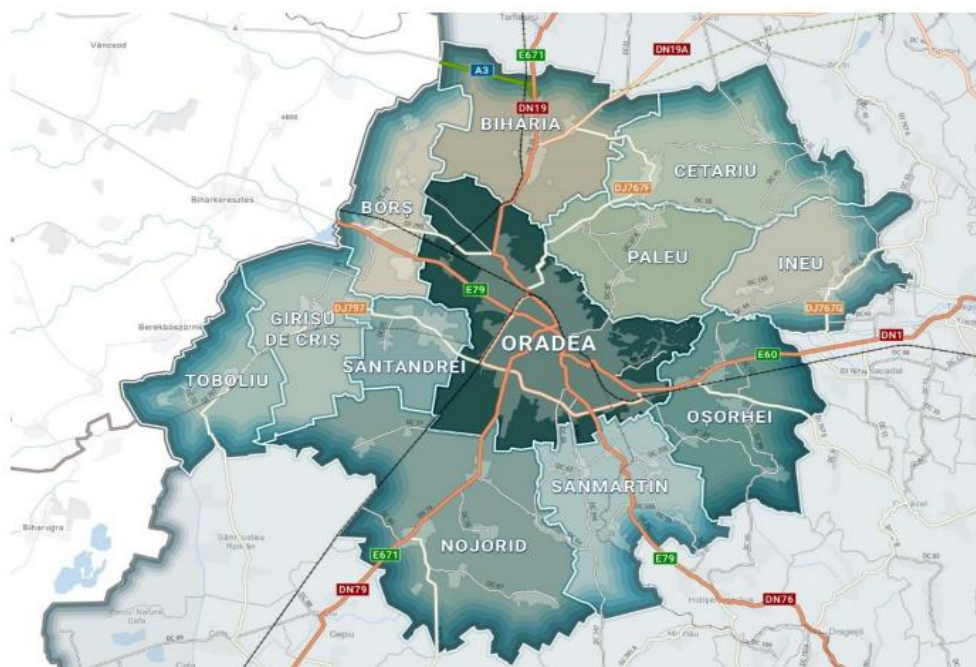

Fig. 1. Administrative map – Oradea Metropolitan Area

Biharia is located in a high plain area, at the base of a Oradea Hills that forms the piedmont of the Plopiș Mountains. The village is crossed by the Ceșmeu / Kősmő river. The studied area was frequently flooded by the Ceșmeu stream, which, until the mid-20th century, had a course divided into several branches, which led to floods and, consequently, to the accumulation of sand and marshy soil in the region affected by the project.

The earliest documented mention of Biharia dates to 1075⁴, when the fortress there was a moat-like fortification surrounded on three sides by water-filled ditches with a width ranging from 15 to 20 meters. The eastern portion of the fortification was not required to have ditches due to the presence of the Ceșmeu stream, which

³ Orsolya Gyurka, Molnár Zsolt., *Schimbările peisajului cultural la începutul Epocii Bronzului Târziu în nord-vestul României. Studiu comparativ*, in *Crisia*, nr. LII, Supliment nr. I, 2022, p. 62.

⁴ *Documente privind istoria României, 1951, veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania, vol. I (1075—1250)*, București 1951, p. 3.

created a marshy area extending for several hundred meters up to the hill where the village of Cauaceu is currently situated. This natural feature made the fortress challenging to attack.

The first artifacts were accidentally discovered near the earthen fortification in the vicinity of the Ceşmeu stream at the end of the 19th century. These Bronze Age objects were described in a 1892 study by Hampel József. Among the 12 bronze artifacts he mentioned were a celts-type axe and a spearhead⁵. The first organized archaeological excavations at the fortress began in 1900 under the direction of Cséplő Péter and Karácsonyi János, both of whom were members of the Bihar County Archaeological and Historical Society⁶. Two years later, in 1902, a grave of a horseman was discovered by chance in a vineyard on the Somlyóhegy hill, southeast of the fortress. The grave contained a bridle, an arrow, and a stirrup. In the same year, Karácsonyi J. directed an additional archaeological excavation campaign on the same hill, during which seven additional graves from the 9th and 10th

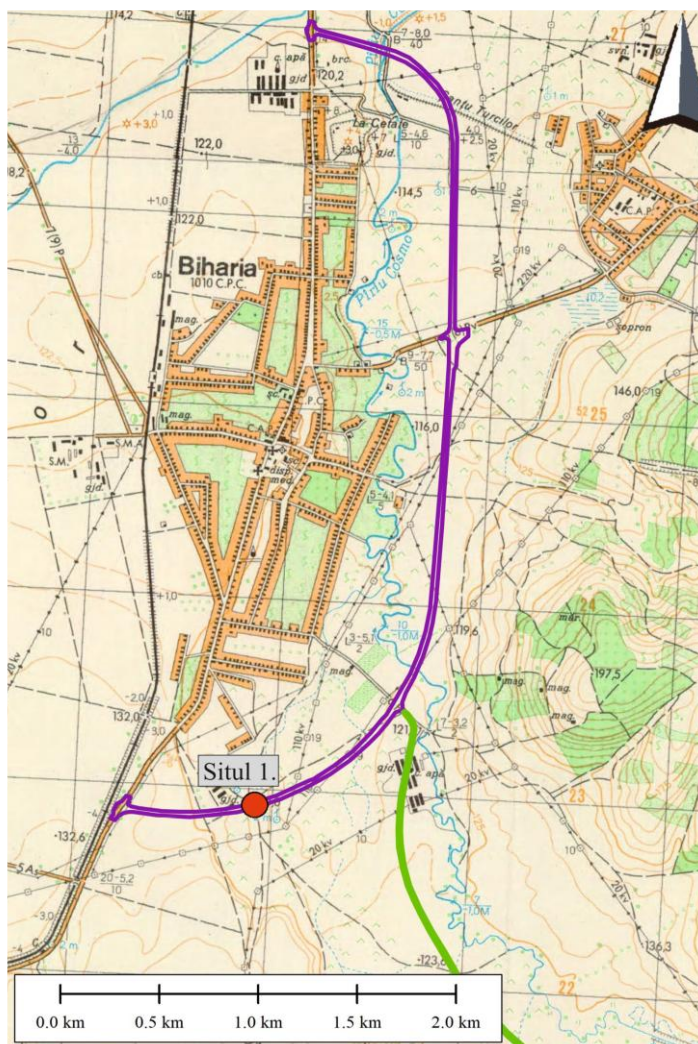

Fig. 2. Location of the site Biharia - Site 1 on the route of the Biharia bypass

⁵ Hampel József. *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. II, Budapest, 1892, p. 296.

⁶ Cséplő P., *Régészeti ásatásokról a bihari várban*, in *Archeologiai Értesítő*, nr. XXI, 1901, p. 69-72; Karácsonyi János., *Ásatásról a bihari földvárban*, in *Archeologiai Értesítő*, nr. XXI, 1901, p. 72-74.

centuries were unearthed⁷.

In 1924-1925, archaeological research was resumed by Roska Márton in the southern area of the earthen fortification, in a place called Cărmidărie. A total of 506 graves were identified in the area. The majority of these graves date back to the 11th to 13th centuries, with some dating back to the 4th century⁸.

Following the conclusion of World War II in 1954, the archaeologist Mircea Rusu from Cluj proceeded with the excavations, concentrating on the same cemetery that had been previously investigated by Roska Márton⁹. Between 1973 and 1980, the archaeologist Sever Dumitrașcu from Oradea was the coordinator of 10 systematic archaeological excavation campaigns. The campaigns under discussion took place in 1973, 1974–1977, 1978, 1979, and 1980¹⁰. The investigations were carried out in three distinct areas: inside the earthen fortification, especially in the central and southwestern areas; in the perimeter located south of the fortress (places named by Dumitrașcu *Lutărie 1, 2, 3, Cărmidărie 1, 2*); and in the perimeter north of the fortress (*Grădina C.A.P. – Baraj* and *Insulă* areas). In 1981 and 1982, S. Dumitrașcu conducted systematic excavations in the north of the earthen fortification, in *Grădina C.A.P. – Baraj* and between 1976-1982, discovering archaeological features from the Neolithic to the Medieval Ages. In 1998, 2000, 2001 and 2002, S. Dumitrașcu resumed archaeological research in the fortress through four excavation campaigns. At that time, four archaeological sites were recognized in Biharia: *Lutărie, Gădina de legume, Cetatea de pământ* and *Strada Cetății - segment of the Transylvania Highway 3C, between kilometers 59+450 and 59+700*¹¹.

The diagnostic archaeological research conducted in 2023 along the planned route of the Biharia bypass, overseen by Corina Toma, an archaeologist at the Țării Crișurilor Museum, resulted in the identification of six additional archaeological sites. Of these sites, we will now present the Late Bronze Age finds from *Site 1*, which also contains finds from the Middle Ages. The investigated area of Biharia - *Site 1*, extends from km. 0+425 and 1+000 on the road. The purpose of preventive archaeological research was to identify and document the area's archaeological potential by determining the presence of archaeological materials and structures.

⁷ Karácsonyi János, *Bihari honfoglalás kori sírról*, în *Archeologiai Értesítő*, nr. XXIII, Budapest, 1903, p. 66–67.

⁸ Roska Marton, *Bihar-vármegye múltja a legrégibb időkől a honfoglalásig*, în Nadányi Z. (Szerk.), *Bihar-vármegye*, Budapest, 1938, p. 12.

⁹ Mircea Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul Cetății Biharea*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj* III, 1960, p. 7–25.

¹⁰ Sever Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*, în Ziridava X, 1979, 195-214; Idem, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n.*, în *Crisia*, XIII, 1983, 35-142.; Idem, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *Materiale și Cercetări Arheologice* XVI, 1986, 194-201; Idem, *Stațiunea Biharea, jud. Bihor*, în *Materiale și Cercetări Arheologice* XVII, 1992, 194-201; Idem, *Biharia I. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994.

¹¹ Doru Marta, Fechet-Porsztner K., Katocz Z., C. Ghemiș, *Raport de cercetare arheologică preventivă „Creșterea accesibilității pe drumurile județene în zona metropolitană Oradea – Lot 3. Centura ocolitoare a localității Biharia km. 0+000 – 5+601. Sit. 1: km. 0+425 – 1+000”*, Oradea, 2024 (mss.).

A single research area was established and excavated using heavy-duty mechanical equipment in several lanes. Starting from the eastern edge of the area, the work advanced westward, digging to a depth of approximately 0,80 to 0,90 meters. Once the surface was uncovered, two types of sterile layers were evident, in which the complexes were highlighted: one reddish-brown and the other yellow orange. This variation is due to the location of the research area within the overflow area of the Crișul Mic creek and the Ceșmeu stream. As unearthing progressed, the identified complexes were delineated through manual scraping and investigated and documented using specific archaeological methods.

Throughout the area examined, the soil layers presented the same features. Preventive archaeological investigations revealed the following stratigraphic levels:

- From 0 to 0.20/0.30 m, the upper part of the entire area included a vegetal/agricultural layer, of a grayish-brown color. It is worth noting that, due to the heavy rains in the winter of 2023/2024, certain sectors were flooded.

- Between 0.30 and 0.60 m, a compact layer of grayish-black soil, very poorly pigmented, was found; in the northern part of the studied area, the soil of this level presented a reddish-brown hue, typical of forest soils.

- Between 0,60 and 1,00 m, the layer was made up of sandy yellow clay, of no archaeological importance.

A total of 52 features were discovered during the archaeological investigations on the Biharia – *Site 1*. Of these, 15 did not contain archaeological materials. Archaeological materials, exclusively pottery, were found in 32 features. Five other features were attributed to the Middle Ages. Based on the ceramic analogues, these 32 features have been attributed to the Cehăluț – Hajdúbajos I (Fig. 3). In the absence of radiocarbon analyses, the site of Biharia - *Site 1* can be more broadly chronologically situated in the first two stages of the Late Bronze Age (BT I-II - 1600-1200 BC)¹².

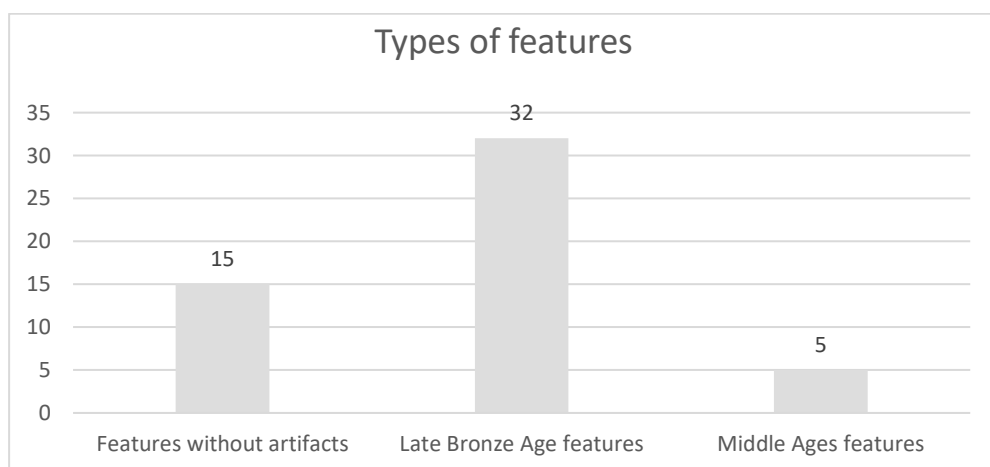

Fig. 3. Types of features in Biharia – Site 1

¹² Florin Gogâltan, *Despre cronologia absolută a Bronzului târziu în estul Bazinului Carpatic*, în *Tyragetia*, S.N., XIII (XXVIII), 45–70.

The features attributed to the Late Bronze Age can be seen in the synthetic situation in **Tab. 1.**:

Complex No.	Size Length x width	Maximum depth	Archaeological material discovered
Cx. 1	3,1 x 2,2 m	-0,60 m	large vessel
Cx. 2	3,1 x 3,45 m	-0,48 m	ceramic fragments
Cx. 3	2,8 x 3,1 m	-0,64 m	ceramic fragments
Cx. 4	3,75 x 3,4 m	-0,60 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 5	5,1 x 4,8 m	-0,60 m	ceramic fragments, coal
Cx. 9	0,95 x 0,9 m	-0,29 m	ceramic fragments
Cx. 10	0,8 x 0,7 m	-0,20 m	ceramic fragments
Cx. 12	3,2 x 3,0 m	-1,00 m	ceramic fragments
Cx. 15	2,2 x 2,1 m	-0,36 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 17	1,8 x 1,7 m	-0,71 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 20	2,8 x 2,7 m	-0,68 m	fragmented bowl
Cx. 25	3,1 x 3,0 m	-0,58 m	pottery
Cx. 26	3,2 x 3,0 m	-0,76 m	pottery
Cx. 27	2,4 x 2,0 m	-0,57 m	pottery
Cx. 29	3,4 x 2,0 m	-0,48 m	pottery
Cx. 31	3,4 x 3,0 m	-0,40 m	ceramic fragments
Cx. 32	2,4 x 2,0 m	-0,63 m	ceramic fragments
Cx. 33	3,0 x 2,70 m	-0,75 m	ceramic fragments
Cx. 34	3,5 x 2,4 m	-0,80 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 35	4,0 x 3,8 m	-0,71 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 36	5,10 x 3,0 m	-0,60 m	ceramic fragments
Cx. 37	3,2 x 2,4 m	-0,35 m	ceramic fragments
Cx. 40	2,8 x 2,5 m	-0,21 m	ceramic fragments, adobe, charcoal
Cx. 42	3,1 x 1,4 m	-0,70 m	ceramic fragments
Cx. 45	3,0 x 2,7 m	-0,62 m	ceramic fragments
Cx. 46	3,1 x 2,6 m	-0,62 m	ceramic fragments
Cx. 48	3,2 x 1,7 m	-0,84 m	ceramic fragments
Cx. 49	3,65 x 1,6 m	-0,90 m	ceramic fragments
Cx. 50	2,4 x 2,0 m	-0,90 m	ceramic fragments
Cx. 51	2,3 x 2,25 m	-0,69 m	ceramic fragments
Cx. 52	2,6 x 2,35 m	-0,52 m	ceramic fragments

Tab. 1. Late Bronze Age features from Biharia – *Site 1.*

Most of the Late Bronze Age structures are concentrated in the central area of the site (see Fig. 4 and 5).

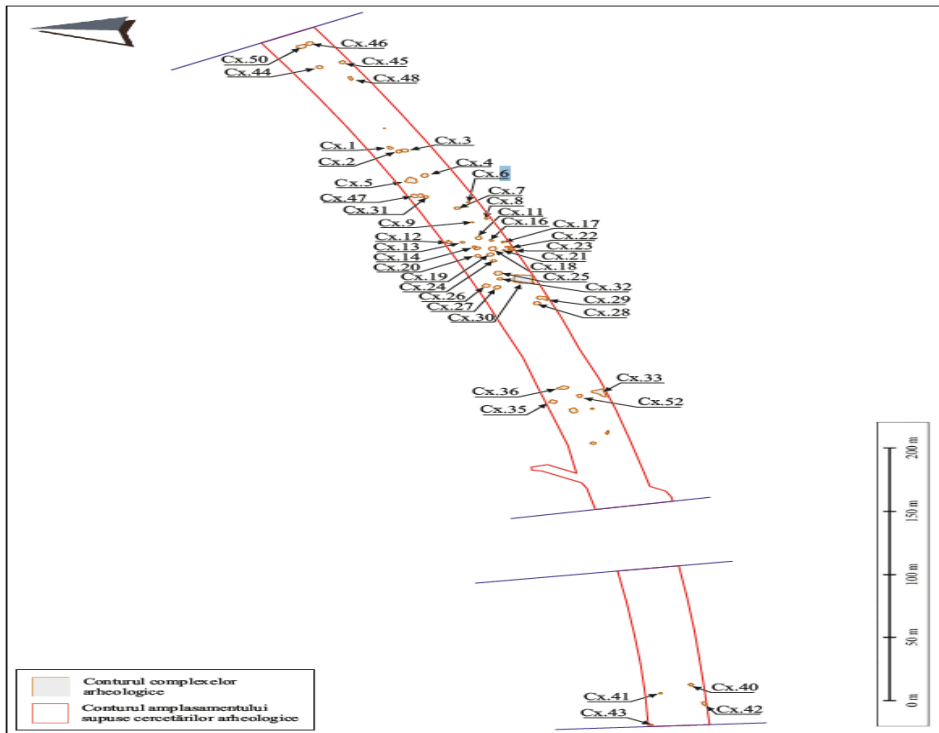

Fig. 4. The layout of archaeological features within Biharia - *Site 1*

Fig. 5. Aerial view from the south-west over Biharia - *Site 1*

Regarding the wider context of the Late Bronze Age, in the Eastern Carpathian Basin in the second half of the 2nd millennium BC, archaeological research indicates significant changes in the development of human communities. By the end of the Middle Bronze Age, fortified settlements and *tell* sites began to be abandoned like those at Sântion – *Dealul Mănăstirii / Kolostordomb*¹³, Roșiori – *Cetatea de pământ*¹⁴ and Toboliu – *Dâmbu Zănăcanului*¹⁵ in the nearby being replaced by numerous open settlements with a single level, suggesting a restructuring of society during that period.

The stylistic changes in material culture that emerged during the Late Bronze Age in the Crișuri Basin area were initially documented by S. Dumitrașcu and Emödi János, who examined the Late Bronze Age pottery from Biharia – *Grădina CAP – Baraj*. They assigned the finds to the first two stages of the Late Bronze Age (Br C -

¹³ Gruia Fazecaș, Demjen Andrea., Florin Gogâltan, *The archaeological “Way of the water”. Bronze- and Middle Ages site of Sântion “Dealul Mănăstirii”, Bihor County*, în *Crisia* 52, 2022, 23–34.; Gruia. Fazecas, Florin Gogâltan, Kátocz Zoltán., *The time of the Bronze Age tell settlement from Sântion Movila Mănăstirii*, in Victor Sava, Florin Gogâltan (eds.), *The Bronze Age on both sides of the Carpathians. Studies in Honor of Tudor Soroceanu at 80 years*, Cluj-Napoca: Mega, 2024, 253-270.

¹⁴ Gruia Fazecaș, Florin Gogâltan, *The Otomani Communities in the Crișuri Rivers Basin. A New Perspective on the South-eastern Border of the Otomani-Füzesabony Cultural Complex (OFCC)*, in K.P. Fischl, T.L. Kienlin (eds.), *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 345. Bonn: Habelt 2019, p. 325-326; T.L. Kienlin, *Diversity rather than Uniformity: Bronze Age Tell Settlement in North-Western Romania. Part II: Catalogue of Sites Covered by Magnetometry in Bihor and Satu Mare Counties*, in T. L. Kienlin, A. Găvan (eds.), *Bronze Age Tell Settlements in North-Western Romania. Current Approaches and Recent Investigations*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 364. Bonn: Habelt 2021, p. 191-193.

¹⁵ Alexandra Găvan, Marian Adrian Lie, T.L. Kienlin, *Preliminary report on the 2019 excavation undertaken on the outer settlement of the tell from Toboliu (Bihor County)*, in *Crisia* 50, 2020, 59–74; A. Găvan, Tobias L. Kienlin, A. Röpke, N. Nolde, T. Zerl, M. Zickel, M.A. Lie, G. Fazecaș, Fl. Gogâltan, *Living together or apart? Unravelling the development: internal Organization and social structure of a complex Bronze Age tell settlement at Toboliu, western Romania*, in *Crisia* 51, 2021, 59 – 76; A. Găvan, M. A. Lie, N. Nolde, T. Zerl, A. Röpke, M. Zickel, T.L. Kienlin, G. Fazecaș, *Preliminary Report on the 2021 Excavation Season at Toboliu*, in *Crisia* 52, 2022, 65–84; M.A. Lie, C. Cordoș, A. Găvan, G. Fazecaș, T.L. Kienlin, F. Gogâltan, *An overview of the Bronze Age tell-settlement in Toboliu (Bihor County, Romania)*, in *Gesta* 17, 2018, 63–76; M. A. Lie, *A Particular Case of Bronze Age Household*, in T.L. Kienlin, A. Găvan (eds.), *Bronze Age Tell Settlements in North-Western Romania. Current Approaches and Recent Investigations*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 364, Bonn: Habelt 2021, p. 253–276; M.A. Lie, *Structure Layouts as a Means of Understanding Household Activities at the Bronze Age Tell Site of Toboliu (Western Romania)*, in T. L. Kienlin (ed.), *Household Practices and Houses – Current Approaches from Archaeology and the Sciences. Cologne Contributions to Archaeology and Cultural Studies 4*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 399. Bonn: Habelt 2024, p. 293-311, M.A. Lie, *From hearths to homes: Fire installations in the Bronze Age settlement of Toboliu*, in *Acta Archaeologica* 76(1), 2025, p. 83-100.

D) to a horizon designated as of "Oradea - Cociuba Mare - Biharea" type¹⁶. In a subsequent study, N. Chidioșan and Emödi J. examined post Otomani artifacts from the Crișul Repede gorge and incorporated them into the Igrîța cultural group which flourished in this region until the emergence of the Gáva ceramic style. Given the findings in Biharia, they are inclined to incorporate them (although with certain reservations) among the Igrîța discoveries¹⁷. S. Dumitrașcu, revisiting the issue, advances the concept of "Biharea culture" as "a group in its own right", a proposition that is substantiated by the Late Bronze Age (Br. C – D – Ha A1)¹⁸.

Regarding the current terminology, the beginning of the research on the Cehăluț-Hajdúbagos ceramic style dates back to the 1960s–70s, when Tibor Kovács introduced the name Hajdúbagos group into the literature based on the finds from the Bronze Age cemetery in Hajdúbagos¹⁹. Until the mid-2000s, the group was researched in parallel, independently, in Hungary and Romania. In Hungary, it is referred to in the literature as Hajdúbagos, and in Romania as Cehăluț or Pișcolt-Cehăluț.

At the beginning of the Late Bronze Age, settlements were small and inhabited for short periods of time. Cremation became the dominant practice. The phenomenon of bronze object deposits continued and intensified. "Vessel deposits" type contexts are common²⁰. Changes in metallurgical production were also observed. Bronze processing became more frequent, and the diversity of production increased. For the future, the intention is to publish the ceramic material discovered at the Late Bronze complex, as well as to obtain ¹⁴C dates for a more precise dating of the site.

List of illustration:

- Pl. I** – A (1, 2, 3) Feature Cx.1 photos (outline, profile, groundwork); B (1, 2) Technical drawing of the ground plan and southern profile.
- Pl. II** – A (1, 2, 3, 4), Feature Cx. 15 (outline, profile, groundwork); B (1, 2, 3) Technical drawing of the ground plan and northern profile.
- Pl. III** – A (1, 2, 3, 4) Feature Cx. 25 (outline, profile, groundwork); B (1, 2) Technical drawing of the ground plan and northern profile.
- Pl. IV** – A (1,2,3) Feature Cx. 33 (outline, profile, groundwork); B (1, 2) Technical drawing of the ground plan and northeastern profile.

¹⁶ Sever Dumitrașcu, Ioan Emödi *Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, in Acta Musei Porolissensis IV, 1980, p. 53-54.

¹⁷ Nicolae Chidioșan, I. Emödi, *Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului*, in Crisia XII, 1982, p. 82-85.

¹⁸ Sever. Dumitrașcu, *Biharia I. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994, p. 110-111.

¹⁹ Ioan Bejinariu, *Archaeological contributions to the knowledge of the Bronze Age in the Șimleului Depression (II). The Cehăluț – Hajdúbagos type discoveries from the Late Bronze Age*, Cluj-Napoca, 2022., p. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 22.

Literature:

- Bejinariu Ioan, Archaeological contributions to the knowledge of the Bronze Age in the Șimleului Depression (II). The Cehăluț – Hajdúbajos type discoveries from the Late Bronze Age, Cluj-Napoca, 2022.
- Chidioșan Nicolae, I. Emödi, Grupul cultural Igrîța de la sfîrșitul epocii bronzului, in *Crisia* XII, 1982, 61-86.
- Cséplő P., Régészeti ásatásokról a bihari várban, in *Archeologiai Értesítő*, nr. XXI, 1901, 69-72.
- Dumitrașcu Sever, Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea, in *Ziridava* X, 1979, 195-214.
- Idem, Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n., in *Crisia*, XIII, 1983, 35-142.
- Idem, Săpăturile arheologice de la Biharea, in *Materiale și Cercetări Arheologice* XVI, 1986, 194-201.
- Idem, Stațiunea Biharea, jud. Bihor, in *Materiale și Cercetări Arheologice* XVII, 1992, 194-201.
- Idem, Biharia I. Săpături arheologice (1973-1980), Oradea, 1994.
- Idem, Emodi Ioan, Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea, in *Acta Musei Porolissensis* IV, 1980
- Găvan Alexandra, Lie A. Marian, Kienlin L. Tobias, Preliminary report on the 2019 excavation undertaken on the outer settlement of the tell from Toboliu (Bihor County), in *Crisia* 50, 2020, 59–74.
- Găvan Alexandra, Tobias L. Kienlin, A. Röpke, N. Nolde, T. Zerl, M. Zickel, M.A. Lie, G. Fazecaș, Fl. Gogâltan, Living together or apart? Unravelling the development: internal Organization and social structure of a complex Bronze Age tell settlement at Toboliu, western Romania, in *Crisia* 51, 2021, 59–76.
- Găvan Alexandra, M. A. Lie, N. Nolde, T. Zerl, A. Röpke, M. Zickel, T.L. Kienlin, G. Fazecaș, Preliminary Report on the 2021 Excavation Season at Toboliu, in *Crisia* 52, 2022, 65–84.
- Fazecaș Gruia, Partium ≠ Crișana ≠ North-West Romania ≠ North-West Transylvania. A geographical and archaeological perspective on space delineation, in A. Chiriac, I. Goman (coords.), *In Honorem Centenar Tereza Mozes*, Oradea 2019, 37-52.
- Idem, Demjen Andrea, Gogâltan Florin, The archaeological “Way of the water”. Bronze- and Middle Ages site of Sântion “Dealul Mănăstirii”, Bihor County, în *Crisia* 52, 2022, 23–34.
- Idem, Gogâltan Florin, Kátocz Zoltán., The time of the Bronze Age tell settlement from Sântion Movila Mănăstirii, in V. Sava, Fl. Gogâltan (eds.), *The Bronze Age on both sides of the Carpathians. Studies in Honor of Tudor Soroceanu at 80 years*, Cluj-Napoca: Mega, 2024, 253-270.
- Idem, Gogâltan Florin, The Otomani Communities in the Crișuri Rivers Basin. A New Perspective on the South-eastern Border of the Otomani-Füzesabony Cultural Complex (OFCC), in K.P. Fischl, T.L. Kienlin (eds.), *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*.

- Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 345. Bonn: Habelt 2019, 317–349.
- Gogâltan Florin, Despre cronologia absolută a Bronzului târziu în estul Bazinului Carpatic, în *Tyragetia*, S.N., XIII (XXVIII), 45–70.
- Gyurka Orsolya., Molnár Zsolt, Schimbările peisajului cultural la începutul Epocii Bronzului Târziu în nord-vestul României. Studiu comparativ, în *Crisia*, nr. LII, Supliment nr. I, 2022, 58-91.
- Gyurka Orsolya, Contributions to dating the Late Bronze Age pottery in North–Western Romania, în *Ziridava* 38, 2024, 131-165.
- Hampel József, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. II, Budapest, 1892.
- Karácsonyi János, Ásatásról a bihari földvárban, în *Archeologiai Értesítő*, nr. XXI, 1901, 72-74.
- Idem, Bihari honfoglalás kori sírról, în *Archeologiai Értesítő*, nr. XXIII, Budapest, 1903, p. 66 –67.
- Tobias L. Kienlin, Diversity rather than Uniformity: Bronze Age Tell Settlement in North-Western Romania. Part II: Catalogue of Sites Covered by Magnetometry in Bihor and Satu Mare Counties, in T. L. Kienlin, A. Găvan (eds.), *Bronze Age Tell Settlements in North-Western Romania. Current Approaches and Recent Investigations*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 364. Bonn: Habelt 2021, 79-2016.
- Kovács Tibor, A hajdúbagosi bronzkori temető. Bronze Age cemetery at Hajdúbajos, in *Folia Archaeologica* 21, 1970, 27-45.
- Marian Adrian Lie, A Particular Case of Bronze Age Household, in T.L. Kienlin, A. Găvan (eds.), *Bronze Age Tell Settlements in North-Western Romania. Current Approaches and Recent Investigations*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 364, Bonn: Habelt 2021, 253–276.
- Idem, Structure Layouts as a Means of Understanding Household Activities at the Bronze Age Tell Site of Toboliu (Western Romania), in T. L. Kienlin (ed.), *Household Practices and Houses – Current Approaches from Archaeology and the Sciences*. Cologne Contributions to Archaeology and Cultural Studies 4. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 399. Bonn: Habelt 2024, 293-311.
- Idem, From hearths to homes: Fire installations in the Bronze Age settlement of Toboliu, in *Acta Archaeologica* 76(1), 2025, 83-100.
- Idem, C. Cordoș, A. Găvan, G. Fazecaș, T.L. Kienlin, F. Gogâltan, An overview of the Bronze Age tell-settlement in Toboliu (Bihor County, Romania), in *Gesta* 17, 2018, 63–76.
- Idem, A. Găvan, C. Cordoș, T.L. Kienlin, G. Fazecaș, F. Gogâltan, The Bronze Age Tell Settlement at Toboliu (Bihor County, Romania). A Brief Outline of Recent Investigations, in K.P. Fischl/T.L. Kienlin (eds.), *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 345. Bonn: Habelt 2019, 351–368
- Marta Doru, Fechet-Porsztner K., Katocz Zoltan, Călin Ghemiș, Raport de cercetare arheologică preventivă „Creșterea accesibilității pe drumurile județene în zona

metropolitană Oradea – Lot 3. Centura ocolitoare a localității Biharia km. 0+000 – 5+601. Sit. 1: km. 0+425 – 1+000”, Oradea, 2024 (mss.).

Roller Mihai (redactor responsabil), Documente privind istoria României, 1951, veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania, vol. I (1075—1250), București 1951.

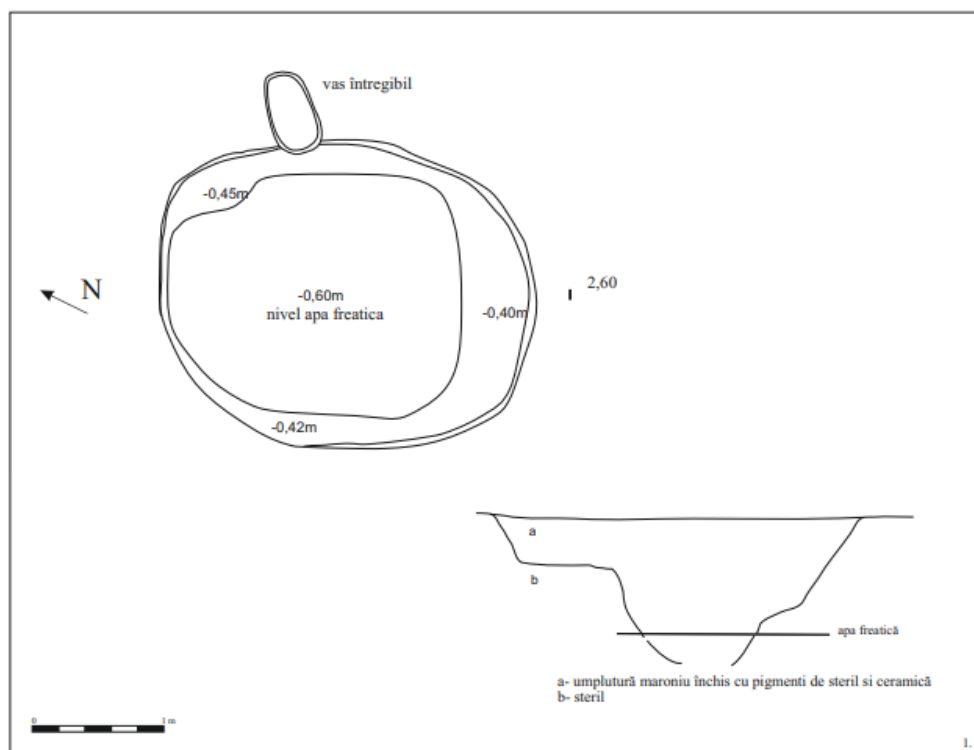
Roska Márton, Bihar-vármegye múltja a legrégibb időktől a honfoglalásig, in Nadányi Z. (Szerk.), Bihar-vármegye, Budapest, 1938, 1-15.

Rusu Mircea, Contribuții arheologice la istoricul Cetății Biharea, in Anuarul Institutului de Istorie din Cluj III, 1960, 7-25.

Pl. I

A

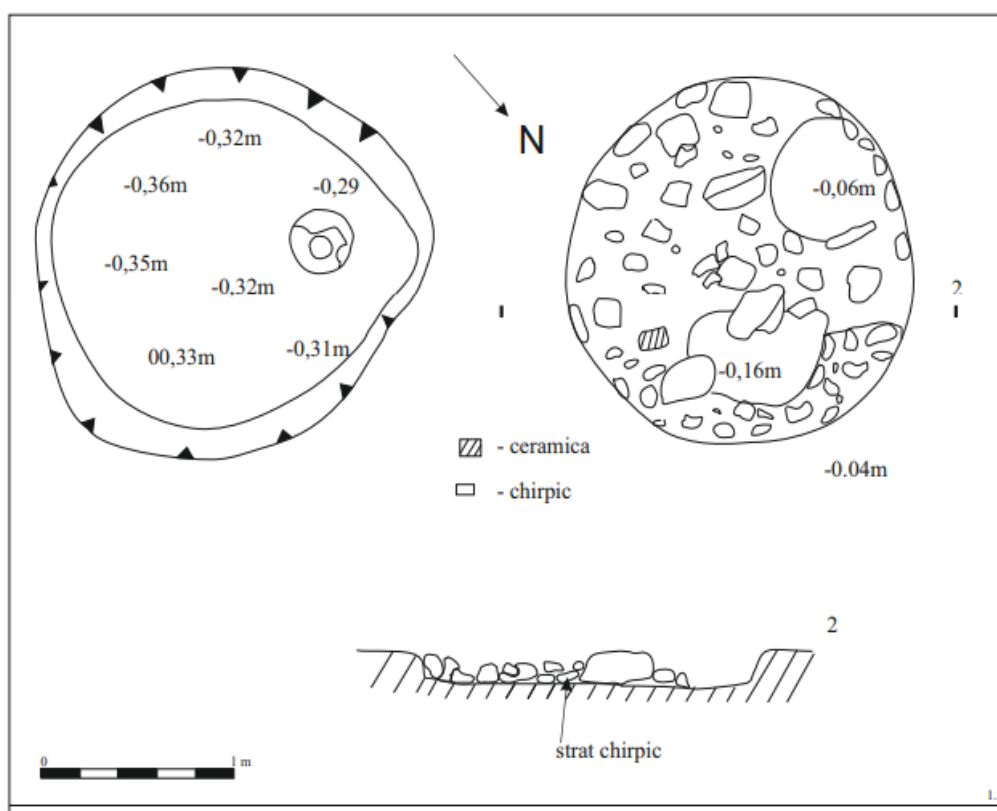

B

Pl. II

A

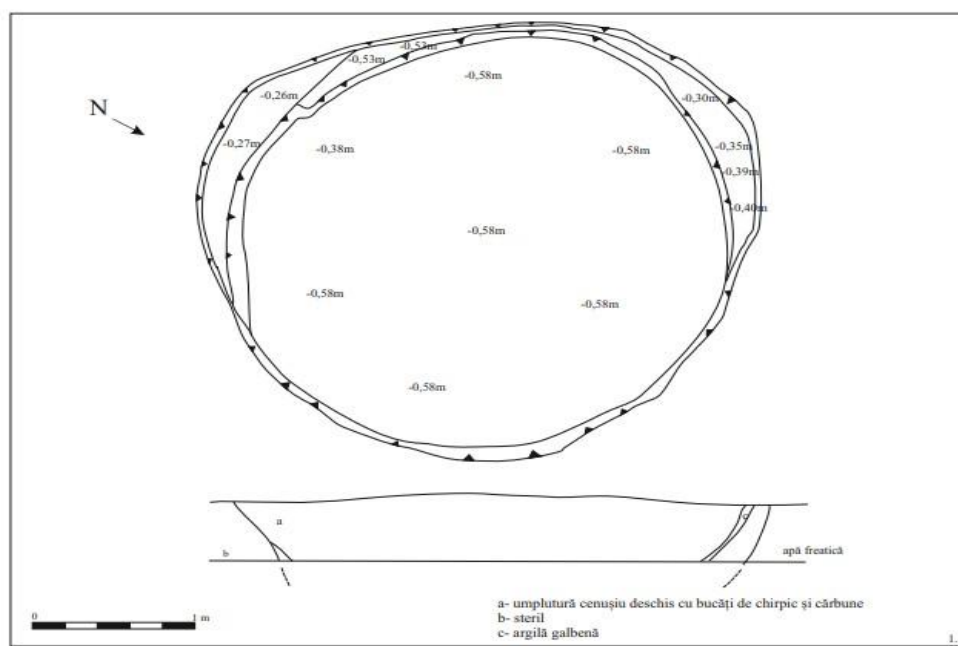

B

Pl. III

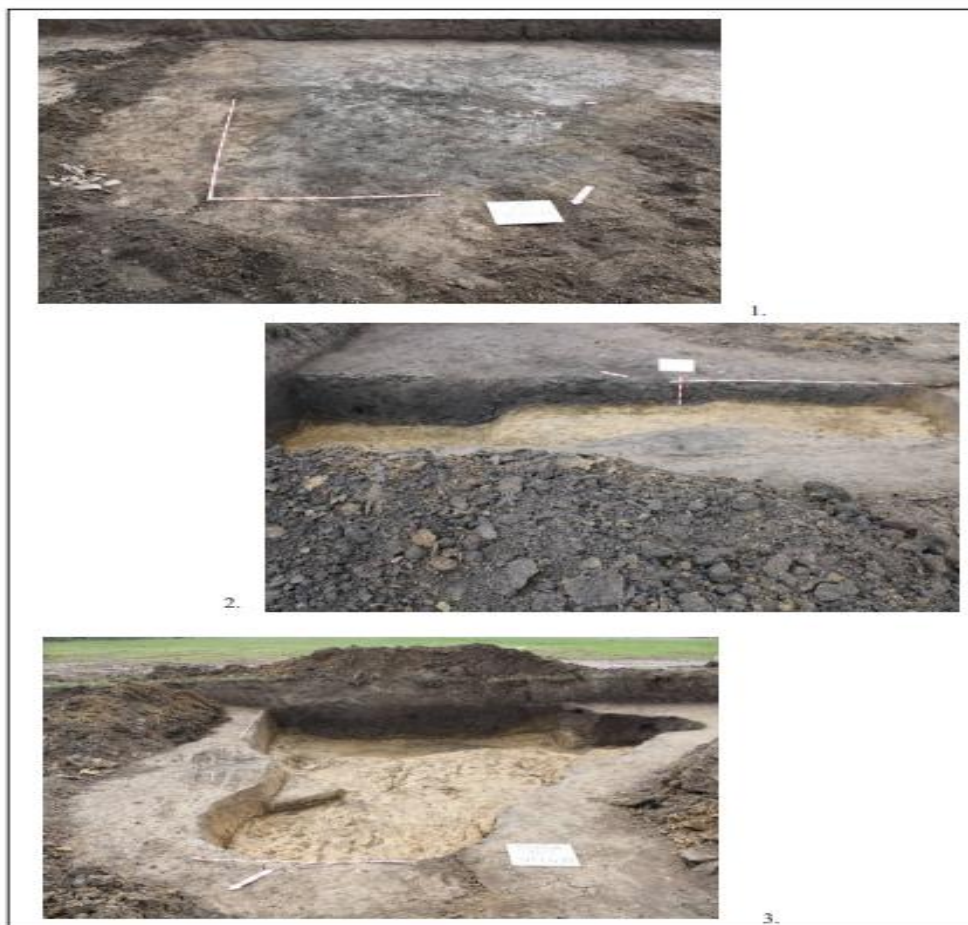

A

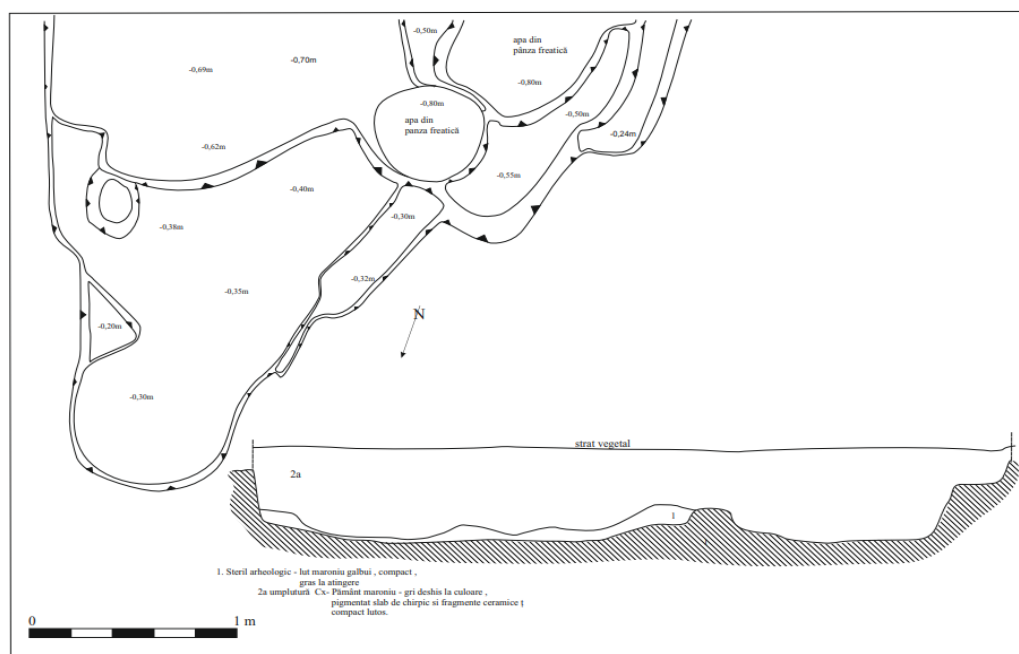

B

Pl. IV

A

B

THE SARMATIAN-VISIGOTHIC INCURSION INTO THE SOUTH OF THE LOWER DANUBE IN 323, AND THE COUNTEROFFENSIVE OF CONSTANTINUS I NORTH OF THE RIVER: A NEW *CASUS BELLI* BETWEEN CONSTANTINE I AND LICINIUS

Vasile MĂRCULEȚ*

Abstract. *In the spring of 323, the Sarmatians, from the area of Lake Meotis (Sea of Azov), led by King Rausimodos, seconded by the Visigoths, broke through the danubian limes and devastated the provinces of the Diocese of Thrace. According to the division of the territories of the empire, established between the two emperors, at the time of the barbarian attack, the Diocese of Thrace was under the jurisdiction of Licinius the emperor of pars Orientis. Constantine I, the emperor of pars Occidentis, in Thessaloniki, intervenes and defeats the barbarians. he followed the sarmato-visigoth forces across the Danube and crushed them in the South of present-day Wallachia, either near Sucidava, near the confluence of the Olt and Danube rivers, or, more likely, in the area where the Argeș river flowed into the river, in one of the two forested regions of the time, later known as Teleorman and Vlăsia. The fact that during his intervention against the sarmatian-visigoth forces, Constantine had violated the territories under the jurisdiction of Licinius, was the pretext invoked by the emperor of the East to hasten the start of the final confrontation between them. the emperor of the East transformed the intervention of his counterpart in the West into a new casus belli in their relations.*

Keywords: *Constantine I, Licinius, Rausimodos, Sarmatians, Visigoths, Teleorman, Vlasia, Lower Danube.*

The years 321-322 marked an escalation of tensions between Constantine I, emperors in *pars Occidentis*, and Licinius, emperors in *pars Orientis*. Against this background, the relations between the two are broken, at the same time as the preparations made by both for engaging in the final military confrontation are intensified. Their actions would also be reflected in the Danube policy of the two emperors, who withdrew most of their troops from the Danube border. The withdrawal of troops from the Danube frontier left the Danube limes without an effective defense, which encouraged the hostile actions of the barbarian populations north of the river. Seeking to take advantage of the favorable military situation, they resumed attacks and raids on the northern Balkan provinces of the Roman Empire.

* Independent researcher, Ph. D, <https://orcid.org/0000-0002-3400-2818>, e-mail: vasmarculeț@gmail.com

Note: This article is based on a communication presented at a symposium held in Mediaș in June 2025. A Romanian version is to appear in the symposium volume

The barbarian attack of 323 and the military retaliation of Constantine I

The series of barbarian attacks against the empire on the border of the Lower Danube were the Sarmatians who lived in the north-Pontic regions. They also involved in their action a part of the Visigoths, who had established several centers of power in the regions bordering the river, especially in the territories of the current Romanian Plain¹.

In the spring of 323, the Sarmatians, seconded by the Visigoths, broke through the Danubian limes and devastated the provinces of the Diocese of Thrace. According to the division of the territories of the empire, established between the two emperors, at the time of the barbarian attack, the Diocese of Thrace was under the jurisdiction of Licinius².

The action of the barbarians was significantly facilitated by the fact, already mentioned, that, in preparing the campaign against Constantine I, Licinius had withdrawn, in the winter of 322-323, a large part of the forces that ensured the guard and defense of the limes of the provinces of Moesia Secunda and Scythia Minor, to use them against his rival in the West. The fact is confirmed by a source from the fourth century, Anonymus Valesianus, who clearly records that at the time of the barbarian attack the Danubian limes *"had been neglected"* by the imperial authorities³.

A series of indirect information, contained in the *Codex Theodosianus*, make plausible the conclusion that, most likely, in their action, the barbarians also benefited from the substantial assistance of the local population. This is the only explanation, in our opinion, of the issuance, on April 28, 323, of an imperial edict, issued by the *"imperator Constantinus Augustus et Caesar"*, which was also applicable in the future, by which all those who had given support to the barbarians, who had entered the empire or had made a pact with them, were condemned to death, by burning alive. According to the provisions of the edict, *"if any man by an infamous conspiracy should give to barbarians an opportunity to plunder Romans, or if any man should*

¹ V. Mărculeț, *Bizantini și barbari la Dunărea de Jos (secolele IV-XII)*, Saint Hierarch Nicholas Publishing House, Brăila, 2013, p. 17.

² Cf. B. Lançon, *Constantin cel Mare*. Traducere prefață și note Gh. Lazăr, București, 2003, p. 26-27; Cf. B. Lançon, Thiphaine Moreau, *Constantin. Un Auguste chrétien*, Paris, 2012, p. 36-37; [or edition: B. Lançon, Thiphaine Moreau, *Constantin. Un împărat creștin*. Traducere din limba franceză de Daniela Cârstea și D. Anfile, București, 2013, p. 46]; Cf. Ch. M. Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, London and New York, 2010, p. 162; [or edition: Ch. M. Odahl, *Constantin și imperiul creștin*. Traducere de Mihaela Pop, București, 2006, p. 150]; Cf. I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 40.

³ *Excerpta Valesiana*. Recensuit J. Moreav. Editionem correctionem curavit V. Velkov, Lipsiae in Aedibus B.C. Teubneri MCMLXVIII, I.21; [or editions: *The Excerpts of Valesianus*, in „Ammianus Marcellinus with an English Translation by J.C. Rolfe, In Three Volumes, vol. III, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and William Heinemann Ltd, London, MCMLXXXVI, I.V.21; *The Origin of Constantine. The Anonymus Valesianus pars prior (Origo Constantini)*, in vol. *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views. A Source History*. Edited by S.N.C. Lieu and D. Montserrat, Routledge, London and New York, 1996, I.V(21)].

share the spoils acquired in any other way, he shall be burned alive"⁴. The provisions of the edict were explained and reinforced in the interpretation given by the *Codex Theodosianus*, which states that *"if any man collaboration with any public enemy whatsoever should take plunder or if a person should share booty with brigands, he shall be consumed by fire"*⁵.

The date of issuance of the edict has a special significance for the dating of the Sarmatian-Visigoth attack in the south of the Lower Danube and the military events related to it. From its content it is clear that it was issued after their conclusion. Based on the date of the issuance of the edict it can be stated, without the risk of being wrong, that the incursion of the barbarians into the empire was consummated before April 28, 323. On the basis of this finding, we can conclude that April 28, 323 can be admitted as a *terminus ante quem* of the Sarmatian-Visigoth attack of the spring of 323.

A series of information regarding the incursion can be found, in more summary or more detailed versions, in various Roman-Byzantine and Byzantine sources from the 4th-12th centuries. Some of these sources attribute the attack to the Sarmatians, others to the Visigoths (the Goths), and others to both ethnic groups.

A 4th century source, *Anonymus Valesianus*, attributes the attack to the Goths. According to this source, *"the Goth broke through the neglected frontiers, devastated Thrace and Moesia, and began to take spoils"*⁶.

Very possible, the brief and fairly ambiguous information, which is found in the work of Sextus Aurelius Victor's *Liber de Caesaribus*, in the second half of the 4th century, should also refer to the campaign against the Sarmats and Goths. The author, who dates the campaign during Constantine I's election of the new capital of the empire, respectively by 324, states that *"at this time, the tribes of the Goths and the Sarmas were destroyed"*⁷.

Brief information about the campaign against the Sarmatians and Goths can also be found in the chronicle of Theophanes the Confessor, from the 9th century, who dates it to the year 325. He mentions that *"in this year the most pious and victorious Constantine campaigned against the Germans, Sarmatians and Goths"*⁸.

⁴ *Imperatoris Theodosii Codex*, pe <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm>, 7.1.1; [or edition: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography by Cl. Pharr, in Collaboration with Theresa Sherrer Davidson and Mary Brown Pharr, with an Introduction by C. Dickerman Williams, Princeton University Press, 1952, 7.1.1].

⁵ *Ibidem*, [or edition: *Theodosian Code*, 7.1.1].

⁶ *Excerpta Valesiana*, I.21; [or editions: *Excerpts of Valesianus*, I.V.21; *Origin of Constantine*, I.V(21)].

⁷ Aurelius Victor, *Livre des Césaires*. Texte établi et traduit par P. Dufraigne, Paris, 1975, 41.13; [or editions: Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*. Translated with Introduction and Commentary by H.W. Bird, Liverpool, 1994, 41; Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus / Despre împărați*. Ediție bilingvă, text paralel latin-român. Studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii Gh. I. Șerban, Brăila, 2006, XLI.13].

⁸ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Grégoire, Clarendon Press, Oxford, 1997, AM 5818 [AD 325/6].

The ambiguity of the information submitted by Sextus Aurelius Victor and Theophanes Confessor makes it impossible to formulate a categorical view that they relate to the campaign against the Sarmats and Goths in 323. Therefore, we consider such a possibility as hypothetical. In fact, some historians, first of all the publishers of the above-mentioned works, believe that the information of the two authors could take into account the victories of the Visigoths and the Taiphals of 332 and the Sarmats of 334 respectively⁹.

In his late twelfth-century work, the Byzantine author John Zonaras attributes the attack of 323 to the Sarmatians and Goths. In the brief record of his history he notes that "*when the Sarmatians and Goths had bestirred themselves against territory of Romans and were plundering the Thracian sector, Constantine the Most Great took the against them*"¹⁰.

The most numerous and consistent news regarding the unfolding of the military events on the Lower Danube, determined by the Sarmatian-Gothic invasion south of the river can be found in the work of the Roman-Byzantine historian Zosimos (5th century). According to him, when Constantine I, who was in Thessaloniki, "*learned that the Sarmatians who lived near Lake Motides (Sea of Azov)*", led by King Rausimodos, "*had crossed the Danube in boats and were plundering the territory under his jurisdiction, he led his legions against them*"¹¹.

We consider it necessary to specify at this point of our approach that the Roman-Byzantine author makes a confusion regarding the jurisdiction exercised by Constantine I over the provinces of Thrace and Moesia. At the time of the barbarian attack, according to the division of the territories of the empire, established between the two emperors, the two provinces of the Balkan Peninsula were under the jurisdiction of Licinius, the emperor of *pars Orientis*.

We know from the account of the Roman-Byzantine author that, after crossing the river, the barbarian forces, commanded by King Rausimodus, "*attacked a strongly garrisoned town, the wall of which was built of stone, except for the very*

⁹ P. Dufraigne, *Notes complémentaires la Aurelius Victor*, „Livre des Césaires”. Texte établi et traduit par P. Dufraigne, Paris, 1975, p. 198, n. 18; H.W. Bird, *Commentary la Sextus Aurelius Victor*, „Liber de Caesaribus”. Translated with Introduction and Commentary by H.W. Bird, Liverpool, 1994, p. 193-194, n. 14; Gh. I. Șerban, *Note și comentarii la Sextus Aurelius Victor*, „De Caesaribus / Despre împărați”. Ediție bilingvă, text paralel latin-român. Studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii Gh. I. Șerban, Brăila, 2006, p. 282, n. 710; Cy. Mango, R. Scott, G. Greatrex, *Commentary la Theophanes Confessor*, „The Chronicle of Theophanes Congessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813”. Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Grteatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 44, n. 1.

¹⁰ Zonaras, *The History of Zonaras. From Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*. Translated by Th. M. Banchich and E.N. Lane. Introduction and commentary by Th. M. Banchich, London and New York, 2009, XIII.2.13.

¹¹ Zosime, *Histoire Nouvelle*, t. I: *Livres I-II*. Texte établi et traduit par. Fr. Paschoud, Les Belles Lettres, Paris, 2000, II.XXI.1; [or editions: Zosimus, *New History*. A Translation with Commentary by R.T. Ridley, Camberra, 1982, 2.21.1; Zosimus, *Historia Nova. The Decline of Rome*. Translated by J.J. Buchanan and H.T. Davis, San Antonio, 1967, II.21; Zosimo, *Storia Nuova*. Introduzione, traduzione e note di F. Conca. Testo greco a fronte, BUR Classici greci e latini, Milano, 2007, II.21.1].

top which was wood"¹². We deduce from this information that, most likely, the fortress attacked by the barbarians, soon after the outlet on the right bank of the river, was located in the immediate vicinity of the river.

According to Zosimos' account, the barbarians tried to conquer the fortress by speculating on the weaknesses of the wooden parts of the fortifications, which they tried to set on fire. To this end, they "*brought fire and shot arrows at those who were on the wall*"¹³. Their attempt, however, met with resistance from the defenders of the fortress who were on the walls and who "*massacred the barbarians by overwhelming them with arrows and stones from the height of their commanding position*"¹⁴.

In the continuation of his account, the Roman-Byzantine author claims that Constantine I attacked the barbarians from behind, causing them a severe defeat during which some were killed, others taken prisoner, while the others escaped by fleeing. In the presentation of these events, Zosimos records, Constantine I "*attacked and fell on the barbarians from behind, killed many of them and took even more prisoners, so that the others fled*"¹⁵.

The news of the Roman-Byzantine author allows a fairly truthful reconstruction of the unfolding of military events. Based on this information, we believe that while the barbarian forces were besieging the fortress, the unexpected attack of Constantine I took place. The success of the tactics applied by the emperor materialized in the complete and bloody defeat inflicted on the attackers.

Constantine I's victory is also recorded by other sources, some contemporary, others late. Very briefly, *Anonymus Valesianus* relates that while they were ravaging the territories of the empire, Constantine "*attacked and defeated them*", so that the barbarians "*terrified returned the prisoners*", and in return, "*peace was granted to them*"¹⁶.

The victory of Constantine I is also recorded by Theophanes Confessor. It records that the emperor "*and won a mighty victory through the power of the Cross; and having devastated them he reduced them to absolute servitude*"¹⁷.

In equally summary terms, John Zonaras also presents the Roman victory. According to him, "*when he had occupied Thrace, he joined battle with the barbarians and set up a most glorious trophy over them*"¹⁸.

¹² *Ibidem*; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.1; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.1].

¹³ *Ibidem*, II.21.2; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.2; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.2].

¹⁴ *Ibidem*; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.2; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.2].

¹⁵ *Ibidem*; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.2; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.2].

¹⁶ *Excerpta Valesiana*, I.21; [or editions: *Excerpts of Valesianus*, I.V.21; *Origin of Constantine*, I.V(21)].

¹⁷ Theophanes Confessor, *op. cit.*, AM 5818 [AD 325/6].

¹⁸ Zonaras, *op. cit.*, XIII.2.13.

Constantine I's counteroffensive in the north of the Danube

Following the defeat, Rausimodus, with the remaining forces, returned to the north of the Danube. The Sarmatian chief apparently intended to resume at the right time the attacks against the imperial provinces south of the Danube. Zosimis states it very clearly, who records in his history that, "*after thus losing most of his forces, Rausimod embarked and crossed the Danube*", while keeping unchanged "*the intention to plunder Roman territory again*", when the moment would prove favorable¹⁹.

According to the account of the same historian, the offensive of the Roman forces, commanded by the emperor, was not limited only to crushing the barbarian bands that had entered the empire and driving them across the Danube, but was followed by a vigorous campaign of punishment in the territories controlled by the barbarians on the left bank of the river. We also specify here that the only information regarding the Roman campaign in the north of the Danube is found only in the history of Zosimos.

Constantine, the Roman-Byzantine author further relates, when "*he heard of it, set out in pursuit of it and crossed the river Istros in his turn*"²⁰. Continuing the offensive, "*while the barbarians fled to a hill covered with thick woods*", the emperor "*attacked them, killed a large number of them, among whom Rausimodus himself, took many prisoners, accepted the submission of the crowd of those who remained and stretched out his praying hands*", after which "*he returned to his headquarters with a crowd of captives*", claims Zosimos²¹.

For the most part, contemporary historians have attributed the incursion of 323 to the North Danube Visigoths and their king Rausimodus. At present, however, it has been demonstrated, without a doubt, that the action was the work of the North-Pontic Sarmatians, who also trained a number of Visigoth groups from the extra-Carpathian regions. As for Rausimodus, he was also identified with Rhadamsadios (Rhadamsades, Rhadampsadios), the Sauromate king of the Bosporan kingdom, who reigned together with the local king Rhescuporis VI, between 308/309 and 322/323²². However, by associating the little concrete information we have, transmitted by the mentioned sources, such as the attack on the province of Moesia Secunda by the barbarians and the counteroffensive of Constantine I north of the Danube in the

¹⁹ Zosime, *op. cit.*, II.XXI.3; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.3; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.3].

²⁰ *Ibidem*; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.3; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.3].

²¹ *Ibidem*; [or editions: Zosimus, *New History*, 2.21.3; Zosimus, *Historia Nova*, II.21; Zosimo, *op. cit.*, II.21.3].

²² O. Dsigovski, *Constantine the Great and Rausimodus Sarmatarum Rex*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» Galați”, Seria 19, Istorie, VI, 2007, p. 27-31; E.H. Minns, *Scythians and Greeks: a survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Cambridge, 1913, p. 527, 609; Al. Madgearu, *O revoltă împotriva lui Constantin cel Mare în provincia Scythia*, in „Peuce”, XII, 1996, p. 140; Al. Madgearu, *Two Mutinies Against the Center in the Province of Scythia*, in „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XXXIX, 2001, 1-4, p. 7; Al. Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane, 275-376*, Târgoviște, 2008, p. 35; Idem, *Istoria militară a Daciei post-romane, 275-614*, Târgoviște, 2011, p. 43.

territories neighboring this province, it allows us to formulate plausible hypotheses regarding the approximate location of the place of the battle.

Regarding this aspect, we maintain the opinion formulated on another occasion, namely that the place in question should be sought in the south of present-day Wallachia, either near Sucidava, near the confluence of the Olt with the Danube, or, more probably, in the area where the Argeș River flows into the river, in one of the two forested regions of the time, later known under the names of Teleorman and Vlasia²³. In the opinion of some researchers, which we consider plausible, Constantine I's erection of the fortress of Daphne, dedicated to victory, near the confluence of Arges and the Danube, represents a solid argument for locating the confrontation between the Roman forces and the Sarmatian-Visigoth forces in this region²⁴. Other researchers, however, express reservations about the validity of this localization proposal or even reject it²⁵.

What exactly determined Constantine I to engage in such military operations outside the borders of his own dominions at a time when the conflict with Licinius was imminent, remains an aspect impossible to establish exactly. However, we believe that we are not wrong to include among the factors that constituted the basis of his policy, in this period and in the military context shown, the emperor's full understanding of the geopolitical and strategic significance of the territory on the left bank of the Lower Danube, as well as the need to establish military control over them and to bring the barbarian populations that ruled them to obedience. This factor could have played a decisive role in preventing or, if not, at least in limiting their invasions south of the river²⁶.

Added to these factors is the emperor's perception that by pacifying the regions on the left bank of the Lower Danube, he would have secured his northern flank in the perspective of the conflict with Licinius, while depriving his rival of substantial military aid that could have come from the Germans north of the Danube, with whom, it seems, that he had established connections. As a result, based on the information presented, we consider that we can affirm that the reprisal actions undertaken in the north of the Lower Danube by the Roman forces in 323 certainly targeted a series of Visigoth groups in present-day Wallachia, which had seconded the Sarmatians.

Consequently, through his actions, the emperor sought to replace the Roman defense, which had lasted for several decades, with a policy of force towards the barbarians, the only one that could impose respect and fear of the empire on them. However, it should be noted that at this stage, Constantine I's policy in the north of

²³ V. Mărculeț, *op. cit.*, p. 19.

²⁴ A. Deculescu., *Unde a fost «Constantiniana Daphne»?*, în „Magazin Istoric”, III, 11/32, 1969, p. 45-47; C.C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000, p. 339; Idem, *Contribuții la istoria Daciei romane*, vol. I, București, 2007, p. 56; Idem, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București 2010, p. 320.

²⁵ Al. Madgearu, *Dacia post-romană 275-376*, p. 44-45; Idem, *Dacia post-romană 275-614*, p. 52.

²⁶ D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy.*, în „Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, Ochride 10-16 septembre 1961”, t. I, Beograd, 1963, p. 50-51.

the Danube, lacking the necessary coherence, a situation determined by the division of jurisdiction over the Danubian limes with Licinius and by his different attitude towards the barbarians, was only partially successful. Not by chance, in our opinion, after being the sole emperor, Constantine I initiated a vigorous military and political offensive in the north of the Lower Danube, resulting in the reconquest of the territories of southern Dacia. From this perspective, the campaign of 323 can be considered the prelude to the offensive that followed.

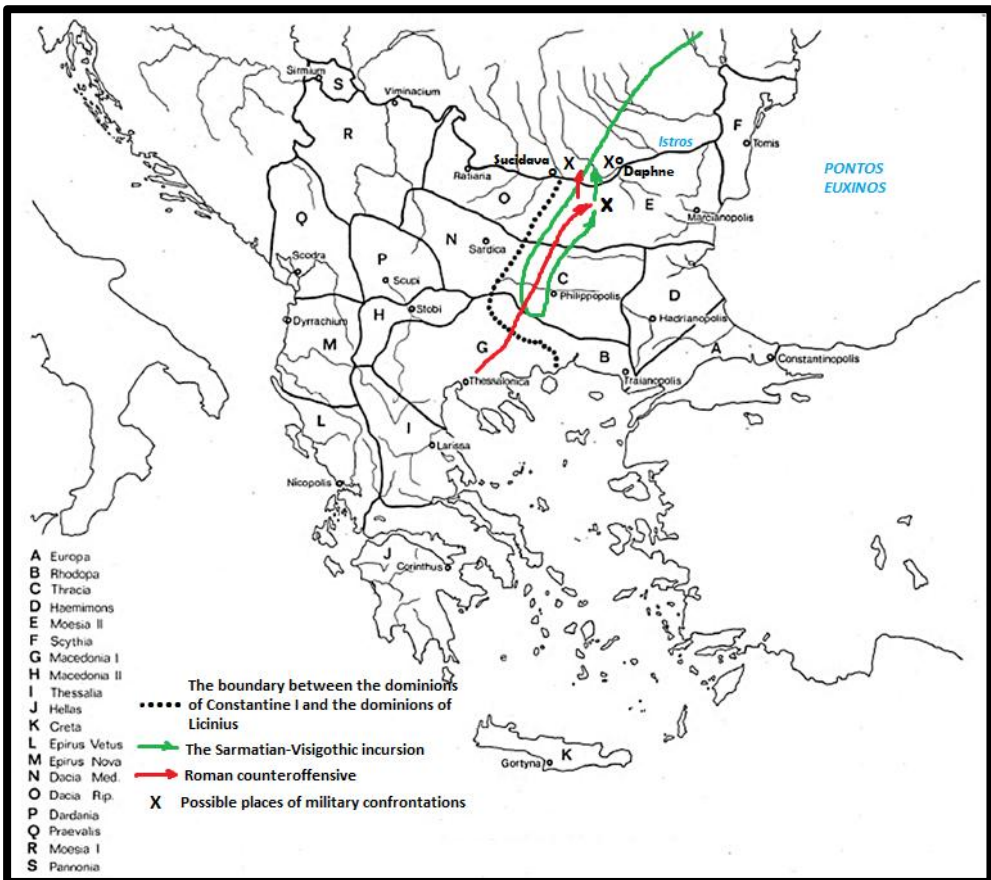
Consequences

The fact that during his intervention against the Sarmatian-Visigoth forces, Constantine had violated the territories under the jurisdiction of Licinius, was the pretext invoked by the emperor of the East to hasten the start of the final confrontation between them. The emperor of the East transformed the intervention of his counterpart in the West into a new *casus belli* in their relations.

As on the occasion of previous confrontations, Licinius also asked for the support of his old allies, the North Danube Visigoths, who, fulfilling his request, provided him with significant military contingents, a fact confirmed by some sources. Thus, in the decisive confrontation at Chrysopolis, on September 18, 324, according to the account made by *Anonymus Valesianus*, the emperor of *pars Orientis* "being especially aided by the Gothic auxiliaries which their prince Alica had brought"²⁷.

The participation of the North Danube Visigoths, as allies of Licinius, in the military campaigns during the conflict between the two emperors, in 324, leads to the conclusion that the losses of the Germans following the participation with the Sarmatians, led by Rausimodos in their incursion in the previous year, were minor. Moreover, the very information transmitted by Zosimos, who categorically states that the decisive role in carrying out this incursion was played by the Sarmatians from the *Meotic Lake* region, confirms both the position of seconders of the north-Danube Visigoths and the secondary role they held within it.

²⁷ *Excerpta Valesiana*, I.27; [or editions: *Excerpts of Valesianus*, I.V.27; *Origin of Constantine*, I.V(27)]; Cf. M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars: from the Third Century to Alaric*, Cambridge, 2007.

The sarmatian-visigothic incursion of 323 and the roman counteroffensive

ARHEOLOGIA DONJONULUI CHERESIG: O FEREAȘTRĂ CĂTRE ZORII EVULUI MEDIU DIN COMITATUL BIHOR

*Valentin - Mircea MATEI**

Abstract. *The archaeology of the Cheresig donjon: a window to the dawn of the Middle Ages in Bihor County.* Cheresig village, located in Bihor County, Romania, is part of the Toboliu commune and is located near the Romanian Hungarian border. This place is recognized for a significant historical monument: a medieval donjon from the 13th century, which served as a fortress tower - located in the Toboliu commune, about 25 kilometers from Oradea. It is famous for this unique fortress tower in Transylvania, which dates back to the 13th century and is a point of interest both historically and architecturally. The medieval tower is located approximately 500 meters west of the edge of Cheresig village, and only 20 meters from the border between Romania and Hungary. The object received some attention in the late 1960s, when the donjon, included in the list of historical monuments of category A, had an elaborate restoration plan, which, unfortunately, was quickly forgotten.

Key words: Donjon, Cheresig, Archaeology, History, Middle Ages, Bihor

Localitatea Cheresig¹, situată în apropierea graniței de vest a României cu Ungaria, a fost atestată documentar, la data de 25 decembrie 1289², sub denumirea de Keresseg, Keresssceg, cu ocazia unei scrisori adresată de către regele maghiar, Ladislau al IV-lea Cumanul, supușilor săi din comitatele Sătmăr, Zaborch și Beregh, în momentul în care regele maghiar se pregătea să asedieze Cheresigul³. Eșecul asediului, însoțit de asasinarea regelui de către cumani chiar la poalele zidurilor cetății pe 10 iulie 1290, a întărit temporar poziția voievodului transilvănean Roland Borșa. Confruntările au continuat în perioada domniei ultimului rege arpadian, Andrei al III-lea, și s-au încheiat cu înfrângerea voievodului. La sfârșitul secolului al

* University of Oradea - Doctoral School of History: e-mail: mircea.matei3@gmail.com.

¹ ***, *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania, veacul XIII*, vol. II (1251-1300), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1952, p. 315.

² Ladislau, *din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, tuturor credincioșilor săi nobili și tuturor celorlalți ostași și celor îndatorați cu slujba la oaste, aflători în comitatele Sătmăr, Zabouch și Beregh, sănătate și milostivire. Poruncim cu tărie credinței voastre ca de îndată ce veți vedea această scrisoare să fiți datori ca împreună cu magistrii Ștefan și Pavel, fiii comitelui Mihail, fiul lui Ubul, veniți înarmați la noi și să vă alăturați nouă numaidecât. Dacă ne veți face slujbe credincioase, vă vom răsplăti prin bunăvoința noastră regească cu tot binele, iar dacă nu ne veți sluji cu acest prilej și nu ne veți dovedi credința voastră, vă vom pedepsi în bunurile și în ființa voastră ca pe niște călcători ai poruncii și însărcinării noastre. Dat lângă Cheresig în sărbătoarea nașterii domnului.*

³ Alexandru Avram, *Fortificații medievale din Crișana*, în Biharea, I, 1973, p. 195.

XIII-lea și începutul secolului următor, cele mai importante evenimente politice din Țara Crișurilor sunt asociate cu voievodul Transilvaniei, Roland, și fratele său, palatinul Iacob Kopasz, membri ai familiei Borșa⁴. Aceștia, care controlau fortificațiile din Crișana, s-au opus regalității, căutând să obțină autonomie. Voievodul a reușit să se desprindă aproape complet de autoritatea centrală timp de peste un deceniu. În anul 1288, puterea sa a atins un nivel la care considera Transilvania ca fiind un stat independent, denumit „Regnum Transilvanum”⁵. Această idee a fost susținută și în iarna anilor 1290/1291 de regele Andrei al III-lea, care făcea diferența între „regnum nostrum” și „regnum Transilvaniae”⁶. Următoarea mențiune documentară a localității Cheresig va fi în perioada 1291 – 1294, când acesta va fi menționat sub numele de Kerus Zeg, în *socotelile de dijmă ale episcopiei de Oradea, Arhidiaconatul Homorog*, unde Chersigul, era dator cu o *uncie* ca și *Elemosină oferită episcopului*⁷. În anul 1313, *Capitulul din Oradea*⁸ adevărește că comitele Cosma, a dăruit o moșie, fiicei sale Clara, soția Castelanului Beke⁹ din Cheresig¹⁰. În data de 19 mai 1318, regele Carol Robert dăruiește magistrilor Myke și Arnold¹¹, din *Kyryzyg*¹², moșia Vhad, pentru *slujbele lor pline de credință*. Următoarea mențiune documentară a localității este la data de 20 februarie 1321¹³, când regele maghiar Carol Robert, înapoiază magistrului Alexandru, *castelan de Kyriszyg*, sesii din unele sate¹⁴. La data de 29 iunie 1322¹⁵, este pomenit târgul de la

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj – Napoca, 1971, p. 186.

⁵ *Ibidem*, p. 187.

⁶ *Ibidem*, p. 191.

⁷ *Documente privind istoria...*, Vol. II, p. 343 - 344.

⁸ ***, *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania, veacul XIV*, vol. I (1301 - 1320), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1953, p. 220.

⁹ Capitulul din Oradea adevărește că comitele Cosma, fiul comitelui Cosma din neamul Guthkeled, a dăruit moșia sa Possathyvisse și jumătate din insula Kerthweles de lângă Possathyvisse fiicei sale Clara, soția castelanului Beke din Cheresig.

¹⁰ *castellanus de Kereszegh*.

¹¹ *Ibidem*, p. 295.

¹² Carol Robert, regele Ungariei dăruiește magistrilor Myke, fiul lui Chepan și Arnold, fiul lui Mihail, moșia Vhad cotropită de Dominic, fiul palatinului Ștefan, pe care ei au cerut-o să li se dea înapoi pe temeiul unui privilegiu al lui Ștefan al V-lea regele Ungariei, pentru slujbele lor pline de credință și îndeosebi pentru ajutorul ce i-au dat când regele a cucerit Cheresig, • cetatea filor lui Toma, necredincioși nouă.

¹³ ***, *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania, veacul XIV*, vol. II (1321 - 1330), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1953, p. 4.

¹⁴ Carol Robert regele Ungariei înapoiază. lui Dumitru, marele vistier și magistrului Alexandru, castelanul nostru de Cheresig, fiul comitelui Alexandru de Nekche din neamul Aba , < sesii din satele Scent Ladzlo, Luca si Jagodrik. Dat de mâna chibzuitului bărbat, magistrul Ioan prepozitul de Alba, vicecancelar al curții noastre.

¹⁵ *Ibidem*, p. 44 – 45.

Cheresig¹⁶, iar la 01 iulie 1322, este pomenit magistrul Nicolae, fiul lui Aba¹⁷, *vicecastellanus de Kyruszeg*¹⁸. În 13 august 1322, este confirmat de Capitlul din Oradea primirea scrisorii palatinului Doja, referitoare la anunțul în cele trei târguri, printre care și Cheresigul¹⁹, despre vânzarea moșiei Toty²⁰, apoi Alexandru „castellanus de Keruszeg” va fi menționat din nou în 1323²¹. În anul 1326, un anume Bartolomeu deținea funcția de „vicecastellanus domini nostrii Karulii de Kereszeg”²².

¹⁶ *Drept aceea, prin scrisoarea de față cerem cu stăruință chibzuinței voastre prieteneshi să ne dau ca martor al vostru un bărbat de încredere, In fata căruia Ștefan, fiul lui Rudolf, omul nostru, să vestească la trei târguri din ținut, anume la cel din Oradea, din Cefa și din Cheresig, ca vecinii și megieșii rudele care ar fi in drept să răscumpere moșia numită. Toty, la sorocul hotărât s'o răscumpere de la mai suszisul magistru Emeric pentru banii pomeniți; de altfel noi, după rânduiala dreptului, i-o vom întări pe veci.*

¹⁷ *Ibidem*, p. 44.

¹⁸ *Johanca, din milostivire Dumnezeuască episcopul Orăzii <etc.> , voim ca prin cuprinsul acestei scrisori să ajungă la cunoștința tuturor că, nobila doamnă văduva lui Vincențiu , fiica lui Nicolae, fiul lui Moka, sprijinită de ruda sa, magistrul Nicolae, fiul lui Aba, vicecastellanul de Cheresig a chemat, potrivit legii, în fața noastră, în pricina zestrei și a darurilor sale de nuntă. pe tinerii nobili Ioan, Petru, Martin și Iacob, fiii lui Vincențiu, născuți din soția lui cea dintâi. Înfățișându-se așa dar părțile înaintea noastră și fiii lui Vincențiu recunoscându-se datori mamei lor vitrege cu zestrea și cu darurile de nuntă, ei au dat, au predat și au trecut în fața noastră pe seama numitei doamne pe veci și cu drepturi depline, în locul zestrei însăși și a darurilor sale de nuntă., pământul sau moșia sa pustie și lipsită de locuitori numită. Toty pe care se află ridicată o biserică de piatră In cinstea sfântului mucenic Dumitru, < moșie> aflată în vecinătatea pământurilor sau moșiilor Wosyan, care este a acelorași fii ai lui Vincentiu, Humruk, care este a magistrului Mihail, fiul lui Martin și pământurile lui Petru, fratele lui Gy. k Zakal care este de asemenea a fiilor lui Vincentiu și Koda, care este al aceluiasi Petru, fratele lui Gyok.*

¹⁹ *Ibidem*, p. 52.

²⁰ *Palatinului Doja comite de Satu-Mare și de Szabolcs, capitlul bisericii din Oradea <etc.> Am primit scrisoarea pe care ne-ați trimis-o nouă cu acest cuprins: < Urmează scrisoarea palatinului Doja din 29 Iunie 1322 >. Noi, așa dară, dând ascultare cererii voastre, așa cum suntem datori după lege, am trimes ca martor, împreună cu pomenitul om al vostru pe chibzuitul bărbat magistral Mauriciu, soț și frate canonic al nostru, spre a îndeplini în locul nostru cele poruncite. Omul vostru și martorul nostru întorcându-se după aceea la noi, ne-au mărturisit, deopotrivă ca omul vostru, in fata martorului trimes de noi, după obiceiul statornicit al țării, a pus să se vestească îndeobște la trei târguri din ținut care s'au ținut unul după altul, și anume la cel din Oradea, în sâmbăta de după sărbătoarea răspândirii apostolilor, la cel din Cheresig <care s'a ținut > In luna <următoare > și la cel din Cefa <care s'a ținut> in joia <următoare>, cu vecinii și megieșii rudele care ar avea dreptul să răscumpere <moșia> numită. Toty, să o răscumpere data magistrul Emeric până la a cincisprezecea zi <de la sărbătoarea> fericitului apostol Iacob, cu douăzeci și cinci de mărci de argint bun, pentru care a fost zălogită de către nobila văduvă a lui Vincentiu pomenitului magistru Emeric. Dintre vecini, megieși și rude nu s'a găsit niciunul care să fi voit a răscumpăra moșia numită Toty de la pomenitul magistru Emeric, cu toate că acesta a așteptat în fața noastră, potrivit legii, timp de patru zile necurmăte, de la a cincisprezecea zi a sărbătorii fericitului apostol Iacob, adică după sorocul suspomenit.*

²¹ ***, *Documente privind..., veacul XIV*, vol. II, p. 86.

²² *Ibidem*, p. 180.

În 1327 sunt menționați un „castellano de Kereszeg” și „castrum regale Kereszeg”²³. Documentele din 1341 fac referire la „castrum nostrum (regis) Kereszeg”²⁴, iar patru ani mai târziu, în 1345, castelanul de Cheresig, Chyko, a fost desemnat să investigheze distrugerile provocate de „răufăcători” în regiunea dintre Drava și Carniola (fosta Iugoslavie)²⁵. Până la sfârșitul secolului, Cheresigul rămâne un castru regal, dar în 1390 este transferat în proprietatea banului Ștefan Losonczy²⁶. Câțiva ani mai târziu, în 1396, întregul domeniu, inclusiv cetatea, este donat familiei Csáky²⁷, care își va păstra controlul asupra acestuia în secolele următoare. Simultan, importanta localității Cheresig crește, deși la sfârșitul secolului al XIII-lea era neînsemnată, devenind „opidum” în 1443²⁸. La începutul secolului al XVI-lea, se menționează existența unei mănăstiri dominicane cu hramul Sf. Mihail, probabil mult mai veche, și a unei capele dedicate Sf. Otilia²⁹, situate în cetate sau alături de ea. În 1510, domeniul Cheresigului este împărțit între Mihail și Gabriel Csáky, în documentul de atunci fiind descrise numeroase camere pe mai multe etaje, o capelă și un mic turn lângă zidul cetății. Menționăm și asediul din 1514, cauzat de rebelii conduși de Gheorghe Doja, când una dintre coloanele lor a atacat cetatea, provocând daune semnificative. Un alt document deosebit de interesant, datând din 1552, este conscripția realizată de noua administrație habsburgică, care a ocupat comitatul Bihor între 1551 și 1556. În această listă, Cheresig apare consemnat de două ori, o situație unică în rândul localităților din comitat care au fost inventariate. În prima mențiune, este notat cu 12 porți, proprietarii fiind membrii vechii familii Csáky: Demetrius deținea 10 porți, iar Nicolae și Wolfgang câte una fiecare³⁰. A doua mențiune include, alături de aceiași membri ai familiei nobiliare, pe Demetrius cu încă o poartă, Nicolae cu alte patru porți și jumătate, Emeric Csáky cu o poartă, și capitulul mănăstirii Sf. Ștefan cu 9 porți³¹. Dacă nu cumva documentul original conține o eroare, ceea ce este puțin probabil având în vedere meticulozitatea funcționarilor austrieci, Cheresigul era un târg de dimensiuni medii cu 27 de porți și jumătate, ceea ce presupunea existența a 55 de case și familii și aproximativ 275 de locuitori³². O nouă împărțire a domeniului se consemnează la 28 octombrie 1526³³, când Ladislau, Francisc și Mihail Csaky își împart domeniul, documentul menționând din nou diverse clădiri și încăperi, precum și un turn mare. Sub influența reformei, în 1553, călugării mănăstirii dominicane primesc de la capitulul din Roma permisiunea de a părăsi Cheresigul. Ulterior, informațiile devin mai puține, iar importanța cetății și a localității scade până la sfârșitul secolului. În timpul domniei lui Ștefan Bocskay (1604-1606), haiducii

²³ *Ibidem*, p. 236.

²⁴ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában*, vol. I. Budapesta, 1890, p. 595.

²⁵ ***, *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania., veacul XIV*, vol. IV, p. 280.

²⁶ Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p. 197.

²⁷ *Ibidem*, apud, Jako Zsigmond, *Biharmegye a torok pusztulás elölli*, Budapesta, 1940, p. 286.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Bunyitay Vincze, *A Várad püspökség története*, vol. III, Oradea, 1884, p. 188.

³⁰ Liviu Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 246.

³¹ *Ibidem*, p. 256.

³² Doru Marta, *Donjonul de la Cheresig (Jud. Bihor): istoric și propuneri de restaurare în Crisia*, XXXIX, 2009, p. 86.

³³ Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p. 199.

devastează cetatea și localitatea în semn de răzbunare pentru neacordarea statutului de oraș liber Cheresigului. După devastare, cetatea este într-o stare de ruină generală, așa cum reiese din inventarul întocmit la 3 august 1635, care oferă detalii despre fortificația în ultima sa etapă de existență³⁴.

Alexandru Avram, stilistic, plasează clădirea (turnul) din Cheresig în rândul monumentelor romanice ce se regăsesc în Transilvania, Ungaria, Cehia, Slovacia și Polonia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Argumentele pentru această perioadă includ ferestrele romanice cu arce semicirculare, utilizarea bolții semicilindrice și aspectul sobru al construcției, caracteristic stilului romanic³⁵. Pe lângă acestea, donjonul nu prezintă elemente decorative care ar putea contribui la o datare mai precisă. Este de menționat că arhitectura militară este esențial practică, indiferent de materialul folosit, și nu este concepută să includă elemente decorative sau să introducă forme stilistice noi. Din acest motiv, la monumentele militare, mai mult decât în arhitectura religioasă, putem observa forme romanice chiar și la începutul secolului al XIV-lea³⁶. Astfel, în Transilvania, alături de donjoane sau de turnuri de cetăți din secolul al XIII-lea, cum sunt cele din Cheresig, Călnic, Gârbova, Oaia, Sângeorgiu de Trascău, se găsesc și construcții ce păstrează trăsături generale ale planului și elevației romanice, dar cu unele elemente gotice incipiente, sugerând o dată de început de secol XIV: Răchitova, Cetatea de Colț. Similaritatea dintre donjonul cetății Cheresig și unele dintre monumentele menționate anterior includ și modul de acces la interior. Acesta se făcea printr-o deschidere (ușă sau portal) situată la etajul superior, o caracteristică întâlnită și la Mălăești, Răchitova, Sângeorgiu de Trascău³⁷.

Clădirea, robustă și având un plan hexagonal cu laturi inegale măsurând 11,70 x 10,30 x 7,40 x 3,30 x 5,00 x 4,90 metri, era compusă din parter și patru etaje, însumând o înălțime totală de 26 de metri, fiind cel mai înalt monument de acest gen conservat în Transilvania și împrejurimi³⁸. Având ziduri cu o grosime de până la patru metri, donjonul a fost construit integral din cărămidă, legată cu mortar de calitate superioară. Pentru a consolida suplimentar baza construcției s-au utilizat tiranți din lemn. Intrarea, similar multor altor donjoane, era situată la primul etaj. Pe latura estică se găsea un palat, o cisternă (sau fântână), și posibil o capelă. Întregul complex era protejat de un val de pământ prevăzut cu palisadă, care a fost înlocuit, probabil în secolul al XIV-lea, cu un zid de cărămidă. Acesta avea o formă circulară. În afara incintei exista un șanț, acum mult colmatat³⁹. Întregul sistem de apărare al donjonului era înconjurat de brațe secundare ale Crișului Repede, deși acum, șanțul de apărare este uscat. Accesul în cetate se făcea printr-o poartă pe latura sudică a incintei. Prin stilul său romanic, Cheresigul se adaugă altor monumente similare din Bihor: Adrian, Piatra Șoimului, Diosig (acum dispărut)⁴⁰. Siguranța donjonului, precum și a altor

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 200.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Doru Marta, F. Porsztner Kitti, *Un posibil predecesor și o fortificație medievală sigură: Donjonul de la Cheresig, județul Bihor în Crisia*, vol. LIII, Supliment nr. 1, 2023, p. 19.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

structuri interioare, era menținută prin trei elemente, dintre care unul pare unic în România, deși s-au făcut sugestii și pentru alte câteva fortificații⁴¹. Cu toate acestea, lipsa unor studii arheologice aprofundate asupra monumentului încă lasă întrebări fără răspuns. Este evident că donjonul de la Cheresig a fost construit pe o ridicătură de aproximativ 5-6 metri față de nivelul zonei înconjurătoare. Totodată, pe distanțe mari, astfel de ridicături nu se întâlnesc. În acest context, s-a propus ideea că cetatea ar putea fi de tip „motă” (motte), adică ridicătură artificială, însă lipsa investigațiilor arheologice ne îndeamnă la prudență⁴². Un val de pământ circular înconjură întregul complex, iar înălțimea păstrată nu depășește trei metri. Pe creasta valului era, cel puțin inițial, o palisadă de lemn. Este greu de spus dacă ulterior a fost înlocuită cu un zid de protecție; dacă a existat, materialul folosit ar fi fost cărămida. Șanțul de apărare, cu formă de pâlnie, este acum în mare parte colmatat. De asemenea, existența unei berme este dificil de confirmat. O ipoteză interesantă, dar greu de verificat, este prezența apei în șanțul de apărare. Aceasta idee se bazează pe condițiile medievale ale locului: Crișul Repede, acum îndiguit, curgea în trecut foarte aproape de donjon și avea multe brațe secundare mici⁴³. Merită menționat că inventarul din 1635 face referire la un complex fortificat cu dublă incintă, două porți, dintre care una era „mai veche” și o altă poartă spre pădure, aspecte care pot fi confirmate doar prin cercetări arheologice⁴⁴. Planurile pentru restaurarea donjonului din Cheresig au fost elaborate în 1967. Proiectul, având numărul 3348/1967, a fost pregătit de Direcția de Sistemizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor (D.S.A.P.C.) Crișana, care era subordonată Sfatului Popular al Regiunii Crișana. Beneficiarul principal al proiectului era Muzeul Regional Crișana⁴⁵. Titlul lucrării era *Consolidarea turnului din Cheresig – Construcții și instalații electrice*. Dosarul de restaurare includea 47 de pagini, dintre care patru conțin un scurt istoric al monumentului, o descriere a stării sale la acea vreme, o bibliografie succintă și concluzii. O altă pagină conține borderoul pieselor, una detaliază devizul de cheltuieli, iar restul de 40 de pagini sunt dedicate detaliilor privind cheltuielile pentru materialele de construcție, organizarea de șantier și normarea efectivă a muncii pe șantierul de restaurare. De menționat este faptul că devizul total al proiectului a ajuns la 194.000 lei, iar dirigintele de șantier a primit 5.000 lei. Documentația a fost completată de 14 „piese desenate”, care sunt, de fapt, planșe ce includ încadrarea în regiune, starea monumentului la acea vreme, releveurile parterului și fațadelor, planurile fiecărui etaj, secțiunile, prispa și acoperișul, precum și instalația de paratrăsnet, majoritatea având mari dimensiuni⁴⁶.

Donjonul de la Cheresig reprezintă un fragment inestimabil din mozaicul istoric al Bihorului medieval, o mărturie tăcută a celui de-al XIII-lea secol care persistă până în zilele noastre. Această structură fortificată nu este doar o relictă arhitecturală, ci o poartă deschisă către înțelegerea proceselor de consolidare feudală și dezvoltării rețelei defensive din regiunea transilvană. Importanța sa transcende

⁴¹ Doru Marta, *Donjonul de la Cheresig...*, p. 84.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Alexandru Avram, *Arhitectura romanică din nord – vestul României*, Sibiu, 2006, p. 59.

⁴⁵ Doru Marta, *Donjonul de la Cheresig...*, p. 86.

⁴⁶ *Ibidem*.

valoarea efectiv monumentală. Fiecare cărămidă, fiecare rest de zidărie vorbește despre ingeniozitate medievală și despre prioritățile unei epoci îndepărtate.

Conservarea și restaurarea acestui donjon nu este doar o obligație către trecut, ci o responsabilitate față de viitor. Printr-o abordare respectuoasă a restaurării, Cheresigul poate deveni o destinație de interes pentru cercetători, turiști și pasionați de istorie, contribuind la economia locală și la revendicarea identității culturale a comunității. Donjonul merită nu doar să fie restaurat, ci să fie revitalizat ca simbol viu al moștenirii medievale a Bihorului.

Foto. 1. Donjonul de la Cheresig – fotografie din anul 2025.

Foto. 2. Donjonul de la Cheresig – fotografie din anul 2025.

Foto. 3. Donjonul de la Cheresig – partea superioară
(sursa: <https://provinciacrisana.wordpress.com/2015/12/28/cetatea-donjonul-cheresig-comuna-toboliu-judetul-bihor-provincia-crisana/cheresig-donjon-turnul-de-aparare-014/>, accesat 20.12.2025)

Fig. 1. Donjonul de la Cheresig. (sursa: Gruia Fazecaș)

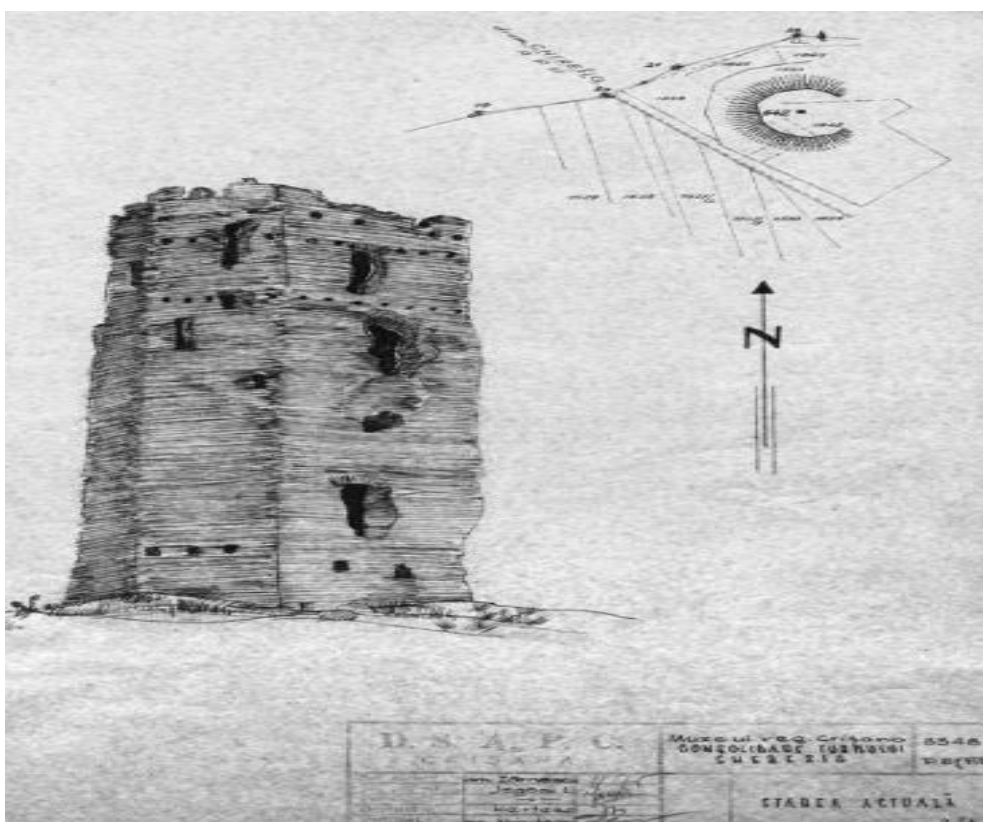

Fig. 2. Donjonul de la Cheresig – relevu din dosarul de restaurare din anul 1967 (sursa: Doru Marta, *Donjonul de la Cheresig (Jud. Bihor): istoric și propuneri de restaurare în Crisia*, XXXIX, 2009, p. 89)

IMAGINEA SIRIEI ÎN EVUL MEDIU, REFLECTATĂ ÎN SURSE ISTORIOGRAFICE CONTEMPORANE

Victor MAROLA*

Abstract. *The image of Syria in the Middle Age, reflected in the historiographical contemporary sources. Located halfway between trade routes between China and France, Syria had prosperous regions in basin between the Euphrates, Orontes and the Mediterranean Sea, several ports (Laodicea / Latakia) and factories producing textiles, sought not only in the Byzantine Empire, but also in the cities from northern Italy (Venice, Genoa, Pisa). On their way to Asia Minor and Central Europe, Levantine merchants faced many dangers before transporting their products to destination.*

Roman and Byzantine province at the beginning of the Middle Age, Syria was conquered by the Arabs in the first half of the 7th century, becoming a Caliphate with capital at Damascus. During the Crusades, the County of Edessa and the Principality of Antioch played a major role in relations between the Byzantines and the Arabs, the Egyptian Mameluks and the Seljuk Turks.

Syria has often become a theater of armed conflict between the Byzantines and Persians, the Mongols and the autonomous Arab states, between the Mameluks and the Ottoman Turks, ending with the transformations of the region into Ottoman province (1517) for four centuries.

Key words: *Levantine region, Islamic expansion, crusades, caliphate, Ottoman provinces*

Preliminarii

Fără a recurge la o pledoarie sau la o apologie a războiului, oriunde și în orice timp sau zonă s-ar desfășura, este necesar totuși să abordăm resorturile istorice și culturale, în scopul înțelegerii problemelor cu care se confruntau statele și provinciile levantine în Evul Mediu. Mișcările de populații, interesele comerciale, tensiunile și conflictele au determinat transformări în interiorul unor zone, state și comunități sociale. În raport cu anumite aspecte, consecințele negative au fost numeroase atât în plan uman, cât și material ori patrimonial.

În demersul de cercetare pe tema menționată mai sus, *scopul general* este reprezentat de cunoașterea reperelor istorice din istoria Siriei medievale și a schimbărilor la care au fost supuse comunitățile provinciei levantine în decursul unui mileniu (500-1517), în vederea înțelegerii implicațiilor care le-a avut în registrul vieții sociale, culturale și spirituale în raport cu statele din regiunii geografice menționate.

Abordarea transversală a „Imaginei Siriei în Evul Mediu, reflectate în surse istoriografice” are câteva motive: a) Reiterarea confruntărilor militare între armatele

* Doctorand Universitatea din Oradea. Email: vmarola2002@yahoo.com

diferitelor puteri pe teritoriul Siriei, ca provincie aflată între Asia Centrală, Arabia, Asia Mică și statele riverane Bazinului mediteranean; c) Evidențierea centrelor politice și culturale ale Siriei (Damasc, Antiohia, Edessa, Alep), din sec. VI-VIII p. Chr., până la începutul stăpânirii otomane; d) Înțelegerea Evului Mediu din istoriei Orientului Mijlociu ca o perioadă de îmbogățire culturală și nu ca un „ev întunecat”, generat de procesul migrațiilor (sec. V-XIII).

Putem fi indiferenți în preocupările fiecăruia, ignorând o regiune de unde provenea arhitectul Apolodor, cel care fusese solicitat de Împăratul Traian să construiască un pod peste Dunăre¹, la Drobeta², înainte de războaiele romanilor cu dacii? Putem ignora prezența la sfârșitul antichității târzii a unui prelat ecleziastic, Ioan Chrisostomos în Antiohia, viitorul patriarh al Constantinopolului, însemnătatea cetății Edessa ori trecerea prin Țara Românească a lui Paul de Alep? Evident, printr-o imagine de ansamblu a Orientul Apropiat în general, cât și a Siriei, în special, ne determină să cunoaștem selectiv cele mai importante repere istorice, pe baza surselor istoriografice contemporane.

Ca un preambul la acea perioadă din Istoria Orientului Apropiat, se cuvine să menționăm că spre jumătatea secolului al IV-lea (337-363), se desfășurase un lung război romano-persan, prin invadarea Siriei și Mesopotamiei de către sassanizi³, trupe armate persane.

În pofida acestor grele confruntări venite din centrul Asiei, totuși, în secolele IV-VI p. Chr., „în Orient se păstrează o viață urbană înfloritoare în salba de orașe de pe malul Mediteranei (în provinciile Egipt, Palestina, Siria și Asia Mică)”⁴.

Războiul bizantinilor cu perșii, între 540-545, provocase dezordine în Imperiu. Chosroes, regele persan, I intră în Siria și ocupă cetatea Antiohiei în anul 540, devastând în anii următori Iveria și Armenia (542-543), armistițiul fiind încheiat cu condiția plății de către bizantini a unui tribut în monede de aur⁵.

Asupra istoriei Orientului Apropiat în perioada romano-bizantină s-a concentrat în activitatea de cronicar, între alții, Procopius de Cezareea (500-565) prin lucrările cunoscute în istoriografie: *De bello persico* (Războaiele), *Istoria secretă*, în care nu numai că elogiază personalitatea împăratului Justinian (527-565), dar are și o atitudine critică referitoare la Teodora și a celor de la curtea imperială⁶. Privitor la regiunile orientale ale Siriei și implicit al Imperiului Romano-bizantin, „teritoriile arabe din Palmyra și din Hira aparțin mai mult cu numele împăratului, după mărturia lui Procopius”⁷.

¹ Iulian Fota, „Introducere”, în Frederic Pichon, *Siria. De ce s-a înșelat Occidentul*, trad. Simona Brânzaru, Corint, București, 2015, p. 6.

² Podul lui Apolodor este menționat de istoricul Dio Cassius, apud Ed. N. Luttwak, *Marea strategie a Imperiului Bizantin*, trad. Radu Carp, Mihai Avram, Ed. Militară, București, 2021, p. 340.

³ Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Albatros, București, 1981, p. 12.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 31.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁷ N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, Editura Enciclopedică Română, București, 1994, p. 137.

Justinian profitase de abandonul Africii de către căpeteniile berberilor, dar și de interesul scăzut al arabilor pentru Siria și Egipt, însă la numai un secol după moartea împăratului „Imperiul avea să piardă multe provincii...”⁸

Un secol mai târziu, Georgios de Pisidia, diacon la Catedrala "Sf Sofia", avea să compună trei lucrări istorice, una intitulându-se: *Despre campania împăratului Heraclius împotriva perșilor*, ultima scriere purtând ca denumire *Heraclius*.

Siria nu era doar un ținut prosper economic, care beneficia de clima și bazinul dintre fluviile Eufrat și Orontes, favorabile agriculturii. Nu era doar o provincie cu multe comunități etno-confesionale sau o regiune de legătură între Europa, Asia Centrală și Arabia. Situată pe "Drumul Mătăsii", teritoriile Siriei au fost nu de puține ori teatre de confruntări militare⁹ fie între romani și perșii sasanizi, între bizantini și mameluci ori între mongoli și turci, în plin Ev Mediu, capitole surprinse în numeroase surse cronici și istorice.

Privitor la registrul vieții culturale și religioase, trebuie ilustrat faptul că între anii 543-550, Jacob Baradai, episcop de Edessa, oferise „o organizare bisericii monofizite din Asia Mică, Siria și Egipt – denumită de fondatorul ei iacobită – al cărei șef devine Paul, patriarhul Antiohiei”¹⁰, în anul 550.

În timpul domniei lui Phocas (602-610), generalul Nares conduce o revoltă la Edessa, în Mesopotamia superioară, în anul 603, răscoala fiind înăbușită,¹¹ însă cu slăbirea frontierei orientale a Imperiului bizantin. În anii următori, regele persan Chosroes II invadează Imperiul (605-609), pustiind Siria și Palestina, ocupând centrele Mesopotamiei superioare: Edessa, Amida și Mardin¹². În anul 611, perșii au pornit să cucerească Siria, ocupând Antiohia, principalul oraș din provinciile bizantine orientale. Curând după aceasta, a căzut și Damasc¹³, cetatea arameilor din timpurile străvechi.

Chiar dacă Heraclius reușise să înfrângă trupele persane ale Imperiului Sassanid (dușman de multe secole) într-o primă etapă, totuși apărarea frontierelor Imperiului bizantin slăbise, fiind total nepregătită „în fața noului invadator venit din pustiurile Arabiei”¹⁴. Astfel, în anul 613, „încercarea generalilor bizantini de a relua inițiativa în luptele din Siria și Armenia se încheie cu o înfrângere totală a forțelor imperiale la Antiohia, în fața lui Șahrbaraz; Siria și Palestina, lipsite de apărare, cad repede în mâna învingătorului”¹⁵.

După cucerirea Palestinei și a Egiptului de către perși, începând din 614 până în 619 (când căzuse Alexandria), s-a petrecut un fenomen ciudat în rândul creștinilor

⁸ Will Durant, *The Age of Faith*, Simon & Schuster, New York, 1950, p. 117.

⁹ Gh. I. Brătianu, *Studii bizantine de istorie economică și socială*, trad. Al. Fl. Platon, Polirom, Iași, 2003, p. 83

¹⁰ St. Brezeanu, *op. cit.*, p. 32.

¹¹ *Ibidem*, p. 39.

¹² *Ibidem*.

¹³ A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului bizantin*, trad. Al. Tudorie, V. Carabă, Polirom, Iași, 2010, p. 216

¹⁴ St. Brezeanu, *op. cit.*, p. 44.

¹⁵ *Ibidem*.

eterodocși. Monofiziții siro-chaldeeni din Siria, Palestina și Egipt preferau să rămână sub stăpânire persană sassanidă în locul autorității bizantine, care îi persecutase¹⁶.

Momentul de cotitură din istoria Siriei s-a petrecut în anul 634, când numeroase cete de luptători arabi au pătruns în provincia levantină, anihilând trupele militare imperiale. „Câteva luni mai târziu, ele ocupaseră Damascul și asediau Ierusalimul”¹⁷. După secole de stăpânire romană și bizantină, Orientul Apropiat cunoștea transformări de neimaginat în prima jumătate a secolului al VII-lea.

Zece ani i-au fost necesari lui Mahomed să-și răspândească ideile și stăpânirea asupra Peninsulei Arabia (622-632). Astfel, „în primele decenii ale secolului al VII-lea, a intervenit o schimbare radicală a situației politico-militare a Imperiului Bizantin. Din cauza atacurilor avarilor și slavilor, provinciile balcanice au fost în cea mai mare parte abandonate. Pe de altă parte, expansiunea Islamului a reprezentat o amenințare teribilă pentru Imperiul Bizantin. În decurs de câțiva ani (634-647), arabii au cucerit Egiptul, Siria, Mesopotamia și partea răsăriteană a Asiei Mici. Mai mult, arabii au devenit o putere maritimă”¹⁸. Din trupele care au luptat în Siria și Palestina, pentru a impune ideile musulmane, soldații nu erau musulmani convinși. Erau arabi și beduini, „care cunoșteau Islamul doar din auzite”¹⁹, preocupările lor fiind de ordin material și monden.

După cinci ani de asediu, capitala Siriei (Damasc) capitulează în fața arabilor, în 634. În 636, Alep și Antiohia, orașe în nordul și estul Siriei capitulează. După căderea Ierusalimului (638), arabii lui Omar ocupă și partea bizantină a Mesopotamiei, pornind acțiuni și în Armenia.

În contextul expansiunii musulmane din secolul al VII-lea, prelații „au negociat și semnat aproape toate convențiile de capitulare ale orașelor din Siria, Palestina și Egipt”²⁰

De la cucerirea arabă a Siriei (630 sau 650), Damascul a devenit capitala Califatului arab ommeiad între 661 până la căderea dinastiei (750). În timpul Abassizilor, centrul politic a fost mutat la Bagdad²¹, Damascul pierzând însemnătatea politică.

Asupra pierderilor suferite de Imperiul bizantin în secolul al VII-lea avea să facă referiri în scrierea sa Theophilact Simocatta, *O istorie a lui Heraclius*²², un secol mai târziu, cronicarul care avea un simț critic ascuțit.

În registrul vieții sociale, trebuie subliniat că Moscheea din Damasc a reprezentat un reper religios în civilizația arabă din Siria, edificiu ridicat în timpul califatului ommeiyad (650-750).

Provincia bizantină Siria devenise un stat arab islamizat. Însă, administrația provinciei cucerite nu era deloc o treabă ușoară. Prin urmare, „califul ommeiyad 'Abd al-

¹⁶ A.A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 217.

¹⁷ John J. Norwich, *Imperiul bizantin. O scurtă istorie*, trad. Simina Bălășoiu, Baroque Books & Arts, București, 2025, p. 179.

¹⁸ Al. Madgearu, „Marea Neagră, lac bizantin“, în vol. ****Marea Neagră*, Ed. Militară, București, 2006, p. 213.

¹⁹ A.A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 227.

²⁰ Alain Ducellier, *Bizantinii*, trad. Simona Nicolae, Teora, București, 1997, p. 38.

²¹ Gordon Keer, *A short history of the Middle East*, Pocket Essentials, Harpenden Uk, 2016, p. 35.

²² Alain Ducellier, *op. cit.*, p. 187.

Malik (686-705) dispune să se traducă registrele fiscale redactate până atunci în pavlavi, în greacă, în siriacă sau în coptă, poruncind să se folosească araba în textele administrative”²³.

Astfel, sub privirea neputincioasă a autorităților imperiale de la Constantinopol, în secolele VII-VIII „s-a creat o civilizație nouă, islamo-siriană sub ommeiazi, ulterior islamo-iraniană sub abbasizi, arabă în cele din urmă prin cadrele ei politice”²⁴

După anul 750, autoritățile din dinastia abbasidă au mutat centrul politic în Bagdad, denumirea dinastiei provenind de al numele unchiului lui Mahomed, al-Abbas²⁵.

În acest context, este de la sine înțeles ca limba arabă să devină treptat limbă de cultură începând cu secolul al IX-lea²⁶.

De notat este faptul că atât schismele religioase, cât și procesul de feudalizare a societății arabe au condus treptat la dezmembrarea califatului abasid în anul 900, formându-se noi state (Transoxiana). Cu toate acestea, Siria rămăsese încă dependentă de Bagdad, însă apăruseră formațiuni politice noi, emirate autonome la Alep, Edessa, Tars și Mosul. În anul 910 se fondase Califatul de Cairo, fatimid, de la numele fiicei lui Mahomed (Fatima)²⁷.

Secolul al X-lea nu a fost lipsit de campanii militare bizantine în regiunile levantine. Pân în nordul Siriei și-a extins granițele Împăratul bizantin Roman I Lekapenos (920-944), bazându-se pe acțiunile militare hotărâte ale generalului Ioan Cucuras, după ce respinsese acțiunile bulgarilor în imperiu (926)²⁸.

Imaginea Siriei se conturează pe măsură ce ne apropiem de anul 1000. Astfel, între anii 938-940, Saif-ad-Dulah, emir de Alep și Mosul, învinge armata lui Ioan Curcuas „pe cursul superior al Eufratului (în septembrie) și supune mai mulți prinți armeni și georgieni (din Iveria), Roman Lecapenos încheie armistițiu cu califatul, însoțit de un schimb de prizonieri”²⁹. Până în 940, emirul de Alep și Mosul atacă din nou temele Imperiului bizantin (Armenia), retrăgându-se ulterior la Bagdad³⁰.

Tulburările au continuat în Siria. Astfel, în 969, se desfășoară cea de-a doua campanie a lui Nikephor Phokas în Siria. Înfrânge o armată arabă la porțile Alepului, armata bizantină ocupă orașele Arqa, Emesa, Gabala și Tortosa³¹, după care se îndreaptă spre Antiohia triumfător. În același an sunt cucerite Antiohia și Alep, care au fost reîncorporate în jurisdicția administrativă a imperiului bizantin, emirul de Alep acceptând statutul de vasal³².

Sper sfârșitul secolului al X-lea, Siria devenise teatru de confruntări militare. După creștinarea cneazului Vladimir și a soției acestuia, Olga, începutul creștinării

²³ Danielle Jacquart, *Știința arabă. O epopee a cunoașterii*, trad. Vasile Savin, Univers, București, 2007, p. 12.

²⁴ Pierre Lemerle, „Bizanțul și originile civilizației noastre”, în *** *Literatura Bizanțului*, trad. Nicolae Șerban Tanașoca, Univers, București, 1971, p. 44.

²⁵ Danielle Jaquart, *Știința arabă...*, ed. cit. p. 12-13.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, ed. cit., p. 87.

²⁸ Alain Ducellier, *Bizantinii*, ed. cit., p. 15.

²⁹ Stelian Brezeanu, *op. cit.*, p. 94-95.

³⁰ *Ibidem*, p. 95.

³¹ *Ibidem*, p. 101.

³² *Ibidem*.

rușilor, împăratul Vasile II s-a confruntat cu invaziile arabilor. Califul fatimid al Egiptului el-Amiz invadează Alep în 992-994, învingând trupele conduse de Mihail Burtzes, duce de Antiohia³³. În 995, trupele bizantine din Peninsula balcanică conduse de Nikephor Uranos, înving pe arabii fatimizi în apropiere de Alep, asediatorii arabi refugiindu-se spre Damasc. Urmare acestei victorii, câteva cetăți siriene sunt luate în stăpânire de împăratul Vasile II³⁴.

Deși relațiile au continuat să fie tensionate, s-a prelungit pacea între autoritățile bizantine și Califatul din Cairo, fatimid, în 1047-1048.

Nici începutul secolului al XI-lea nu a fost lipsit de confruntări pe teritoriul Siriei. Astfel, în vremea împăratului Roman III Arghyros (1028-1034), soțul Zoei, fiica lui Constantin VIII, armatele bizantine reușesc o victorie „în Mesopotamia, prin anexarea orașului Edessa de către George Maniakes, ultimul general al lui Vasile II”³⁵, în 1032.

Astfel încât imaginea Siriei – la jumătatea primului secol al celui de-al doilea mileniu - să fie mai clar conturată, se cuvine să menționăm că în 1053 provincia s-a confruntat cu o altă încercare: seceta, care a generat o mare foamete. În sprijinul populației, Constantin al IX-lea ordonă trimiterea de grâne în Siria, în schimbul ajutorului i s-a recunoscut împăratului protectoratul asupra comunităților de creștini din Palestina și Locurile Sfinte³⁶.

Informații referitoare la confruntările din secolele X-XII ne oferă, în *Alexiada*, Ana Comnena, fiica Împăratului Alexios I Comnenul.

Cu o oaste numeroasă, împăratul Roman al IV-lea (1068-1071) a intrat în Siria, probabil pentru ca Bizanțul să rămână un jucător în rivalitatea dintre turcii selgiucizi și fatimizii egipteni, legată de emiratul de Alep. Bizantinii i-au înfrânt pe selgiucizi, însă turcii au invadat Imperiul și au jefuit Iconium (Konya din estul Turciei actuale). Tensiunile au continuat. În lupta de la Manzikert (1071), Roman al IV-lea fusese capturat, însă eliberat după zece zile³⁷.

După înfrângerea bizantinilor la Manzikert, turcii selgiucizi s-au îndreptat spre Asia Mică (Antiohia, Anatolia). La solicitările de ajutor ale împăratului Alexios I Comnen, trupe bizantine și occidentale au declanșat Cruciada I. Și apelul la ridicarea armelor făcut de Papă, în scopul eliberării Locurilor Sfinte, a contat în motivarea cruciaților. Spre sfârșitul secolului al XI-lea nu se poate vorbi de unitate în rândul cetelor musulmane.

La începutul cruciadelor, Siria a continuat să fie martora altor confruntări militare. În 1098, Balduin de Boulogne ia în stăpânire orașul din Mesopotamia Superioară, instituind Comitatul de Edessa³⁸, fără să-l preda autorităților de la Constantinopol. Așadar, la numai patru ani de la chemarea papei Urban (1095) la recucerirea Locurilor Sfinte, trupele cruciaților au pus stăpânire pe Asia apuseană, întemeind câteva state: Principatul Antiohia (1098), Comitatul Edessei (1098),

³³ St. Brezeanu, *O istorie a Imperiului bizantin*, ed. cit., p. 106.

³⁴ *Ibidem*, p. 107.

³⁵ *Ibidem*, p. 114.

³⁶ *Ibidem*, p. 118.

³⁷ Jonathan Harris, *Bizanț. O lume pierdută*, trad. Mihai Moroiu, Baroque Books & Arts, 2016, p. 270-271.

³⁸ St. Brezeanu, *op., cit.*, p. 137.

Regatul Ierusalimului (1099), condus de Godfroi de Bouillon, și Comitatul de Tripoli (1100). De asemenea, și-au impus controlul asupra orașelor-port: Cesareea (1101), Acra (1104), Tripoli (1109), nereușind să supună Alep, Damasc³⁹ și Cairo, capitala Fatimizilor.

Dinspre Asia de Răsărit, un numeros grup de nomazi, cucerind capitala Chinei, s-au îndreptat spre Persia, cu o cruzime inimaginabilă. Mongolii lui Gingis-han făcuseră ravagii până în Georgia (Ivria), succesorii săi continuându-și drumul la jumătatea secolului al XIII-lea spre Orientul Mijlociu, Egipt și Palestina. În tabere opuse nu mai erau cruciații, cât mai cu seamă mamelucii turci din Egiptul hegemon, chiar și în regiunile din nordul Levantului.

Începând din 1260, Siria avea să intre în stăpânirea mamelucilor⁴⁰ din Egipt. În 1268, mamelucii cuceriseră și estul Mesopotamiei, cu cetatea Antiohia, în dauna armatei cruciate. În timpul stăpânirii fatimizilor și a mamelucilor egipteni, Siria a „revenit la statutul de provincie”⁴¹.

La porțile Siriei, după aproape un secol și jumătate, apăruseră mult mai organizați cetele mongole ale lui Timur-Lenk. Pe la 1399, în dorința de a ocupa cele mai mari cetăți din jurul bazinului mediteraneean și de ai înfrânge pe mameluci, Timur-Lenk pornise din regiunile de nord ale provinciei Siria. „Alep i-a opus rezistență, dar curând Timur l-a devastat și a construit piramide din capetele dușmanilor”⁴², care i se opuseseră.

Ca reper în cronologia evenimentelor majore din istoria Siriei rămâne, așadar, anul 1400, când Timur Lenk a învins pe turci și a ocupat Siria⁴³, înainte de a se îndrepta către Constantinopol, unde l-a luat prizonier chiar pe Sultanul Baiazid, după înfrângerea armatei turce la Ankara, însă după moartea conducătorului mongol (1405), Siria a reintrat sub dominația otomanilor⁴⁴.

În timpul stăpânirii fatimizilor și mamelucilor egipteni, Siria a „revenit la statutul de provincie, înainte de a ajunge sub control otoman în 1516”⁴⁵.

După cucerirea Egiptului (1517) și a orașelor reper din Arabia, Mecca și Medina, autoritățile otomane se bazau pe veniturile obținute din Siria și Egipt, cca. 1/3 din totalul veniturilor⁴⁶ și pe taxele totale.

Centre de putere și cultură din Siria medievală. Sinteză retrospectivă

1. **Damasc.** După perioade succesive în care cetatea a fost sub controlul imperiilor asirian, elenistic, roman și bizantin, Damascul – situat la poalele munților Anti-Liban – a fost cucerit de arabii musulmani în anul 635, iar din 660 a devenit cel

³⁹ Jeremy Black, *Scurtă istorie a Mediteranei*, trad. Silvia Palade, Litera, București, 2022, p. 79.

⁴⁰ Trupe de soldați din Egipt, de origine turcică, care și-au impus dominația asupra Siriei, Palestinei și Cirenaica.

⁴¹ *** *Enciclopedia de Istorie universală*, trad. Delia Răzdolescu, Sanda Aronescu ș.a., Reder's Degest, București, 2006, p. 644, col. I.

⁴² Anthony Sattin, *Nomazii*, trad. Mihai Moroiu, Baroque Books & Arts, București, 2023, p. 293-294.

⁴³ Gordon Keer, *A short history of the Middle East*, ed. cit., p. 46.

⁴⁴ Jeremy Black, *op. cit.*, p. 93.

⁴⁵ *** *Enciclopedia de Istorie universală*, ed. cit., p. 644, col. I.

⁴⁶ Jeremy Black, *op. cit.*, p. 109.

mai însemnat centru politico-administrativ pentru 55 de ani, în vremea dinastiei Omeyyazilor (660-715)⁴⁷, vreme în care Imperiul a cunoscut cea mai mare expansiune, din Nordul Africii, Arabia, Peninsula Iberică, până spre India. Începând din sec. al VIII-lea, provincia levantină se va afla sub conducerea abbasizilor, centrul de putere devenind Bagdadul. Damascul ajunge sub controlul fatimizilor egipteni (979-1171), ulterior sub stăpânirea ayyubizilor (1186-1260), Sultanul Saladin luptând contra armatelor occidentale cruciate. După moartea lui Saladin, Siria ajunge sub dominația dinastiei mamelucilor, instituită în 1250⁴⁸.

Ocupat de oștile mongole, orașul a fost pustiit în 1399 și luat în stăpânire (1400-1401).

După anul 1516, Damascul intră în sfera de dominație a Imperiului otoman, cu statut de capitală de provincie.

2. **Antiohia** a fost întemeiată de Seleucos Nikanor, conducătorul Imperiului Seleucid cu trei secole înainte de începutul erei creștine, cetate cucerită de romani (64 a. Chr.), ulterior de sassanizii persani (540) și arabi (636), reîncorporat în granițele Imperiului bizantin (966), luat în stăpânire de turcii selgiucizi (1084). Fiind situat pe malul râului Orontes, Antiohia fusese unul din orașele comerciale și culturale ale Siriei medievale. Pentru o vreme a fost principat franc, până la cucerirea mamelucilor egipteni (1268). A ajuns sub stăpânire otomană din 1517, astăzi fiind în estul Turciei (Antakia). În antichitatea târzie, Antiohia – situată în apropierea Mediteranei – fusese un centru urban, cultural și religios de însemnătate majoră, al treilea ca importanță după Roma și Alexandria. Cel puțin prin cultivarea artei creștine în perioada romano-bizantină, „Antiohia devine centrul unei splendide civilizații”⁴⁹.

3. Situat în nordul Siriei, **Alep** s-a dovedit a fi unul din centrele socio-culturale cele mai înfloritoare pe tot parcursul Evului Mediu. Între Alep și Antiohia fusese ridicată mănăstirea Sf. Simeon Stâlpnicul, *Kalat Seman*⁵⁰, ale cărei ziduri au rezistat până în zilele noastre.

Cetatea din nordul Siriei ajunsese în secolul al X-lea să fie condusă de Sayf-al-Dawla, căpetenie a arabilor din dinastia Hamdanizilor. În ultimul an de domnie a lui Nikefor Phokas (963-969), bizantinii au cucerit Antiohia și Alepul (Haleb, în limba arabă), orașul arab intrând în stăpânirea Constantinopolului. Emirul Alepului „a consimțit să acorde ajutor împăratului în cazul unui război cu nemahomedanii din acele provincii (...) A fost garantată reconstruirea bisericilor distruse”⁵¹. După decesul lui Vasile II Macedoneanul (976-1025), în regiunea Alepului s-a instaurat anarhia⁵².

4. Oraș rămas în sud-estul Turciei, **Edessa** (Urfa) este considerat de specialiști ca fiind unul din cele mai cunoscute centre culturale și politice ale Siriei medievale. La sfârșitul antichității târzii, Edessa fusese centrul de difuziune al ideilor

⁴⁷ Thoraval Yves, *Dicționar de civilizație musulmană*, trad. Nadia Angelescu, Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 108, col. 1.

⁴⁸ Gordon Keer, *op. cit.*, p. 41.

⁴⁹ Charles Diehl, apud A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului bizantin*, ed. cit., 2010, p. 160, n. 190.

⁵⁰ A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 190.

⁵¹ *Ibidem*, p. 317.

⁵² *Ibidem*, p. 320.

nestorianiste, până când școala a fost închisă în timpul Împăratului Zenon⁵³. Nestorienii s-au refugiat în teritoriul persan, la Nisibe, unde s-a constituit confesiunea siro-chaldeenilor⁵⁴.

În timpul primei cruciade, s-a constituit Comitatul de Edessa, primul stat latin din lumea musulmană, fiind condus de către Balduin de Boulogne (1098). Principatul latin⁵⁵ avea să fie recucerit de arabi în 1144⁵⁶.

Concluzii:

1. Aflată pe căile comerciale ale Levantului spre Orientul Îndepărtat și Arabia, Siria a fost – prin resursele ei agricole – una din provinciile cele mai prospere și râvnite de mulți conducători ai formațiunilor statale din Antichitate (fenicieni, asirieni, romani) și din Evul Mediu (bizantini, persani, cruciați, selgiucizi, mongoli și turci) până în zorii modernității.

2. Siria era mărginită la nord de Armenia, la est de Imperiul Sasanid (Persia), la sud se află Liban, Palestina și Arabia, Egiptul la sud-vest, iar la est era țărmul mediteraneean al vechilor fenicieni.

3. Cucerită de arabii musulmani în prima jumătate a sec. al VII-lea, Siria avea să intre în sfera de influență a statelor islamice.

4. În teritoriul dintre Mediterana și Eufrat, au mai rezistat monumente și vestigii romane (amfiteatre), bizantine (biserici și mănăstiri creștine din sec. IV-VI), moschei precum cea de la Damasc (a lui Salladin) și alte mărturii arheologice ale dăinuirii milenare a Siriei.

5. După cuceririle lui Nikephor Phokas, Ioan Tzimiskes, Vasile II Macedoneanul și cele ale cruciaților, după acțiunile hegemonice ale mamelucilor egipteni, Siria a fost supusă pentru scurte intervale de timp și de mongolii lui Gingis Han (sec. XIII) sau de către Timur Lenk (1400), iar din anul 1517 intrase în stăpânirea Imperiului Otoman vreme de patru secole.

6. Începând din sec. X, până la stăpânirea otomanilor (din 1517), Siria avea să fi răvășită de confruntări militare între bizantini și arabi, între cruciați și trupele care supuseseră Locurile Sfinte, între mameluci și mongoli, până la impunerea puterii otomane în Levant și Asia Mică, Arabia și Egipt pentru patru sute de ani.

Glosar:

abbasizi: membrii dinastiei arabe din Mesopotamia, care a dominat Siria, mutând capitala (de Damasc) la Bagdad

alawiți: grupare arabă, musulmană, cu concepții trinitariste, islamice și creștine, neagreată de autoritățile religioase sunit

Alep: oraș în nordul Siriei, cu origini în antichitate

Antiohia: vechi polis grecesc riveran Mării Mediterane și, de asemenea, centru cultural și spiritual al comunității creștine din Orientul Apropiat. Astăzi este oraș în Estul Turciei, cunoscut sub numele de Antakia.

⁵³ A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 136.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Gordon Keer, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁶ Dominique Vallaud, *Dicționar istoric*, trad. Nicolae Șarambei, Artemis, București, 2008, p. 306, col. I.

În Antiohia fusese preot Ioan Hrisostom, viitorul patriarh al Constantinopolului. În 1268 a fost cucerită de mamelucii din Egipt din posesia cruciaților.

Damasc: centru politic și religios din antichitate până în timpurile actuale. Din acel vechi oraș al Siriei, situat în sud, spre Liban, proveneau diferite personalități, precum: arhitectul Apolodor (care a coordonat construcția podului de la Drobeta), Ioan Damaschin ș.a.

Edessa: Oraș sirian de unde provenea Arie. Astăzi este în partea răsăriteană a Turciei (Urfa).

fatimizi: grupare arabă din Califatul de la Cairo, Egipt, care se revendicau de la numele fiicei lui Mahomed (Fatima). Califatul de la Cairo a stăpânit o vreme Siria și Palestina.

mamelucii: trupe militare de origine turcică din Orientul Mijlociu (proveniți din rândul sclavilor turci din Caucaz)

sasanizi: luptătorii din Imperiul Persan, cu care s-au confruntat împărații și generalii romano-bizantini, încă din perioada antichității târzii.

selgiucizi: luptători turci care s-au impus în Asia Mică după luptele de la Manzikert (1071).

suniți: confesiune musulmană majoritară în Asia Mică și în bazinul mesopotamian

șiiti: grupare dizidentă islamică, constituită pe succesiunea lui Ali, ginerele lui Mahomed.

Breviar cronologic:

632: moartea profetului Mahomed

638: arabii cuceresc Ierusalimul

660: Constituirea Califatului ommeyad de la Damasc

711: trupele arabe ocupă Spania aflată sub dominația vizigoților

750-1258: Extinderea Califatului abassid de la Bagdad

969: Armata bizantină condusă de Nichefor Focas recucerește Antiohia

975: Campanie victorioasă în Siria și Palestina coordonată de generalul Ioan Tzimiskes

1071: Trupele turcilor selgiucizi înfrâng armata împăratului bizantin la Manzikert

1075: Selgiucizii reușesc să cucerească Damasc și Ierusalim (1076)

1098: Antiohia și Edessa sunt preluate cruciați, care ocupă și Ierusalimul (1099)

1147-1148: A doua Cruciadă eșuează la porțile cetății Damasc

1177-1188: Saladin obține victorii împotriva statelor latine din Orient, ocupând cetățile Siriei, dar și Tyr, Tripoli.

1204: Cruciații latini nu au mai ajuns în Locurile Sfinte, limitându-se la cucerirea capitalei Imperiului bizantin (Cruciada a IV-a)

1217-1221: Desfășurarea celei de-a V-a Cruciade, încheiată cu retragerea cruciaților din Egipt

1244: Trupe musulmane cuceresc din nou Ierusalimul

1268: Antiohia este cucerită de forțele mameluco din Egipt, conduse de sultanul Baybars

1400: Mongolii lui Timur-Lenk au devastat Siria, din care se vor retrage.

1516: Siria intră sub stăpânire otomană până la dezintegrarea Imperiului turc (1918).

VENEZIA E RES PUBLICA LITTERARUM NEL CINQUECENTO. IL PRINCIPE PETRU CERCEL E GLI UMANISTI ITALIANI

*Alexandra VRÂNCEANU PAGLIARDINI**

Abstract. *Venice and the Res Publica Litterarum in the 16th Century. The Prince Petru Cercel and Italian Humanists.* In this article I examine the relationship between humanistic culture and politics at the end of the 16th century; my aim is to show how the Walachian prince Petru Cercel (1556-1690) used the force of diplomacy and his humanistic culture in order to obtain the throne of Wallachia, which had been taken by his cousin, Mihnea Vodă; in his voyage to different European courts, Petru used explained very convincingly, by using rhetoric, poetry and history, to the Pope Gregory the 13th and to Henri III of France that he was worthy of their support. But even after he obtained and eventually lost his throne, and when he was a fugitive who sought refuge in Venice, Petru was treated with respect if not for his political qualities, at least for his humanistic culture. My point is that Petru Cercel was a member of the *res publica litterarum*, which during the 16th century was a different form of political structure inhabited by humanists who communicated by letters, by rhetoric and by poetry. Meanwhile, these humanists also played an important part in European politics. I will thus analyze here Petru Cercel's relationship with Marcantonio Barbaro, Stefano Guazzo and Francesco Pugiella.

Key words: *Republic of Letters, Renaissance, Walachia, Humanism, Petru Cercel*

Nel Cinquecento la Repubblica di Venezia costituisce la porta di accesso all'Oriente e la prima frontiera nella lotta per la resistenza contro l'espansione dell'Impero ottomano verso l'Europa centrale. Dalla città lagunare parte Petru Cercel (1556-1690) verso Costantinopoli, per andare a richiedere al sultano Murad III la restituzione del trono di Valacchia, occupato dal suo parente Mihnea Vodă. Petru Cercel era figlio del principe di Valacchia Pătrașcu ed era cresciuto all'interno dell'Impero ottomano, dove era stato inviato dal padre, vassallo del sultano. Tuttavia, in seguito alla morte inaspettata del padre e all'assegnazione del trono a suo cugino Mihnea, il figlio di Pătrașcu, divenuto adulto, decise di fuggire per recuperare il trono con l'ausilio della diplomazia. A tale scopo partì per l'Occidente e bussò alle porte delle corti europee, chiedendone l'appoggio, che avrebbe trovato alla fine presso il papa, Gregorio XIII, e presso il re di Francia, Henri III, il quale decise di sostenerlo e di raccomandarlo al sultano Murad. Questi accettò di rimetterlo sul trono di Valacchia e inviò a Petru, nel 1581, una lettera in cui lo invitava a Istanbul.

In questo contesto, Petru si presenta al cospetto del Senato di Venezia per chiedere il sostegno politico e finanziario, e anche i mezzi per essere condotto da

* Conferențiar dr.habil., Università di Bucarest, alexandra.vranceanu@unibuc.ro

Venezia a Ragusa. Petru viene accolto con onori eccezionali dato che viene presentato al senato veneziano dall'ambasciatore francese e da un segretario particolare assegnatogli dal re Henri III, Berthier, che lo accompagnerà nel lungo viaggio in Oriente, oltre che dal nunzio papale. I documenti concernenti questa visita furono presentati e pubblicati da C. Esarcu nel 1874.¹

Dopo grandi sforzi diplomatici e finanziari, Petru ottenne la signoria sulla Valacchia nel 1583, ma perse il trono dopo appena due anni, rifugiandosi in seguito in Transilvania, dove aveva cercato di portare con sé il tesoro valacco, cioè i tributi riscossi, al fine di ottenere appoggi, mentre venne depredato di tutto quanto aveva con sé e imprigionato. Quando, nel 1588, tornò a Venezia dopo essere evaso dal castello della Transilvania in cui era stato rinchiuso, lo aspettava un'accoglienza di tutt'altro genere rispetto al 1581. Senza le raccomandazioni del re di Francia, Petru era solo un fuggitivo che si nascondeva agli ottomani.

Nello studio di Cristian Luca (1998) sui documenti del Senato di Venezia che riguardano questa seconda visita, si osserva che la presenza di Petru nella città lagunare suscitò un aspro dibattito. Il Senato aveva in sostanza due posizioni. La prima era avallata da Lorenzo Bernardo, Savio del Consiglio, secondo cui non soltanto non si doveva appoggiare la richiesta di Petru di ottenere il sostegno dei veneziani nel recupero dei beni principeschi a lui sottratti dai transilvani, bensì si doveva ingiungere a Petru di lasciare Venezia nello spazio di tre giorni. Secondo l'altra posizione, perorata da Marcantonio Barbaro, Cavaliere Procuratore, questa proposta doveva essere rigettata e non si doveva accettare che Petru fosse trattato tanto crudelmente:

*“Di subito il Collegio fece leggere la Capitulatione col Signor Turco, la qualle dicono che reciprocamente si fusse tenuti di dare ogni suddito o Carazzaro che havesse fato danno homicidij o ladronezzi nel stato di quel Principe che dimanda. A questo il Pregadi gridando diceva che ciò s'antivedeva de Sudditi persone private e non de Principi. E contradisse M(es)s(e)r Marc'Antonio Barbaro Cavallier Procurator, dicendo che la Capitulatione non comprendeva simil persone, che non era di dignità o decoro licentiar un Principe prima accettato così gratiosamente et con donni, che era contra la libertà della Città, et che finalmente il mandarghe a dire questo per un Secretario della Cancellaria (perché così li Savij havevano regolato) si disdiceva grandemente.”*²

Anche Marcantonio Barbaro, se accetta che la presenza di Petru a Venezia possa essere indesiderata, a causa dei trattati siglati con il Sultano, al tempo stesso sostiene fermamente che Petru deve essere trattato secondo le regole della cortesia:

“S'entrò poi nella materia del Principe della Vallacchia chiamato Pietro Voivoda et tutto il Collegio proponeva quell'istesso dall'altro Pregadi, nominando però la Capitulatione con Turchi. A questo s'oppose il Procurator

¹ Constantin Esarcu, *Petru Cercel, documente descoperite în Arhivele Veneției*, Bucuresci, Tipografia Dacia, 1874.

² Apud Cristian Luca, *“Consideratii pe marginea unor documente inedite privitoare la relatiile lui Petru Cercel cu Veneția (1588)”*, in *Cercetări istorice*, XVII/2, Iași, 1998, p. 133. Si veda anche Cristian Luca, *“Il Principe Valacco Petru Cercel e Venezia. Documenti Inediti (1588)”*, in *Ateneo veneto*, vol. 39, 2001, pp. 103-120.

Barbaro, il quale parlò assai lungamente, et finalmente consentì che non era bene che costui stesse a Venetia, ma che quel modo di licentiarlo non li piaceva et non conteneva dignità publica.”³ (apud Luca, 1998, 16)

Ma come si spiegano l’interesse e il rispetto di Marcantonio Barbaro per il principe valacco, fuggitivo, derubato e ridotto in miseria, ormai privo di potenti protettori? La risposta a questa domanda potrebbe venire da un altro ambito, rispetto a quello meramente politico, cioè dall’appartenenza di Petru Cercel a una struttura transnazionale che aveva fatto la sua comparsa da più di un secolo, e che cominciava ormai a manifestare sempre di più la sua presenza nelle corti europee, la *repubblica delle lettere*. Prima di esaminare le profonde relazioni culturali instaurate dal principe Petru con gli umanisti italiani, ci soffermeremo brevemente sul ruolo di Venezia nell’elaborazione concettuale e nella costruzione di questa *repubblica delle lettere*.

In uno studio intitolato *Venise et la République des lettres au XVIe siècle*, Marc Fumaroli⁴ osserva che Venezia era una delle città dominanti della repubblica delle lettere del Cinquecento. In questo contesto, Fumaroli analizza il ruolo essenziale svolto da Daniele Barbaro, il fratello maggiore di Marcantonio, come figura centrale dell’umanesimo veneziano, ricordando che il sintagma *repubblica delle lettere* era stato coniato da un loro antenato, Francesco Barbaro, il quale ne aveva fatto uso per la prima volta in una lettera indirizzata a Poggio Bracciolini nel 1417.

Venezia è il centro in cui, attorno a diverse accademie, gli umanisti si raccolgono per discutere sul rapporto fra cultura e politica, sul ruolo dell’etica nel governo: in uno di questi cenacoli, l’Accademia degli Infiammati, l’umanista Daniele Barbaro, autore di un trattato sull’eloquenza, è stato uno dei membri di rilievo:

“Daniele Barbaro era tra gli animatori dell’Accademia degli Infiammati di Venezia. Gli Infiammati esaltano il primato della vita pratica intesa come vita politica e sociale, motivo per cui l’educazione morale, parzialmente trascurata nelle università, è invece ritenuta fondamentale nei contesti informali. Questa attività pratica è collegata strettamente a una razionalità che, in quanto relazionalità, è anche e soprattutto discorsiva. Lo studio dell’etica diviene così strettamente legato a quello della retorica, tant’è che spesso l’oratoria è concepita come mezzo di persuasione per le azioni morali. Sono gli abbozzi della cultura della «civil conversazione», per utilizzare un’espressione che conierà più tardi Stefano Guazzo nel 1574, che s’instaurerà in tutta Europa nel Cinquecento. D’altra parte lo stesso Speroni, nel definire la vita civile, scriveva: «chiamo vita civile non solamente la bontà de’ costumi col moralmente operare, ma il parlar bene a beneficio dell’avere, delle persone e dell’onore de’ mortali».”⁵

Tale modalità di collegare la politica alla morale si iscrive nella corrente dell’antimachiavellismo, presente nella trattatistica del Cinquecento. Venezia è al centro di questo dibattito e alla fine del XVI secolo la città è non solo un centro umanistico, ma anche il centro tipografico che mette in circolazione i testi a stampa

³ Apud Cristian Luca, *Op. cit.*, p. 134.

⁴ Marc Fumaroli, *La République des lettres*, Paris, Gallimard, 2015.

⁵ Marco Sgarbi, „L’Etica di Aristotele presso l’Accademia degli Infiammati”, in *Êthikê Theôria. Studi sull’Etica Nicomachea in onore di Carlo Natali*, a cura di Francesca Masi, Stefano Maso, Cristina Viano, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2019, p. 425.

fondamentali in questo campo⁶. A Venezia nel 1575 esce *La civil conversazione*, di Stefano Guazzo, e nel 1586 vengono pubblicati, dello stesso autore, i *Dialoghi piacevoli*, l'opera in cui interlocutori umanisti discutono tanto sia su Henri III re di Francia, che su Petru Cercel⁷. Per quanto riguarda Stefano Guazzo, si sa che conosceva l'opera di Daniele Barbaro *Della eloquenza. dialogo del reverendissimo Monsignor Daniele Barbaro, eletto patriarca d'Aquileia. Nuovamente mandato in luce da Girolamo Ruscelli in Venetia 1557*, un trattato che si considera una delle fonti per l'elaborazione del trattato *La civil conversazione*⁸.

È inoltre plausibile che Stefano Guazzo abbia conosciuto personalmente Marcantonio Barbaro in Francia: nel 1561, quando Guazzo era per il suo ultimo anno al servizio di Lodovico Gonzaga Nevers, Pair de France, Marcantonio Barbaro intraprendeva il suo mandato come bailo di Venezia alla corte di Francia; in seguito, quando Guazzo tornò in Francia per una missione presso Charles IX nel 1563, Marcantonio Barbaro si trovava ancora alla corte di Francia.

L'ipotesi che vorremmo proporre nel presente contributo è che Petru Cercel fosse una figura nota nella repubblica delle lettere francese e italiana, non soltanto come principe di Valacchia, ma anche come principe poeta, amante degli umanisti italiani, che avrebbe invitato alla sua corte, una volta preso possesso della signoria in Valacchia, e con i quali era rimasto costantemente in contatto epistolare. È possibile che ci sia stato un incontro tra Petru Cercel in occasione della sua prima visita a Venezia, nel 1581, e Marcantonio Barbaro, che tra il 1580 e il 1583, risiedeva nella sua villa a Maser. Inoltre il Barbaro era stato bailo di Venezia alla corte di Francia dal 1561 al 1564, quindi bailo a Costantinopoli dal 1568 al 1574, infine Provveditore all'Arsenale di Venezia nel 1575, diverse funzioni in cui potrebbe avere avuto relazioni con il principe valacco, cortigiano di Henri III e dal re francese raccomandato per il suo viaggio a Costantinopoli, in cui era passato anche per Venezia.

D'altro canto, è assai probabile che agli occhi di questi intellettuali, il merito principale di Petru Cercel fosse la sua piena conoscenza della cultura umanistica, l'eloquenza e la sua capacità di adattarsi alla nuova tendenza del tempo, secondo cui i cortigiani dovevano essere colti nel campo delle lettere. In aggiunta Petru conosceva molte lingue straniere, come osserva ammirato il suo segretario, il genovese Franco Sivori : “*non mancherò di dire il mirabile ingegno del Prencipe, il quale parlava benissimo e scriveva le lingue lattina, ittaliana, francese, greca, turca, serviana, polacca e valacca.*”⁹ Proprio nei due anni in cui soggiornò alla corte di Henri III, fra il 1579 e il 1581, il valacco adottò la moda francese di portare un orecchino con perla all'orecchio, seguita alle corti di Francia e Inghilterra, e si applicò allo studio delle

⁶ Claudia Di Filippo Bareggi, *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento*, Bulzoni, Roma 1988.

⁷ Angelo Pagliardini, *I Dialoghi piacevoli di Stefano Guazzo. Edizione critica e commento*, Aracne, Roma 2022.

⁸ Stefano Guazzo, *La civil conversazione*, a cura di Amedeo Quondam, Panini, Modena, 1993, 2 voll.

⁹ Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori dopo della mia partenza da Genova l'anno 1581 per andare in Vallachia*, a cura di Alexandra Vranceanu Pagliardini, Aracne, Roma, 2020, p. 182.

lingue: “*apprese la lingua francese, come anche haveva in Roma appreso l’italiana, in che et in ogni cosa di ingegno, mostrava una maravigliosa facilità*”¹⁰. Mentre si trova alla corte di Petru Cercel a Târgoviște, la città principesca della Valacchia, il segretario genovese annota che Petru trascorreva una parte della giornata insieme agli umanisti che lo accompagnavano: “*e perché si dilettaua di poesia e di lettere, teneua presso di se qualche persona virtuosa e dotta con quale dispensava bone hore del giorno per imparare scienze*”¹¹.

Anche nel periodo di prigionia in Transilvania, il principe non abbandona lo studio e la pratica letteraria, come annota il segretario: “*studiava in un libro delle historie di tutto il mondo che li era statto mandato quando era nell’altra fortezza di Keivar dalli Padri Jesuiti di Claudiopoli, per suo passatempo e che anche componeua in versi una certa historia, e si dillettava molto della poesia.*”¹².

Così si spiega perché nel *Dialogo secondo* del volume di Guazzo *Dialoghi piacevoli*, intitolato *Del Prencipe della Vallachia maggiore*, in cui si discute sul ritratto del principe ideale, viene scelta e commentata con ammirazione la figura di Petru Cercel. Il *Dialogo secondo* inizia con la discussione fra Francesco Pugiella, amico di gioventù di Stefano Guazzo e il fratello dello scrittore, Cavalier Guazzo, che costituisce un personaggio autoriale. Il pretesto della discussione è la decisione di Pugiella di partire per la Valacchia per raggiungere la corte del principe, che era stato appena incoronato a Costantinopoli. Il *Dialogo*, probabilmente basato su uno scambio epistolare fra l’autore e il suo vecchio amico Pugiella, ha come tema principale quello dei complessi rapporti fra umanisti e principi, con le analogie e le differenze fra i principi contemporanei e quelli antichi. Inoltre si discute il modo di governare del sultano, il Gran Turco, con le forme di umiliazione che infligge ai sudditi.

Stefano Guazzo si avvale come modello, e come pretesto di discussione, di tutto ciò che ha appreso nella propria carriera di cortigiano al seguito del duca Ludovico Gonzaga-Nevers, Pair de France presso la corte di Henri III e di Caterina de’ Medici a Blois e a Chenonceau, e in aggiunta anche di ciò che aveva appreso dall’amico Francesco Pugiella, poeta e cortigiano del duca di Mantova e suo agente presso la corte papale a Roma. Le informazioni e i commenti sulla politica del suo tempo si combinano con la cultura letteraria e con l’etica, componendo nell’insieme un dialogo “piacevole”, da cui il lettore può trarre le linee guida generali su come dovrebbe essere un principe.

Un ruolo centrale riveste la discussione sulla relazione fra il principe e i cortigiani. Nella *repubblica delle lettere* del XVI secolo, la rete di umanisti che circola fra le diverse corti europee costituisce un secondo paradigma di potere, una struttura in cui la discussione sulla politica si abbevera alle fonti dei valori morali, con i valori religiosi intesi in senso etico, non come confronto o scontro fra confessioni diverse. Dal *Dialogo secondo* emerge che la grande ammirazione di Pugiella nei confronti del principe valacco è basata su diversi valori, fra i quali sono centrali la generosità (o liberalità) e la gentilezza: “*ha usata questa magnanimità con tanta modestia e con animo tanto lontano dalla vana gloria, che non soffriva appena*

¹⁰ *Ibidem*, p. 61.

¹¹ *Ibidem*, p. 61.

¹² *Ibidem*, p. 258.

d'esserne da loro ringraziato, segno manifesto che la sua liberalità non sia mascherata, né artificiosa, ma con lui e in lui nata"¹³.

Il motivo principale fornito da Pugiella per la sua ammirazione nei confronti del valacchi è la constatazione che Petru ha acquisito una vasta cultura umanistica:

*"Ma torniamo al prencipe di Valacchia, né vi spiaccia che presso alle virtù già toccate io aggiunga un largo tesoro, ch'egli ha acquistato dalla liberalissima natura, che è la sua gran memoria, poscia che ne' suoi discorsi egli dava sempre così minuto ragguaglio di tutte le cose, da lui, o vedute, o lette, che lasciava molti in dubbio se questo fosse, o artificio acquistato, o natural dono."*¹⁴

Su questa linea Guazzo mostra di apprezzare in sommo grado il fatto che Petru scrive poesie in lingua italiana, tanto che, dopo che Pugiella ha letto una delle sue poesie, il cavalier Guazzo commenta:

*"Veramente questo capitolo viene ad essaltar in Cielo e in Terra il suo autore, poi che è ripieno di spirito non meno divino che poetico. E m'imagino che questo prencipe [si goda che] i suoi lunghi e pietosi pellegrinaggi gli abbiano acquistato questo grande onore presso a gli altri d'esser annoverato fra' poeti toscani, la qual felicità appena si truova oggidì in alcun prencipe italiano, e non so perché, se forse non si persuadono che la poesia disconvenga ad un prencipe in quel modo che disconverrebbe ad un capitano il far l'ufficio del trombetta."*¹⁵

A questo punto viene spontaneo chiederci che valore può avere la poesia in un secolo dominato da acerbhe lotte politiche e religiose. In altri termini, come può la poesia venire in aiuto alla politica? Secondo Guazzo: *"Quando il prencipe, col proprio studio e col metter in pruova l'ingegno e l'arte, tanto s'affatica, ch'egli s'acquista nome d'eccellente poeta e si rende col proprio inchiostro glorioso e immortale"*¹⁶.

La poesia è una delle forme di espressione dell'arte dell'eloquenza, un'arte che Petru padroneggia mirabilmente, tanto che se ne sa avvalere per convincere i sovrani dell'Europa occidentale a intervenire in suo favore e a sostenerlo nel recupero del trono di Valacchia. Quindi l'eloquenza e l'amore per la cultura sono gli strumenti che gli hanno aperto le porte della *repubblica delle lettere*, sebbene non fosse essenzialmente un umanista, bensì un politico.

Stefano Guazzo aveva conosciuto presumibilmente Petru Cercel, dato che in una lettera, datata 7 marzo 1587, risponde addolorato a Pugiella, che gli aveva scritto della morte del principe di Valacchia, una notizia non vera che si era diffusa, in quanto il principe sarebbe stato ucciso più tardi, nel 1590¹⁷.

Petru rimase in relazione con gli umanisti italiani sia durante che dopo il suo periodo di regno, e in particolare con Francesco Pugiella, con il quale ebbe una corrispondenza anche quando si trovava rinchiuso nella fortezza di Hust. La corrispondenza costituisce, come osserva Marc Fumaroli, il mezzo principale tramite

¹³ *Apud* Angelo Pagliardini, *Dialoghi piacevoli*, cit., p. 205.

¹⁴ *Ibidem*, p. 216.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 213-214.

¹⁶ *Ibidem*, p. 215.

¹⁷ Stefano Guazzo, *Lettere del Signor Stefano Guazzo, Gentilhuomo di Casale di Monferrato*, appresso Barezzo Barezzi, Venezia, 1606, p. 334.

il quale la *repubblica delle lettere* si è costruita, creando uno spazio virtuale che conserva la sua autonomia anche durante le guerre e le divisioni politiche: “*la correspondance est le tissu conjonctif d’une universelle République des Lettres par définition polycentrique et dispersée [...]*”¹⁸.

Le relazioni fra Guazzo e Pugiella furono profonde e prolungate: amici, colleghi nella stessa corte, cresciuti nella stessa località, con interessi simili: diritto, poesia e politica. Francesco Pugiella, era nato nato all’inizio del XVI secolo a Trino, nel Monferrato, dove sarebbe morto nel 1597¹⁹. Laureatosi *in utroque iure* a Pavia, entrò al servizio dei Gonzaga, Duchi di Mantova e Casale, ottenendo la nomina a cavaliere, nel 1544²⁰, poi intraprese la carriera ecclesiastica²¹; fu agente dei Gonzaga alla corte papale e in altre corti²², e partecipò all’Accademia degli Illustrati di Casale.

Dobbiamo presumere che Pugiella non partisse per la Valachia e non facesse parte realmente della corte di Petru, perché il 9 ottobre 1584 Stefano Guazzo indirizza una lettera al Pugiella, da cui risulta chiaramente che l’amico si trovava alla corte del duca Guglielmo Gonzaga, in quanto Guazzo si congratulava con lui per un’importante “dignità” ricevuta a corte²³.

Pugiella proseguì il rapporto epistolare con il principe anche dopo che questi aveva perso il trono. Fra gennaio e aprile del 1587, Pugiella si trovava in missione a Roma per conto del Duca²⁴ e durante questa missione, il 1 gennaio 1587, Pugiella scrisse una lettera, tramite il gesuita e diplomatico, padre Antonio Possevino, indirizzata al Principe di Valacchia²⁵, spedendogli due sonetti, al fine di consolare Petru nella sua prigionia in Transilvania e anche di dargli la speranza di poter essere liberato e riottenere il trono. Nella lettera, al tempo stesso famigliare ma adeguata al rango regale del corrispondente, Pugiella chiede a Petru di scrivere al Duca di Mantova per ringraziarlo del suo intervento presso il Re di Polonia in suo favore. Il testo risulta far parte di uno scambio epistolare più ampio fra Pugiella e il principe prigioniero. Abbiamo potuto consultare la minuta della lettera custodita nell’archivio

¹⁸ Marc Fumaroli, “*La République des Lettres et les Académies*”, *Lettere Italiane*, Gennaio-marzo 2004, Vol. 56, No. 1 (Gennaio-marzo 2004), pp. 3-11, p. 6.

¹⁹ Le notizie biografiche sono riprese da Gaspare De Gregory, *Istoria della vercellese letteratura ed arti*, vol. II, Torino, Tipografia Chirio e Mina, 1820.

²⁰ Tommaso Vallauri, *Delle società letterarie del Piemonte*, Torino, Fratelli Favale 1844, p. 54.

²¹ *Lettera del Cardinale Giovanni Vincenzo Gonzaga a Vincenzo I Gonzaga duca di Mantova del 4 agosto 1590* (Archivio Storico di Mantova, busta 952, fascicolo VIII, carta 633).

²² cfr. Barbara Furlotti, *Le collezioni Gonzaga. Il carteggio tra Roma e Mantova (1587-1612)*, Silvana Editoriale, Cinisello Balsamo, 2003, p. 20 nota.

²³ Stefano Guazzo, *Lettere*, cit., pp. 104-105.

²⁴ Come risulta dal carteggio fra Pugiella e il Duca Guglielmo Gonzaga, custodito all’Archivio di Stato di Mantova, fra gennaio e aprile del 1587 Pugiella si trovava a Roma per trattare con il papa Sisto V su questioni molto importanti che riguardavano il ducato. La prima era la consegna ai Gonzaga di Bernardino Pia, complice del canonico mantovano Camillo Luzzara in una congiura epistolare fra Mantova e Roma, per diffondere voci malevole sul duca Guglielmo e sulla sua corte; la seconda era legata a certi benefici ecclesiastici che il Duca voleva ottenere dal papa e la terza era la concessione di indulgenze molto speciali legate a medaglie che il Duca avrebbe potuto regalare ai suoi amici, cortigiani e alleati (Archivio di Stato di Mantova, Carteggio Pugiella).

²⁵ La lettera di trova nel citato carteggio Pugiella.

Gonzaga oggi presso l'Archivio di Stato di Mantova, dove però non sono stati copiati i due sonetti inviati al prigioniero, in attesa di approntarne un'edizione commentata ne offriamo in questa sede la trascrizione:

"587:1:G(ennar)o Sig(no)r Prencipe, mio sig(no)re, et p(ad)rone col.(endissim)o

Roma

Dalla l(ette)ra ch'io scrissi a V(ostra) S(ignoria) sotto li 22. di novembre di prossimo passato, et dall'honorato testimonio che le ne havrà reso il non mai à bastanza lodato Padre Possevino avanti che questa le pervenga alle mani, credo ch'ella resterà benissimo edificato della sincera affettione, et divotione mia verso lei che veramente, è tanta, et tale, che se con buona parte del mio proprio sangue potessi liberarla, et restituirla nel suo primiero stato, ella non sarebbe più lungamente traffitta da tante tribolationi. Alle quali voglio tuttavia sp[erare] che la divina bontà darà al suo tempo più lieto fine di quello, che l'infermo giudic[io] humano possa penetrare. Sono imperscrutabili gli altissimi secreti di Dio: Il qua[le se] ben alle volte priva i suoi più cari dei commodi, et honori temporali senza più restituir[glieli] per acco(m)modarli, et honorarli poi maggiormente, se da loro si sà conoscere, nell'eterna patria, nondimeno molte volte anco doppò haverli con la sferza dei travagli nel mezo delle prosperità testati all'ufficio dovuto al servizio di sua divina M.(aes)tà, in modo che per le vane grandezze terrene non habbiano à perdere le vere celesti, risguardandoli fatti di se stessi migliori con l'occhio della sua infinita misericordia, ritorna loro i perduti beni con l'accrescimento etandio d'altri maggiori. In questo soggetto considerando io al caso di V(ostra) A(ltezza) hò fatti due sonetti, ch'io le mando non tanto per sua consolatione, della quale mi fa credere la singolar prudenza sua, ch'ella non habbia bisogno, quanto in segno della perpetua memoria ch'io tengo di lei, e del desiderio smisurato, che in me vive d'ogni suo vero, et perpetuo bene. Si degni V(ostra) A(ltezza) di leggerli, et mi faccia gratia, se potrà, di quattro righe d'aviso intorno alla sua salute, con farmi insieme sapere, se la debbole opera mia potrà servirla in altro in queste parti: non lasciando d'accen(n)arle, ch'io non posso se non lodarla a ringratiare con una sua affettuosa l(ette)ra il Ser(enissi)mo sig(no)r Duca di Mant(ov)a et del Monferrato mio s(igno)re dell'amorevole ufficio fatto in raccomandarla per la sua liberatione alla M(aes)tà del Re di Polonia; acciò che, bisognando, io possa supplicar più arditamente S(ua) A(ltezza) a far nuova istanza. La quale l(ette)ra potrà l'A(ltezza) V(ostra) col mezzo del M(olto) R(everen)do Padre Possevino istesso far capitare in mia mano a Mant(ov)a, dove hò la mia stanza ordinaria alla servitù del medesimo Ser(issi)mo Sig(no)r Duca. Et senza più faccio per fine humiliss(im)a riverenza a V(ostra) A(ltezz)a, p(re)gando il sig(no)re dei sig(no)ri per ogni grato da lei desiderato intento. Di Roma il P(rim)o del 1587.

Di V(ostra) A(ltezza)

Humiliss(im)o et f(e)d(e)liss(im)o s(ervito)re

*Franc(esc)o Pugiella*²⁶

Svolgendo una ricerca sulle raccolte di rime coeve, abbiamo potuto rintracciare, in una silloge del 1599, curata da Gherardo Borgogni, alcuni componimenti di Pugiella, fra cui i due sonetti indirizzati a Petru durante la prigionia²⁷. Purtroppo non esiste una raccolta completa dei componimenti di Pugiella, il quale avrebbe composto, secondo la citata lettera di Guazzo, sonetti ed epigrammi. In attesa di fornirne una edizione commentata, forniamo la trascrizione dei due testi in questione:

*“Al Sig. Prencipe di Vallacchia
Non son come à nostr’occhi infermi appare
Tant’altri seggi dei terreni Imperi
Nè i loro honor sì grandi, et sì sinceri.
Nè le lor forze sì stupende, et rare.
In Ciel più degni scettri, in Ciel più chiare
Corone son di regni eterni, et veri;
In Ciel palme acquistar convien si speri.
Di potenze, et d’honor pregiate, et care
Dunque l’haver, Signor sì ricchi stati
Perduti in terra per Giesù, non turbi
Il generoso vostro animo invitto;
Che assai maggiori in Ciel apparecchiati
Vi sono, ove non sia chi ve li sturbi,
Se terrete di fede il cammin dritto.*

*Al medesimo
Quella di Dio tremenda invitta mano
Che l’universo da lei fatto apprende.
Ond’ogni potestà viene, et dipende,
Che giunge ovunque vuol presso, et lontano.
Ch’à tornarvi di Bacia [PROBABILE ERRORE PER Dacia] il ricco piano,
Sin dove l’Istro al Ponte [PROBABILE ERRORE PER Ponto] Eusin
discende:
Il cor, mentre ira più crudel l’incende
Piegò de l’orgoglioso Thrace insano.
Spinger potrà non pur à liberarvi
Il bellicoso ardir del gran BATTORO,
Mà nel regno à riporvi ancor con l’armi.
Perciò in Pio Sol, che può, che suole aitarvi
Gli stati à ricovrar, le Gemme, et l’Oro
Viva speranza afflitto Pietro v’armi.”*²⁸

²⁶ Il documento inedito, custodito presso l’Archivio di Stato di Mantova ha la segnatura b. 946, f. 1, cc.3-4.

²⁷ Gherardo Borgogni (a cura di), *Rime di diversi illustri poeti de’ nostri tempi*, presso la Minima Compagnia, Venezia, 1599, p. 223.

²⁸ *Apud Borgogni, Op. cit.*, p. 223.

Molto diverso il tenore dei due componimenti, il primo a carattere prevalentemente etico e religioso, il secondo più strettamente politico. Nel primo sonetto si invita il principe a non abbattersi per la perdita della corona di Valacchia, dato che si tratta di un potere terreno, ma a meditare e riflettere sull'acquisto, grazie alle sue virtù morali e religiose, della corona celeste di santo.

Nel secondo sonetto, al contrario, Pugiella trasmette un messaggio politico molto forte, cioè quello di non sperare dal principe di Transilvania, Sigismund Bathory (il "gran BATTORO"), di avere un aiuto per recuperare non solo il regno, ma anche i tesori che lo stesso principe gli ha sottratto, ma di confidare piuttosto nel pontefice, definito "Pio Sol". Il messaggio di Pugiella si spinge oltre, assicurando al principe prigioniero che questo appoggio ci sarà ("*Viva speranza afflitto Pietro v'armi*"), un messaggio molto importante e autorevole, dato che Pugiella si trova in quel momento proprio a Roma, a contatto con il papa Sisto V e con i vertici della curia papale.

Conclusioni

Abbiamo voluto mostrare un aspetto a nostro avviso rilevante dell'autorevolezza con cui il teatro di Venezia fa da sfondo alla vicenda, tutta incentrata sul rapporto fra Europa Occidentale e Oriente, del principe di Valacchia Petru Cercel.

In primo luogo, secondo quanto emerso, Petru Cercel venne accolto, sostenuto e concretamente appoggiato dalle potenze europee cattoliche, in prima linea dalla monarchia di Francia e dal Papa, in seconda linea anche dalla Serenissima, non solo per ragioni politiche, ma in quanto, per mezzo delle sue relazioni culturali, era riuscito a entrare in quella comunità colta che viene chiamata *repubblica delle lettere*, un tessuto connettivo di cui facevano parte umanisti e cortigiani appartenenti alle diverse corti europee.

In secondo luogo, la *repubblica delle lettere* forma una rete in cui proprio il nodo costituito da Venezia contribuisce, per via culturale e diplomatica, a costruire e a negoziare l'appartenenza europea della galassia di corti che si trovavano nella parte orientale del continente e che si confrontavano da un lato con la penetrazione ottomana, dall'altro con le diffidenze che venivano dall'Europa occidentale cattolica.

Da questo intenso scambio epistolare, risulta infine quanto fosse stretto il rapporto tra poesia e retorica da un parte e politica dall'altra: gli umanisti, divenuti oramai non solo semplici segretari e ambasciatori, erano arrivati a creare nel Cinquecento una nuova struttura di relazioni di potere, basata sul valore delle arti e delle lettere.

IZVOARELE REGLEMENTĂRII URBARIALE ÎN PARTIUM

BODO Edith*

Abstract. *Sources of the Urbarial Regulation in Partium.* The urbarial regulation was of a decisive importance for the peasantry, being the first attempt of the state to set up the relations between the landlord and the serf. However, the main source of the regulation is the “answers to the 9 questions” or in other words, the serf’s testimonies, which are in fact the foundation on which sits the entire regulation. It is part of the statistical nature sources, but also an economic and legal act. Taken only the sources of regulation, they do not give us a complete picture of all the factors that influenced the serfs’ life, other acts come to complete them: urbarial official register notes (other than those of period of the application of the regulation), complaints, robot journals, lease contracts, reports of the land officials.

Keywords: *sources, urbarial regulation, urbarial official register notes, Partium, Maria Theresa*

Reglementarea urbarială a fost de o importanță decisivă pentru țărănime, ea fiind prima încercare a statului de a regla de sus relațiile dintre stăpânul domenal și iobag. Ea a rezistat în timp și după dispariția „părintelui” ei, deși, după domnia lui Iosif al II-lea s-a pus problema înlocuirii sau cel puțin a modificării ei. Cu toate că nobilii unguri încă nu uitaseră faptul că împărăteasa trecuse peste voința lor, elaborase și publicase reglementarea fără a o trece prin dietă, vor fi nevoiți, gândeau ei, s-o lase în vigoare, doar provizoriu. Contrar așteptărilor, cu toate că s-a înființat o comisie pentru problemele urbariale¹, această hotărâre va fi întărită și cu ocazia dietelor următoare (1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1812, 1827, 1830 etc.) și va rămâne în vigoare până la 1848, deci mai mult de 80 de ani, în unele privințe, influența ei simțindu-se până târziu.

Primul pas în elaborarea reglementării urbariale l-a constituit ordonanța Mariei Tereza din 29 decembrie 1766, privitoare la introducerea urbariului unic în comitatele Zala, Vas, Sopron, Somogy, Tolna și Baranya, luată la cunoștință în 23 ianuarie 1767. Motivul introducerii „...frecvente plângeri ale supușilor referitoare la abuzurile și excesele în problemele urbariale comise de către stăpânii și slujbașii lor, care au dat naștere la nemulțumiri și chiar la răscoale fățișe în unele comitate, perturbând liniștea internă”. După aceasta, lucrările de introducere au început și în celelalte comitate. Acestea, deși inițial ar fi trebuit îndeplinite conform ordinelor Mariei Tereza, în două luni, au ținut până în 1774. Reglementarea urbarială din

* Universitatea din Oradea, edithemes@yahoo.com

¹ Bakács István János, *A vármegyei javaslatok az 1791. évi urbarialis bizottság előtt* (Propunerile comitatelor în fața comisiei urbariale din 1791), în *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*, Budapest, 1937.

Ungaria (1767) a fost aplicată și în Partium, iar din 1780, într-o formă asemănătoare, în Banat. În comitatul Bihor au existat și antecedente. Aici, prima încercare de reglementare a raportului dintre stăpân și iobag se concretizează prin elaborarea „urbariului universal” din 1759, acesta constituind capătul de drum al unor lungi frământări cu epicentrul situat pe Domeniul Episcopiei romano-catolice, mai exact Domeniul de Beiuș, din sudul comitatului. Acest urbariu este prima normă legală în problema urbarială pentru întreg comitatul Bihor, prima care stabilește mărimea unei sesii și în funcție de aceasta fixează obligațiile urbariale. Un exemplar al acestuia se păstrează la Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bihor în *Fondul Capitlului Episcopiei romano-catolice. Acta Antiqua*, fasc. LXXXI, nr. XII, f. 2-8. Cu toate că această reglementare a fost introdusă pe alocuri și pentru o perioadă scurtă de timp, aceasta a avut o importanță deosebită, în sensul că a constituit un prim pas pe drumul ce avea ca punct terminus elaborarea reglementării urbariale tereziene din 1767.

Însă principalul izvor al reglementării îl constituie „răspunsurile la cele 9 întrebări” sau cu alte cuvinte mărturiile iobăgești, care constituie de fapt fundamentul pe care se așază întreaga reglementare. Face parte din categoria izvoarelor cu caracter statistic, dar este deopotrivă și un act economic și juridic. În ceea ce privește conținutul întrebărilor, acestea au fost alese astfel încât să aibă în vedere toate elementele care au influențat viața iobagilor. Primele trei întrebări se referă la modul în care iobagii își prestau sarcinile față de stăpânul domenal, dacă au avut urbariu sau au prestat pe baza unui contract sau în cazul în care nu au avut urbariu, conform obiceiului. În unele cazuri s-au păstrat urbarii sau contracte mai vechi care au fost anexate la cele nouă întrebări. La punctul patru, țăranii au dat declarații despre avantajele și neajunsurile localităților (*beneficia et maleficia locorum*), la punctul cinci, despre mărimea și calitatea arabilului și pășunelui, corespunzătoare unei sesii întregi, precum și despre câte metrete de Pojon de grâu obișnuiesc să semene într-un iugăr și dacă se poate cosi otavă? Întrebările următoare se referă: la cantitatea și felul de robotă prestată, adică manuală sau cu animalele, cu câți boi, dacă mersul și venitul erau incluse în robotă, apoi iobagii sunt întrebați asupra faptului dacă dau nonă și în caz afirmativ, din ce constă aceasta, iar la punctul al optulea majoritatea localităților au declarat că nu au terenuri deserte.

Punctul al nouălea ne poate da informații despre o problemă foarte importantă din punctul de vedere al istoriei sociale și anume asupra faptului dacă iobagii erau veșnici sau de liberă migrație. Importanța, ca sursă istorică a celor nouă întrebări, constă în faptul că ele au fost realizate deodată, aproape în același timp, după criterii unitare. Urbariile mai vechi n-au avut un caracter unitar, de masă. În afară de acestea, este pentru prima oară în existența zbuciumată a țăranimii când au fost ei înșiși întrebați, consultați asupra soartei lor, despre raporturile cu stăpânul lor domenal, precum și despre alte împrejurări care le-au influențat viața de zi cu zi. În epocile anterioare ei își făceau auzite glasurile doar în actele litigioase, în plângeri. Întrebările au fost formulate în așa fel încât să reiasă și cele mai mici amănunte privitoare la relațiile urbariale.

Urbariul în sine cuprinde *textul general al reglementării*, cu mențiunile specifice locului, în funcție de clasificare, *tabelul nominal al locuitorilor* (capii de familie) pe categorii sociale și indicând cantitatea sesiei, *suprafața componentelor sesiei și cuantumul obligațiilor feudale* (robota, censul și daturile) stabilite după

mărimea sesiei și, în sfârșit, *unele observații privind aplicarea normelor urbariale*. Noile urbarii s-au întocmit în patru exemplare, din care unul a fost înaintat Consiliului Locotenențial, unul s-a păstrat la comitat, unul a fost dat stăpânului de pământ și unul localității. În întreg comitatul, urbariile au fost aduse la cunoștința locuitorilor în anii 1773-1774². De exemplu, în toate cele 67 de localități ale Domeniului de Oradea, s-au consemnat mărturiile după cele nouă puncte (*Examen ad novem puncta*) și s-au făcut conscrierile iobagilor și jelerilor (*Conscriptiones Colonorum*), precum și ale extirpaturilor (*Conscriptiones Extirpaturarum*), iar în 12 din ele au fost consemnate și viile (*Conscriptiones Vinearum*)³. În *Fondul Prefecturii* Arhivelor Naționale - Serviciul Județean Bihor, se păstrează, din păcate doar parțial, conscrierile urbariale, urbariile, declarațiile locuitorilor privind reglementarea urbarială din localitățile cu stăpâni domeniali laici, majoritatea putând fi cercetate la Arhivele Comitatului Hajdú-Bihar din Ungaria.

În ceea ce privește situația comitatului Arad, aceasta poate fi urmărită și ea mai îndeaproape în condițiile în care documentele conscripției urbariale din 1771 s-au păstrat pentru marea majoritate a localităților în *Fondul Urbarii* din cadrul Arhivelor Naționale - Serviciul Județean Arad.

La Arhivele Naționale Ungare se păstrează actele reglementării urbariale pentru toate comitatele Ungariei, inclusiv pentru cele patru luate în discuție: Arad, Bihor, Maramureș și Sătmăr în *Fondul Consiliului Locotenențial. Departamentum urbariale, Secția C 59*, rolele 4107-4314; comitatul Arad rolele 4116-4123; comitatul Bihor, rolele 4147-4159; comitatul Maramureș, rolele 4188-4189; comitatul Sătmăr, rolele 4250-4262. De asemenea, copii ale acestora se găsesc la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, *Fond Colecția Microfilme Ungaria*, rolele 93-106.

Luate doar izvoarele reglementării, acestea nu ne oferă o imagine completă despre toți factorii care au influențat viața iobăgimii, alte acte vin să le întregască: conscrieri urbariale (altele decât cele din perioada aplicării reglementării), plângeri, jurnale de robotă, contracte de arendare, rapoarte ale oficialilor domeniali.

Conscrierile urbariale ne dau informații bogate despre cultura pământului și producția agricolă, numărul de animale deșinate de contribuabili, viticultură, stupărit și altele, despre robotă, dijmă, cens. Sub aspect demografic, ele ne oferă date pe baza cărora se poate stabili numărul locuitorilor dintr-o localitate, stratificarea populației iobăgești și diferențierea ei din punct de vedere material și furnizează informații asupra împărțirii administrative și a numărului de locuitori și așezări din perioada luată în discuție. În *Fondul Episcopiei romano-catolice de Oradea*, dosarele 2219-2314, sunt păstrate conscrierile sesiilor iobăgești, evoluția lor în timp, rezultatele măsurărilor efectuate cu ocazia reglementării urbariale, dar sunt consemnate și plângerile în legătură cu obligațiile urbariale. Tot în acest fond se păstrează conscrierile urbariale pe localități, în total 71, precum și tabelele centralizatoare ale domeniului episcopiei (Oradea, Beliu, Vașcău).

Aceste izvoare, dar și altele pe care nu le-am amintit aici și care se referă la efectele reglementării asupra lumii rurale, au fost valorificate în numeroase cărți și

² Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia X*, Oradea, 1981, p. 132-133.

³ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *Fond Prefectura județului Bihor*, inv. 41, dos. 94, f. 269.

studii elaborate atât de specialiști români, cât și maghiari. Despre această perioadă s-au scris multe, bune și rele, în funcție de naționalitatea autorului și de condiția socială a celui care era pus în prim plan, fie el țaran ori nobil. Reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea n-au fost întotdeauna bine primite, și mai ales de către nobilime care se vedea lezată în drepturile sale. De exemplu, reformele iozefine s-au bucurat și se bucură și în prezent de aprecieri pozitive în istoriografia românească, în timp ce istoricii unguri au o atitudine, cu precădere, critică. Victoria reputată de nobilime în 1790 a conferit istoriografiei ungare o trăsătură mai îngăduitoare față de Iosif al II-lea încă din secolul al XIX-lea, care se resimte și în literatura contemporană. Astfel, pentru a putea înțelege reacția diferitelor categorii sociale, se impune consultarea operelor aparținătoare diverselor istoriografii naționale și, în special a celei românești, maghiare și austriece sau chiar și germane. Dar mai întâi, pentru încadrarea acestui colț de țară nu pot fi lăsate deoparte lucrările despre iluminismul european și în special, opera regretatului Pierre Chaunu⁴, precum și cele referitoare la Maria Tereza⁵ și Iosif al II-lea⁶.

Din a doua jumătate a secolului al XX-lea, istoricii români au fost interesați, tot mai mult, de istoria țăranimii în evul mediu și la începutul epocii moderne, punând accent pe mișcările sociale și iobăgie⁷.

Cel care s-a aplecat asupra aspectelor sociale prezente în spațiul rural, a fost David Prodan prin volumele sale dedicate iobăgimii și în special cele pe care le-am putea numi „trilogia iobăgească”, un veritabil „opus magna” al istoricului⁸. El analizează iobăgia pe parcursul a patru secole pe baza urbariilor, conscripțiilor, registrelor de dijmă, inventarelor și socotelilor, prezentând viața cotidiană a iobagilor, diversele munci prestate de către aceștia, raporturile lor cu stăpânii domeniali. În

⁴ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1986; Idem, *Civilizația Europei clasice*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1989; Mai sunt și alte lucrări, bine concepute cum ar fi Matthew Anderson, *L'Europe au XVIIIe siècle*, Éditions Sirey, Paris, 1968; Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. III. *Sate și identități europene (secolul XIV-1815)*, Editura Institutul European, Iași, 1998; Ioan Horga, *Europa Luminilor*, Editura Universității din Oradea, 2002; Ulrich Im Hof, *Europa Luminilor*, Editura Polirom, Iași, 2003; Jean Meyer, *L'Europe de Lumières*, Horvath, Le Coteau, Paris, 1989; Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, Editura Humanitas, București, 2000 etc.

⁵ Ifj Barta János, *Mária Terézia*, Gondolat, Budapesta, 1988; Marczali Henrik, *Mária Terézia és kora (Maria Tereza și epoca sa)*, Budapesta, f. a.; William J. McGill Jr., *Maria Theresa*, Twayne Publishers, New York, 1972.

⁶ Ifj. Barta János, *A nevezetes tollvonás (Celebra trăsătură de condei)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1978; François, Fejtő, *Un Habsbourg révolutionnaire, Joseph II. Portrait d'un despote éclairé*, Plon, Paris, 1953; Molitor Ferenc, *II József, a császári Don Quijote (Iosif al II-lea, un Don Quijote imperial)*, Gondolat, Budapesta, 1987.

⁷ Nicolae Edroiu, *Studiarea iobăgiei transilvănene*, în D. Prodan. *Puterea modelului* (coordonatori: Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor), Centrul de Studii Transilvane - Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 15.

⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1967-1968; Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986-1987; Idem, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

ultimul volum se face o prezentare largă a reglementării urbariale din 1767 pentru Ungaria, aplicată și în comitatele din Partium, iar mai apoi a încercării de reglementare pentru Transilvania, legea numită „Certa Puncta” și reglementarea urbarială din Banat din 1780. David Prodan a realizat și cea mai completă monografie a răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan de la 1784⁹. Deși istoriografia românească postbelică a fost învinuită, mai ales datorită lucrărilor cu puternice accente marxiste, că a manifestat un interes exagerat pentru acest gen de subiect care, prin forța împrejurărilor au fost deformate, noi credem că se pot extrage informații prețioase din aceste lucrări, deschizătoare de drumuri. Liviu Botezan analizează în lucrările sale slujba iobăgească, daturile iobăgești, renta în bani, organizarea intravilanelor iobăgești, înzestrarea gospodăriilor iobăgești cu inventar viu și mort în perioada 1785-1820, afirmațiile lui fiind întărite de o multitudine de documente¹⁰.

Alte cărți sau studii se referă la lucrările premergătoare reglementării urbariale din Ungaria și Partium sau la reglementare în sine. O carte etalon, deși tratează doar lucrările premergătoare elaborării reglementării pentru Ungaria, conținând sute de pagini de documente este cea a lui Szabó Dezső¹¹. Deosebit de valoroase sunt cele trei volume publicate de cercetătorii de la Debrecen care se referă la lucrările premergătoare introducerii reglementării urbariale în comitatul Bihor, cuprinzând „răspunsurile la cele nouă întrebări”¹², precum și tabelele urbariale din plășile Eriu, Sárret, Salonta, Oradea și Beiuș. Reglementarea urbarială din comitatul Bihor este tratat mai pe larg de cercetătoarele Ana Ilea și Veronica Covaci¹³, textele românești ale acesteia sunt publicate de Aurel Răduțiu¹⁴. În ceea ce privește comitatul Arad, o bună parte a actelor referitoare la reglementarea urbarială, inclusiv răspunsurile la cele 9 întrebări, au fost valorificate de istoricul Kovách Géza¹⁵. Despre

⁹ Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

¹⁰ Liviu Botezan, *Înzestrarea gospodăriilor iobăgești din Transilvania cu inventar viu și mort în perioada 1785-1820*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series historia, fasciculus 2, Cluj, 1969; Botezan Liviu, Maria Roșca-Rosen, *Contribuții la studiul organizării intravilanelor iobăgești din Transilvania în perioada 1785-1820*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series historia, fasciculus 2, Cluj, 1967.

¹¹ *A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában (Istoria reglementării urbariale din Ungaria în vremea Mariei Tereza)*, Budapesta, f.a.

¹² Bársony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az urbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, I. Az érmelléki és sárréti járás (Izvoarele reglementării urbariale în comitatul Bihor, I. Plășile Eriu și Sárret)*, Debrecen, 2001; Idem, *Az urbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, II. A szalontai és a váradi járás (Izvoarele reglementării urbariale în comitatul Bihor, II. Plășile Salonta și Oradea)*, Debrecen, 2003; Idem, *Az urbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, III. A belényesi járás (Izvoarele reglementării urbariale în comitatul Bihor, III. Plasa Beiuș)*, Debrecen, 2004.

¹³ Ana Ilea, Veronica Covaci, *op. cit.*

¹⁴ Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială a Mariei Terezia din 1767. Textele românești*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 22, Cluj-Napoca, 1979.

¹⁵ Kovách Géza, *Tărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale (1771-1786)*, în *Ziridava*, VIII, Arad, 1977; Idem, *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771-1772*, în *Studii. Revistă de istorie*, 4, 1960; Idem, *Ahol Dózsa es Horea hadai jártak. Tanulmányok Arad és környéke történetéből (Pe unde au trecut oștile lui Doja și Horea. Studii privind Aradul și împrejurimile sale)*, Kriterion Könyvkiadó, București, 1976.

aplicarea reglementării în comitatul Maramureș găsim informații în volumul lui Neupauer Kamill, *Mária Terézia úrbérrendezése Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa megyében (Reglementarea urbarială a Mariei Tereza în comitatele Bereg, Maramureș, Ung și Ugocsa)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1989. Pentru comitatul Sătmar nu s-au publicat până acum actele reglementării urbariale. Au apărut doar câteva studii care au în vedere conscrieri urbariale ale unor localități cum ar fi Carei sau Sanislău¹⁶. Datele conscrierilor au fost folosite nu doar pentru a reconstitui evoluția populației pe parcursul secolelor XVIII-XIX, ci și pentru analiza potențialului economic al supusului. Pentru comitatul Bihor au fost publicate numeroase conscrieri domeniiale¹⁷.

La nivel european, secolul al XVIII-lea este un secol al înnoirilor sub toate aspectele, inclusiv în agricultură. Unii cercetători au analizat etapele și modul de realizare a muncilor agricole, impactul introducerii noilor plante de cultură¹⁸ asupra mentalității țărănești și importanța pe care a avut-o creșterea animalelor în lumea satului. Pe baza conscripțiilor, a documentelor cu caracter juridic și a altor categorii de documente, aceștia și-au propus să clarifice modul de organizare și de folosință a pământurilor țărănești¹⁹, definirea termenilor de sesie, intravilan²⁰, extravilan, hotar²¹, vatră a satului²², posesiuni obștești, modul de fărâmițare a arabilelor și fânațelor țăranilor, precum și drepturile juridice sau cutumiare ce le reglează²³. Problema

¹⁶ Ioan Török, *Relațiile urbariale în orașul Carei și în împrejurimi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII-VIII, Satu Mare, 1986-1987; Zora Belean, Ion Belean, *Conscripția urbarială a localității Sanislău din 1774*, în *Idem*.

¹⁷ Ana Ilea, Gheorghe Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la 1721*, în *Crisia X*, Oradea, 1980; Ilea Ana, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733*, *Șpanatul Groșeni-Beliu*, în *Crisia XXIV*, Oradea, 1994; Ana Ilea, Iudita Călușer, *Conscrierea domeniului Beiuș din anul 1778*, în *Crisia XVI*, Oradea, 1995; Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vașcău (1772-1848). Elemente de demografie și structură socială*, în *Crisia VIII*, Oradea, 1978.

¹⁸ Barbu Ștefănescu, *Începuturile introducerii tehnicii moderne în agricultura Bihorului*, în *Biharea IX*, Oradea, 1981.

¹⁹ Wellmann Imre, *Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században (Sisteme de cultură în Ungaria secolului XVIII)*, în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum)*, Budapesta, 1961, nr. 3-4; Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében az urbérrendezés és 1836 között (Modificarea cantității pământurilor urbariale în comitatul Bihor între reglementarea urbarială și anul 1836)*, în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum)*, Budapesta, 1959, nr. 1-4; *Idem*, *A jobbgyvi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849 (Tipurile de probleme de posedare a pământurilor iobăgești, 1767-1848)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1967.

²⁰ Barbu Ștefănescu, *Grădina – spațiu intim și experimental*, în *Crisia XXIV*, Oradea, 1994, p. 55-60.

²¹ Octavian Prie, *Agricultura țărănească în Ardeal. Contribuțiuni la organizarea hotarului țărănesc*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1937.

²² Monica Budiș, *Definirea conceptelor de: așezare, sat, vatră și moșie a lui, umanizare, structură, în perspectivă interdisciplinară*, în *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”*, Editura Academiei Române, tom 5/1994.

²³ Florin Valeriu Mureșan, *Satul românesc din Nord-Estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005.

sistemelor de cultură și de tehnică de asolament și de muncă, a efectului introducerii noilor plante în economia țărănească, precum și a rolului comunității în stabilirea regulilor privind lucrarea pământului le găsim în lucrările istoricului orădean Barbu Ștefănescu²⁴. Potrivit acestuia, în ceea ce privește sistemele de cultură, se introduce tot mai mult cel cu trei câmpuri, având drept urmare creșterea suprafeței cultivate și implicit a productivității. Prin alocarea doar a unei treimi din suprafața ogorului, se mărește gradul de utilizare a pământului, iar rotația culturilor, proprie acestui tip de asolament, va oferi posibilitate de „afirmare” unor noi plante de cultură, cum ar fi de exemplu cartoful sau porumbul. Dacă până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sistemul cu două câmpuri rămâne predominant, după reglementarea urbarială se constată o creștere a numărului de localități care își organizează pământul în trei calcaturi după modelul domenal. La fel ca și sistemul cu două câmpuri, și acesta este un sistem comunitar. Astfel, constrângerile comunitare sunt prezente la începerea aratului și semănatului, la păzirea culturilor, oprirea pășunării fânațelor și formarea turmei comune, la secerat etc., ducând în timp la sudarea solidarității de grup. Potrivit crezului iluminist, punctul de plecare al tendințelor de înnoire îl constituie strădania spre difuzarea largă a cunoștințelor de agronomie și propagarea modalităților raționale de practicare a agriculturii prin literatura de specialitate și popularizare în rândul maselor²⁵.

În lucrarea de față am prezentat doar principalele izvoare, precum și, cele mai importante direcții ale istoriografiei legate de reglementare și de situația iobăgimii în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ambele fiind foarte vaste și neputând fi prezentate în totalitate într-o lucrare. De asemenea, lumea rurală trebuie urmărită, pe cât posibil, sub toate aspectele ei: economic, social, politic și cultural.

²⁴ Barbu Ștefănescu, *Evoluția agriculturii bihorene în lumina planurilor cadastrale (sec. XVIII-XIX)*, în *Crisia XIX*, Oradea, 1989; Idem, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I-II, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995; Idem, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, ediția I-a, Editura Universității din Oradea, 1998, Idem, *Între pâini*, Editura Academia Română, Centrul de Studii. Transilvane, Cluj Napoca, 2012.

²⁵ Nicolae Edroiu, *Începuturile literaturii economice românești 1780-1810 (Studiu și Anexe)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1978

VASILE MANGRA- UN PROMOTOR AL MONOGRAFIILOR SĂTEȘTI ÎN ARAD ȘI BIHOR

*Antonio FAUR**

Abstract. *Vasile Mangra - a promoter of village monographs in Arad and Bihor.* In the Arad newspaper *Biserica și Școala* (Church and School) (issue 1/13 January 1900), the Orthodox diocesan vicar from Oradea, Vasile Mangra, publishes his allocution from a meeting of the Aradean National Association for the Culture of the Romanian People, in December 1899, entitled *Our Villages*. Even though the initiative of writing Romanian village monographs in the Arad Diocese was not a new one, the text of this allocution constitutes a relevant historical document through its modern conception. The model plan of the rural monograph was modern not only for the respective era, in the sense that few additions can be made to it even today. Its structure is divided into introduction, five large chapters (with sub-items that exhaust all aspects of the life of a Romanian village in 19th-century Transylvania) conclusion, in fact a multidisciplinary analysis, with geographical, historical, ethnographic, toponymic, spiritual information.

Keywords: *Vasile Mangra, village monographs, Bihor and Arad, National Association of Arad, Diocese of Arad*

Dincolo de controversa legată de activitatea politică din ultimele două decenii ale vieții sale, profesorul, vicarul episcopal, ulterior mitropolitul Vasile Mangra¹ continuă să fie un subiect de actualitate pentru cercetători de azi².

* Prof. univ. dr. hab. – Universitatea din Oradea; e-mail: afaur@uoradea.ro

¹ Vasile Mangra (n.1850- d.1918) s-a născut în satul Săldăbagiu (Bihor). A ocupat, de-a lungul timpului, mai multe funcții și demnități ecleziastice și politice. Datorită meritelor sale intelectuale, a fost profesor la Institutul Teologic din Arad, unde a ocupat, mai târziu, funcția de director provizoriu și apoi titular al Institutului Teologic din Arad între anii 1881-1883. Din punct de vedere politic, până în anul 1900 a fost un militant activ în lupta națională, fiind, printre altele, membru în delegația memorandiștilor din 1892 la Viena, fapt care s-a soldat cu eliminarea sa de la catedră, de către autoritățile guvernamentale. Din anul 1900 și-a schimbat linia politică, promovând o politică conciliatorie față de politica autorităților de la Budapesta. A devenit vicar ortodox al Oradei în anul 1900. A avut relații bune cu prim-ministrul Ungariei, Tisza István, care l-a susținut în activitatea politică. În anul 1916 a ocupat cea mai înaltă funcție bisericească, fiind ultimul mitropolit al Transilvaniei din epoca dualistă, funcție pe care a ocupat-o până la moartea sa în 1918. O excelentă schiță biografică a sa, realizată de către un mai tânăr contemporan al său, profesorul Teodor Neș (1891-1975), o avem în cartea *Oameni din Bihor 1848-1919*, apărută în 1936 la Oradea, reeditată tot la Oradea, în anul 2006.

² Vezi o interpretare mai nuanțată asupra personalității în Marius Eppel, *Activitatea politică a lui Vasile Mangra (1875-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016; Idem, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, 540 p.

Una dintre dimensiunile semnificative ale activității sale a fost aceea de istoric prolific al bisericii ortodoxe din Transilvania, merit pentru care a fost ales, pe bună dreptate, membru al Academiei Române.

În cartea sa, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*³, istoricul Pavel Vesa îi dedică un capitol întreg, intitulat: *Un istoric la cumpăna dintre veacuri, descriindu-l ca o: „Personalitate reprezentativă a istoriografiei bisericești ardeleni, membru al Academiei Române, om cu o solidă cultură teologică, istorică și filozofică, Vasile Mangra era conștient că un popor care vrea să trăiască în viitor trebuie să-și capete conștiința trecutului său”*⁴. Este, fără îndoială, o caracterizare exactă și obiectivă a dimensiunii intelectuale a personalității în discuție. Mangra a fost un cercetător pasionat de recuperarea informațiilor cu privire la istoria bisericii ortodoxe și a trecutului românilor din spațiul Crișanei, cu alte cuvinte al *studiilor monografice*, privitoare la dieceza Aradului și nu numai. În afară istoriei ecleziastice, el a fost un promotor al scrierii monografiilor satelor ortodoxe din Episcopia Aradului, la finalul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. A văzut, în această direcție de cercetare, nu numai o necesitate modernizatoare, care nu suferea amânare, ci și o obligație patriotică față de poporul său.

Încă din perioada liberală a monarhiei habsburgice (1860-1866) și ulterior au început să apară, în presa românească arădeană, scurte note care reflectau interesul crescând pentru trecutul Episcopiei Aradului, fiind propusă redactarea unei lucrări cu caracter monografic a instituției episcopiei. În timpul sinoadelor Episcopiei Aradului - ale căror procese-verbale erau publicate în periodicul local, *Biserica și Școala* - s-au întreprins primele inițiative în acest sens. În curentul de promovare a istoriei satelor românești, Vasile Mangra⁵, mai întâi profesor al Institutului Teologic din Arad, *a jucat un rol semnificativ*, prin concepția sa modernă despre cum trebuiau redactate lucrările.

Pentru situarea într-un context istorico-instituțional, se impune precizarea că, de la începutul existenței sale (1706)⁶ și până la Marea Unire (1918), instituția Episcopiei Ortodoxe arădene a fost cel mai important spațiu cultural-spiritual de conservare și întărire a identității românești în Crișana, un adevărat un bastion al identității, cu un rol și mai semnificativ după compromisul austro-ungar din 1867, când tentativele de constituire a unei „națiuni unice maghiare”, printr-o legislație discriminatoare, s-au înmulțit.

Eparhia arădeană avea sub jurisdicția sa un vicariat și un consistoriu care funcționau la Oradea, pentru Bihor și zonele la nord. Toate încercările de înființare și la Oradea a unei eparhii ortodoxe - absolut necesară, datorită întinderii și a unui număr mare de credincioși aflate sub jurisdicția Aradului - s-au lovit de refuzul constant al autorităților ungare, care se temeau de consolidarea caracterului național al zonei. Într-un asemenea context istorico-politic dificil s-au lansat, în a doua parte

³ Pavel Vesa, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2004, 208 p.

⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁵ *Ibidem*, pp. 121-131.

⁶ Idem, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2007; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

a secolului al XIX-lea primele propuneri pentru redactarea unor monografii sătești, pornite din cadrul sinoadelor eparhiale.

Astfel, la începutul anului 1900, în numărul din 1/13 ianuarie, ziarul Episcopiei, *Biserica și Școala*, publica alocuțiunea intitulată *Satele noastre*, ținută de Mangra la Adunarea generală a Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, din 25 decembrie 1899, având ca temă *scrierea monografiilor satelor* românești, pe care le considera de o importanță majoră pentru românii din dieceză.

Demersul său de la cumpăna dintre secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost precedat însă *de două propuneri anterioare*, ale unor membri ai Asociației Naționale Arădene, care au înțeles imediat importanța depistării, publicării și interpretării acestor surse istorice, motiv întemeiat, pentru a le menționa și noi. Din câte se cunosc până acum, ideea a fost lansată, pentru prima dată, la un sinod eparhial din anul 1864, când notarul comunal *Ioan Moldovan* a prezentat „un plan pentru elaborarea unor monografii comunale românești”⁷. Cum arăta și istoricul Ioan Bolovan, era vorba de reluarea unei inițiative care își avea originile în acțiunea iluministă a Școlii Ardelene de la începutul secolului al XIX-lea, „...deoarece de la generația Școlii Ardelene s-a utilizat un asemenea mijloc de argumentare științifică în acțiunea politică revendicativă”⁸, pentru drepturile națiunii române din Transilvania.

Următoarea propunere de scriere a unei istorii a diecezei a fost făcută aproape două decenii mai târziu, când Consistoriul Ortodox al Eparhiei Aradului „(...) a examinat, la 29 iunie 1883, în cadrul Sinodului Diecezan, posibilitatea redactării unei lucrări de sinteză despre istoria Instituției Episcopale din Arad (...)”⁹. Cu această ocazie, un membru al Sinodului, *Mihai Sturza*, propunea constituirea unei *comisii de istorici*, „care să fie însercinată cu culegerea de documinte istorice referitorie la istoria nostre bisericească în general, și în specialu la istoria eparhiei nostre pe baza căreia să se descrie istoria acestei dieceze; ca comisiunea acésta să se îndatoréscă a raporta Sinodului în totú anulú despre activitatea sa...”¹⁰.

Costurile cercetării urmau a fi asigurate din bugetul cheltuielilor neprevăzute ale eparhiei. Vis-à-vis de această propunere, Sinodul decidea să avizeze „(...) Consistoriile diecesane pentru posibila executare, după împrejurări”¹¹. Din păcate, împrejurările nu s-au arătat favorabile, devreme ce două decenii au trecut pentru reluarea inițiativei și Consistoriile Episcopiei n-au găsit o soluție financiară. Nu știm

⁷ Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român. Între local, regional și național (1863-1918)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, ed. a III-a, p. 9; Nicolae Roșuț, „Societăți culturale arădene până la Unire”, în *Ziridava*, 1977, p. 215.

⁸ I. Bolovan, *op. cit.*, p. 93.

⁹ Antonio Faur, „Consideration on the Monograph Research of the Settlements in Bihor County: case study, Budureasa commune”, în *Monograph Research in Central Europe (1990-2010)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, (coord. și editor A. Faur), 2011, pp. 233-234.

¹⁰ *Biserica și școala*, 1883, nr. 22, p. 191.

¹¹ *Ibidem*.

cauzele acestei situații, dar, fără îndoială, că au fost mai multe, de la lipsa fondurilor, a specialiștilor, dar și faptul că nu a fost considerată o prioritate de către episcopie.

Inițiativa lui V. Mangra, din 1899/1900, la care ne vom referi în continuare, trata în mod exclusiv *scrierea monografiilor satești*, așa cum constatăm din titlul cuvântării sale, *Satele noastre*, citită în ședința Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român (din 25 decembrie 1899), și publicată în ziarul Episcopiei Aradului, *Biserica și Școala*, din 1/13 ianuarie 1900¹². Cu acest prilej el ținea să menționeze numele lui Ioan Moldovan, cel care *a propus primul*, în sinodul din 1864, o *acțiune de strângere a materialelor istorice ale eparhiei și satelor românești* din aceasta.

Recunoscând meritele unui predecesor din Asociația Națională Arădeană, Mangra reiterea necesitatea reluării inițiativei, într-un context istoric nou, la sfârșitul secolului al XIX-lea (1883), pe fondul intensificării politicii de maghiarizare forțate a națiunilor din Ungaria, dusă cu intensitate crescândă de către guvernul de la Budapesta:

„Ideea de-a aduna într'o colecție, ca într'un magazin, bogățiile noastre naționale, a fost sulevată întâia oară de către stimabilul conmembru, dl. Ioan Moldovan, în adunarea națională generală a Asociațiunei noastre în 1864. Ideia însă a rămas nediscuțată până acum (subl.ns.-A.F). Este deci de datoria noastră *de a face începutul* pentru a încerca publicarea unei lucrări de cel mai mare interes național și cultural, *monografia satelor noastre* (...) (subl.ns.-A.F)”¹³.

Insistând într-un număr din anul 1904¹⁴, Mangra revine, de această dată asupra celei de-a doua inițiative, cea a lui *Mihai Sturza* (din 1883), în care apar propuneri organizatorice riguroase legate de modul cum trebuia organizată activitatea de cercetare numai cu profesioniști și nu cu membri ai administrației diecesane:

„Pentru culegerea documentelor relativ la istoria bisericească în general, și în special la istoria diecesei Aradului, Sinodul eparhial după propunerea decedatului preot membru sinodal Mihai Sturza, încă în 1883, a însărcinat prin conclud. consistoriul din Arad cu delegarea unei *comisiuni istorice* ale cărui cheltuieli să se acopere din rubrica cheltuielilor neprevăzute. Comisiunea s'a ales și constituit în același an din membrii Consistoriului; *dar scriitorul acestor rânduri de pe atunci a povestit că scopul nu se va ajunge, cât timp cercetările istorice vor fi oarecum revendicate competenței exclusive a administrației de diecesane, ci consistoriul să angajeze oameni capabili și deprinși în cercetările istorice* (subl.ns.- A.F.) ori unde îi va găsi; de atunci au trecut 20 de ani [și] într-adevăr, pentru culegerea documentelor istorice și dezvelirea trecutului diecezei noastre consistoriul nu a făcut până acum nimic!”¹⁵.

¹² V. Mangra, „Satele noastre”, în *Biserica și școala*, din 1/13 ianuarie, 1900, p. 4-6. Este vorba de cuvântarea „Citită în adunarea generală a Adunării Naționale Arădene, în ziua de 25 Decembre 1899.

¹³ *Ibidem*, p.5.

¹⁴ V. Mangra, „Episcopia Aradului”, în *Biserica și școala*, 1900, nr. 12, p. 97.

¹⁵ Idem, „Episcopia Aradului”, în *Biserica și Școala*, 1904, nr 12, p. 97.

Vasile Mangra readucea, cu accente critice, în discuție o inițiativă mai veche, căreia nu numai că-i sublinia momentele de început și importanța, dar insista pentru soluția practică de realizare, adică angajarea unor specialiști, și nu a unor membri ai Consistoriului, care se dovediseră deja insuficient pregătiți. Înțelegând rostul acestui gen de scrieri istorice, el propunea, în discursul amintit, la Adunarea Generală a Asociațiunii Naționale Arădene, un *plan-model al viitoarelor monografii*. Textul său dezvăluie nu numai o concepție modernă, critică, dar și un vast orizont cultural, dovedind anvergură intelectuală și profunzimea cunoașterii subiectului, ceea ce ne obligă la câteva comentarii.

La începutul anului 1900, V. Mangra venea cu un plan (un proiect-tip) concret, pentru viitorii autori de monografii, care urmau să beneficieze de implicarea Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român. Era o dovadă evidentă de maturitate, prin care Mangra îndemna la acțiune, după o perioadă relativ lungă de inactivitate.

Cuvântarea sa era structurată în trei mari părți: introducerea, *planul propriu-zis* și concluzie, în fapt mai mult un îndemn la acțiune, la aplicarea planului. În aceasta expunea argumentele pentru declanșarea acțiunii de redactare a monografiilor.

În viziunea sa, pământul locuit de români era o „moștenire strămoșească”, iar pentru a-și întări afirmația cita „definiția patriei”, așa cum era formulată de istoricul romantic și revoluționarul pașoptist Nicolae Bălcescu. Așadar, scrierile istoricului îi erau bine cunoscute, și ideea sa despre patrie cristalizată. Continua cu definirea, a ceea ce înțelegea el atunci, prin noțiunea de patrie: „*Satul, sau locul unde ne-am născut și am crescut, este patria noastră (...)*” (subl.ns.-A.F.)¹⁶, de care, continua el, suntem legați prin osemintele strămoșilor, prin amintirile copilăriei, afirmații pe care le întărește cu un citat despre inefabilul locului natal, din epistolele poetului antic Ovidiu, aflat în exil la Pontul Euxin: „Nu știu cu ce dulceță ne atrage pământul nașterii noastre și nu ne lasă să-l uităm în veci”¹⁷. Românii aveau obligația de a le lăsa „moștenire sfântă urmașilor noștri”¹⁸ precum și „limba și naționalitatea” română. Observăm aici că evită să vorbească despre patria austro-ungară sau cea maghiară, care erau pentru el, ca și pentru celelalte națiuni din imperiul Austria-ungar, doar o formulă statală în care erau *obligați* să trăiască.

Pentru Mangra, patria românilor era *satul*, cu componentele majore ale unei identități naționale, care se manifestau prin „datinile și obiceiurile poporului român”, trăsături distinctive ale naționalității sale, *împreună cu limba*, toate dovezile continuității, sau „stăruinței” sale în acest spațiu, cum constatare, câteva secole înainte, cronicarul Miron Costin, citat și el, sau poetul german Martin Opitz¹⁹. Spre

¹⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Germanul Martin Opitz (1597-1639), originar din Silezia, de confesiune protestantă, este considerat azi părintele poeziei germane. Ajuns în Transilvania, în 1622, la invitația principelui Gabriel Bethlen, după izbucnirea războiului de 30 ani, va activa la Academia înființată de principe „...în care profesori renumiți predau diferite discipline cu caracter laic... Poet și om de știință, a rămas legat de Alba Iulia prin colecția de inscripții latine «Dacia Antiqua», pierdută, și poemul «Zlatna», în care preamărește virtuțile poporului român”.

exemplu, căutând argumente utile demersului său, menționa faptul că, în anul 1621, observând permanența românilor în spațiul intracarpatic, germanul Opitz își exprima uimirea sinceră față de rezistența și continuitatea lor pe tărâmul vechii Dacii : „totuși de mare mirare este după ce fură smulși și cu totul desbinați de cătră imperația romană, după ce-și primiră atâtea schimbări prin incursiunile barbarilor și prin asprimea atâtor ostași, într-un răstimp de 1560 de ani, de când sunt în Dacia, a-și ține în întregime și a-și păstra limba...”²⁰. Spre finalul *introducerii*, Mangra insistă asupra importanței pentru români a *monografierii satelor*, pe care le vede ca „(...) *visteria noastră națională*” (subl.ns.-A.F.), ce trebuia salvată de la dispariție, sau, cum se exprima el plastic, de „distrugerea timpului”, pentru a fi „redate istoriei”²¹.

Aceste afirmații trebuiau susținute de *cunoașterea reală* a istoriei satelor românești din Arad, Bihor ori Transilvania. Fără îndoială, cea mai bună metodă, pentru a întări aceste convingeri, consta în adunarea tuturor dovezilor vechimii și continuității românilor în redactarea - conform planului său -, a monografiilor.

Cuvântarea, continua cu a doua parte, prezentarea propriu-zisă a planului-model, în fapt o adevărată abordare multidisciplinară, pe care trebuiau să o întreprindă viitorii monografi, împărțită în cinci mari capitole:

1. – *Istoria comunei*;
2. – *Geografia comunei*;
3. – *Poporațiunea comunei*;
4. – *Date și obiceiuri naționale și religioase*;
5. – *Literatura populară*.

Partea istorică a monografiei sătești începea cu identificarea originii numelui localității (românesc, slavon, maghiar sau maghiarizat), atestarea documentară, consemnarea tuturor evenimentelor de-a lungul existenței satului și continua cu instituțiile de cultură și spirituale, ca bisericile, școlile, existența unor cărți, manuscrise, însemnări „bătrânești” în biserică pe obiectele de cult (pe clopote, antimise, potire ș.a.), sigiliul localității, monumentele vechi, dacă existau vestigii arheologice, ruine de cetăți, biserici sau mănăstiri, orice întâmplări din trecut despre care tradiția orală ar fi păstrat amintiri, dacă s-a găsit material arheologic (oale, ulcioare, bănuți vechi, inele, arme, unelte, sau podoabe din fier, oțel sau aramă; personalitățile din comună, numele familiilor românești, ale preoților, învățătorilor, cantorilor, notarilor, primarilor (juzi vechi).

Într-adevăr, pentru o monografie istorică, puține lucruri esențiale ar mai putea fi adăugate, probabil numai câteva detalii, legate de specificitatea așezării cercetate.

În al doilea capitol, cel dedicat *Geografiei comunei*, prezenta împărțirea comunei, denumirile locale ale duleielor, drumurilor vechi, chiar a șanțurilor bătrânești, originea acestor denumiri, hidrografia locală, inclusiv a „apelor vindecătoare”, acolo unde existau, suprafața întregii comune (în iugăre și km²), suprafața arabilă/nearabilă, cât din aceasta este proprietatea românilor și cât a altor etnii.

Capitolul al III-lea, debutează cu întrebări legate de etnia și confesiunea locuitorilor, fizionomie, urmate de două subpuncte. Primul subpunct viza instituții care contribuiau la progresul intelectual și material al poporului. *Starea culturală a*

²⁰ *Ibidem*, p.5.

²¹ *Ibidem*.

poporului (subpunctul a) conținea informații despre instituții publice și private ca: biserica, școala, dacă erau mai multe școli confesionale, instituțiile de binefacere, reuniuni culturale, agricole sau industriale, în măsura în care existau.

Al doilea subpunct (b), de care se ocupă astăzi specialiștii etnografi, se referea la *Starea sau condițiunile sociale ale poporului*, ocupațiile principale ale țăranilor, modul de trai, denumirile vechi ale uneltelor folosite, ramurile industriei și meșteșugurilor, tehnică agricolă veche sau dacă apăruseră unele progrese ale instrumentelor agricole și o industrie perfecționată, modernă; câți meseriași sau comercianți existau în sat, și câți dintre aceștia erau români, care erau piețele de desfacere/vânzare ale produselor lor ?

Tot aici era încadrat *Studiul locuinței țărănești*, un element identitar esențial: aranjamentul interior, specific fiecărei zone, mobilierul, împodobirea conform obiceiurilor locale, economia casnică a femeii, uneltele casnice; portul țărănesc, unde trebuia precizat dacă și cât mai este neschimbat „original din betrani”; bucătăria și hrana țăranului, alimentele, menajul casnic, noțiunile și terminologia bucătăriei țărănești; particularități ale limbii populare, în privința accentelor și pronunției, numele vechi ale lunilor, termeni privitori la calcularea și diviziunea timpului, calendarul („călindarul poporal”), noțiuni de astronomie etc.

Obiceiurile sau datinile „religioase și naționale” amintite erau: Sfântul Nicolae, Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza, Paștele, Ziua Crucii. Separat sunt enumerate superstițiile numite și „credințe deșarte”, în capitolul al IV-lea.

Ultimul capitol, al V-lea, dedicat *Literaturii populare* (folclorul) este unul fundamental pentru identitatea comunităților românești rurale, deoarece consolidează sentimentul apartenenței la o națiune sau comunitate, („muzica, jocul popular, legende, basme, cântece bătrânești, și haiducești, doina, boccețe, orații..., proverbe...”).

Iată, așadar, *un model interdisciplinar* de cercetare a realităților satului *valabil până azi*, cu diferența că, în prezent, în afară de istorici, din echipele de specialiști fac parte geografi, geologi, filologi, etnografi, sociologi, ale căror atribuții puteau fi îndeplinite atunci de intelectualii rurali (preoții și învățătorii) și de oamenii bătrâni din sat.

După 1990, când în România s-a produs un reviriment al genului monografic, mai ales monografiile sătești, puține așa-zis monografii generale sau multidisciplinare, s-au mai ocupat, cu rigoare necesară, de toate aspectele menționate în cuvântarea lui Vasile Mangra din anul 1899/1900, sau, dacă o fac rareori, o fac la modul amatorist.

Planul monografic al lui V. Mangra de acum 126 de ani, este, în opinia noastră, cel mai complet și bine structurat în acel moment de cumpănă dintre secole, astfel că mai poate constitui un model pentru toți cei interesați. Tocmai această concepție modernă a eruditului vicar episcopal orădean, ne-a determinat să-i actualizăm, prin această lucrare, o inițiativă exemplară, atunci ca și azi.

DRAPELUL GĂRZII NAȚIONALE ROMÂNE DE LA ALBA IULIA SAU DRAPELUL LEGIUNII ROMÂNE DIN SIBIU?

*Augustin MUREȘAN**

Abstract. *The flag of the Romanian National Guard from Alba Iulia or the flag of the Romanian Legion from Sibiu? In this article, the author set out to clarify a vexillological problem of the Great Union, which has arisen in recent years, that of finding out to which Romanian National Guard a flag from 1918 belonged. According to recent vexillological research, the flag would belong to the Romanian Legion of Sibiu, erroneously attributed to the Romanian National Guard of Alba Iulia.*

Keywords: *Great Union, Alba Iulia, Sibiu, flag, erroneously, Romanian National Guard of Alba Iulia, Romanian Legion of Sibiu*

În rândurile de mai jos, ne propunem a lămuri o problemă de vexilologie a Marii Uniri, apărută în ultimii 10 ani, aceea de a afla cărei gărzii naționale române a aparținut un drapel din 1918. A fost acesta drapelul Gărzii Naționale Române de la Alba Iulia sau drapelul Legiunii Române din Sibiu ? ¹.

Garda Națională Română de la Alba Iulia² s-a constituit în 7 noiembrie 1918, inițial din 120 de ofițeri și soldați întorși de pe fronturi, organizați în patru batalioane,

* Complexul Muzeal Arad. Email: augmuresan49@gmail.com.

¹ Gărzile Naționale Române erau numite uneori și legiuni ca cele de la Cluj și Sibiu (sau Mediaș și Alba Iulia n. n.), vezi Ștefan Pascu, *Marea Adunare de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 344.

² Despre Garda Națională Română din Alba Iulia, vezi pe larg: Ioan Pleșa, „Formarea și activitatea consiliilor naționale din județul Alba, în luna noiembrie 1918”, în *Apulum*, VII/II, 1969, pp. 385-408; idem, „Colaborarea Consiliilor Naționale Române din Comitatul Alba Inferioară cu Consiliul Național Român Central din Arad pentru pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918”, în *Ziridava*, VII, 1977, pp. 251-252; Ioan Pleșa, Octavian Rotar, „Contribuția românilor din Comitatul Alba Inferioară la Adunarea Națională din 1 Decembrie 1918”, în *Revista Arhivelor* (Supliment), 1979, pp. 166-168; Ionela Simona Mircea, „Rememorări, 1918. Gavril Crișan, despre Garda Națională de la Alba Iulia”, în *Armata română și patrimoniul național*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010. În ceea ce privesc forțele militare care au asigurat buna desfășurare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, ele au cuprins și un batalion al Legiunii Române din Sibiu, o companie de la Săsciori și diferite alte formațiuni de la Sebeșul Săsesc, Lancrăm, Săliște, toate, pe acea vreme, făcând parte din comitatul Sibiu (Ioan Pleșa, „Legături ale sibienilor cu românii de pe meleagurile Albei, în perioada realizării Unirii”, în *Dacoromania*, nr. 19, 2004); Ioana Rustoiu, Tudor Roșu, Marius Cristea, Liviu Zgârciu, *Garda Națională de la Alba Iulia*,

care au preluat garnizoana austro-ungară din oraș. Garda a organizat paza depozitelor militare din cetate, din care se aprovizionau gărzile din întreg comitatul Alba Inferioară, a asigurat restabilirea și menținerea ordinii și liniștii publice³.

Această unitate cu caracter militar formată din gardiști voluntari a utilizat drapel propriu. În prezent un drapel atribuit acestei gărzi⁴ se află în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României⁵. După forma pe care o are partea păstrată a drapelului respectiv - confecționată din mătase bej (culoare cafenie foarte deschisă) - aproximativ un cerc cu diametrul de 0,57 m, având în partea inferioară o prelungire ovală prinsă până la completarea dimensiunii de 0,80 m - aceasta nu poate fi pâza propriu-zisă a drapelului, ci numai un fragment din ea, probabil partea (emblema n. n.), ce se găsea aplicată pe centrul acesteia⁶. În emblema, pe fond bej s-a reprezentat pe o terasă, o acvilă⁷ naturală, în profil spre stânga, cu aripile semideschise, lucrată din mătase neagră și cafenie. (**fig. 1**). Acvila, simbol al vitejiei⁸ face aluzie la originea comună.

Acest drapel prezintă interes deosebit pentru inscripția sa de pe flamură: LEGIVNEA ROMÂNĂ MDCCCCXVIII, inscripție aplicată cu litere negre pe fondul bej⁹. Textul scris cuprinde denumirea unității cu caracter militar căruia i-a aparținut drapelul - Legiunea Română, fără a o denumi -, și data 1918, scrisă cu cifre romane, anul când s-a confecționat drapelul și a avut loc mărețul eveniment. Denumirea de „legiune” folosită pentru gardă, ca și anul 1918 scris cu cifre romane evocă originea comună și continuitatea românească neîntreruptă. Aceasta a fost aleasă cu intenția de-a rememora organizarea militară a românilor, făcând aluzie la Revoluția Română de la 1848-1849, când revoluționarii români transilvăneni, preluând ca model sistemul militar roman, l-au folosit pentru unitățile lor revoluționare, obținând strălucite fapte de arme.

Înspre partea inferioară a emblemei, într-un cadru dreptunghiular vertical, s-a scris deviza de un interes deosebit: „VISVL DE VEACVRI SE ÎNDEPLINEȘTE”, care exprimă bucuria izbânzii unei năzuinți de secole a poporului nostru¹⁰. În ceea ce privește înfățișarea flamura care nu se mai păstrează, ne raliem opiniei conform

Alba Iulia, Cognitiv, 2019, pp. 5-6. În *Cuvânt înainte* autorii menționează: „Fără a trata exhaustiv subiectul Gărzii Naționale de la Alba Iulia”, p. 8.

³ Ioana Rustoiu, Tudor Roșu, Marius Cristea, Liviu Zgârciu, *op. cit.*, p. 5-6.

⁴ Elena Pălănceanu, „Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România”, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 143.

⁵ Muzeul Național de Istorie a României; drapelul Gărzii din Alba Iulia a fost transferat de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia; cf. proces-verbal nr. 1751 din 2 aprilie 1971, cu număr de intrare în muzeu 4193, nr. inv. 66432.

⁶ Elena Pălănceanu, *op. cit.*, p. 143.

⁷ Elena Pălănceanu interpretează această pasăre ca fiind un „corb”, *ibidem*.

⁸ Acvila exprimă curaj, zbor spre înălțimi, hotărâre în realizarea aspirațiilor; Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic, Album heraldic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 13. În steme și în devize, vulturul este simbolul puterii și al maiestății; Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, Editura Științifică, 1974, p. 77.

⁹ Elena Pălănceanu, *op. cit.*, p. 143; vezi și Augustin Mureșan, „Inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918”, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 419.

¹⁰ Elena Pălănceanu, *op. cit.*, p. 143.

căreia fondul general al pânzei drapelului a fost tricolor, ceea ce corespunde atât tradiției, cât și aspectului celorlalte steaguri care dăinuiesc de la acea dată, iar emblema fiind aplicată în centrul pânzei acesteia¹¹.

În 1996, într-un studiu despre inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri, am prezentat și acest drapel, opinînd că flamura avea culorile tricolorului așezate orizontal, cu albastru în partea superioară, galben la mijloc și roșu în partea inferioară¹². Atât se știa atunci despre această piesă vexilologică (de la care cum am arătat se păstrează numai emblema), ulterior clasată în categoria *Tezaur* al bunurilor culturale naționale¹³.

Apartenența acestui drapel este problematică¹⁴, dar nu de nerezolvat. Cercetările vexilologice recente privind apartenența acestui însemn distinctiv au adus date și mărturii noi. Mai întâi trebuie spus că după Marea Unire, Asociația culturală „Astra” sibiană prin sarcinile propuse s-a preocupat de îmbogățirea Muzeului din Alba Iulia și membrii ei au adunat numeroase piese deosebit de valoroase legate de marele eveniment între care probabil și acest drapel, care apoi a ajuns de la Sibiu la Muzeul din orașul Unirii. Și acolo a rămas. În 1971, el a fost luat de la muzeul albaiulian și dus la Muzeul Național de Istorie a României fiind înregistrat și introdus în circuitul științific ca steag al Gărzii Naționale Române din Alba Iulia¹⁵. Dar, - conform informațiilor noastre - nu credem că acest drapel a aparținut Gărzii Naționale Române de la Alba Iulia, după cum vom demonstra mai jos.

În acest sens, menționăm că în lucrarea dedicată Gărzii Naționale de la Alba Iulia, autorii nu amintesc nimic despre drapelul acestei gărzi¹⁶. Mai mult încă, în anul 2018, la Centenarul Marii Uniri drapelul Gărzii Naționale Române din Alba Iulia a fost reconstituit de către muzeografi, astfel: flamura tricoloră din trei fâșii egale și orizontale având culorile roșu sus, galben la mijloc și albastru jos, fixată pe o hampă ce are înfășurată, sub formă de spirală, o panglică reprezentând tricolorul românesc. Dar, atunci care este apartenența drapelului tricolor cu emblema pe flamură, prezentat mai sus ? Încercăm a afla cu ajutorul unei vechi fotografii¹⁷. (**fig. 2**).

Conform acestui izvor istoric documentar, el înfățișează legionarii români din Sibiu cu drapelul, după sfințirea acestuia în Catedrala Mitropolitană sibiană, în noiembrie 1918. În imaginea fotografică apar în fața catedralei membrii Legiunii

¹¹ *Ibidem*.

¹² Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 419.

¹³ Pentru valoarea sa istorico-documentară, acest drapel a fost clasat în categoria, *Tezaur*, vezi *Bunuri culturale mobile clasate în Patrimoniul Cultural Național*, Ordin de clasare: 2785/21. 08. 2003, poziția 35.

¹⁴ Vezi Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, p. 37, nota 11.

¹⁵ Elena Pălăncăanu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁶ Ioana Rustoiu, Tudor Roșu, Marius Cristea, Liviu Zgârciu, *op. cit.*

¹⁷ Fotografie originală la Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 1027/a. Pe verso explicația: „Legionarii Români 1918-1919. După sfințirea drapelului în Catedrala Mitropolitană din Sibiu. După deslipirea Ardealului de Ungaria. De la domnul căp[itan] Aurel Sîmțion secretarul general al Uniunii f.[oștilor] Legionari Români 1919-8-1919”. De la această uniune se păstrează drapelul în colecția Muzeului Brukenthal, vezi Dan Ivănuș, „Drapelul Uniunii Foștilor Legionari Români din Sibiu 1918-1919”, în *Sargeția Acta Musei Devensis*, XXXIV, 2006, pp. 369-371.

Române Sibiu, în uniformă militară austro-ungară, alături de care se văd numeroși bărbați, femei, fete și băieți îmbrăcați de iarnă. Unii dintre gardiști erau înarmați iar alții purtau pe brațul stâng banderola tricoloră¹⁸. Unul dintre gardiști avea pe brațul stâng cordon (brasardă) alb.

Ținând cont de înfățișarea drapelului din imaginea fotografică în care se distinge bine dispunerea culorilor la hampă și emblema de pe flamură, am încercat să realizăm o reconstituire cât mai veridică¹⁹ (**fig. 3**). Flamura acestuia era confecționată probabil din mătase (ca și emblema), alcătuită din trei fâșii cusute între ele și avea format dreptunghiular. Privind cu atenție drapelul ținut de stegar în imaginea fotografică, distingem faptul că flamura avea culorile dispuse perpendicular pe hampă, cu roșu în partea superioară, galben la mijloc și albastru în partea inferioară. În centru, pe culoarea galbenă (trecând ușor peste albastru și peste roșu), avea aplicată - o emblemă asemănătoare - cu cea prezentată mai sus. Din păcate, datorită faptului că flamura nu este perfect desfășurată, în fotografie nu se vede dacă lângă emblemă exista și o inscripție, cum are emblema drapelului atribuit Gărzii Naționale Române de la Alba Iulia. Hampa acestui drapel a fost confecționată din lemn și vopsit probabil în culoare maro.

Pe lângă această veche fotografie, există și alte informații despre drapelul Legiunii Române din Sibiu. O biografie a lui Iosif Stoica participant la evenimentele care au avut loc în toamna anului 1918, la Sibiu și delegat la Marea Adunare Națională lămurește problema prezentând date despre Legiunea Română din Sibiu și drapelul ei²⁰. Astfel, acest martor ocular scria: „La 1 noiembrie 1918, eram în căutarea unui șef român al garnizoanei din Sibiu [...]. După multe chibzuiri am mers la dl. maior [Valeriu n. n.] Liuba, care imediat a acceptat propunerea noastră și a început constituirea „Legiunii Române Sibiu” instalând comandamentul la Seminarul Teologic”²¹.

În 4 noiembrie 1918 s-a luat inițiativa înființării Legiunii Române din Sibiu. Ea s-a înființat în 5 noiembrie 1918²². În 6 noiembrie 1918, Sfatul militar al Legiunii Române Sibiu publica un *Apel*: „[...] pentru a apăra interesele sfinte ale neamului, a

¹⁸ Despre purtarea acestui însemn distinctiv, ziarul „Românul” din Arad, în numărul din 26 octombrie/8 noiembrie 1918, la rubrica „Organizația Gardei naționale române”, la punctual 5/c *Adjustarea*, relatează: „Gardiștii folosesc uniforma militară de care dispun ori veșminte civile. Ca insigne poartă gardiștii un brățar tricolor la brațul stâng cu inscripția „Garda națională română”. Până când se vor pune la dispoziție astfel de brățare sunt a se folosi brățare provizorie” („Românul”, Arad, anul VII, nr. 1, din 26 octombrie/8 noiembrie 1918, p. 3).

¹⁹ Reconstituirea drapelului Legiunii Române din Sibiu a fost făcută fără pretenția de a fi epuizată în totalitate subiectul, așteptând opiniile celor interesați, iar asupra reconstituirii prezentate ne rezervăm pentru noi și a altora dreptul de a relua subiectul.

²⁰ Iosif Stoica s-a născut la 15 august 1891 în Geoagiu, vezi Ioachim Lazăr, *Hunedoreni și Marea Unire*, Deva, Editura Karina, 2018, p. 186, apud Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 Decembrie 1918, Mărturii ale participanților Ioachim Crăciun, Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. I, Editura Academiei Române, 2005, pp. 344-349.

²¹ Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, vol. I, *op. cit.*, p. 349.

²² Andrei Bârseanu, „Activitatea Consiliului Național din Sibiu. Un memoriu”, în *Transilvania*, Anul LIII, nr. 11-12, 1922, pp. 705-706.

ține buna rânduială și liniște, în deplină înțelegere cu celelalte națiuni, cu care locuim împreună pe acest colț de pământ, am format sub comandă românească a ofițerilor de un sânge cu noi o /Legiune română/ sub steagul nostru tricolor, căruia îi jurăm credință neștrămutată”²³. Același participant la evenimentele din orașul Sibiu, adăuga: „Doamnele din Sibiu au confecționat steagul tricolor pe care conform instrucțiunilor președintelui ASTREI, A. Bârseanu s-a scris cu litere de aur „Visul de demult se îndeplinește”. Cu acest steag a mers la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, compania de gardă a L. R. S. (Legiunii Române Sibiu)”²⁴.

Acceptarea rolului important al Legiunii Române, pentru românii din Sibiu a fost simbolizată și prin ceremonia de sfințire a steagului acesteia în Catedrala ortodoxă în prezența celor doi preoți ai Legiunii, dr. Aurel Crăciunescu și preotul greco-catolic M. Gherghel²⁵.

Fig. 1. Drapelul Legiunii Române din Sibiu. Emblema (Colecția Muzeului Național de Istorie a României)

Dat fiind faptul că pentru Legiunea Română din Sibiu există fotografia ca izvor documentar, în care se vede drapelul acesteia, este menționată inscripția de pe

²³ „Telegraful român”, Sibiu, LXVI, nr. 114 din 27/9 noiembrie 1918, 6, p. 453.

²⁴ Iosif Stoica, *Memoriu*, apud Ioachim Lazăr, *op. cit.*, p. 188.

²⁵ Valeria Soroștineanu, *Legiunea Română din Sibiu* (<https://www.academia.edu/39564821/Legiunea-Română-din-Sibiu>) (accesat la 08. 11. 2022).

flamură de către martorul ocular, deși nu în întregime (anul nu este menționat, explicabil, datorită scrierii cu cifre romane, sau nu și-a amintit), iar pentru drapelului Gărzii Naționale Române din Alba Iulia, nu cunoaștem date concludente, opinăm că drapelul tricolor cu emblema reprezentând acvila și inscripția a aparținut Legiunii Române din Sibiu.

Prin acest articol am dorit a face o îndreptare vexilologică, privind apartenența drapelului tricolor cu emblema și inscripție, datat MDCCCCXVIII [1918] care a aparținut Legiunii Române din Sibiu, identificat eronat ca fiind al Gărzii Naționale Române din Alba Iulia²⁶.

Fig. 2. Foto: Legiunea Română din Sibiu după sfințirea drapelului în Catedrala Mitropolitană (1918). (Colecția Complexului Muzeal Arad)

²⁶ Augustin Mureșan, „Drapelul Gărzii Naționale Române din Alba Iulia sau drapelul Legiunii Române din Sibiu ?”; <https://uzpr.ro/04/11/2024/drapelul-garzii-nationale-romane-din-alba-iulia-sau-drapelul-drapelul-legiunii-romane-din-sibiu/> (accesat: 04.11.2024).

Fig. 3. Drapelul Legiunii Române din Sibiu (1918). Reconstituire

CONSIDERAȚII PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA PROTOPOPULUI GRECO-CATOLIC DE TURDA, ARTEMIU CODARCEA (1850-1903)

*Răzvan Mihai NEAGU**

Abstract. *Considerations regarding the life and activity of the Greek-Catholic archpriest of Turda, Artemiu Codarcea (1850-1903). The priest who is the subject of this study, although he pastored for a short time in Turda (five years), remains in the history of this Transylvanian city, through the dignity of Greek Catholic archpriest that he held and through the fact that he led the local branch of the ASTRA association. Artemiu Codarcea's activity was particularly effervescent, having a plurivalent character (ecclesiastical, national, cultural, economic, etc.). The distinguished archpriest was a defender of Romanian national interests. Also, Artemiu Codarcea showed a special interest in the Romanian Greek-Catholic confessional school in the deanery he headed, being aware that through education one can easily climb the social ladder. Artemiu Codarcea was a promoter of culture, both in urban and rural areas. He also took into account the priests in his deanery, whom he tried to help and solve their problems, periodically convening them in deanery synods. Artemiu Codarcea was a priest loved by many and esteemed by the local community in Turda.*

Keywords: *Turda, archpriest, Transylvania, ASTRA association, Greek-Catholic Church*

Preliminarii. Origine, anii formării și începutul carierei preoțești

Preotul care face obiectul prezentului studiu, deși a păstorit puțin la Turda (cinci ani) rămâne în istoria acestui oraș transilvănean, prin demnitatea de protopop greco-catolic pe care a girat-o și prin faptul că a condus despărțământul local al asociațiunii ASTRA. Istoriografia dedicată protopopului Artemiu Codarcea nu este una stufoasă. A mai fost menționat de noi în contextul studierii protopopilor greco-catolici de Turda din secolul al XX-lea, precum și în contextul analizării rolului școlilor Blajului asupra pregătirii intelectuale a preoților turdeni¹. Numele distinsului protopop a mai fost amintit într-o lucrare despre parohiile greco-catolice din orașul Turda². Prezentul material vine să întregască imaginea despre viața și activitatea acestui protopop, cu date și evenimente noi, culese în urma studierii presei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Departea de a fi o prezentare exhaustivă (așa cum ne-am fi dorit),

* Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com

¹ Răzvan Mihai Neagu, *Considerații pe marginea vieții și activității protopopilor greco-catolici de Turda în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Marisia*, XXXVII, 2017, p. 112-113; *Idem*, *Blajul și formarea intelectuală a preoților greco-catolici din Turda (1754-1948)*, în *Astra Sabesiensis*, nr. 5, 2019, p. 72-73.

² Florin Gheorghiu, *Parohii greco-catolice turdene. Istorie și spiritualitate (1700-2011)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, p. 42.

acest studiu oferă cititorului și specialistului mai multe perspective asupra activității unui protopop greco-catolic din Transilvania, care a trăit și a funcționat într-o reședință de comitat, în perioada antebelică.

Artemiu Codarcea s-a născut la 25 iulie 1850, în satul Oroiu Secuiesc, localitate care în acea perioadă făcea parte din Scaunul secuiesc al Mureșului (azi Oroiu, sat în com. Band, jud. Mureș). Din punct de vedere intelectual, el s-a format la școlile Blajului. A studiat la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din orașul de la confluența Târnavelor, unde în anul 1869 a susținut cu succes examenul de maturitate (bacalaureat)³. În mod fericit, el a ales să studieze teologia la Seminarul Arhiepiscopesc între 1869-1873, având șansa să fie îndrumat de profesori renumiți și bine pregătiți intelectual, care funcționau la această instituție de învățământ teologic superior⁴. În perioada studiilor superioare, el a fost membru al Societății de Lectură a Teologilor din Blaj, calitate în care a susținut lucrarea *Știința*, în cadrul unei sesiuni de comunicări din anul 1873⁵. După finalizarea studiilor, în 30 decembrie 1873, Artemiu Codarcea a fost hirotonit preot în Catedrala Sfânta Treime din Blaj de către mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa⁶.

Prima parohie în care și-a desfășurat activitatea pastorală Artemiu Codarcea a fost Așchileu Mare (pe atunci în comitatul Cojocna, azi în jud. Cluj), în perioada 1873-1890. De asemenea, pentru scurt timp (1876-1878), părintele Codarcea a condus ca administrator tractul protopopesec Miluani din comitatul Cojocna (azi sat în com. Hida, jud. Sălaj), care se va desființa în 1878⁷. Din păcate, datele noastre despre perioada de dinainte să vină la Turda, referitoare la viața și activitatea lui Artemiu Codarcea sunt puține. Cunoaștem faptul că tânărul preot s-a implicat în mișcarea națională a românilor din Transilvania. Astfel, în 2/14 aprilie 1884, îl regăsim la conferința alegătorilor români din comitatul Solnoc-Dăbâca⁸, iar ulterior prezența sa este semnalată la conferința alegătorilor români din cercul Huedin, care declară adeziunea celor din acele locuri la programul național din 1881, iar Artemiu Codarcea este ales delegat supleant pentru adunarea generală de la Sibiu⁹.

Din presa vremii aflăm că în 23 mai 1890, la Așchileu Mare a avut loc o ploaie cu grindină, care a distrus culturile, cel mai afectat fiind preotul Artemiu Codarcea¹⁰.

Între anii 1890-1898, a fost la conducerea Protopopiatului Giurgeu, cu sediul la Giurgeu-Sânmiclăuș, în comitatul Ciuc (azi Gheorgheni, jud. Harghita), în calitate de viceprotopop¹¹. Așadar, preotul Codarcea a păstorit timp de opt ani în zona secuiască,

³ Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, „Tipografia”, societate pe acțiuni, 1898, p. 108.

⁴ Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2007, p. 165, nr. 929.

⁵ *Gazeta Transilvaniei*, anul XXXVI, Brașov, 24/12 iulie 1873, nr. 54, p. 3.

⁶ *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopesc, p. 691.

⁷ Liviu Boar, *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2004, p. 95.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, anul XLVII, Brașov, 8 (20) aprilie 1884, nr. 44, p. 3.

⁹ *Gazeta Transilvaniei*, anul XLVII, Brașov, 25 aprilie (7 mai) 1884, nr. 55, p. 3.

¹⁰ *Tribuna*, anul VII, Sibiu, 18/30 mai 1890, nr. 112, p. 446.

¹¹ *Familia*, anul XXVI, Oradea, 23 septembrie (5 octombrie) 1890, nr. 38, p. 459; *Foaia bisericească și scolastică*, anul III, Blaj, 15 septembrie 1890, nr. 24, p. 384.

unde românii se aflau în minoritate. Deși nu deținem date foarte detaliate despre perioada petrecută în zona secuiască, cu siguranță că pastorația nu i-a fost ușoară, în mediul cultural străin, în care limba română avea un statut minoritar. Cu toate acestea, cât timp a stat la Gheorgheni, Artemiu Codarcea a acumulat o bogată experiență pastorală, pe care o va folosi ulterior, la Turda.

Cunoaștem faptul că a sprijinit școala confesională din tractul protopresbiterial pe care îl conducea. Astfel, dintr-un document din anul 1892, aflăm că în protopopiatul său funcționau 12 școli cu un total de 1.483 de elevi¹². Viceprotopopul consemna că numărul copiilor școlari a crescut cu 211 în anul școlar 1891-1892, față de cel anterior. Pe de altă parte, Artemiu Codarcea arăta că o reală problemă era cunoșterea limbii române de către populația școlară românească, fapt constatat la examenele de sfârșit de an școlar (17 mai 1892), la care a participat în calitate de inspector școlar¹³.

Anul 1892 a fost unul deosebit de important pentru românii din Transilvania, marcând apogeul mișcării memorandiste. În acest context, Artemiu Codarcea a fost ținta unor acuzații, care au fost publicate în presa vremii. El a fost acuzat că a votat la alegerile generale din 1892 și astfel ar fi trădat cauza națională, Partidul Național Român optând pentru tactica pasivistă (neimplicarea în alegeri)¹⁴. Preotul greco-catolic dezmințe acest zvon, argumentând că el nu și-a exercitat niciodată dreptul la vot¹⁵.

Artemiu Codarcea, protopop greco-catolic de Turda (1898-1903)

În urma unei decizii a Ordinariatului arhiepiscopal din Blaj, la 29 martie 1898, Artemiu Codarcea a fost numit la conducerea Protopopiatului greco-catolic de Turda. A fost instalat în 1 mai 1898 de către Nicolae Solomon, protopopul de Luduș¹⁶. Va păstori la Biserica Șovagăilor din apropierea minei de sare de la Turda. Astfel, Artemiu Codarcea ajungea într-un centru urban important al Transilvaniei acelor vremuri, reședința comitatului Turda-Arieș, aflat în proces de modernizare și industrializare, unde exista o comunitate românească vie, care se afirma la nivel social, prin diverse activități și evenimente, în cadrul cărora se promovau valorile tradiționale. Artemiu Codarcea a fost protopopul greco-catolic, care a condus destinele tractului protopresbiterial la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Românii din Turda acelei epoci erau organizați în mai multe forme de asociaționism de diferite tipuri (cultural, profesional, economic, etc.), toate cu un rol important în afirmarea națională. Venind la Turda, Artemiu Codarcea s-a integrat perfect în acest peisaj, devenind în scurt timp unul dintre liderii românilor din Turda.

¹² Liviu Boar, *op. cit.*, p. 149.

¹³ *Ibidem*, p. 152-153.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, anul LV, Brașov, 7 (19) februarie 1892, nr. 29, p. 3.

¹⁵ *Gazeta Transilvaniei*, anul LV, Brașov, 14 (26) februarie 1892, nr. 35, p. 3.

¹⁶ *Foaia Poporului*, anul VI, Sibiu, 3/15 mai 1898, nr. 19, p. 225. Nicolae Solomon (1839-1921) a fost un distins cleric greco-catolic, originar din Curticap (azi Poarta, sat în com. Fărăgău, jud. Mureș). A studiat la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj, apoi a urmat cursurile teologice la Universitatea din Viena, absolvind în anul 1862. A fost hirotonit preot la Blaj în 1866, de către mitropolitul Alexandru Sterca-Șuluțiu. Inițial, a fost profesor la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Blaj (1862-1874), apoi preot. Între 1882-1921 a fost protopop de Luduș, localitate care atunci făcea parte din comitatul Turda-Arieș.

Dovedindu-și vocația de filantrop în anul 1898, Artemiu Codarcea a donat 50 de coroane pentru renovarea Mănăstirii Prislop¹⁷. Amintim faptul că până în anul 1948, Mănăstirea Prislop a fost greco-catolică.

Protopopul a fost foarte apropiat de numeroase forme de asociaționism, care funcționau la Turda, multe dintre ele primindu-l în cadrul lor. La 10 noiembrie 1898, el a participat la adunarea de toamnă a Reuniunii învățătorilor greco-catolici, Despărțământul Turda, care a avut loc la Săndulești. În cadrul acesteia, Artemiu Codarcea a fost aclamat ca președinte de onoare¹⁸.

La 25 februarie 1899, în cadrul adunării generale a Băncii „Arieșana”, Artemiu Codarcea este ales membru în cadrul direcțiunii acestui institut de credit românesc, care funcționa la Turda¹⁹. Colaborarea sa cu această bancă a fost benefică bisericii în care slujea, în același an, părintele protopop mulțumea băncii pentru donația de 10 florini făcută în beneficiul Bisericii Șovagăilor (sediul protopopiatului greco-catolic)²⁰.

O altă formă de asociaționism românesc cu care a colaborat și de care a fost apropiat Artemiu Codarcea a fost Reuniunea Meseriașilor din Turda. Astfel, la 19 iunie 1899, protopopul a participat la petrecerea organizată de aceasta și a donat un florin²¹. Protopopul Codarcea a fost o prezență constantă a activităților meseriașilor turdeni. La 18 februarie 1900, el a participat din nou la o petrecere a acestei asociații, care a avut loc la Hotelul „Coroana” din Turda, în cadrul căreia a făcut o donație de două coroane²².

Distinsul protopop i-a avut în vedere și pe tinerii studiosi români din Cluj. Astfel, în 27 februarie 1900, Artemiu Codarcea a participat și a donat o coroană în cadrul unei serate muzical-literare a universitarilor din Cluj²³.

Demnitatea de protopop și haina preoțească presupunea și participarea la evenimente mai puțin fericite. La 2 aprilie 1900, Artemiu Codarcea a condus ceremonia funerară a lui Ioan Cigăreanu, prim-vicenotar comitatens. Protopopul a fost cel care a rostit discursul panegiric, scoțând în evidență faptul că defunctul a fost membru în cadrul formelor de asociaționism românesc prezente la Turda (Banca „Arieșana”, Despărțământul ASTRA, Clubul național al alegătorilor), a fost un funcționar apreciat de multă lume și un părinte al poporului, gata oricând să ajute pe cel aflat în nevoie²⁴.

În anul 1900, se împlineau 200 de ani de la unirea cu Biserica Romei a unei părți a românilor din Transilvania, moment aniversat la Blaj, în cadrul unor ceremonii. Părintele protopop Artemiu Codarcea a asistat la festivitățile organizate în orașul de la confluența Târnavelor, alături de marile personalități ale Bisericii Greco-Catolice, dintre

¹⁷ *Unirea*, anul VIII, Blaj, 17 septembrie 1898, nr. 37, p. 263.

¹⁸ *Foaia Poporului*, anul VI, Sibiu, 8/20 noiembrie 1898, nr. 46, p. 543.

¹⁹ *Unirea*, anul IX, Blaj, 4 martie 1899, nr. 9, p. 69.

²⁰ *Foaia Poporului*, anul VII, Sibiu, 27 iunie (9 iulie) 1899, nr. 26, p. 309; *Unirea*, anul IX, Blaj, 8 iulie 1899, nr. 27, p. 221.

²¹ *Foaia Poporului*, anul VII, Sibiu, 20 iunie (2 iulie) 1899, nr. 25, p. 298.

²² *Foaia Poporului*, anul VIII, Sibiu, 19 martie (1 aprilie) 1900, nr. 12, p. 142.

²³ *Tribuna*, anul XVII, Sibiu, 15/28 martie 1900, nr. 56, p. 223.

²⁴ *Tribuna*, anul XVII, Sibiu, 25 martie (7 aprilie) 1900, nr. 63, p. 250. Amintim că Ioan Cigăreanu a fost căsătorit cu Ana Rațiu, sora parohului de Turda Veche, Nicolae Portos Rațiu. De asemenea, precizăm că Ioan Cigăreanu a fost tatăl avocatului și notarului Liviu Cigăreanu (1875-1952), decan al Baroului de avocați Timiș, prefect al județului Timiș-Torontal, martir al închisorilor comuniste, care a încetat din viață la Penitenciarul Văcărești.

care îi amintim pe prepozitul Capitlului Catedralei Sfânta Treime, Ioan Micu-Moldovan, canonicul Augustin Bunea, secretarul metropolitan Izidor Marcu, episcopul de Oradea Mihai Pavel, episcopul de Gherla Ioan Szabo, episcopul de Lugoj Demetriu Radu, vicarul Silvaniei Alimpii Barbulovici și vicarul Maramureșului Tit Liviu Bud. Alături de aceste oficialități elceziastice au fost prezente și personalități laice precum: omul politic Dr. Ioan Rațiu, avocatul Iuliu Maniu, inspectorul școlar pensionar Iuliu Bardoși și mulți alții²⁵.

Revenit la Turda, protopopul Artemiu Codarcea a sărbătorit și pe plan local acest mare eveniment, în cadrul sesiunii de toamnă a sinodului tractului protopresbiterial, care a avut loc în 27 octombrie 1900. Părintele protopop a oficiat serviciul divin și predicat despre unirea cu Roma. În cadrul lucrărilor sinodale, s-a discutat despre salariul învățătorului de la Școala confesională greco-catolică. Ulterior, a avut loc un banchet la Hotelul „Central” din Turda. La evenimentul amintit a participat și vicecomitele comitatului Turda-Arieș²⁶.

Unul dintre cele mai importante sinoade ale tractului protopresbiterial greco-catolic de Turda din vremea păstoririi lui Artemiu Codarcea a avut loc în 4 aprilie 1901 la Biserica Rățeștilor din Turda Veche. Presa blăjeană a epocii consemna cu vădită satisfacție: *de când se află în fruntea acestui tract Prea Onoratul Domn Artemiu Codarcea, tot de una sinodele sînt la culmea chemării. Arată un zel neobosit spre stîrpirea a tot ce e reu și neconținut lucră, pentru promovarea instrucțiunei, silindu-se a pune în tract tot învețători harnici, îngrijindu-se și pentru scoaterea regulată a salarelor*. După serviciul divin, protopopul Codarcea deschide lucrările sinodului cu un discurs, în care afirmă că fiecare preot trebuie să lupte pentru promovarea religiozității în aceste timpuri grele pentru Biserică. În cadrul lucrărilor sinodului, preotul Nicolae Portos Rațiu propune ca tractul Turda să-și creeze un fond pentru ajutorarea preoților, la care fiecare membru să contribuie cu o taxă inițială, apoi cu o taxă anuală. Propunerea este foarte bine primită și se alcătuiește o comisie din trei persoane pentru elaborarea statutului. De asemenea, s-a mai decis, ca începând de la sinodul viitor fiecare preot să-și declare veniturile stolare protopopului, pentru a se face o uniformizare între ele. Nicolae Portos Rațiu a ținut o conferință despre chemarea preotului și îndatoririle care decurg din aceasta²⁷. Un eveniment mai puțin fericit care a urmat acestui sinod a fost înmormântarea preotului Alexandru Pop-Ramonișan (fost paroh de Turda Veche), care a decedat în 11 aprilie 1901, la 69 de ani, serviciul funerar fiind oficiat de protopopul Codarcea, ajutat de preotul Nicolae Portos Rațiu și alți clerici greco-catolici²⁸.

Artemiu Codarcea a fost un apropiat al învățământului confesional din tractul său. La 24 mai 1901, îl regăsim în postura de președinte al comisiei de examinare de la Școala confesională greco-catolică din Tritenii de Sus, unde s-au prezentat 38 de elevi. Conform presei vremii, *esaminarea făcută din toate obiectele a dovedit un progres frumos*. Cu toate acestea erau sesizate și unele disfuncționalități: *înse durere, la o parte din public i-a mirosit greu școala, de nu a venit să asculte răspunsurile frumoase ale băieților*²⁹.

La începutul anului 1902, presa din acele timpuri îl surprinde pe distinsul cleric la două evenimente cu rol caritabil. Astfel, 12 februarie 1902, în cadrul unui bal ținut la

²⁵ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXIII, Brașov, 8 (21) septembrie 1900, nr. 200, p. 2.

²⁶ *Tribuna*, anul XVII, Sibiu, 22 octombrie (4 noiembrie) 1900, nr. 204, p. 814.

²⁷ *Unirea*, anul XI, Blaj, 20 aprilie 1901, nr. 16, p. 133.

²⁸ *Familia*, anul XXXVII, Oradea, 8/21 aprilie 1901, nr. 14, p. 168.

²⁹ *Foaia Poporului*, anul IX, Sibiu, 24 iunie (7 iulie) 1901, nr. 26, p. 304.

Blaj, a donat trei coroane la Fondul studenților săraci și bolnavi de la Gimnaziul Superior Greco-Catolic³⁰, instituție de învățământ pe care și protopopul de Turda a absolvit-o. Ulterior, la 18 februarie 1902, Artemiu Codarcea participă și donează două coroane, la petrecerea Reuniunii meseriașilor români din Turda³¹.

Tot la începutul anului 1902, părintele protopop Artemiu Codarcea a fost criticat în presă de un student la științe juridice, Vasile Eugen Moldovan (1881-1924), fratele avocatului Valer Moldovan (ambii de confesiune ortodoxă). Amintitul student cerea clarificări în legătură cu comportamentul protopopului greco-catolic, care s-ar fi dus în reverendă la casa avocatului turdean, Vertán Endre (etnic armean și deputat în Parlamentul de la Budapesta) pentru a-l felicita (nu se specifică pentru ce anume). Tânărul student se întreabă dacă Artemiu Codarcea se identifică cu cele spuse și promovate de avocatul amintit. De asemenea, Vasile Eugen Moldovan afirmă că protopopul greco-catolic l-ar fi sprijinit pe avocatul Balogh György (de confesiune unitariană) să ajungă în Congregația generală a comitatului Turda-Arieș, prin faptul că ar fi mers acasă la acesta pentru a oficia o sfeștanie. Potrivit lui Vasile Eugen Moldovan, Artemiu Codarcea a oficiat respectiva slujbă în zâmbetele ironice ale maghiarilor și evreilor, prezenți în casa avocatului Balogh György. Protopopului Codarcea i se atrage atenția să nu uite faptul că este membru al elitei intelectuale românești și trebuie să se conformeze ținutei politice al românilor³².

Părintele protopop Artemiu Codarcea nu rămâne dator și îi răspunde studentului Vasile Eugen Moldovan, afirmând că niciodată nu a fost în casa avocatului Vertán Endre și nici nu l-a felicitat pentru discursurile sale parlamentare. De asemenea, protopresbiterul greco-catolic dezmințe faptul că l-a ajutat pe avocatul Balogh György, Codarcea nefiind membru al Congregației generale a comitatului Turda-Arieș și nu poate vota pentru aceasta³³. Această dispută de presă, trădează o anumită stare de tensiune între greco-catolici și ortodocși existentă la Turda. Căzul nu este unul nicidecum singular la nivelul Transilvaniei. Cu toate acestea, considerăm acest conflict unul aproape singular în peisajul confesional turdean de la începutul secolului al XX-lea, cunoscută și documentată fiind relația de amicitie și colaborare între protopopul ortodox Iovian Mureșan și parohul greco-catolic de Turda Veche, Nicolae Portos Rațiu.

Fidel atașamentului său față de școală și educație, la 19 mai 1902, Artemiu Codarcea a fost președintele comisiei examenelor de la sfârșit de an școlar, la Școala confesională greco-catolică din Cheia, unde preot era Simion Luca, iar învățător, Ioan Pescariu³⁴.

La 13 octombrie 1902, protopopul Artemiu Codarcea conduce ceremonia funerară a preotului Alexandru Bene din Petreștii de Mijloc (decedat în 10 octombrie 1902)³⁵.

În cadrul sinodului protopresbiterial al tractului Turda din 30 octombrie 1902, condus de protopopul Artemiu Codarcea, discuțiile s-au concentrat asupra Fondului subsidiar al preoților greco-catolici. Scopul creării acestuia a fost ajutorarea clericilor

³⁰ *Unirea*, anul XII, Blaj, 12 aprilie 1902, nr. 15, p. 137.

³¹ *Foaia Poporului*, anul VIII, Sibiu, 19 martie (1 aprilie) 1902, nr. 12, p. 142.

³² *Tribuna*, anul XIX, Sibiu, 5/18 februarie 1902, nr. 22, p. 86.

³³ *Tribuna*, anul XIX, Sibiu, 10/25 februarie 1902, nr. 26, p. 102-103

³⁴ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXV, Brașov, 29 iunie (12 iulie) 1902, nr. 142, p. 5.

³⁵ *Tribuna*, anul XIX, Sibiu, 5/18 octombrie 1902, nr. 183, p. 730.

deficienți, a preoteselor văduve și a copiilor orfani ai preoților. Fondul se constituia din taxele anuale ale membrilor, donații ale binefăcătorilor și alte sume din diverse activități ale membrilor. Existau trei tipuri de membrii: fondatori (ce plăteau o taxă de 250 de coroane), ordinari (ce plăteau o taxă de 50 de coroane sau cu o taxă de anuală de zece coroane pe 20 de ani) și onorifici (oricare donator sau binefăcător)³⁶. Așadar, Fondul pentru ajutoarea preoților poate fi considerată una din realizările cele mai însemnate ale protopopului Codarcea la conducerea tractului Turda.

La 4 decembrie 1902, comunitatea românească din Transilvania a pierdut o mare personalitate, marele om politic, Dr. Ioan Rațiu, născut la Turda, dar care a încetat din viață la Sibiu. Lider al mișcării memorandiste și președinte al Partidului Național Român, Dr. Ioan Rațiu a fost un avocat respectat și un luptător îndârjit pentru drepturile românilor transilvăneni. Activitatea sa a fost una plurivalentă. La 7 decembrie 1902, protopopul greco-catolic de Turda, Artemiu Codarcea a oficiat împreună cu parohul de la Săndulești, Ioan Nicoară, slujba parastasului pentru marele patriot român³⁷. În acest mod, Dr. Ioan Rațiu a fost cinstit și de turdeni, concitadinii săi.

Artemiu Codarcea, director al Despărțământului Turda al asociațiunii ASTRA (1898-1903)

Distinsul cleric a fost ales director al Despărțământului Turda al asociațiunii ASTRA, timp de două mandate consecutive, în perioada 1898-1903. Cea mai importantă și relevantă formă de asociaționism cultural a românilor din Transilvania a fost, fără îndoială, asociațiunea ASTRA, care avea un despărțământ și Turda constituit în anul 1870. Aceasta își propunea să promoveze valorile naționale românești și să disemineze cultura într-un mediu social cât mai vast. Asociațiunea coagula cele mai luminate minți ale românilor din Transilvania, fiind din acest punct de vedere o adevărată academie națională. La 26 noiembrie 1898, Artemiu Codarcea a fost ales director al Despărțământului Turda, în cadrul adunării cercuale, în contextul stagnării activității acestuia din ultima perioadă³⁸. Așadar, protopopul greco-catolic era chemat să dinamizeze funcționarea asociațiunii în orașul de pe Arieș. A fost o sarcină dificilă, care a solicitat multă muncă și răbdare, iar lucrurile nu au decurs bine de la început. Cu ocazia adunării cercuale a Despărțământului Turda din 6 august 1899, desfășurată în Turda Veche, la Biserica Rățeștilor, s-a remarcat faptul că preoții ortodocși nu au venit. Referitor la acest aspect, presa vremii face următoare remarcă: *Ar fi bine și ar fi timpul, ca să lăsăm la o parte gărgăunii confesionalismului, precum și toate neînțelegerile când e vorba de cauzele noastre publice și să punem umăr la umăr, să lucrăm din răspuseri ca să ridicăm și poporul român la nivelul de cultură al celorlalte națiuni culte ale Europei*³⁹. Așadar, se pare că alegerea protopopului greco-catolic de Turda la conducerea despărțământului local al ASTRA a provocat reticența sau chiar nemulțumirea comunității ortodoxe, așa cum reiasă din textul gazetăresc citat mai sus. Acest lucru poate părea surprinzător, ținând cont că la Turda, relațiile dintre greco-catolici și ortodocși au fost, în general, pașnice, de prietenie și colaborare, amintind binomul Iovian Mureșan (protopopul ortodox al Turzii)-Nicolae Portos Rațiu (parohul greco-catolic de Turda Veche), două figure clericale luminoase, care au avut relații frățești de stimă și ajutor reciproc. Revenind la adunarea

³⁶ *Unirea*, anul XII, Blaj, 20 decembrie 1902, nr. 51, p. 429.

³⁷ *Foaia Poporului*, anul X, Sibiu, 8/21 decembrie 1902, nr. 50, p. 592.

³⁸ *Transilvania*, anul XXIX, Sibiu, noiembrie-decembrie 1898, nr. IX-X, p. 215.

³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXII, Brașov, 30 iulie (11 august) 1899, nr. 166, p. 3.

astristă mai sus menționată, presa remarcă faptul că populația din Turda a lipsit, dar s-au prezentat în număr mare sătenii din Cheia, coordonați de parohul greco-catolic, Simion Luca. Protopopul Codarcea a efectuat slujba parastasului pentru cei decedați și a deschis lucrările adunării cu un discurs în care a pus accentul pe munca în favoarea ASTRA. Au mai luat cuvântul avocatul Eugen Pătăceanu și preotul Nicolae Portos Rațiu. În cadrul lucrărilor, avocatul Valer Moldovan (de confesiune ortodoxă) a propus crearea unei biblioteci populare, fapt care s-a aprobat. După acest moment, avocatul Eugen Pătăceanu a conferențiat despre istoricul asociațiunii ASTRA, iar avocatul Valer Moldovan a vorbit despre Inocențiu Micu-Klein, Gheorghe Șincai și Petru Maior⁴⁰. Referitor la crearea unei biblioteci populare, la 6 august 1899, are loc o petrecere de vară la Turda, unde se adună suma de 46 de florini și 22 de coroane, care a fost depusă la Banca „Arieșana”, protopopul Artemiu Codarcea mulțumind celor care au donat banii, în presa epocii⁴¹.

În cadrul adunării cercuale a Despărțământului ASTRA din 28 iulie 1901, care a avut loc în Turda Veche, protopopul Artemiu Codarcea este ales din nou la conducerea acestuia. Echipa sa îi mai cuprindea pe Iuliu Cezar Vlăduțiu (vicepreședinte), pe avocatul Eugen Pătăceanu (secretar), pe fostul ofițer George Boldea (casier), pe G. Gaia (bibliotecar) și pe Ioan Mesaroșiu (controlor)⁴². Tot atunci, protopopul Codarcea a accentuat necesitatea înființării unei reuniuni economice și susținerea portului național în zonă⁴³.

Artemiu Codarcea a organizat constant și regulat adunările cercuale ale Despărțământului Turda, în care s-au abordat numeroase probleme ale comunității românești. La 3 august 1902, respectiva adunare a avut loc la Deleni, iar în discursul său inaugural, protopopul i-a îndemnat pe cei prezenți să iubească limba și cultura, dar și la sacrificii pe altarul culturii⁴⁴.

Deși avea probleme de sănătate, energicul protopop a făcut acte de caritate, chiar și în anul morții sale (1903). Astfel, el a donat o coroană și 48 de fileri pentru biserica nouă din Cluj⁴⁵, precum și zece coroane și 49 de fileri pentru Internatul Văncean de fete de la Blaj⁴⁶.

Pe planul vieții familiale, Artemiu Codarcea a fost căsătorit cu Nina Codarcea (născută Cassian)⁴⁷. Cuplul a avut patru copii: Iuliu, Ninunca, Ioan și Alexandru. Din punctul nostru de vedere, merită amintit Iuliu Codarcea (1879-1967), care a fost farmacist cu studii de specialitate la Universitatea din Cluj, profesând la Turda, Ecica (comitatul Torontal, zona Banatul Central, azi Ečka în Voivodina, Serbia), Timișoara, Hațeg, Cluj și Brașov⁴⁸.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Tribuna*, anul XVI, Sibiu, 13/25 august 1899, nr. 176, p. 703.

⁴² *Transilvania*, anul XXXII, Sibiu, decembrie 1901, nr. X, p. 164.

⁴³ *Revista Economică*, anul III, Sibiu, 28 septembrie 1901, nr. 38, p. 367.

⁴⁴ *Foaia Poporului*, anul X, Sibiu, 11/24 august 1902, nr. 33, p. 387.

⁴⁵ *Răvașul*, anul I, Cluj, 2 mai 1903, nr. 5, p. 19.

⁴⁶ *Unirea*, anul XIII, Blaj, 14 noiembrie 1903, nr. 46, p. 451.

⁴⁷ Nina Codarcea a fost activă în cadrul Reuniunii femeilor române din Turda.

⁴⁸ Răzvan Mihai Neagu, *Elita sanitară din Transilvania: farmacistul Iuliu Codarcea și medicul Aurel Tincu*, în *Alt-Schaessburg*, nr. 16, 2023, p. 77-80.

Sfârșitul vieții

Protopopul Artemiu Codarcea a încetat din viață în 12 noiembrie 1903, la Turda, la vârsta de 52 de ani, având 30 de ani de preoție. A fost înmormântat în 14 noiembrie 1903, de un impresionant sobor format din 20 de preoți, ceremonia funerară fiind condusă pe protopopii Nicolae Solomon de la Luduș (cel care l-a instalat în demnitatea de la Turda), Ioan Hețegan de la Cojocna și Elie Dăianu de la Cluj. Au rostit discursuri funerare despre ilustrul dispărut, preotul Nicolae Portos Rațiu și avocatul Eugen Pățăceanu, doi dintre colaboratorii cei mai apropiați ai defunctului⁴⁹. Cu privire la cauza morții, presa vremii afirmă fără echivoc o boală gravă: *a suferit de mai mult timp*⁵⁰; *după un morb greu și îndelungat*⁵¹. Fiind cunoscut la nivelul întregii Transilvanii, gazetarii vremii s-au întrecut în elogii la adresa ilustrului dispărut: *a fost stimat și iubit de toți [...] om harnic cu purtare serioasă, cu o înfățișare patriarchală, care storcea respect*⁵². Activitatea sa de la Turda era caracterizată în următorii termeni: *cu drept cuvânt se poate numi mișcare de regenerare a societății române din Turda*⁵³.

Considerații finale

Artemiu Codarcea ocupă un loc important în istoria orașului Turda. Chiar dacă a păstorit comunitatea greco-catolică din orașul de pe Arieș, ca protopop, doar o perioadă foarte scurtă de cinci ani, activitatea sa a fost una deosebit de efervescentă, având un caracter plurivalent (bisericesc, național, cultural, economic etc.). El s-a integrat foarte bine în comunitatea românească din Turda, iar pe lângă demnitatea de protopresbiter a condus și despărțământul local al asociațiunii ASTRA. Venirea lui Artemiu Codarcea a conferit o dinamică vieții sociale românești, părintele protopop fiind foarte activ.

⁴⁹ *Răvașul*, anul I, Cluj, 22 noiembrie 1903, nr. 34, p. 135.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Telegraful Român*, anul LI, Sibiu, 1/14 noiembrie 1903, nr. 121, p. 495.

⁵² *Răvașul*, anul I, Cluj, 22 noiembrie 1903, nr. 34, p. 135.

⁵³ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXVI, Brașov, 11 (24) noiembrie 1903, nr. 250, p. 3.

REUNIUNEA DE CÂNTĂRI „HILARIA” DIN ORADEA ȘI BANATUL. MANIFESTĂRI MUZICALE PUSE ÎN SLUJBA IDENTITĂȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI (1906-1940)

*Radu ROMÎNAȘU**

Abstract. *The "Hilaria" Singing Assembly from Oradea and Banat. Musical manifestations in service of Romanian national identity (1906-1940). The „Hilaria” singing assembly, founded in 1875, remains a landmark of Oradea's cultural life, illustrating the power of music to unite communities and sustain national identity in difficult times. Through its artistic and social activities, Hilaria made a significant contribution to the cultural development of Oradea and the region, and today it is evoked as a model of civic engagement and artistic excellence.*

Throughout its existence, the assembly enjoyed a wide audience from the public, which it positively influenced by strengthening cultural awareness; from this perspective, it stands out as one of the decisive factors that acted for the social and cultural development of Romanian society in this part of the country.

In the interwar period, "Hilaria" continued to be a pillar of Oradea's cultural life, expanding its repertoire and activities both in the city and in Bihor County, as well as along the western border, often stopping in Banat as well. It collaborated with choirs and orchestras from numerous areas of the country, organizing large-scale performances.

The relationship between "Hilaria" and Banat was a special, close, dynamic one, characterized by reciprocity and mutual support in promoting Romanian culture and national identity, based on artistic collaboration, cultural exchanges, and national solidarity.

Keywords: *nation, culture, music, associationism, community*

În epoca modernă, îndeosebi pentru românii din Transilvania, cultura a reprezentat unul dintre cele mai puternice mijloace de afirmare națională. Aceștia, alături de alte națiuni din cuprinsul monarhiei austro-ungare, au inițiat o intensă activitate culturală, în sensul dinamizării vieții spirituale, prin constituirea unor așezăminte de tip asociaționist, cu scopul protejării identității naționale și îndeplinirii unui progres cultural evident.

În acest climat cultural efervescent din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se încadrează și Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea, care reprezintă una dintre cele mai importante instituții corale din istoria culturală a orașului și a vechii provincii istorice Crișana. Analiza celor mai importante forme de activitate ale acesteia, ne permite să înțelegem mecanismele de funcționare ale unei asociații culturale, într-un perimetru urban dominat de puternice valențe multiculturale, dar

* Lect. univ. dr., Universitatea din Oradea; email: rrd1214@yahoo.com

oferă și o imagine concretă asupra modului în care muzica corală s-a concretizat într-un veritabil vector de solidarizare și de afirmare identitară.

Înființată în anul 1875, la inițiativa studenților români de la Academia de Drept din Oradea, „Hilaria” a devenit, în scurt timp, un simbol al identității culturale românești, având un rol esențial atât în promovarea muzicii corale, cât și în consolidarea sentimentului național și a solidarității comunității românești locale.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului următor, Oradea era un centru urban cu o viață muzicală intensă, însă oferta culturală pentru comunitatea românească era limitată, mai ales după 1867, pe fondul noului regim politic al dualismului austro-ungar. Dorința de a recupera acest deficit cultural, i-a determinat pe studenții români orădeni să inițieze, încă din anul 1863, demersuri pentru înființarea unui cor românesc, însă aprobarea oficială a autorităților maghiare a venit abia în anul 1875.

În orașul de pe Crișul Repede funcționau, în acea perioadă, importante instituții eclesiastice și culturale (Episcopia Greco-Catolică de Oradea, Consistoriul Ortodox din Oradea, Academia de Drept, Seminarul teologic greco-catolic etc.). Exista, de asemenea, o elită politică și culturală românească, avându-i ca lideri pe dr. Aurel Lazăr, vicarul Roman R. Ciorogariu, Nicolae Zigre, Ioan Ciordaș, Nicolae Bolcaș etc., personalități care au acționat cu fermitate pentru realizarea dezideratelor cultural-naționale românești.

În acest context, mișcarea corală românească s-a revigorat și s-a extins rapid, ajungând la peste 200 de coruri, menționate documentar la începutul secolului al XX-lea, dintre care, peste 100 activau în Banat, unde erau reunite în Asociația corurilor și fanfarelor românești din Banat.

Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea, a reprezentat un moment semnificativ în istoria culturală a părților vestice ale teritoriului românesc, având un impact profund asupra dezvoltării muzicii corale și a vieții culturale din regiune.

Ea a fost primul cor românesc înființat în Oradea, la început cu 45 de membri, dintre care 25 erau studenți¹, iar restul proveneau din rândurile intelectualității locale. Președinte al Societății Corale „Hilaria” a fost ales, ad-hoc, Nicolae Maior, iar Ioan Buna a fost ales notar. Inițiativa înființării corului a aparținut lui Sabin Rezei și Ioan Iustin. Printre mecenajii „Hilariei” s-au numărat, în perioada de început, episcopul greco-catolic Ioan Olteanu, vicarul ortodox Andrei Papp, Iosif Roman, Nicolae Zigre și Ecaterina Rezei.

„Hilaria” a apărut într-un context socio-politic complicat, în care muzica corală a devenit un vehicul important pentru promovarea identității naționale și culturale, mai ales în perioada ulterioară momentului 1859 și realizarea dualismului austro-ungar dincoace de Carpați. Reuniunea a fost implicată activ în viața comunității, organizând evenimente care au unit diverse segmente ale populației.

¹ Dintre studenții români fondatori îi amintim pe: Nicolae Maior, Augustin Mezei, Patriciu Coroiu, Ioan Darabant, Liviu Drăgoiu, Ioan Cocișiu, Traian Farcaș, Ioan Clintoc, Moise Toma, Ioan Buna, Sabin Mezei și Ioan Iustin. Pentru momentul înființării vezi detalii în Ioan Popovici, Gheorghe Mudura, *Reuniunea de cântări Hilaria din Oradea. Documente*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, Arhivele Statului Bihor, Oradea, 1975, p. 33-36.

Mai mult, corul orădean a fost și un simbol al unei comunități culturale românești bihorene, într-un peisaj etnic și cultural divers. Prin repertoriul său, care include toate lucrările tradiționale românești cât și compoziții internaționale, Reuniunea a contribuit la formarea și consolidarea unei identități naționale puternice, într-o epocă de prefaceri sociale și culturale profunde.

De-a lungul timpului, „Hilaria” a influențat nu doar generațiile de muzicieni care au activat în cor, ci și pe cele care au venit ulterior. Nu întâmplător, această asociație a pus bazele unor instituții muzicale importante din Oradea, inclusiv Filarmonica de Stat Oradea².

Scopul Reuniunii a urmărit concretizarea a trei deziderate: **artistic** – promovarea muzicii corale românești și universale; **filantropic** – sprijinirea materială a românilor lipsiți de posibilități financiare și **național** – promovarea limbii române prin cânt. Activitatea corului s-a desfășurat în diverse locații din oraș, precum localul „Arborele Verde”, Palatul „Vulturul Negru”, Casa Națională a Județului Bihor etc.

Societatea corală, încă de la începuturile sale, a fost o mică redută culturală și națională, care s-a străduit să răspândească, prin intermediul cântecului, în condiții neprielnice, dragostea față de limba română în rândurile populației din acest colț de țară.

Constituirea Reuniunii de cântări „Hilaria” a fost strâns legată de încetarea, în același an, a activității *Societății de lectură a tinerimii studioase din Oradea*. Tinerimea, care animase acțiunile acestei societăți de cultură, încă din anul 1852, a fost pe deplin conștientă de necesitatea continuării misiunii culturale sub o altă formă, treptat conturându-se ideea înființării unei reuniuni de cântări, care să ducă mai departe idealul național și cultural³.

Asociația corală orădeană, în urma unei organizări temeinice, a reușit să devină, în societatea locală, un veritabil mijloc de educație națională. Ea a încercat să continue eforturile culturale și naționale depuse de *Societatea de lectură* și de Corul preparanzilor din localitate. În acest sens, „Hilaria” și-a fixat obiective complexe, prin intermediul cărora a căutat să amplifice modalitățile de contact cu publicul, dar și să acopere golul creat prin dispariția celor două organisme culturale menționate. Pentru a stimula apetența tinerilor spre astfel de activități, animatorii culturali au oferit adesea reduceri melomanilor, în special studenților⁴.

Până în anul 1900, nu există documente care să ne permită o analiză în profunzime a activității corului, nepăstrându-se, niciun proces-verbal din care să surprindem primele demersuri culturale desfășurate de „Hilaria”. Totuși, în primii trei ani de activitate, viața culturală a Oradei a fost animată și de șezătorile și spectacolele muzicale organizate de „Hilaria”. Acestea vor căpăta o intensitate semnificativă după anul 1895, potrivit unor alte surse⁵. În mod cert, după anul menționat, documentele

² „Prefață”, în *Reuniunea de cântări “Hilaria” din Oradea (1875-1975)*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1975, p. 5.

³ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare: AN-SJBh), *fond Reuniunea de cântări “Hilaria” din Oradea*, dos. 13, f. 5; Florin Iatan, *Reuniunea de cântări “Hilaria”. Istoric*, în *Familia*, 1970, nr. 8, p. 14.

⁴ Ioan Chira, Viorel Faur, „Reuniunea de cântări Hilaria”, în *Familia*, 1970, nr. 8, p. 14.

⁵ Dan Petre, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 147.

vremii rețin o activitate culturală notabilă, concretizată, mai ales, prin organizarea unor numeroase concerte. Acestea au fost susținute, de regulă, în special la localul „Arborele Verde” din Oradea, de pe actuala stradă Alecsandri, iar mai târziu în Palatul „Vulturul Negru”, care deținea, în acele timpuri, cea mai mare sală din oraș destinată unor asemenea manifestări culturale (aproximativ 1000 de locuri). Tot în această perioadă se afirmă noul dirijor al corului, Nicolae Firu, care a condus destinele Reuniunii timp de 40 de ani (1900-1940), de numele său legându-se cele mai semnificative succese ale „Hilariei”. Dirijor pasionat, acesta a dovedit o reală vocație pentru arta muzicală, dezvăluind și aptitudini de animator al vieții culturale, el axându-se, în principal, pe cercetarea trecutului istoric și cultural al românilor din Crișana. Născut în anul 1873, în comuna Chișoda, județul Timiș, Nicolae Firu a fost elev al Preparandiei din Arad. După absolvire, el a luat ore de la K. R. Karrasz, profesor la Conservatorul din Timișoara. De altfel, în acest oraș a urmat studiile muzicale de la Școala Normală. Numit învățător în comuna Urvin (județul Timiș), în anul 1893, Firu a fost angajat, din toamna anului 1899, prin concurs, pe postul de cantor-învățător la Școala confesională greco-catolică din Oradea. După anul 1920, renunță la catedră și este numit director la Școala primară nr. 2, cu sprijinul lui Nicolae Iorga, pe atunci ministrul învățământului. Muzicolog, folclorist, compozitor și dirijor, el s-a remarcat ca și conducător al corului „Hilaria”(1900-1940) și a corului țărănesc din Velența (1901-1903). A cules folclor din Banat și Transilvania, prelucrând cu măiestrie muzică populară pentru cor bărbătesc și cor mixt. S-a evidențiat și ca publicist, colaborând la ziarele și revistele timpului, precum *Tribuna de Arad*, *Familia* etc. A decedat în noiembrie 1965, la Timișoara, numele său rămânând înscris în paginile vieții cultural-artistice din Bihor, Banat și Transilvania⁶.

În timpul său, corul a abordat un repertoriu vast, incluzând cântece naționale, precum *Deșteaptă-te, române!*, *Imnul lui Mihai Viteazul*, *Imnul Unirii* și *Pe-al nostru steag e scris Unire*, dar și lucrări ale unor compozitori români și străini.

După anul 1903, Reuniunea nu-și mai limitează acțiunile doar în perimetrul urban al Oradei, membrii săi descinzând și în mediul rural cu doina și poezia românească.

În vara anului 1906, Societatea corală „Carmen”, condusă de compozitorul D. G. Kiriace, a organizat, la Arenele Romane din București, un mare festival coral, cu ocazia Expoziției Generale Române, la care au participat 25 de coruri din Transilvania, Banat, Bucovina și România. A fost un eveniment muzical cu rezonanță în istoria culturală românească, care a contribuit la consolidarea unității naționale și concretizarea ideii de unitate culturală.

Reuniunea de cântări a fost invitată la acest festival, desfășurat în intervalul 26-18 august, prin intermediul „Reuniunii de cânt și muzică din Lugoj”. Corul s-a

⁶ AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. 4, f. 72; Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. III, Editura Muzicală, București, 2000, p. 59; Iosif Sălăgean, „Nicolae Firu (1873-1965)”, în *Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradei. Mărtirii-Evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1980, p. 446-449; Viorel Faur, „Pagini din viața muzicală a Bihorului între anii 1849-1918”, în *Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea(1875-1975)*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1975, p. 114.

deplasat în Banat, de unde împreună cu conducătorul corului lugojean, Ion Vidu, și-a început călătoria spre București, trecând granița pe la Vârciorova.

În cadrul programului muzical, „Hilaria” a interpretat melodiile *Doină, doiniță* și *Dorul înstrăinatului*, iar împreună cu celelalte ansambluri, a intonat *Imnul regal*, *Pui de lei* și *Pe-al nostru steag*. Aceste fragmente muzicale au fost cântate și la Sinaia în fața perechii regale. Bihorul a fost reprezentat și de Reuniunea de cântări „Lira” din Beiuș (înființată în anul 1905), sub conducerea profesorului Ioan Bușița, ceea ce a dovedit dorința fermă a românilor din această parte de țară de a stabili o legătură firească cu frații lor de peste Carpați. Considerată un moment deosebit de important în viața reuniunii, prezența la festivalul coral din București a coriștilor orădeni a determinat o angajare și mai fermă a acestora în activitatea de promovare a culturii românești. Pentru întreaga sa prestație, juriul a acordat corului orădean diploma de onoare și medalia de aur, fapt care a consolidat prestigiul și încrederea de sine a membrilor săi. Presa vremii au scris cu însuflețire despre prestația celor două coruri bihorene. De asemenea, fragmentele muzicale alese spre interpretare au contribuit la splendida reușită a acestora.

În urma acestui succes reputat în capitala țării, conducerea Reuniunii a acționat în vederea concretizării unor noi acțiuni cultural-artistice care să lărgască cercul de audiență din societatea civilă, intensificându-se legăturile cultural-muzicale cu Banatul, o provincie istorică ce a rezistat, prin excelență, deznaționalizării, prin intermediul reuniunilor corale și a fanfarelor românești.

Astfel, s-au angajat, încă din 2 decembrie 1909, demersuri pentru ca poemul *La șezătoare* scris de compozitorul Tiberiu Brediceanu, să fie pus în scenă și la Oradea, cu colaborarea „Hilariei”. Pentru realizarea acestui obiectiv, între conducătorii Reuniunii (Aurel Lazăr, Gheorghe Tulbure și Nicolae Firu) și compozitorul bănățean s-a purtat o bogată corespondență, care a avut ca subiect principal pregătirea, în detaliu, a concertului proiectat. Acesta s-a desfășurat la 25 februarie/10 martie 1910 în sala hotelului „Vulturul Negru”, care dispunea și de o scenă adecvată pentru organizarea unui astfel de eveniment. La reușita acestuia și-au dat concursul coriștii din Sibiu și Oradea, evidențiindu-se ca interpreți și interprete vocale Octavian Mureșianu, Iuliu Enescu, Sofronius Roșca, Veturia Triteanu, Mimi Popescu etc. A urmat Viora Ciordaș, soția luptătorului național Ioan Ciordaș din Beiuș, care a citit poemul *Deșteptarea Bihorului*, o creație proprie. În continuare, Tiberiu Brediceanu a dirijat compoziția sa *La șezătoare*, partea finală aparținând corului „Hilaria”, care a interpretat cântecul *Pui de lei* de Ion Vidu.

Neîndoielnic, manifestarea muzicală din 25 februarie/10 martie 1910 a fost cea mai reușită dintre cele organizate de membrii „Hilariei”. Ea s-a bucurat de aprecierea auditorului, ceea ce venea să demonstreze evoluția sub raport calitativ a Reuniunii. Impresia unanimă a catalogat acest concert drept unul dintre cele mai semnificative evenimente culturale locale din întreaga perioadă a dualismului austro-ungar, un adevărat act cultural-național care a animat pe toți românii din regiune.

Schimbări importante în activitatea corului bărbătesc al Reuniunii s-au produs în iarna anului 1913/1914, când conducerea societății a adresat un apel populației feminine a orașului să se înscrie ca membre, urmărindu-se constituirea unui cor mixt. A fost, de altfel, un semn că societatea transilvăneană era pregătită să pășească pe drumul modernității.

Pentru armonizarea colaborărilor muzicale s-au făcut numeroase repetiții, învățându-se, mai ales, piese muzicale din compoziția lui Ion Vidu. De asemenea, s-au organizat matinee artistice, în care sincronizarea și activitatea energetică au devenit caracteristici ale noului cor, alcătuit acum din aproape 50 de persoane⁷.

Din punct de vedere organizatoric, în anul 1905, s-a produs o reorganizare a corului. Președinte al Reuniunii a fost ales Florian Duma, iar vicepreședinte devine dr. Aurel Lazăr, care a perceput „Hilaria” drept o „sinteză a naționalismului nostru până la 1914”. Funcțiile de secretar și dirijor rămăneau sub coordonarea lui Nicolae Fîru. Noul comitet de conducere a făcut un apel spre toți membrii săi pentru promovarea limbii și literaturii române în rândurile tineretului, prin organizarea unor concursuri literare, cele mai reușite creații urmând să fie premiate. Această inițiativă s-a materializat odată cu venirea la conducerea „Hilariei” a lui Aurel Lazăr, în urma decesului lui Florian Duma, în noiembrie 1907. Noul președinte s-a arătat preocupat de cerințele culturale ale românilor bihoreni, sub președinția sa Reuniunea reușind să dezvolte și o activitate literară intensă.

Izbucnirea Primului Război Mondial, în anul 1914, a stopat aceste frumoase inițiative. Membrii corului au fost mobilizați și trimiși pe front, inclusiv dirijorul Nicolae Fîru.

Activitatea sa a fost reluată treptat, într-un context politic mai favorabil, și a atins apogeul în preajma Marii Uniri, când „Hilaria” a susținut numeroase concerte și a asigurat fondul sonor pentru mai multe spectacole dramatice organizate în Oradea.

După încetarea ostilităților militare, Reuniunea muzicală a beneficiat de un cadru de manifestare mult mai prielnic pentru acțiuni culturale de amploare, în condițiile formării statului național unitar român⁸.

În perioada interbelică, „Hilaria” a continuat să fie un pilon al vieții culturale orădene, extinzându-și repertoriul și activitatea, atât în oraș, cât și în județ și în țară. Au urmat colaborări cu coruri și orchestre din alte orașe, organizarea de spectacole, precum cel din 10 mai 1926, dedicat Zilei Naționale și Semicentenarului reuniunii. Corul a fost prezent la evenimente majore, precum vizita regelui Ferdinand și a reginei Maria la Oradea în 1919 sau serbările „Astrei” din 1920, la care a participat și distinsul istoric Nicolae Iorga.

După reorganizarea din anii 1920–1930, sediul „Hilariei” s-a mutat în Casa Națională de pe strada Republicii, 13.

Pe lângă activitatea artistică, „Hilaria” a avut un rol social important, implicându-se în acțiuni filantropice și colaborând cu alte asociații culturale locale, precum despărțămintele bihorene ale „Astrei”, Marea Reuniune culturală „Cele Trei Crișuri” etc.

⁷ AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. 13, f. 5-12; Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 72; Idem, *Pagini din viața muzicală...*, p. 124-127, 134-135, 141, 152-154, 160-163; Florin Iatan, *op. cit.*, p. 14; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1927, p. 423.

⁸ AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. 13, f. 5-12; Viorel Faur, *Pagini din viața muzicală...*, p. 162-163; Ion Zăinea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 328; Teodor Neș, *Oameni...*, p. 533.

Un eveniment important din domeniul muzicii corale s-a petrecut în anul 1929, când prin eforturile „Hilariei”, corul lugojean condus de maestrul Ion Vidu a concertat la Oradea, în sala Halei comerciale. Cei 70 de reprezentanți ai corului au fost așteptați de un comitet condus de profesorul și compozitorul Francisc Hubic, la gară fiind întâmpinați de membrii Reuniunii cu muzica militară locală.

Concertul a cuprins un program alcătuit din 15 fragmente muzicale din creațiile lui Ion Vidu, Ciprian Porumbescu, G. Muzicescu, A. I. Zirra, A. Bena, Fr. Hubic și M. Negrea. Publicul a apreciat mai ales interpretarea următoarelor compoziții: *Poporale din Bihor* (Hubic), *Pui de lei* (Vidu), *Două poporale* (A. I. Zirra), *Mândruțo te-ai gătit cu flori* (M. Negrea). Bănățenii au susținut un al doilea concert la cinematograful „Atlantic”, pentru școlari și militari, oprindu-se și la statuia reginei Maria, unde publicul a aplaudat prestația artistică a corului condus de Ion Vidu.

După concerte, Nicolae Firu a scris în cotidianul local *Gazeta de vest* un articol referitor la contribuția cultural-artistică nemijlocită pe care maestrul Ion Vidu a avut-o în viața muzicală a Banatului.

Născut la 17 decembrie 1863 în satul Mănerău din Țara Moților, pe Crișul Alb, elev al Preparandiei din Arad, unde s-a evidențiat, absolvent al Institutului pedagogic din aceeași localitate, Ion Vidu a fost, într-adevăr, un renumit reprezentant al vieții artistice românești, care a reușit să facă din orașul Lugoj o „capitală a muzicii naționale”, conducând cu mult succes Reuniunea de cântări și muzică din localitate. Legătura sufletească stabilită între maestrul Vidu și membrii „Hilariei” a fost una adâncă și de durată, însăși deviza Reuniunii de cântări orădene fiind un text compus de acesta: „Din vale, din câmpii și munți/ Cu brazda de dureri pe frunți/ Venim cu doina noastră frați/ Să vi-o cântăm, să n-o uitați!”.

Exemplul corului „Ion Vidu” din Lugoj a fost urmat de „Hilaria” în vara anului 1930, când, sub conducerea lui Nicolae Firu, corul a organizat un turneu în Banat. Prima localitate vizitată a fost Chișoda (locul natal al dirijorului), unde s-a organizat un concert, în urma căruia s-au strâns 13.000 lei, care au fost destinați mării fondului pentru finalizarea lucrărilor de la Casa Națională. Următorul popas a fost la Baziaș, unde publicul a fost chemat la audierea mai multor concerte, prin intermediul invitațiilor și afișelor. S-au interpretat compoziții aparținând maestrului Sabin V. Drăgoi: *Neamurile toate*, *Trandafir de pe răzoare* și *Idila bihoreană*, în care arta corală a compozitorului a atins un punct de vârf, autorul reușind să valorifice atmosfera de rusticitate specifică Bihorului. În continuare, publicul a audiat creații aparținând lui Gheorghe Dima (*Cărăușul* și *Mândruliță de demult*), A. Bena (*La fântână*) și Ion Vidu (*Pui de lei*).

După concerte, Iosif Maiorescu, secretarul general al directoratului Timișoara, a mulțumit corului pentru propaganda culturală întreprinsă în localitățile din Banat⁹.

Relațiile „Hilariei” cu Banatul au continuat și au fost menținute și prin legăturile constante realizate de dirijorul Nicolae Firu cu Sabin V. Drăgoi, de departe

⁹ AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări “Hilaria” din Oradea*, dos. 4, f. 87, 91, 93; Ioan Chira, *op. cit.*, p. 233-234; Nicolae Rădulescu, *Sabin V. Drăgoi*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1971, p. 147.

cel mai important compozitor bănățean de muzică religioasă din generația interbelică. Acestuia i s-au solicitat armonizări pentru îmbogățirea repertoriului Reuniunii de cântări orădene. A urmat o corespondență activă între cei doi, care s-a materializat printr-un schimb de partituri muzicale. O piesă armonizată de Sabin Drăgoi a fost trimisă „Hilariei”, care a inclus-o cu succes în programul unor concerte locale. În același an, 1931, maestrul bănățean a trimis la Oradea un *Motto* armonizat și alte piese corale, astfel că, Sabin V. Drăgoi a devenit un sprijinitor constant și un prieten al corului.

La 25 ianuarie 1931, corul „Banatul”, de sub conducerea acestuia, a vizitat Oradea. Concertul organizat cu acest prilej a cuprins mai multe cântece religioase, după o scurtă pauză programul artistic fiind reluat cu fragmente muzicale pentru pian și violoncel, în ultima parte lăsându-se loc cântecelor populare specifice Banatului. Corul a întors această vizită, în luna august, concertând cu un succes deplin la Timișoara, după cum reiese dintr-o scrisoare expediată de Sabin Drăgoi, prietenului său Nicolae Fîru.

Un concert apreciat de publicul meloman s-a desfășurat în cadrul spectacolului *Ruga de la Chișoda*, programul conținând compoziții din operele lui Sabin V. Drăgoi, Macorov, Nicolae Fîru și Ion Vidu.

Schimbul de scrisori între Oradea și Timișoara a continuat, legând mai durabil prietenia între celor doi oameni de cultură. În 10 octombrie 1931, Drăgoi a trimis o nouă lucrare muzicală intitulată *Bănățeana*, o compoziție pentru cor mixt. Peste doi ani, „Hilaria” a primit o nouă partitură, pe care a armonizat-o într-o concepție ușoară. Piesa muzicală se intitula *Lăudați* și era scrisă pentru cor mixt și fanfară¹⁰.

Beneficiind de un repertoriu îmbogățit cu lucrări muzicale de înaltă calitate artistică, corul și-a câștigat o reală popularitate în rândul societății românești, fiecare manifestare cultural-artistică în care „Hilaria” presta un program, transformându-se într-un adevărat prilej de culturalizare și de educare.

O astfel de acțiune a fost organizată de asociația „Locomotiva” C.F.R. Oradea, în mai 1932. Programul a fost deschis de reprezentanții „Hilariei”, care au interpretat imnul religios *Hristos a înviat!* Întreaga parte muzicală a fost susținută de cor cu înalt profesionalism, publicul chemând de mai multe ori la rampă pe artiști pentru a culege aplauzele asistenței. S-au evidențiat compozițiile lui Nicolae Fîru, de un real succes bucurându-se piesa *Mândro, de dragostea noastră*. Alte arii muzicale au fost acompaniate la pian de profesoara Gabriela Maczalik.

Un moment similar s-a înregistrat și la 11 februarie 1933, când corul a organizat un concert pentru sărbătorirea compozitorului Sabin V. Drăgoi. A fost o adevărată serbare a cântecului românesc din părțile de vest, multe din bucățile muzicale fiind acompaniate la pian de sărbătorit. Acesta a fost întâmpinat la gară de corul ceferiștilor din Oradea, care a cântat o serie de partituri naționale. Saloanele Halei de comerț au fost ocupate de un public numeros, dornic să audieze cântece românești executate de cei mai buni artiști. Din program au făcut parte piesele corale *Mi-a trimis mândruța carte*, *Trandafir de pe răzoare*, *Bănățeana*, *De trei zile*, unele

¹⁰ Ioan Chira, *op. cit.*, p. 239-242; Avram Florea, *Creația corală românească din Banat în perioada interbelică*, Editura Mirton, Timișoara, 2004, p. 46; AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. 4, f. 97, 102, 103.

dintre acestea în interpretarea tenorului Aurel Tripon. Corul de sub conducerea lui Nicolae Firu a cântat *Mărește suflute al meu* (G. Muzicescu), *La fântână* (A. Bena), *Răsunetul Ardealului*, *Pe-al nostru steag* (Ciprian Porumbescu) etc.

O surpriză plăcută pentru asistență a fost prezența compozitorului Sabin V. Drăgoi, care a acompaniat piesele soliștilor Paula Marian, Aurel Tripon și Eugen Ciontea. Manifestarea s-a încadrat în acel concert anual organizat de „Hilaria”, care a devenit tradițional în viața artistică locală. De fiecare dată, el a fost urmat de o petrecere dansantă, devenită și ea tradițională, deoarece în vremurile trecute avea rolul de a consolida contactul între reprezentanții intelectualității românești. În saloanele *Casei Naționale*, corul Reuniunii, perpetuând această inițiativă, a invitat publicul român să ia parte la ceaiurile dansante organizate sub patronajul său, conștientizând importanța acestora și după momentul înfăptuirii României întregite, când elementul românesc trebuia coalizat și orientat spre înfăptuirea cerințelor de ordin cultural și social pe care le stipula realitatea timpului¹¹.

Anul 1934 a adus cu sine sărbătorirea lui Nicolae Firu la Oradea în saloanele *Casei Naționale*, prin organizarea unei mese festive, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani și a 34 de ani de activitate culturală.

În cinstea maestrului, la 17 februarie 1934, corul a organizat un concert sub bagheta sa, în sala Halei comerciale din Oradea. La eveniment a participat și maestrul Sabin Drăgoi care, cu acest prilej, și-a audiat propriile compoziții pentru cor mixt (*Lăudați, Divertiment rustic*), acompaniat de muzica Regimentului 85 infanterie din localitate. Alte piese interpretate au fost *Mama lui Ștefan cel Mare* de G. Dima, *Uvertura* de A. Bena, *De tine se bucură* de Podoleanu, *Doină, doiniță* de Vorobchievici, ultima fiind pentru cor de voci bărbătești, executată de membrii asociației culturale C. F. R. Oradea. Programul a fost completat de arii din operele *Aida*, solist Aurel Tripon și *Prophet* de Meyerbeer, solistă Paula Marian. S-au adăugat cântecele *De trei zile* și *Mi-a trimis mândruța carte* interpretate de A. Tripon, care a impresionat audiența cu vocea sa de tenor.

Reprezentanții „Hilariei”, în frunte cu Nicolae Firu, au răspuns și la apelurile lansate de societatea corală „Crai noi” din Timișoara, care au anunțat oficialitățile locale despre intenția ei de a ajunge și la Oradea, în aprilie 1936, corul fiind într-un turneu cultural național. Programul a fost anunțat din timp și a cuprins compoziții aparținând maestrului Sabin V. Drăgoi. Printre acestea s-a numărat și drama muzicală *Năpasta*, care abordează stilul muzicii dramatice, premiera sa din 30 mai 1928 reprezentând un eveniment cultural cu rezonanță în viața muzicală națională. În program mai figura *Misterul sacru. Constantin Brâncoveanu*, alături de alte creații muzicale. Nicolae Firu a fost solicitat în mod special pentru a-și da concursul în vederea organizării concertului coral și a mobilizării publicului. Nu peste mult timp

¹¹ AN-SJBh, fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea, dos. 4, f. 114, 122, 129; Ioan Chira, *op. cit.*, p. 242-243; „Un concert ca pe vremuri”, în *Gazeta de Vest*, 1933, nr. 883, p. 4; „Concertul societății corale Hilaria”, în *Ibidem*, nr. 888, p. 2; „Maestrul Sabin V. Drăgoi la Oradea”, în *Ibidem*, nr. 877, p. 6; „Programul concertului Hilariei”, în *Ibidem*, nr. 881, p. 2.

acesta a fost invitat de către *Asociația corurilor și fanfarelor române din Banat* să participe la concursul organizat la Timișoara, în intervalul 13-14 septembrie 1936¹².

Realitățile politice din vara anului 1940 au determinat stoparea activității Reuniunii de cântări. Mulți români din Bihor au fost nevoiți să se refugieze. Președintele corului, Teodor Popa, a plecat la Arad, în vreme ce dirijorul Nicolae Fîru a fost nevoit să se stabilească la Timișoara. Cea mai mare parte a membrilor Reuniunii s-au împrăștiat în diferite localități ale țării.

Deși greutățile păreau insurmontabile, Reuniunea corală nu s-a desființat, deoarece un grup de români din Oradea s-au întrunit în sala de ședințe a corului, unde au hotărât să reorganizeze corul. În noua situație, comitetul de conducere a fost alcătuit din elemente active și pricepute, care cunoșteau istoria acestei societăți corale românești. Președinte a fost ales Petre Mărcuș, funcția de dirijor al corului fiind cedată profesorului Vasile Sabău, în perioada 1940-1941, apoi profesoarei Elena Belicov, care s-a menținut în fruntea corului până în anul 1944.

Concertele sau alte manifestări artistice și-au găsit găzduire în sala festivă a Școlii Normale greco-catolice, la internatul „Nicolae Jiga”, precum și în alte spații ferite de acțiunile declanșate de autoritățile horthyste¹³.

După anul 1948, corul nu a mai funcționat timp de două decenii, reluându-și activitatea în 1969, când a revenit în fața orădenilor cu o serie de concerte, însă pentru un interval scurt de timp. În anii '70, dirijorul corului a fost Miron Rațiu. Corul a activat și în perioada 1985-1993, sub conducerea doamnei profesor Lucia Catarig. Repetițiile s-au desfășurat în fosta sală ARLUS (actuală „Florica Ungur”). Între anii 2003 și 2010, corul a fost condus de preotul Mihai Brie și a funcționat ca un cor al „Bisericii cu Lună” din Oradea și al Liceului ortodox din localitate. Din păcate, activitatea sa este suspendată în prezent.

Reuniunile corale românești din Banat, Crișana și Maramureș au reprezentat o componentă esențială a vieții culturale și identitare a românilor din aceste regiuni ale spațiului românesc, mai ales în contextul multicultural și pluriconfesional specific Transilvaniei. Aceste formațiuni au evoluat semnificativ în epoca modernă și contemporană (secolele XIX–XX) și au cunoscut o dezvoltare deosebită în perioada interbelică, reflectând atât influențe locale, cât și tendințe europene în organizarea vieții muzicale¹⁴.

Din acest areal cultural-artistice a făcut parte și „Hilaria”, una dintre cele mai vechi și importante reuniuni muzicale românești care a activat în aceste părți locuite de români. Ea s-a integrat activ și eficient, până la constituirea statului unitar român, în susținerea mișcării naționale coordonată de Partidul Național Român din Transilvania.

În general, cultura a fost subsumată idealului național, ea devenind o armă eficientă de luptă pentru promovarea drepturilor românilor din Transilvania, în condițiile unei conjuncturi politice neprielnice, când liderii români erau împiedicați

¹² AN-SJBh, *fond Reuniunea de cântări „Hilaria” din Oradea*, dos. f. 186, 191; Nicolae Rădulescu, *op. cit.*, p. 112, 129.

¹³ Ioan Chira, *op. cit.*, p. 256-258, 262.

¹⁴ Vlad Vlădean, „Culturi muzicale plurietnice și pluriconfesionale în Transilvania, în perioada națiunilor medievale și premoderne”, în *Muzica*, 2002, nr. 5, p. 87-89.

să acționeze în vederea obținerii de drepturi firești pentru populația majoritară a Transilvaniei.

Înființată în anul 1875, Reuniunea a înțeles perfect această problemă de interes național și a acționat în consecință. Prin cântecul și doina românească, ea a contribuit nemijlocit la consolidarea spiritului de rezistență națională în fața legilor discriminatorii emise de guvernele dualiste.

Concertele, șezătorile și seratele artistico-culturale au avut meritul de a consolida legăturile între românii de pretutindeni, indiferent de categoria socială din care proveneau. Astfel, Reuniunea a contribuit la dezvoltarea vieții sociale românești, care, treptat, a devenit o realitate palpabilă în perimetrul spațiului urban, în ciuda procedeelor deosebit de dure aplicate de oficialitățile austro-maghiare, care s-au străduit să obtureze această formă de asociaționism cultural românesc generalizat la nivelul întregii Transilvanii.

Înfăptuirea statului național unitar român a adus cu sine profunde mutații de ordin politic, economic și cultural. În noile condiții create, Reuniunea a intrat într-o nouă etapă a istoriei și activității sale. Scopul său rămânea însă același, și anume, de a întări conștiința națională, de a milita pentru interesele românilor din acest spațiu, la acestea adăugându-se dorința de a participa cu tot fondul său de acumulări spirituale la vasta acțiune de culturalizare a satelor românești inițiată de tânărul stat unitar român.

Cântecul a rămas, în continuare, modalitatea sa principală de a sensibiliza populația. De aceea, pe tot parcursul epocii interbelice, corul a dorit să-și perfecționeze stilul de abordare a cântecelor, să-și cultive talentele în școli de specialitate, pe care să le susțină și să le patroneze.

Premisele de după „Marele Război” au fost favorabile intensificării și modernizării vieții muzicale, de aceea „Hilaria” a căutat febril, prin conducerea sa, să promoveze spre audiență un repertoriu mai bogat, mai bine selectat, care să corespundă exigențelor publicului meloman, dar și a criticilor de specialitate. Cântecurile naționale, care au format baza anterioară a repertoriului, au fost continuate și dublate, în perioada interbelică, de cele populare, preluate din folclorul autohton și de imnurile religioase intonate cu multă însuflețire de coriști, în așezămintele de cult sau în alte instituții publice. De regulă, ele erau însoțite de declamații, care întregeau programele artistico-culturale desfășurate sub coordonarea Reuniunii.

Această acțiune de îmbogățire a repertoriului, reiese și din colaborarea constantă inițiată de „Hilaria” cu alte organisme similare, detașându-se legăturile artistice cu corurile bănățene și bucureștene, conduse de mari oameni de muzică, compozitori de marcă precum Ion Vidu, Sabin V. Drăgoi, D. G. Kiriace etc. Între aceștia și dirijorul corului orădean, învățătorul Nicolae Firu, s-a purtat o corespondență fecundă, finalizată prin intrarea în repertoriul corului a mai multor compoziții muzicale moderne, care abordau principii estetice și tehnice de o frumusețe aparte. Aceste noutăți muzicale au fost prezentate de fiecare dată publicului bihorean, în cadrul unor memorabile concerte, care de multe ori s-au transformat în adevărate manifestări culturale ale sufletului românesc de la granița de vest a țării.

Prin toate acestea, „Hilaria” a dovedit că și-a însușit dezideratele culturii românești interbelice, acționând, în special, împreună cu despărțământul central-județean al „Astrei”, în sensul inițiativelor de răspândire a actului de cultură în rândul populației urbane și rurale românești, care trebuia instruită și educată pentru concretizarea unei vieți spirituale și materiale mai prospere.

Afirmându-se în viața spirituală bihoreană ca o veritabilă societate culturală, Reuniunea de cântări a reușit să capteze energiile latente ale populației românești din Crișana, pe care le-a transformat, alături de alte instituții locale, într-o forță activă, dinamică, capabilă să se acomodeze la noile cerințe impuse de climatul cultural interbelic.

Reuniunea s-a bucurat, de-a lungul existenței sale, de largă audiență a publicului, pe care l-a influențat pozitiv, în sensul fortificării culturale, ea evidențiindu-se, din această perspectivă, ca unul din factorii decisivi care au acționat pentru dezvoltarea socială și culturală a societății românești din această parte de țară.

Reuniunea de cântări „Hilaria” rămâne un reper al vieții culturale orădene, ilustrând puterea muzicii de a uni comunități și de a susține identitatea națională în vremuri dificile. Prin activitatea sa artistică și socială, „Hilaria” a contribuit semnificativ la dezvoltarea culturală a Oradiei și a regiunii, fiind evocată astăzi ca un model de implicare civică și de excelență artistică.

Relația dintre „Hilaria” și Banat a fost una specială, strânsă, dinamică, de reciprocitate și sprijin mutual în promovarea culturii și identității naționale românești, bazată pe colaborare artistică, schimburi culturale și solidaritate națională. Acest veritabil parteneriat cultural l-am putea sintetiza în câteva linii directoare majore: participare la evenimente comune care au consolidat unitatea culturală între Crișana și Banat; colaborarea personalităților marcante din zona vestică a spațiului românesc; derularea unor proiecte artistice comune; intensificarea schimburilor culturale la nivelul valorilor artistice și a repertoriilor, care au îmbogățit viața muzicală și culturală a ambelor regiuni; consolidarea sentimentului de unitate națională, mai ales în perioada premergătoare Marii Uniri, dar și după aceasta; crearea unei rețele de solidaritate între formațiunile corale românești, care a rezistat presiunilor de deznaționalizare și a susținut afirmarea limbii și culturii române.

„Hilaria” nu doar că a preluat și promovat tradițiile muzicale bănățene, ci a contribuit și la crearea unei punți culturale între Crișana și Banat, consolidând, astfel, identitatea românească în vestul țării.

Anexe foto

1

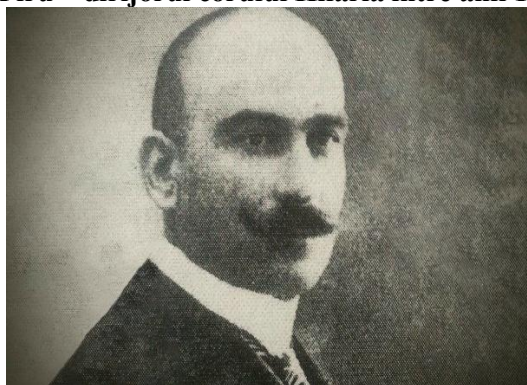
Corul mixt „Hilaria” din Oradea

(Sursa: <https://www.ebihoreanul.ro/stiri/oradea-ieri-oradea-azi-primul-cor-infiintat-in-orasul-de-pe-cris-140964.html>)

2

Nicolae Firu – dirijorul corului Hilaria între anii 1900-1940

(Sursa: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/an-omagial/diaconul-profesorul-si-dirijorul-nicolae-firu-1873-1965-181523.html>)

3

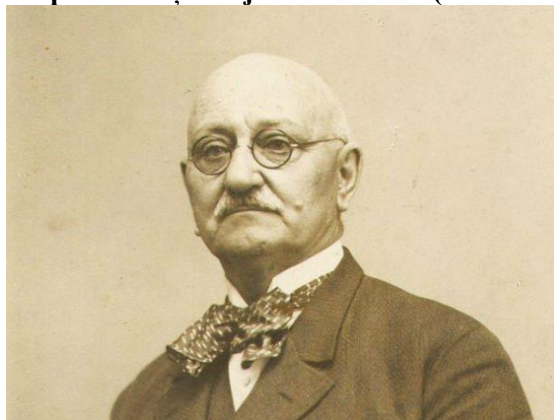
Dr. Aurel Lazăr – vicepreședinte și președinte al corului „Hilaria”

(Sursa: <https://mtariicrisurilor.ro/muzeul-memorial-aurel-lazar/>)

4

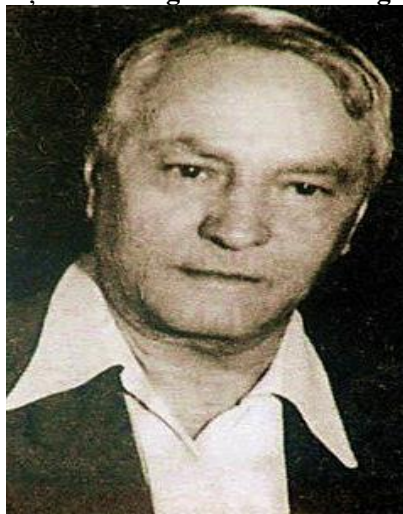
Compozitorul și dirijorul Ion Vidu (1863-1931)

(Sursa: <https://bibliotecavidu.webnode.ro/pagina-goala/>)

5

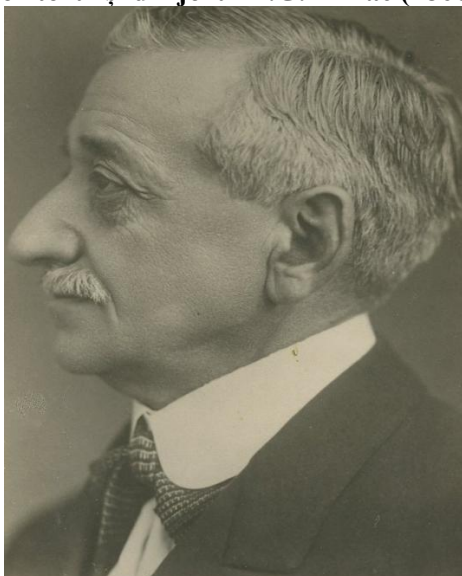
Compozitorul și muzicologul Sabin V. Drăgoi (1894-1968)

(Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Sabin_Dr%C4%83goi)

6

Compozitorul și dirijorul D.G. Kiriac (1866-1928)

(Sursa: <https://imageromania.ro/produs/dumitru-georgescu-kiriac/>)

ETHNIC COMMUNITIES IN THE COMMUNE OF RUS (SĂLAJ COUNTY) FROM THE MID-NINETEENTH TO THE LATE TWENTIETH CENTURY (1850–1992): A HISTORICAL-DEMOGRAPHIC ANALYSIS*

Cosmin PATCA**

Laura ARDELEAN***

Abstract. *Ethnic Communities in the Commune of Rus (Sălaj County) from the Mid-Nineteenth to the Late Twentieth Century (1850–1992): A Historical-Demographic Analysis.* This study analyses the evolution of ethnic communities in the localities of Rus, Buzaş, and Fântânele-Rus (Sălaj County) between 1850 and 1992, based on population censuses and complementary historical-demographic sources. The research highlights the methodological particularities of census data, especially the use of mother tongue and declared nationality as criteria of ethnic identification. Throughout the period under consideration for the analyzed region, the Romanian population remained numerically dominant, alongside smaller Hungarian, German, Jewish, and Roma communities. Their demographic dynamics were strongly influenced by political transformations, administrative changes, migration processes, and broader regional developments in Transylvania. The local ethnic structure thus reflects both long-term demographic continuity and the impact of major historical events.

Keywords: *ethnic communities, historical demography, Sălaj County, population censuses, ethno-confessional structure*

Understanding the ethnic structure of a country or region represents an important issue not only from a demographic perspective, but especially in relation to the formulation of economic, social, and cultural policies¹. The ethnic structure of Transylvania, in general, and Sălaj County was strongly influenced by the evolution of historical-geographical and political factors, as well as by changes in the

* The study partially draws on the results of our research, published in the chapter entitled *Comunități etnice, confesionale și realități demografice* [Ethnic and Confessional Communities and Demographic Realities], in Sorin Șipoș, Gabriel Moisa (eds.), *Monografia comunei Rus* [Monograph of the Rus Commune], Oradea University Press, Criș County Museum Publishing House, Oradea, 2025, p. 43–58.

** University of Oradea, e-mail: cosminpatca@yahoo.com.

*** University of Oradea, e-mail: lala_ardelean@yahoo.com.

¹ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice* [Transylvania between the 1848 Revolution and the Union of 1918: Demographic Contributions], Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 192.

confessional structure². From this perspective, ethnicity is closely connected to religious affiliation. Based on the available historical-demographic sources, this study aims to trace the evolution of ethnic communities in the localities of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus, which today form the commune of Rus in Sălaj County. The research relies primarily on the analysis of official population censuses from the period 1850–2021, while also drawing on sources predating the 1850 census (from the eighteenth century to the first half of the nineteenth century).

An analysis of the ethnic structure of the population in the settlements of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus (Table 1) reveals that this area remained predominantly Romanian throughout the nineteenth and twentieth centuries. Alongside the Romanian majority, several other ethnic groups are documented, including Hungarians, Germans, Jews, and Roma. Documentary sources must be approached with particular caution, as they do not always directly reflect ethnic identities, often recording confessional affiliation, social status, or fiscal categories instead³. Consequently, the ethno-confessional structure of this period was shaped both by local demographic realities and by the broader socio-economic and political context of Transylvania and the Kingdom of Hungary⁴. The political context represented a significant factor influencing the evolution of the population's ethnic structure. The Revolution of 1848 brought to the forefront the ethnic and confessional conflicts that existed at the time between Romanians and Hungarians. Both communities were strongly attached to the values articulated by their respective national movements. These tensions intensified during the second half of the nineteenth century. The Imperial Constitution of 1849 granted civil liberties to all inhabitants of the Habsburg Monarchy. At the beginning of the seventh decade of the nineteenth century, political and religious rights were also extended to Romanians and to other ethnic groups⁵.

Following the establishment of the Austro-Hungarian Dual Monarchy, significant transformations occurred in the administrative and institutional framework of the Kingdom of Hungary. Unlike the earlier Austrian period, the decades preceding the First World War were marked by policies that increasingly promoted linguistic and cultural integration within the state. These measures affected populations belonging to ethnic groups other than the Hungarian one⁶. Legislative adjustments accompanied this process, including the adoption of new laws, such as the Nationalities Law and the Education Law. Within this broader context, the Apponyi Law of 1907 represented a decisive moment in educational policy,

² Mircea Brie, *Identitatea etnică în Transilvania (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX). Repere metodologice* [Ethnic Identity in Transylvania (Second Half of the 19th Century – Early 20th Century): Methodological Framework], in *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc* [Historiography and Politics in the Eastern and Western Romanian Space], Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș (coord.), Cartdidact Publishing House / Oradea University Press, Chișinău/Oradea, 2009, p. 176.

³ *Ibidem*, p. 176-177.

⁴ Iosif. I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania* [Sources of Historical Demography, vol. II, The 19th Century – 1914. Transylvania], General Directorate of the State Archives, Bucharest, 1987, p. 10-11.

⁵ Mircea Brie, *op.cit.*, p. 181.

⁶ *Ibidem*.

introducing compulsory instruction in the Hungarian language across state. At the same time, the methodological framework of official censuses also reflected these transformations. During the Dualist period, population censuses recorded mother tongue rather than declared nationality, defining it as the language most commonly and proficiently used by the respondent⁷. This approach shaped the statistical representation of the population and helps explain the notable changes observed in census data from 1880, 1890, 1900, and 1910⁸.

The political and institutional transformations that followed the end of the First World War and the incorporation of Transylvania into the Romanian state marked the beginning of a new demographic phase. In Romania, according to the data of the 1930 population census, national minorities accounted for 28.1% of the total population⁹. Over time, as a result of factors associated with large-scale migrations during the subsequent hundred years, and state policies the proportion of national minorities within the total population gradually declined. By the 2011 census, national minorities represented only 16.5% of the population. Similar trends can be observed in the rural population at the national level, where minorities accounted for 24.7% in 1930 and 15.6% in 2011¹⁰.

The first official information regarding the ethnic structure of the population in the settlements that today form the commune of Rus derives from the 1850 census (Table 1). At that time, Romanians accounted for 96% of the total population, Jews for 2.57%, and Hungarians for 1.07%; in addition, three individuals of Roma origin were also recorded. By 1900, out of the 1,927 inhabitants living in the villages of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus, 1,841 were Romanians (95.54%), 59 Hungarians (3.06%), 12 Germans (0.62%), while 15 individuals belonged to other ethnic groups. During the interwar period, the 1930 census (Figure No.1) recorded 2,097 Romanians (96.37%), 39 Roma (1.79%), 17 Jews (0.78%), 13 Hungarians (0.6%), and 9 Germans (0.41%). The first census conducted after Romania's return to a democratic political system after the fall of the communist regime registered 1,332 Romanians (99.85%), together with one Hungarian and one individual belonging to the Roma ethnic group.

⁷ Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă* [Historical Demography in the Work of Sabin Manuilă], in Sabin Manuilă. *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX* [Sabin Manuilă. History and Demography: Studies on Romanian Society between the 16th and 20th Centuries], coord. Sorina și Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 28; Ioan Bolovan, *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice* [Transylvania at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century: Ethno-Confessional Realities and Demographic Policies], Cluj University Press. Cluj-Napoca, 2000, p. 12.

⁸ Katus László, *Multinatioanal Hungary in the Light of Statistics*, in *Études historiques hongroises. Vol. 2. Ethnicity and Society in Hungary*, ed. by Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p. 120, *apud*. I. Bolovan, *Realități...*, p. 12-13.

⁹ Corina Georgeta Dinculescu, *Populația României în ultimul secol – în cifre și imagini* [The Population of Romania in the Last Century – in Numbers and Images], p. 11, available online at https://ince.md/uploads/Conferinta_2019/06-15_Conferinta_2019.pdf (last accessed 13.08.2022).

¹⁰ *Ibidem*, p. 11-12.

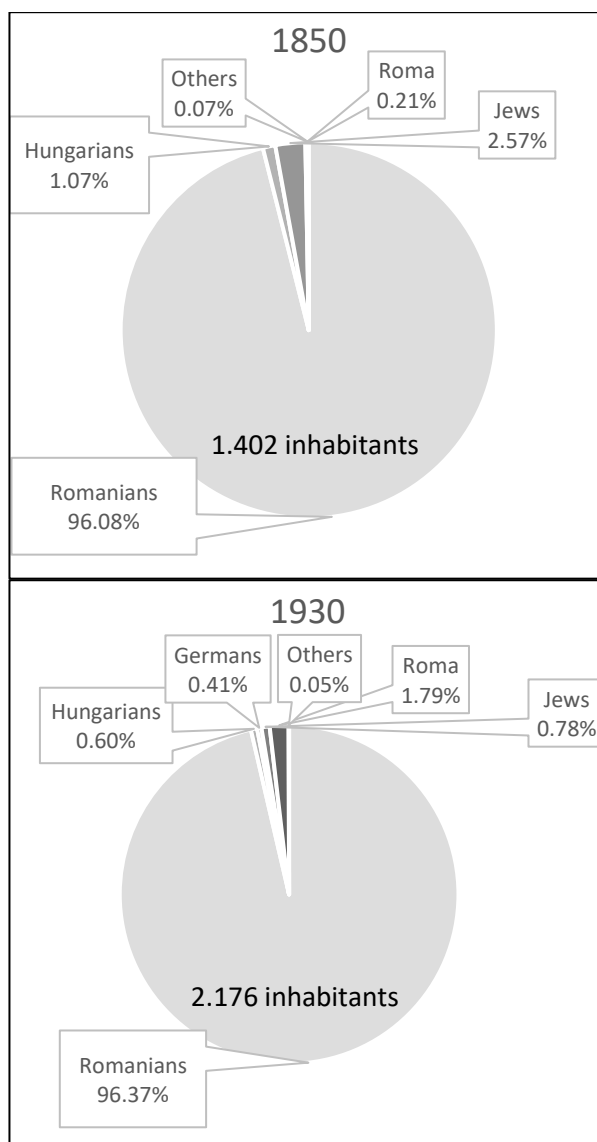

Figure No.1. The Ethnic Structure of the Population in the Localities of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus in 1850 and 1930 (Source: Varga E. Árpád (eds.), *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869 - 1992 között* [The Ethnic and Confessional Statistics of Transylvania. II. Bihar, Maramureș, Satu Mare, and Sălaj Counties. Census Data between 1850/1869 and 1992], Budapesta, Miercurea Ciuc, 1999, p. 757 - 758)

By examining the evolution of the population's ethnic structure during the period 1850–1992 (Table 1), several general conclusions may be drawn. The analysis is based on data provided by official population censuses, which recorded ethnicity either according to mother tongue (a) or nationality (n). In certain cases, the censuses did not provide information on some ethnic groups (such as Slovaks, Jews, or Roma). When the presence of an ethnic group is attested within the community but its

numerical size cannot be determined, the symbol “.” has been used in the table. Throughout the entire period under consideration, Romanians represented the most numerous ethnic group, exceeding even their proportion at the national level within the population of Romania. Hungarians were present throughout the analyzed interval, although their numerical weight remained limited. The general trend of the Hungarian population was one of growth between 1850 and 1900, followed by a decline after 1941. Alongside Romanians and Hungarians, small communities of Jews, Roma, and Germans also lived in the area. Most of these ethnic groups had disappeared from the population by the time of the most recent census, primarily as a result of emigration or assimilation.

Year	Locality	Romanians		Hungarians		Germans		Jews		Roma		Others		Total of inhabitants
		No.	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	
1850	Rus	858	95,55	14	1,56	-	-	25	2,78	-	-	1	0,11	898
	Buzaș	254	94,78	1	0,37	-	-	11	4,10	2	0,75	-	-	268
	Fântânele-Rus	235	99,58	-	-	-	-	-	-	1	0,42	-	-	236
	Total	1347	96,08	15	1,07	0	0,00	36	2,57	3	0,21	1	0,07	1402
1880a	Rus	869	93,24	23	2,47	13	1,39	.	.	.	.	27	2,90	932
	Buzaș	250	90,25	3	1,08	1	0,36	.	.	.	.	23	8,30	277
	Fântânele-Rus	393	95,39	-	-	-	-	.	.	.	.	19	4,61	412
	Total	1512	93,28	26	1,60	14	0,86	.	.	.	.	69	4,26	1621
1890a	Rus	949	90,55	35	3,34	35	3,34	.	.	.	.	29	2,77	1048
	Buzaș	298	95,51	14	4,49	-	-	.	.	.	.	-	-	312
	Fântânele-Rus	458	92,71	-	-	-	-	.	.	.	.	36	7,29	494
	Total	1705	91,96	49	2,64	35	1,89	.	.	.	.	65	3,51	1854
1900a	Rus	1019	94,70	39	3,62	3	0,28	.	.	.	.	15	1,39	1076
	Buzaș	301	94,06	18	5,63	1	0,31	.	.	.	.	-	-	320
	Fântânele-Rus	521	98,12	2	0,38	8	1,51	.	.	.	.	-	-	531
	Total	1841	95,54	59	3,06	12	0,62	.	.	.	.	15	0,78	1927
1910a	Rus	1125	95,99	32	2,73	15	1,28	.	.	.	.	-	-	1172
	Buzaș	271	90,94	-	-	10	3,36	.	.	.	.	17	5,70	298
	Fântânele-Rus	534	93,19	2	0,35	12	2,09	.	.	.	.	25	4,36	573
	Total	1930	94,47	34	1,66	37	1,81	.	.	.	.	42	2,06	2043
1920n	Rus	1074	97,11	17	1,54	-	-	13	1,18	.	.	2	0,18	1106
	Buzaș	326	99,69	-	-	-	-	.	.	.	.	1	0,31	327
	Fântânele-Rus	566	96,59	5	0,85	5	0,85	10	1,71	.	.	-	-	586
	Total	1966	97,37	22	1,09	5	0,25	23	1,14	.	.	3	0,15	2019
1930n	Rus	1141	96,86	13	1,10	9	0,76	8	0,68	6	0,51	1	0,08	1178
	Buzaș	319	94,66	-	-	-	-	-	-	18	5,34	-	-	337
	Fântânele-Rus	637	96,37	-	-	-	-	9	1,36	15	2,27	-	-	661
	Total	2097	96,37	13	0,60	9	0,41	17	0,78	39	1,79	1	0,05	2176
1941n	Rus	1196	93,80	56	4,39	-	-	5	0,39	11	0,86	7	0,55	1275
	Buzaș	313	93,43	1	0,30	-	-	-	-	21	6,27	-	-	335
	Fântânele-Rus	707	93,27	19	2,51	-	-	1	0,13	31	4,09	-	-	758
	Total	2216	93,58	76	3,21	-	-	6	0,25	63	2,66	7	0,30	2368

Year	Locality	Romanians		Hungarians		Germans		Jews		Roma		Others		Total of inhabitants
		No.	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	
1966n	Rus	1218	99,75	1	0,08	-	-	-	-	-	-	2	0,16	1221
	Buzaș	313	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	313
	Fântânele-Rus	597	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	597
	Total	2128	99,86	1	0,05	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	0,09	2131
1977n	Rus	1128	99,65	1	0,09	-	-	1	0,09	-	-	2	0,18	1132
	Buzaș	267	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	267
	Fântânele-Rus	449	97,61	-	-	-	-	-	-	11	2,39	-	-	460
	Total	1844	99,19	1	0,05	0	0,00	1	0,05	11	0,59	2	0,11	1859
1992n	Rus	858	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	858
	Buzaș	169	100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	169
	Fântânele-Rus	305	99,35	1	0,33	-	-	-	-	1	0,33	-	-	307
	Total	1332	99,85	1	0,07	0	0	0	0,00	1	0,07	-	-	1334

Table 1. The Ethnic Structure of the Population in the Settlements of the Present-Day Rus Commune (1850–1992), Based on Documentary Sources (Source. Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 - 758)

Romanians: The 1850 census provides the first statistical data regarding the number of Romanians and their proportion within the total population of the villages that today form the commune of Rus. Romanians constituted the majority of the population, accounting for 96.08% of the total, which indicates an area inhabited overwhelmingly by a Romanian population. The 1,347 Romanians were distributed across the localities as follows (Figure No. 2): Rus – 858, Buzaș – 254, and Fântânele-Rus – 235. Although complete statistical data concerning the Romanian population prior to 1850 are not available, the analysis of earlier documentary sources allows several conclusions to be drawn regarding their approximate number. Information derived from conscriptions and schematisms predating the 1850 census is primarily confessional in nature. Through logical deduction, however, it can be established that the Orthodox and Greek Catholic populations recorded in the localities of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus were Romanian. Accordingly, the 77 Greek Catholic families (corresponding to approximately 385 inhabitants) recorded in the 1733 conscription were of Romanian origin. Likewise, the 214 families (approximately 1,070 inhabitants) mentioned in the 1760–1762 conscription were also Romanian. Further support for the Romanian origin of the population in the three settlements during the medieval period, as well as for the continuity of habitation, is provided by the analysis of local microtoponymy. In addition, the Greek Catholic schematisms of 1835 and 1842 record Greek Catholic communities in the villages of Rus and Iapa (Fântânele-Rus), identified as Romanian: 1,008 individuals in 1835 and 886 in 1842.

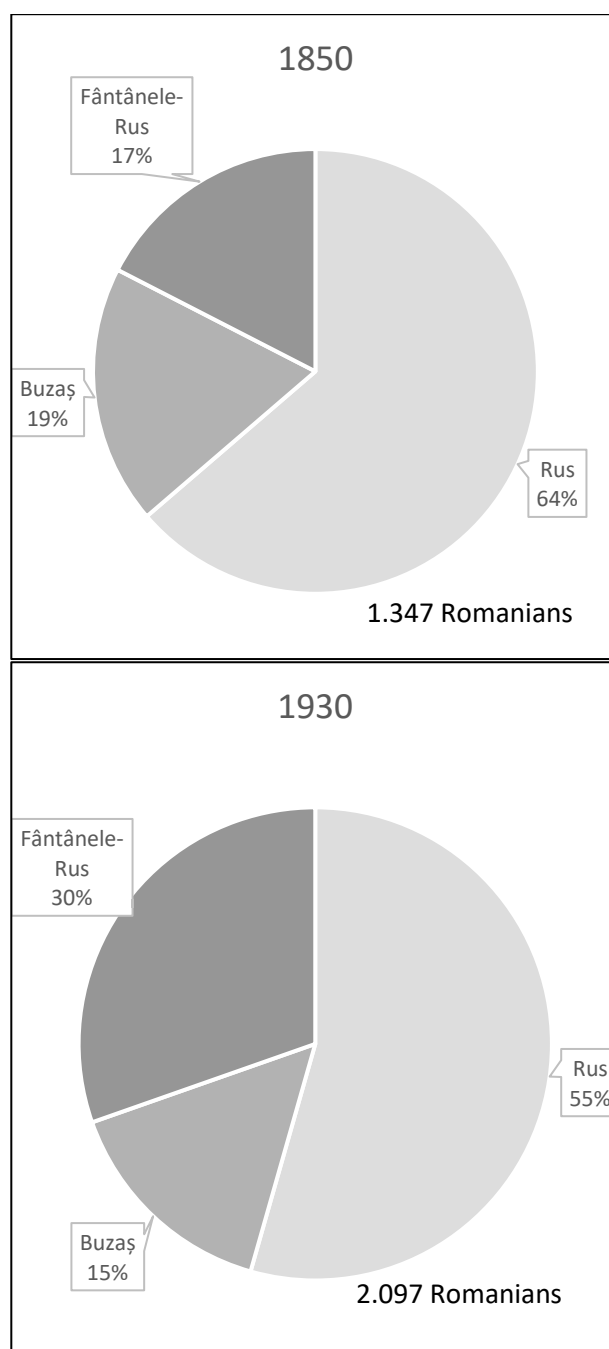

Figure No. 2. Distribution of the Romanian Population by Localities in 1850 and 1930, Based on Census Data (Source. Varga E. Árpád, *op. cit.*, p. 757 - 758)

By tracing the evolution of the Romanian population between 1850 and 2011 (Figure No.3), as reflected in the analysis of the documentary sources, a trajectory emerges that largely corresponds to the general demographic development of the

population within this area. Until 1941, the overall trend was one of growth. The numerical peak of the Romanian community was recorded in the 1941 census, when 2,216 Romanians were registered. Their distribution by localities in 1850 (Figure No.2) was as follows: Rus – 858, Buzaș – 254, and Fântânele-Rus – 235. Compared to the data from 1850, the 1930 census reveals a decline in the proportion of Romanians in Rus within the overall Romanian community of the commune, accompanied by an increase in the relative weight of the Romanian population in the other two villages, Buzaș and Fântânele-Rus. Nevertheless, the absolute number of Romanians increased in all localities. The most significant declines occurred after 1977 and especially after 1990, driven by the intensification of emigration processes as well as by declining birth rates. By 2011, the number of ethnic Romanians (1,025 inhabitants) had fallen below the level recorded in 1850, indicating a substantial demographic regression.

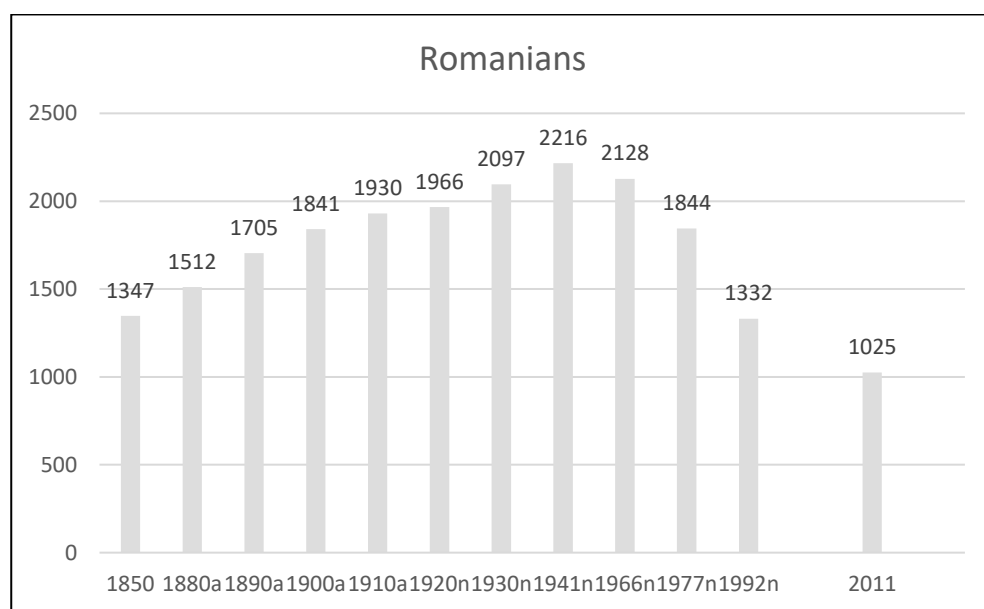

Figure No.3. The Evolution of the Romanian Population between 1850 and 2011, Based on Documentary Sources (Source: Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 - 758; INS, *Recensământ 2011*)

Hungarians: According to the 1850 census, the Hungarian population numbered 15 individuals, representing only 1.07% of the total population. Most ethnic Hungarians resided in the village of Rus (14 individuals), while only one Hungarian was recorded in Buzaș. By examining the evolution of the Hungarian community between 1850 and 2011 on the basis of the main documentary sources (Figure No.4), several general conclusions may be drawn. Two periods of demographic growth can be identified (1850–1900 and 1930–1941), as well as two phases of demographic decline (1900–1930 and 1941–1992). During the period 1850–1900, the number of Hungarians increased from 15 individuals in 1850 to 59 in 1900. The presence of ethnic Hungarians expanded to the other settlements of the commune, even though their numbers remained limited: 39 in Rus, 18 in Buzaș, and

2 in Fântânele-Rus. Between 1900 and 1930, the number of Hungarians declined from 59 in 1900 to 13 in 1930, all of whom were recorded in the village of Rus. This decrease can be explained by large-scale emigration to the United States, which affected the Hungarian community to a greater extent¹¹. In 1941, the census conducted by the Hungarian authorities during the Horthyist occupation recorded the highest number of Hungarians throughout the entire period under analysis, totaling 76 individuals. Of these, 56 resided in Rus, 19 in Fântânele-Rus, and one in Buzaș. After 1941, the number of Hungarians declined continuously. Only one Hungarian was recorded in the locality of Rus in the censuses of 1966, 1977, and 1992.

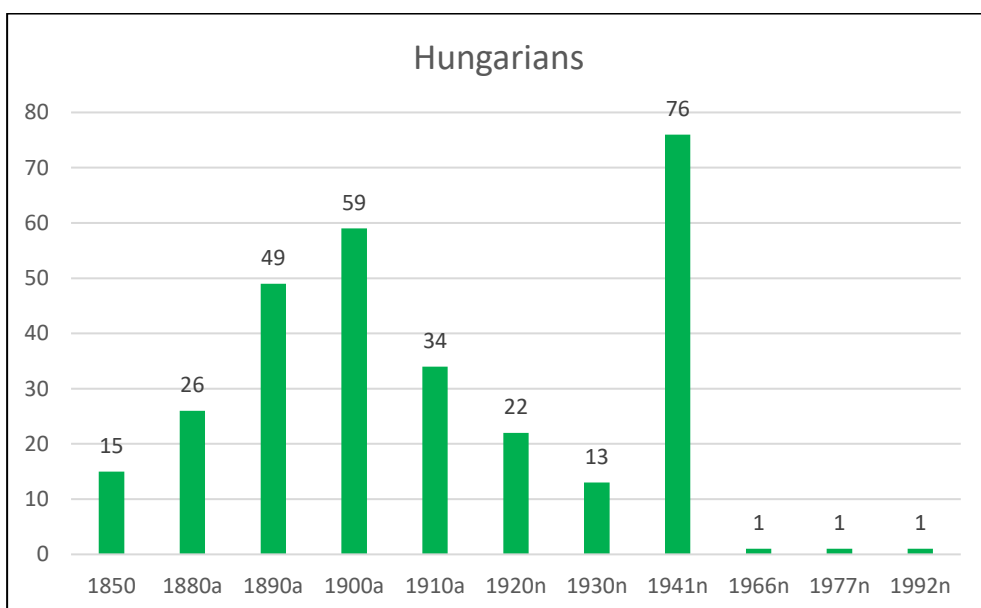

Figure No.4. The Evolution of the Hungarian Population between 1850 and 1992, Based on Documentary Sources (Source: Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 – 758)

Germans: A distinct ethnic group that arrived in the settlements which today form the commune of Rus was represented by the Swabians, a population of Germanic origin and generally of Roman Catholic confession. The colonization of the Swabians was primarily driven by economic considerations. They were brought to various areas of the western counties of Transylvania as skilled laborers employed in different types of manufactories, such as potash works, glassworks, iron-processing workshops, sawmills, and similar enterprises. In 1850, no German-speaking population was recorded, which indicates that their settlement in this area occurred during the period 1850–1880. The 1880 census registered 14 ethnic

¹¹ See Cosmin Ionuț Patca, *Așezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administrației românești (secolele XIII-XX). Studiu monografic [Settlements along the Bistra Valley from the Earliest Documentary Records to the Establishment of Romanian Administration (13th–20th Centuries): A Monographic Study]*, Foreword by Sorin Șipoș, Criș County Museum Publishing House, Oradea, 2022, p. 240.

Germans: 13 in the locality of Rus and one in Buzaș. The demographic evolution of this community was fluctuating between 1880 and 1941 (Figure No.5), with periods of numerical growth followed by phases of demographic decline. The demographic peak was reached in 1910, when 37 Germans were recorded: 15 in Rus, 12 in Fântânele-Rus, and 10 in Buzaș. Beginning with 1941, Germans were no longer recorded in the settlements of Rus, Buzaș, and Fântânele-Rus. The unfavorable situation of the German minority, in line with broader developments affecting the German population of Transylvania, was the result of both large-scale emigration and processes of linguistic and cultural assimilation¹².

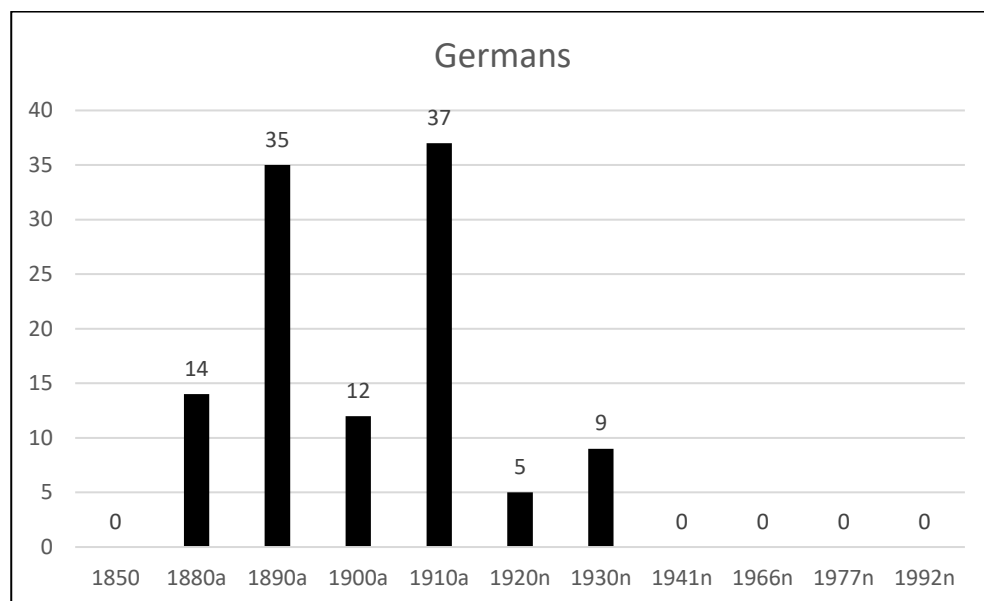

Figure No.5. The Evolution of the Germans between 1850 and 1992, Based on Documentary Sources (Source: Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 – 758)

Other ethnic communities: Historical sources also attest to the presence of other small ethnic communities in the villages of Rus, Fântânele-Rus, and Buzaș throughout the nineteenth and twentieth centuries, namely Jews and Roma. However, an examination of official census results for the period 1850–1992 (Figure No.6) does not allow for a fully coherent reconstruction of their demographic evolution. This limitation is primarily due to the census methodology applied during the Austro-Hungarian period. In the population censuses conducted under the Dual Monarchy,

¹² I. Bolovan, *Transilvania la sfârșitul...*, p. 16; Tiberiu Moraru, *Elementul germanic în Transilvania* [*The Germanic Element in Transylvania*], in *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj (Timișoara)*, 7, 1942, p. 86; Edit Szegedi, *O minoritate pe cale de dispariție: germanii din România* [*A Minority on the Path to Disappearance: Germans in Romania*], in *Modalități de prevenire a conflictelor interetnice prin cunoașterea multiculturală a etniilor din Transilvania* [*Ways of Preventing Interethnic Conflicts through Multicultural Understanding of the Ethnic Groups of Transylvania*], Cluj-Napoca, 1997, p. 30.

the question concerning mother tongue did not include separate categories for Yiddish, Hebrew, or Romani. As a result, during the period 1880–1910, Roma and Jewish populations were recorded under the categories “other nationalities” or “unknown mother tongue.” Only after the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy did population censuses turn to the separate registration of these ethnic communities. In 1850, two Roma individuals were recorded in Buzaș and one in Fântânele-Rus. In 1930, a total of 39 Roma was registered: 18 in Buzaș, 15 in Fântânele-Rus, and six in the locality of Rus. Their highest numerical value (63 individuals) was recorded in 1941, when 31 lived in Fântânele-Rus, 21 in Buzaș, and 11 in Rus. After this year, the numbers recorded in successive censuses declined significantly: 11 individuals in 1977, one in 1992, and 12 in 2011.

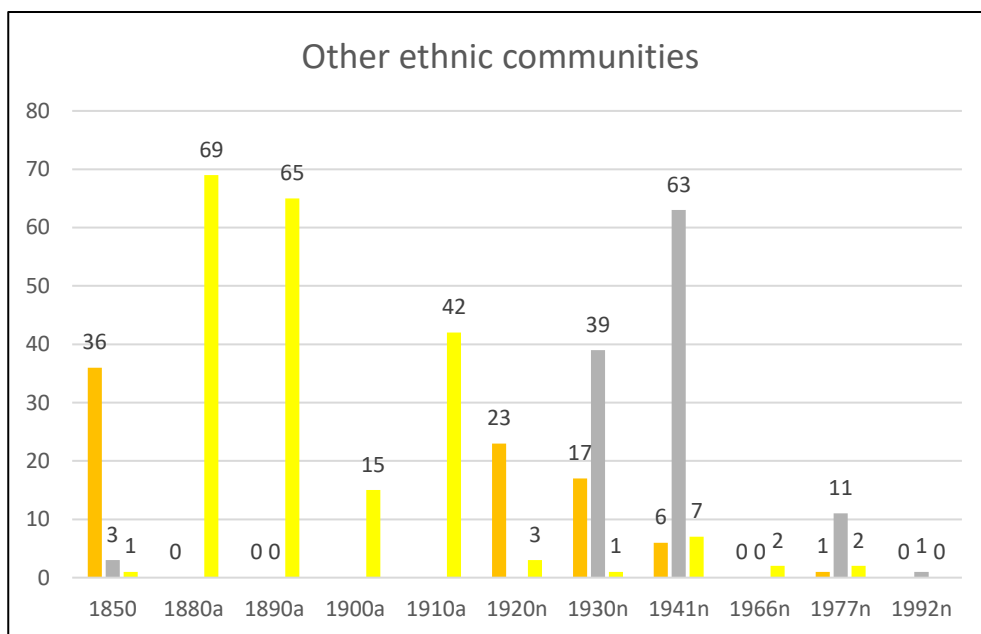

Figure No.6. The Evolution of the Other Ethnic Communities between 1850 and 1992, Based on Documentary Sources (Source: Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 – 758)

In order to obtain a clearer picture of the Jewish community, it is necessary to correlate the data provided by the official censuses (“r”) with information derived from other historical sources, especially confessional schematisms (“s”) and from the census question concerning religious affiliation. The Greek Catholic schematisms¹³

¹³ We take into consideration the following schematisms: 1835, *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania. Pro anno a Christo nato MDCCCXXXV, ab Unione cum Ecclesia Romana CXXXVIII*, Blasii, Typis Seminarii Dioecesiani; 1842, *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania. Pro anno a Christo nato MDCCCXLII, ab Unione cum Ecclesia Romana CXLV*, Editito Secunda, Blasii, Typis Seminarii Dioecesiani; *Siematismul Veneratului Cleru a nou-inființatei Diecese greco-catolice a Gherlei pre anulu dela Christosu MDCCCLXVII*, Gherla, cu Tiparu Diecesanu, 1867;

of the nineteenth and twentieth centuries record individuals listed as Jews or Mosaic faiths, designations that can only refer to members of the Jewish population (Figure No.7).

The Middle Ages represent an initial phase in the development of Jewish life in Transylvania. Contemporary documents indicate a sporadic presence of them in the territory of the Kingdom of Hungary and Transylvania during the thirteenth to sixteenth centuries. The policy of the Hungarian kings toward them during this period fluctuated between the granting of privileges, such as the charter issued on 13 December 1251 by King Béla IV, and the subsequent revocation of these rights¹⁴. In an effort to revive the economy of Transylvania through colonization, Prince Gabriel Bethlen granted, in 1623, an eleven-point privilege to the Jews invited to settle in the principality. This charter, which became the legal foundation of the Jewish status in Transylvania for more than two centuries, guaranteed Jews the right of residence, freedom of movement within the principality, and the right to leave it with their entire property. It also ensured the right to engage in trade under princely protection, as well as the free exercise of religion according to their own rite¹⁵. Benefiting from the protection of the princes, the presence of Jews in the economic life of Transylvania became increasingly significant during the second half of the seventeenth century. They facilitated the principality's external commercial relations with Poland, the

Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Szamosujvariensis Pro anno a Christo nato 1877, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1877; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1882*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1882; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1886*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1886; *Schematismul anului 1890 (nu este foaia de titlu)*; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1894*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1894; *Schematismus Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1898*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1898; *Schematismus Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1900*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1900; *Schematismus Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1903. Ab erectione dioecesis L*, Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1903; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Szamosujvariensis Graeci Ritus Catholicorum Pro anno a Christo nato 1906*. Szamosujvarini, Typis Typographiae Dioecesaene, 1906; *Şematismul Veneratului Cler al Diecezei Greco-Catolice Române de Gherla pe anul 1914, dela înfiinţarea Episcopiei anul 61, dela Sfânta Unire a Românilor cu Sfânta şi Apostolica Biserică a Romei Anul 214*, Szamosujvar, Tipografia Diecezană, 1914; 1947, *Şematism Eparhia de Cluj-Gherla, 1947. Seria Districtelor Vicariale şi Protopopeşti, a Parohiilor şi Filiilor, Numele Vicarilor şi Protopopilor, a Parohilor şi Administratorilor Parohiali din Eparhia Greco-Catolică Română a Clujului şi Gherlei*

¹⁴ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric/The Jews of Transylvania. A Historical Destiny*, Institutul Cultural Român/ Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2004, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 14-15.

Ottoman Empire, the Romanian Principalities, and Central Europe, and were actively involved in the trade of salt, iron, and mercury¹⁶.

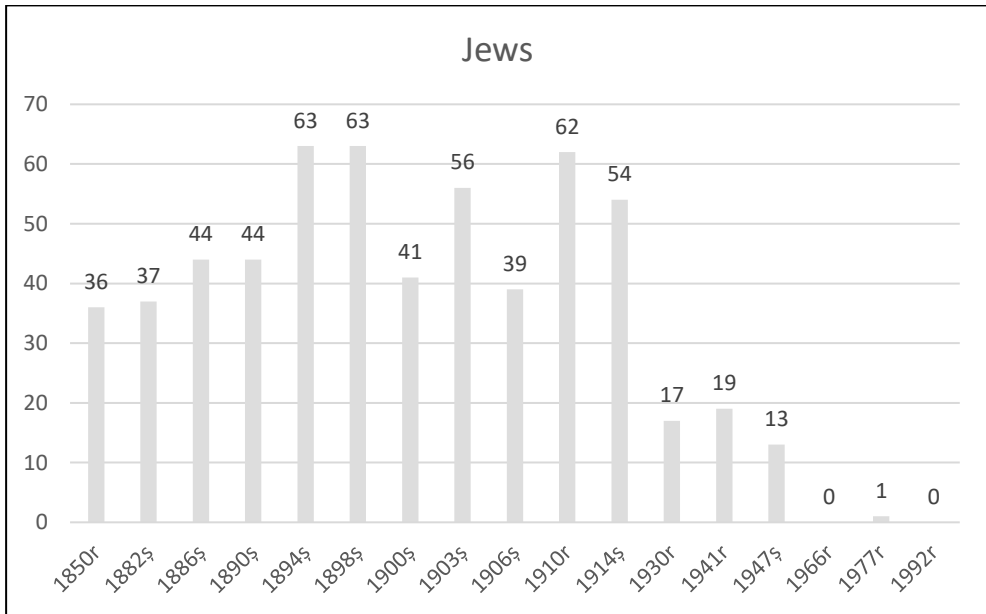

Figure No.7. The Evolution of the Jewish Communities between 1850 and 1992, Based on Documentary Sources (Source: Varga E. Árpád, *op.cit.*, p. 757 – 758, p.54-55; *Şematisme* [Schematisms])

By examining the evolution of the Jewish population during the period 1850–1992 (Table 1), several similarities can be observed with the broader development of this community at the level of Transylvania as a whole. The significant growth of the Jewish population in Transylvania and in Bihor County during the eighteenth century was determined by three main factors: natural increase, colonization, and immigration. Among these, immigration played the most important role, particularly during the second half of the eighteenth century. Regarding the directions of migration, during the first half of the eighteenth century the principal flow originated from the west (Moravia, Bohemia, Hungary, Austria, and Germany), followed by northern routes (from Poland) and southern ones (from the Ottoman Empire and the Romanian Principalities). This situation changed fundamentally in the second half of the eighteenth century, when the partition of Poland, the incorporation of Galicia and subsequently Bukovina into the Habsburg Empire, as well as the Josephine policy of tolerance, transformed this region into the main source of Jewish migration toward Hungary and Transylvania¹⁷. The Jewish community was generally well represented in the villages of Rus, Fântânele-Rus, and Buzaş until the First World War. Census and confessional records indicate 37 Jews in 1882, 63 in 1898, 56 in 1903, 62 in 1910, and 54 in 1914. Following the end of the First World War, the Jewish community

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹⁷ *Ibidem*, p. 23-24.

experienced a numerical decline: 17 Jews were recorded in 1930 and 19 in 1941, after which, during the post-war period, the community disappeared from the ethnic composition of the population. In 1882, of the 37 members of the Jewish community, 30 resided in the locality of Rus, five in Fântânele-Rus, and two in Buzaș¹⁸. The demographic peak was reached at the end of the nineteenth century (in 1894 and 1898). The schematism of 1898 records 50 Jews in Rus, seven in Buzaș, and five in Fântânele-Rus¹⁹.

Conclusions

The analysis of historical-demographic sources has made it possible to outline the ethnic structure of the population in the localities that today form the commune of Rus. From an ethnic perspective, Romanians constituted the overwhelmingly dominant group throughout the nineteenth-twentieth centuries. Alongside them lived small communities of Jews, Hungarians, Germans, and Roma. The evolution of the ethnic communities in the settlements of Rus, Fântânele-Rus, and Buzaș corresponds closely to the general demographic development of the population, as well as to the major historical events that unfolded at both regional and European levels, in addition to those occurring within the local context.

¹⁸ *Șematism 1882*, p. 67-69.

¹⁹ *Șematism 1898*, p. 66-68.

EVOLUȚIA SPAȚIALĂ A VETRELOR DE SAT DIN COMUNA RUS, JUDEȚUL SĂLAJ. ASPECTE METODOLOGICE

*Cosmin PATCA**

Abstract. *Spatial evolution of village cores in Rus commune, Sălaj county. Methodological aspects.* The analysis of the spatial evolution of village cores is an interdisciplinary research method, recently used by historians to contribute to the qualitative increase of local history materials in general, and of locality and commune monographs in particular. The documentary sources used in this analysis are diverse, from the most important cartographic ones, to the statistical-demographic, archaeological, oral history, documentary and narrative ones. The analysis of historical sources requires the adoption of specific working techniques and methods. The study aims to critically analyze the documentary sources used in such an analysis, as well as the corresponding working methods and techniques, in order to contribute to a better knowledge of the past of the settlements in Rus commune, Sălaj county.

Keywords: *Rus commune, village cores, spatial evolution, historical sources, research methods*

Evoluția spațială a vetrelor de sat: aspecte istoriografice

Evoluția spațială a vetrelor de sat a fost relativ puțin abordată în istoriografia românească. Studiile realizate în această privință au venit mai puțin dinspre istorici și mai mult din direcția științelor cu care istoria a intrat în contact în ultima perioadă (etnografie, geografie, arhitectură). În lucrările generale de geografie umană se fac referiri la așezările rurale, spațiul rural și organizarea spațiului rural. Într-o lucrare adresată în principal studenților, Melinda Căndea, Elena Bogan și Tamara Simion propun analiza așezărilor umane și organizarea spațiului geografic¹. Analiza este importantă pentru înțelegerea componentelor așezărilor rurale, a tipologiilor de așezări rurale, dar și a tipurilor genetice de sate și a spațiului rural. După forma vetrei, se pot identifica mai multe tipuri de sate: sate liniare (localizate în general pe terase, cu gospodării înșirate îndeosebi de-a lungul unui drum principal sau al unei ape curgătoare; când nucleul s-a format la intersecția mai multor drumuri sau la convergența hidrografică, vetrele au evoluat liniar-tentacular), sate poligonale (cu

* Lector univ. dr., Universitatea din Oradea, email: cosminpatca@yahoo.com.

¹ Melinda Căndea, Elena Bogan și Tamara Simion, *Așezările umane și organizarea spațiului geografic: note de curs*, Editura Universitară, București, 2011. Vezi și alte lucrări: Ion Conea, *Geografia satului românesc: Așezare, formă, structură*, în *Sociologia Românească*, anul II, 1937, nr. 2-3, p. 60-67; V. Surd, *Introducere în geografia spațiului rural*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002; A. Ungureanu, G. Țurcănașu, *Geografia așezărilor umane*, Editura Performantica, Iași, 2008.

structuri adunate sau adunat-răsfirate, de regulă conturul vetrei bine delimitat), sate geometrice (în general așezări mai noi, dezvoltate pe baza unor planuri dreptunghiulare, pătrate, triunghiulare, circulare), sate neregulate (prezintă un contur încă insuficient delimitat din cauza dispersiei gospodăriilor pe teritoriul moșiei). Caracteristicile reliefului și activitățile economice specifice au imprimat satelor o anumită textură (dată de modul de organizare a rețelei stradale) și o anumită structură (dată de modul de grupare a gospodăriilor în vatră)².

Liviu Bucur realizează și el o analiză asupra zonei metropolitane Oradea³, alături de alte studii asupra unor areale geografice restrânse și bine delimitate (Bazinul Bistriței ardelene, comuna Jilavele etc.), efectuate de alți geografi⁴. În aceste scurte analize este evidențiată evoluția vetrelor din perspectivă geografică, pe baza documentelor cartografice și cu ajutorul unor metode și tehnici moderne.

Marcu Stașac a încercat reconstituirea mediului rural din Câmpia Crișurilor⁵, apelând la o metodologie specifică geografiei umane. Lucrarea se impune în lumea științifică de profil prin modul original în care este ilustrată realitatea geografică rurală odată cu popularea treptată a spațiului care formează în prezent Câmpia Crișurilor. Concluziile autorului sunt foarte importante pentru înțelegerea evoluției așezărilor rurale din partea de vest a spațiului românesc. Până în veacul al XVIII-lea, o mare parte a așezărilor din Câmpia Crișurilor aveau o direcție de evoluție a vetrelor lineară, fiind dezvoltate după direcția cursurilor de apă. Începând cu secolul al XIX-lea, după realizarea îndiguirii și regularizării unor râuri, dar și secare a mlaștinilor, omul înlocuiește direcția lineară cu cea radiară, câștigând tot mai multe suprafețe destinate agriculturii⁶. Forma neordonată (neregulată), ce caracteriza vetrele satelor în secolele XVIII-XIX, a fost înlocuită treptat, la cumpăna veacurilor XIX-XX, cu una ordonată (geometrică). Acest fapt s-a petrecut sub imboldul creșterii demografice, dar mai ales a colonizărilor⁷.

O altă lucrare valoroasă vine din direcția etnografiei. Volumul al III-lea din lucrarea *Habitatul*, referitor la provincia Transilvania, este editat de Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, avându-l coordonator general pe Ion Ghinoiu⁸. Din cuprinsul volumului aflăm informații referitoare la obiceiurile de întemeiere a satelor din Transilvania, suprafața și localizarea vetrelor, forma și tipul acestora, schimbări de vatră, surse de apă și locuitorii satelor.

² M. Căndea, E. Bogan și T. Simion, *Op. cit.*, p. 87.

³ Liviu Bucur, *Studiu geografic al Zonei Metropolitane Oradea prin Sisteme Informaționale Geografice (G.I.S.)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012.

⁴ Silviu-Florin Fonogea, *Organizarea spațiului geografic și amenajarea teritoriului în Bazinul Bistriței ardelene*, Teza de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2013; Andreea-Florentina Marin, „Considerații privind evoluția vetrelor de sat din comuna Jilavele: O perspectivă cartografică”, în *Geographia Napocensis*, Anul VII, Nr. 2, 2013, p. 116-120.

⁵ Marcu Stașac, *Reconstituirea mediului rural în Câmpia Crișurilor*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2005.

⁶ *Ibidem*, p. 111.

⁷ *Ibidem*

⁸ *Habitatul: Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, Volumul III, *Transilvania*, coord. Ion Ghinoiu, Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Editura Etnologică, București, 2011.

Amintim aici și câteva contribuții personale privind evoluția vetrelor de sat din perspectivă istorică, realizate în ultimii ani, în cadrul unor lucrări monografice⁹.

Aspecte metodologice

Cercetarea istoriei locale prin intermediul monografiilor istorice de localități a fost o preocupare constantă a ultimilor ani și o direcție importantă de cercetare la Universitatea din Oradea. Cercetători din domenii diferite (geografie, istorie, etnografie, arhitectură) s-au aplecat, mai mult sau mai puțin, asupra modului în care a fost organizat mediul natural sub influența omului. Istoricii sunt chemați și ei, în spiritul principiilor enunțate de Școala Analelor, să urmărească modul în care habitatul uman a evoluat în ultimele secole, utilizând izvoare istorice adecvate și tehnici de lucru specifice. Scopul acestui studiu este de a contribui, în general, la creșterea calitativă a monografiilor de localități din perspectivă istorică, iar în special la cunoașterea cât mai amplă a trecutului așezărilor ce se găsesc în prezent în componența comunei Rus. În acest sens, o echipă complexă de cercetători de la Universitatea din Oradea și Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal au realizat în perioada 2024-2025 o documentare amplă, în vederea realizării monografiei comunei Rus.

Comuna Rus este situată în partea de nord-est a județului Sălaj, la o distanță de 75 de km de municipiul Zalău și la 60 de km de Baia Mare. Este alcătuită din trei localități: Rus – reședință de comună, Fântânele-Rus și Buzaș. Suprafața comunei este de 5.079 ha, din care 210 ha intravilan¹⁰. Pe teritoriul comunei Rus întâlnim două subunități de relief, aflate în componența Podișului Someșan: Dealurile Șimișna-Surduc și Culoarul Someșului. Principalele caracteristici ale Dealurilor Șimișna-Surduc sunt: altitudini destul de ridicate, fragmentare accentuată a reliefului, rețea de văi radiar-divergente, eroziune pronunțată și transport însemnat de material către rețeaua hidrografică, modalitatea mai aparte în organizare a spațiului geografic¹¹. În privința altitudinii, valorile încep de la aproximativ 250-300 m și ajung frecvent la peste 500 m în partea centrală a dealurilor; în unele areale mai restrânse valorile se apropie sau depășesc 600 m: Nadiș (644 m), Măru (622 m), Pietros (606 m), Râpa Șimișnei (612 m)¹². Culoarul Someșului este o subunitate a Podișului Someșan, ce se dezvoltă de la confluența Someșului Mare cu Someșul Mic și până în amonte de Jibou (aproximativ confluența Agrijului cu Someșul), pe o distanță de aproximativ 75 km. Culoarul prezintă lățimi destul de diferite pe parcursul său: de la 2 la 6-7 km în plan

⁹ Cosmin Patca, *Așezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administrației românești (secolele XIII-XX). Studiu monografic*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2022, p. 352-396; Cosmin Patca, *Evoluția spațială a vetrelor de sat. Aspecte de geografie istorică*, în Sorin Șipoș, Gabriel Moisa (coord.), *Monografia istorică a comunei Valcău de Jos*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2023, p. 113-130 (citată în continuare: *Evoluția spațială*).

¹⁰ *Strategia de dezvoltare locală 2021-2027 a comunei Rus*, p. 37, disponibilă online la <https://comunarus.ro/wp-content/uploads/2023/01/SDL-RUS-2021-2027-Anexa-la-HCL-28-2023.pdf> (site accesat la 05.12.2024).

¹¹ Grigor P. Pop, *Depresiunea Transilvaniei*, Ediția a II-a, revizuită și adăugită, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 160.

¹² *Ibidem*

superior, în timp ce la nivel inferior atinge valori scăzute¹³. Culoarul Someșului are o funcție agricolă de nivel local, la care se adaugă cea de transport. Prin intermediul căii feroviare și a celei rutiere, Culoarul constituie o axă de circulație importantă, facilitând legăturile Transilvaniei cu partea de nord-vest a României. Din punct de vedere istoric, primele consemnări documentare ale așezărilor din acest areal au loc în secolele XIV-XVI, însă descoperirile arheologice atestă o veche locuire.

Demersul nostru urmărește identificarea principalelor aspecte metodologice pe care le avem în vedere atunci când dorim să analizăm evoluția spațială a vetrelor de sat din comuna Rus, respectiv satele Rus, Buzaș și Fântânele-Rus. În acest sens, avem în vedere două obiective principale: analiza critică a surselor documentare ce pot fi utilizate în analiza evoluției spațiale a vetrelor și prezentarea metodelor și a tehnicilor de lucru ce fac posibilă această analiză. Vom avea în vedere o multitudine de izvoare, de la cele cartografice, la cele arheologice, demografice, narrative și documentare. Nu vor fi neglijate nici informațiile provenite din anchetele de istorie orală sau cele cu caracter istoriografic. Analiza critică va predomina în cadrul fiecărei categorii de surse, încercând să identificăm avantajele și limitele pe care fiecare izvor istoric le are. În același timp, nu trebuie să uităm de tehnicile moderne de cercetare, ca urmare a dezvoltării informaticii și a tehnologiei.

Evoluția spațială a vetrelor de sat din comuna Rus: izvoare istorice

Pentru a evidenția evoluția spațială a așezărilor ce formează în prezent comuna Rus istoricii pot utiliza mai multe categorii de izvoare: surse cartografice, surse statistico-demografice, surse arheologice, surse de istorie orală și surse bibliografice. Le vom prezenta pe fiecare în parte, încercând să evidențiem locul în care pot fi consultate și în ce formă, dar și rolul pe care îl au în efectuarea analizei propuse, insistând pe cele cu o importanță mai mare.

Izvoare cartografice

Sursele cartografice de care dispunem sunt reprezentate de: ridicări topografice militare (sec. XVIII-XIX), planuri și planșe cadastrale (sec. XIX-XX), harta militară a Ungariei din 1941, Planul director de tragere (sec. XX) și ortofotoplanuri. Fondurile Mapire – Historical Maps of the Habsburg Empire și Maps and Plans, disponibile online pe site-ul hungaricana.hu, conțin hărțile realizate în urma celor trei ridicări topografice austriece/austro-ungare din secolele XVIII-XIX, precum și alte hărți și planuri cadastrale referitoare la teritoriul Transilvaniei, în sens larg, și analiza evoluției spațiale a vetrelor de sat între secolele XVIII și XX. Hărțile originale se găsesc la *Österreichisches Staatsarchiv*, în vreme ce varianta lor digitalizată poate fi consultată la Hungarian Cultural Heritage Portal (digital: hungaricana.hu). Tot aici poate fi consultată și harta militară a Ungariei din anul 1941. Hărți cadastrale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea se găsesc și în cadrul Arhivei Primăriei Rus. Analiza hărților cadastrale permite evidențierea microtoponimiei locale.

¹³ *Ibidem*, p. 162-163.

Ortofotoplanul¹⁴ este o imagine aeriană care are corectate erorile datorate înclinării avionului la momentul preluării, erorile datorate scării neuniforme a fotogramei și a diferențelor de nivel ale reliefului. La baza realizării ortofotoplanului stau o serie de procese precum aerotriangulația, modelul digital al terenului (DTM), ortorectificarea și mozaicarea¹⁵. Cu ajutorul ortofotoplanurilor poate fi studiată înfățișarea mediului geografic în prezent și modul de utilizare a terenurilor (Fig.1).

Fig.1. Rus – ortofotoplan (sursa: maps.arcanum.com)

Ridicările topografice militare habsburgice și austro-ungare (sec. XVIII-XIX) ocupă rolul principal în analiza evoluției spațiale a localităților comunei Rus. Primul proiect unitar de ridicare topografică a Imperiului Habsburgic poartă numele de *Ridicarea topografică iosefină* (*Josephinische Landesaufnahme*) sau *Prima ridicare topografică*. Proiectul a fost inițiat în timpul împărătesei Maria Terezia și terminat în timpul lui Iosif al II-lea. În Războiul de Șapte Ani (1756-1763), armata austriacă s-a confruntat cu lipsa unor hărți precise, care să cuprindă unitar toate părțile

¹⁴ Ortofotoplanul este o hartă digitală detaliată, realizată prin cartografiere aeriană, care combină precizia unei hărți ortofoto cu avantajele unui plan ortofotografic. Acesta este integrat într-un GIS (sistem de informații geografice) integrat, oferind date exacte și geoinformații integrate despre zonele de interes. Prin georeferențierea precisă, ortofotoplanul devine un instrument esențial pentru planificarea și administrarea terenurilor în mod eficient. Implementarea unui sistem GIS integrat și utilizarea de ortofotoplanuri este reglementată de legislația națională și europeană, inclusiv Directiva 2007/2/CE și Ordonanța Guvernului nr. 4/2010 privind instituirea infrastructurii naționale pentru informații spațiale (INIS) în România. Informații disponibile la <https://incorso.ro/servicii/ortofotoplan/> (consultat la 07.03.2025).

¹⁵ Ortofotoplanuri realizate în anul 2012 sunt disponibile on-line la <http://geoportal.ancpi.ro/geoportal/imobile/Harta.html>. Alte ortofotoplanuri realizate după anul 2000 sunt disponibile online la <https://maps.arcanum.com/ro/>.

imperiului. Prin urmare, în 1764, Maria Terezia a ordonat începerea primei ridicări topografice generale în cadrul imperiului.

Lakóhelyek és egyéb építmények Épületek, épülecsoporthok		
	Egyesház, fából	Haus vom Holz
	" kőből	" " Stein
	" kerttel körül- véve	" mit Garten
	Házcsoporth	Häusergruppe
	Utca	Gasse
Templomok		
	Templom, kőből	Kirchen vom Stein
		" " Holz
		" mit Mauern um- geben
	Kalvária	Kalvarienberg
	Kőkereszt	Steinkreuz
	Fakereszt	Holzkreuz
	Képes oszlop	Bildstock
	Temető	Friedhof
Egyéb		
	Vesztőhely	Galgen
Tanyajelzések		
	Auffenberg	Jann
	Benda és Ruigni	Matzko
	Burker	Niegel
	Chaveau	Ponsard
	Dyke	Reiss és Wagemann
	Fest és Gautier	Schirnding
	Fröhlich, Geispitz- heim; Lichtenebert, Lindenthal	Sechter

Fig. 2. Aspecte ale mediului geografic reprezentate în cadrul Primei Ridicări Topografice – fragmente din legenda hărții (sursa: maps.arcanum.com)

Lucrările au debutat în 1764, în Boemia și Moravia. Pentru Banat ridicarea a fost realizată între anii 1769 și 1772, pentru Transilvania propriu-zisă în perioada 1769-1773, iar pentru Ungaria în perioada 1782-1785. Au fost realizate inițial 3589

de planșe, desenate și colorate de mână, iar apoi completate până la 4096 de secțiuni. Hărțile erau desenate de mână și erau făcute la scara inițială de 1 țol vienez: 400 klafteri vienezi (ceea ce ar corespunde aproximativ cu scara de 1:28800). Diferențele de altitudine erau reprezentate prin hașuri și nu prin curbe de nivel¹⁶.

Prima ridicare topografică (Fig.2) ne oferă informații prețioase cu privire la aspectul mediului geografic existent la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania: relief, forme majore de vegetație (vegetație forestieră, vegetație de stepă și silvostepă, vegetație de luncă), rețea hidrografică, utilizarea terenurilor agricole (vii, fânețe), dispunerea vetrelor de sat, activități antropice (defrișări, drumuri, manufacturi). Pădurea ocupa o suprafață întinsă, fiind predominantă în zonele de deal și munte (Fig.3). Din analiza hărții de la sfârșitul veacului al XVIII-lea se pot identifica și principalele zone viticole, rezultate tot ca urmare a unei activități de defrișare, desfășurată într-o perioadă anterioară. Acestea erau situate mai ales pe versanții sudici ai interfluviilor.

Fig. 3. Așezarea Fântânele-Rus în cadrul *Primei ridicări topografice*, 1769-1773 (sursa hărții: hungaricana.hu)

În 1806, împăratul Francisc I al Austriei a ordonat efectuarea unei noi hărți unitare a Imperiului Habsburgic, denumită *Ridicarea Topografică Franciscană* sau *A doua ridicare topografică* (*Zweite oder Franziszeische Landesaufnahme*). Între anii 1806-1869 au fost întocmite peste 3.300 de planșe. Harta a fost realizată utilizând

¹⁶ Robert Rill, *Die Anfänge der Militärkartographie in den habsburgischen Erblanden: Die Josephinische Landesaufnahme von Böhmen und Mähren nach hofkriegsrätlichen Quellen*, în *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, Band 49/2001, p. 183–202. Liviu Bucur le identifică în lucrarea sa cu scara de 1:28000; vezi Liviu Bucur, *Studiu geografic al Zonei Metropolitane Oradea prin Sisteme Informaționale Geografice (G.I.S.)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012, p. 78.

proiecția Cassini-Soldner și elipsoidul Zach-Oriani¹⁷. În Transilvania, harta a fost realizată în perioadele 1853-1858 și 1869-1870¹⁸ (Fig.4).

Fig. 4. Localitatea Rus în cadrul Ridicării Topografice Franciscane și un fragment din legenda hărții (sursa: maps.arcanum.com)

A treia campanie de măsurători topografice (*A treia ridicare topografică*) a militarilor din Imperiul Habsburgic (devenit Imperiu Austro-Ungar din 1867) s-a desfășurat în perioada 1869-1887. Hărțile au fost construite având la bază datumul Sf. Ana 1840, ce a fost referențiat la elipsoidul Bessel 1841¹⁹.

În timpul Primului Război Mondial, când artileria era o armă redutabilă, s-a născut ideea de a avea o proiecție cartografică unitară pentru întreg teritoriul românesc, proiecție care să răspundă principiului conformității. Între anii 1916 și 1917 s-a introdus o nouă suprafață de referință, un nou sistem de proiecție și o nouă nomenclatură. S-a folosit sistemul de proiecție Lambert. Calculele pentru trecerea din diferite proiecții (specifice teritoriilor din diferite state) în proiecția Lambert-Cholesky au fost făcute de ofițerii români. Suprafața de referință utilizată de proiecția Lambert-Cholesky a fost definită pe elipsoidul Clarke 1880. Harta de bază, numită „Plan Director de Tragere”, a fost realizată la scara 1:20 000, într-un număr de 2118

¹⁷ Vasile Crăciunescu, *Hărțile austriece (1910) reproiectate în Stereo 70*, <http://www.geospatial.org/download/harile-austriece-1910-reproiectate-in-stereo70>, consultat la 15.11.2024.

¹⁸ Gábor Timér, Gábor Molnár et al., *The map sheets of the Second Military Survey and their georeferenced version*, Arcanum, Budapest, 2006, p. 6.

¹⁹ Vasile Crăciunescu, *Hărțile austriece (1910) reproiectate în Stereo 70*, <http://www.geospatial.org/download/harile-austriece-1910-reproiectate-in-stereo70>, consultat la 15.11.2024.

planșe ce acopereau teritoriul României. Hărțile în proiecție Lambert-Cholesky, mai ales cele realizate în prima perioadă, nu erau rezultatul unor măsurători noi, ci proveneau din surse anterioare (românești, rusești, austriece), transpuse pe cale grafică. Începând cu anul 1924, o mare parte din datele de pe aceste hărți au fost actualizate pe baza aerofotogramelor, iar după reforma agrară din 1921 s-a modificat toponimia hărților prin adăugarea a numeroase denumiri românești. Editarea, tipărirea și difuzarea acestora s-a întins pe mai mulți ani, până în 1959. În anii '50, conținutul hărților și precizia lor nu mai corespundeau cerințelor topografice militare. De aceea s-a luat decizia de a implementa un nou sistem de proiecție în spațiul românesc. Acest sistem s-a bazat pe ample campanii de măsurători ce au debutat în 1951, iar rezultatele lor s-au materializat în noile hărți din proiecție Gauss-Kruger. În paralel, între anii 1954 și 1959 au fost editate și tipărite ultimele foi în proiecție Lambert-Cholesky cu numeroase corecturi toponimice. Hărțile georeferențiate în Stereo70 pot fi descărcate individual în format GeoTiff. Acestea pot fi consultate și online prin intermediul serviciului cartografic web geo-spatial.org sau prin intermediul aplicației Google Earth²⁰.

Hărți cadastrale ale localităților Rus, Fântânele-Rus și Buzaș referitoare la a doua jumătate a veacului al XX-lea se găsesc și în arhiva Primăriei Comunei Rus. Cu ajutorul acestora putem analiza modul în care vetrele de sat s-au dezvoltat în anii '60-'70 ai secolului trecut (Fig.5).

Fig. 5. Schița de sistematizare a comunei Rus, 1973 (sursa: Arhiva Primăriei Comunei Rus)

²⁰ Pentru mai multe informații legate de Planul Director de Tragere vezi Vasile Crăciunescu și alții, *Planurile Directoare de Tragere*, <https://geo-spatial.org/vechi/download/planurile-directoare-de-tragere>, consultat la 12.10.2024.

Izvoarele statistico-demografice

Din categoria acestor izvoare fac parte recensămintele de populație (sec. XVIII-XXI), recensămintele agricole, conscrierile confesionale (sec. XVIII-XIX), conscrierile urbariale (sec. XVII-XVIII) și șematismele confesionale (sec. XIX). Cu ajutorul lor putem identifica numărul populației (totale/confesionale/urbariale), evoluția sa, numărul familiilor și al caselor/gospodăriilor, materialele de construcție utilizate, modul de utilizare a terenurilor. O parte dintre acestea sunt încă într-o formă inedită și se găsesc în serviciile județene ale Arhivelor Naționale, însă cele mai multe au fost deja editate. Pentru demersul nostru, importanța cea mai mare o au recensămintele de populație și recensămintele agricole.

Pe baza recensămintelor oficiale de populație realizate de statul habsburgic și cel austro-ungar (1784-1787, 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910), iar mai apoi de către statul român (1930, 1956, 1966, 1977, 1992, 2001, 2011, 2021), la care adăugăm și recensarea făcută de statul maghiar în anul 1941, putem evidenția cel mai bine evoluția numerică a populației la nivelul fiecărei așezări și numărul de case și/sau familii existent la un moment dat. Datele recensămintelor au fost publicate periodic de către Oficiul Central Regal Maghiar de Statistică (Oficiul Central de Statistică austriac din Viena, înainte de 1867) în colecțiile *Magyar Statisztikai Évkönyv* (seria veche și seria nouă) și *Magyar Statisztikai Közlemények*. Pe baza acestora a fost publicată colecția *Studia Censualia Transsilvanica*, coordonată de Traian Rotariu²¹. Datele statistice referitoare la recensămintele oficiale de populație din perioada 1850-2002 au fost prelucrate și publicate și de Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között/Statistica etnică și religioasă a Transilvaniei. Date de recensământ între 1850-2002*²². Toate aceste recensăminte permit realizarea unor analize complexe de demografie, însă și acestea trebuie analizate critic. Ținând cont de perioada în care ele au fost realizate, au fost supuse, într-o măsură mai mică sau mai mare, influenței politicului.

²¹ *Recensământul din 1869. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008; *Recensământul din 1880. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997; *Recensământul din 1890 și Recensământul Țiganilor din 1893. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009; *Recensământul din 1900. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999; *Recensământul din 1910. Transilvania*. Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999. În continuare, atunci când utilizăm date din toate aceste recensăminte, vom utiliza prescurtarea: *Recensăminte...*

²² Informații disponibile online la <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>

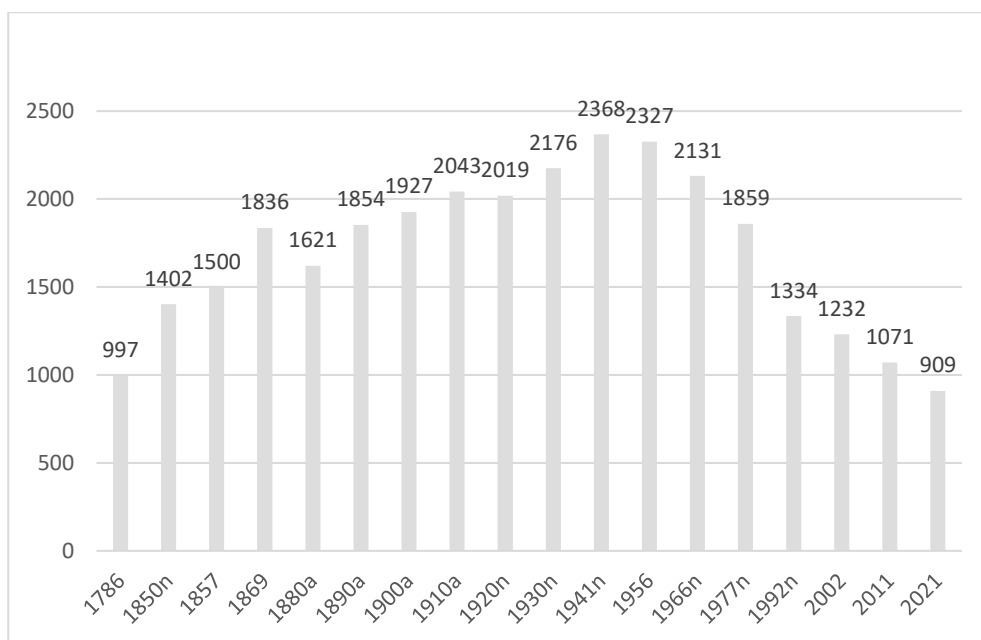

Fig. 6. Evoluția generală a populației din așezările actualei comune Rus între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (sursa datelor: D. Dányi, Z. Dávid, *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapesta, 1960, p. 286-291; Varga E. Árpád, *Szilágy megye felekezeti...*, p. 54-55; Varga E. Árpád, *Szilágy megye etnikai...*, p. 84-86; INS, *Recensământ 2011, Recensământ 2021*)

Date referitoare la modul de utilizare a terenurilor în trecut pot fi identificate cu ajutorul recensămintelor agricole. Un astfel de recensământ a fost realizat pentru Transilvania în 1895²³. Pe baza acestui izvor istoric putem identifica suprafața și ponderea terenurilor agricole, a pășunilor, pădurilor, viilor și livezilor (Fig.7). Pe baza informațiilor referitoare la distribuția terenurilor în prezent, disponibile la Primăria Comunei Rus, se poate urmări evoluția categoriilor de terenuri de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până în prezent.

²³ Traian Rotariu (coordonator), *Recensământul agricol din 1895. Transilvania*, 2 vol., Colecția Studia Censualia Transilvanica, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003 (citată în continuare: *Recensământul agricol*).

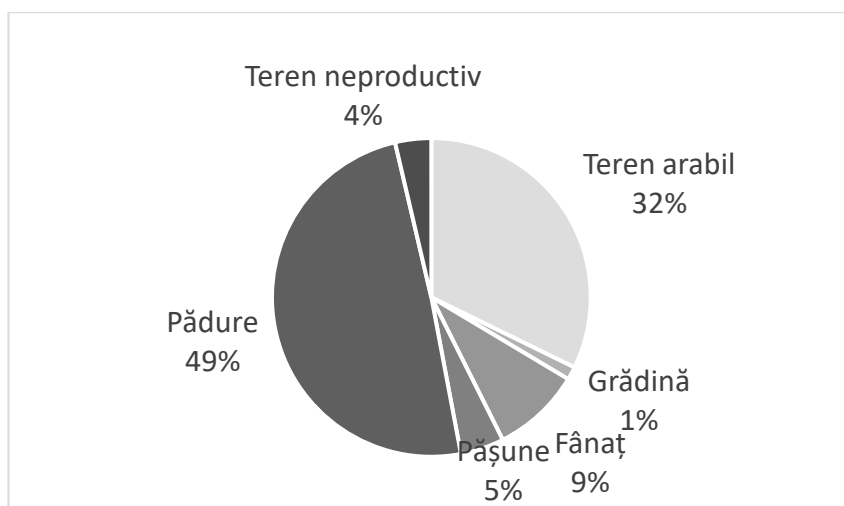

Fig. 7. Modul de utilizare a terenurilor din satele Rus, Fântânele-Rus și Buzaș la 1895, pe baza recensământului agricol (sursa datelor: T. Rotariu, *Recensământul agricol din 1895. Transilvania, Volumul I*, Presa Universitară Clujeană, 2003)

Alte surse: documentare, arheologice, de istorie orală, narative

Pe lângă izvoarele cartografice și cele statistico-demografice, care au ponderea cea mai mare în analiza evoluției vetrelor, trebuie să avem în vedere și alte tipuri de surse. Pentru a înțelege situația așezărilor din Transilvania anterioară secolului al XVIII-lea este nevoie să utilizăm documente editate, rezultate ale cercetărilor arheologice și informații provenite din anchete de istorie orală (multe dintre aceste informații se găsesc menționate în surse bibliografice). Documentele editate consemnează date cu privire la Evul Mediu; principalele colecții de documente privind Transilvania: *Documente privind istoria României*, seria C (6 volume), *Documenta Romaniae Historica*, C (vol. X-XVII). Descoperirile arheologice pot aduce lămuriri prețioase despre existența vetrei satului într-o perioadă anterioară existenței surselor scrise sau cartografice. Dezavantajul lor este că sunt dificile de efectuat și costisitoare. Siturile arheologice și rapoartele științifice de cercetare arheologică de la nivelul țării pot fi consultate cu ajutorul unor aplicații online, puse la dispoziție de Institutul Cultural al Patrimoniului²⁴.

Sursele de istorie orală (Fig.8) au și ele rolul de a scoate la lumină posibile realități din trecutul satului despre care nu s-au păstrat alte surse documentare. În mentalul colectiv se păstrează imagini, adeseori legendare, despre momentele majore din viața comunității rurale (inundații majore, epidemie, incendiu, mutarea vetrei satului, mutarea bisericii etc.). Astfel, pot fi identificate câteva elemente ce pot fi de folos în explicarea evoluției vetrelor: legende locale, numele străzilor, dezvoltarea satului, situația actuală a localităților, distribuția terenurilor. La reconstituirea trecutului local pot contribui și sursele narative, din rândul cărora fac parte cele geografice, etnografice, literare și istoriografice. Nu trebuie ignorate monografiile locale. Chiar dacă uneori au de suferit din punct de vedere metodologic, acestea pot aduce contribuții majore la înțelegerea evoluției vetrei, prin intermediul mărturiilor

²⁴ <https://cimec.ro/id-01-arheologie/> (accesat la 20.05.2024).

orale, multe poate pierdute din mentalul colectiv actual. Amintim aici două lucrări importante ale unor intelectuali locali din comuna Rus²⁵.

Fig. 8. Anchete de istorie orală efectuate cu localnici din comuna Rus (sursă foto: Florin Șipoș)

Evoluția spațială a vetrelor de sat din comuna Rus: metode și tehnici de lucru

În urma analizei surselor documentare amintite și a aplicării unor metode și tehnici de lucru corespunzătoare, se poate evidenția evoluția spațială a vetrelor de așezări din comuna Rus. Pentru început, este obligatorie studierea detaliată a documentelor cartografice principale, pentru a identifica vatra așezării și modul de utilizare a terenurilor în câteva momente temporale majore (sfârșitul secolului al XVIII-lea, veacul al XIX-lea, jumătatea secolului al XX-lea și prezent). Totodată, din alte documente cartografice (planuri și planșe cadastrale) trebuie identificate și analizate microtoponimele. Analiza documentelor cartografice trebuie însoțită de anchete de teren prin care să fie identificate microtoponimele existente în prezent, să fie explicate, analizate, clasificate. În urma acestor analize pot fi realizate hărți de

²⁵ Onorica Mureșan, Ana-Maria Mureșan, *Localitatea Rus: file de istorie*, Editura Porolissum, Zalău, 2008; Niculac Costin, *Fântânele-Rus: Istorie și actualitate: monografie*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2023.

microtoponimie locală, ceea ce înseamnă suprapunerea principalelor nume topice peste imaginea aeriană (ortofotoplan) a așezării din perioada contemporană (Fig.9).

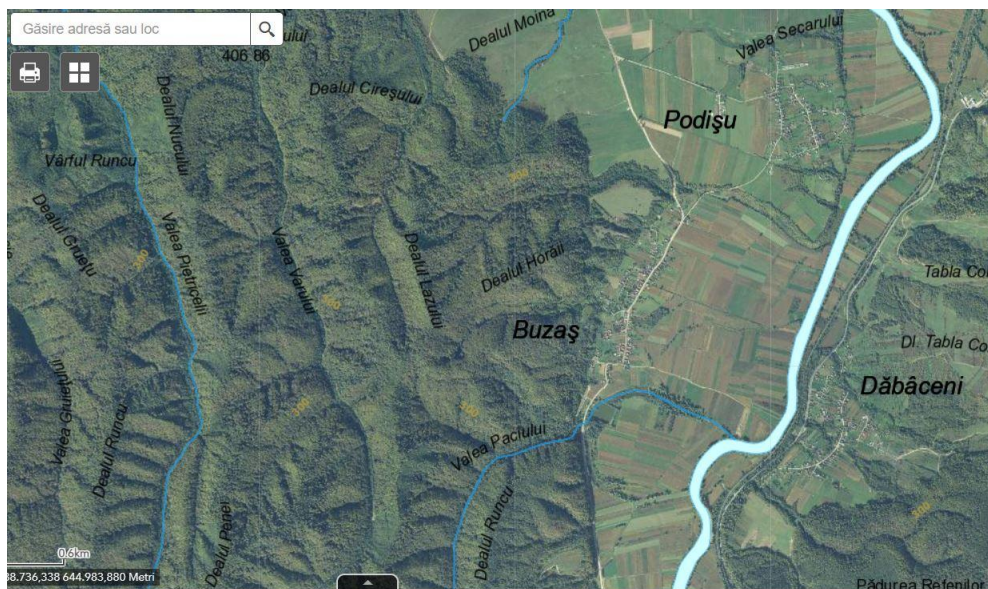

Fig. 9. Principalele nume topice din arealul satului Buzaș (sursa: <https://geoportal.ancpi.ro/portal/home/>)

Cu ajutorul tehnicilor moderne (Fig.10), am putut studia simultan imaginea vetrelor de sat, așa cum rezultă ele din patru momente cartografice importante: *Prima ridicare cartografică* (1769-1773), *A doua ridicare cartografică* (1853-1858, 1869-1870), *Harta militară a Ungariei* (1941) și ortofotoplanurile efectuate în perioada contemporană (Fig.11). Analiza comparativă a acestor documente cartografice digitale permite evidențierea evoluției vetrelor de sat din secolul al XVIII-lea și până în prezent²⁶. Metoda de cercetare este una inedită și presupune recurgerea la procedee specifice informaticii. Într-o primă fază este nevoie de georeferențierea tuturor documentelor cartografice. Mai apoi, hărțile sunt analizate în comparație, simultan, pentru a urmări modul în care o așezare s-a dezvoltat de-a lungul secolelor.

²⁶ Documentele cartografice amintite sunt disponibile pe portalul hungaricana.hu, www.maps.arcanum.com; site-ul permite analiza simultană a hărților și studierea evoluției spațiale a vetrelor de sat.

Fig. 10. Rus – vizualizare sincronizată: *Prima Ridicare Topografică* și ortofotoplan
(sursa hărților: maps.arcanum.com)

Utilizând metoda regresivă se pot apoi identifica trăsături ale mediului geografic anterior secolului al XVIII-lea, iar în acest caz este nevoie de o analiză comparativă în care să fie coroborate toate informațiile provenind din surse diferite (documente scrise medievale, informații de istorie orală, descoperiri arheologice, analize provenite din istoriografie pentru spații învecinate sau pentru un areal mai mare). De asemenea, pentru a evidenția evoluția numărului de case și/sau familii din fiecare localitate, utilizăm informații, cu ajutorul metodelor statistică și grafică, din diferite surse editate și inedite: conscrieri urbariale, conscrieri confesionale și recensăminte oficiale²⁷.

²⁷ Vezi Cosmin Ionuț Patca, „Metoda statistică și metoda grafică în cercetarea istorică. Sudiu de caz: Monografia satelor de pe Valea Bistrei (Bihor, România)”, în *Științe umaniste: Metodologii contemporane de cercetare și evaluare (Conferința științifică a doctoranzilor dedicată aniversării a 75-a a USM, 22-23 aprilie 2021)*, Comitetul de organizare Aurelia Hanganu et al., Chișinău, CEP USM, 2022.

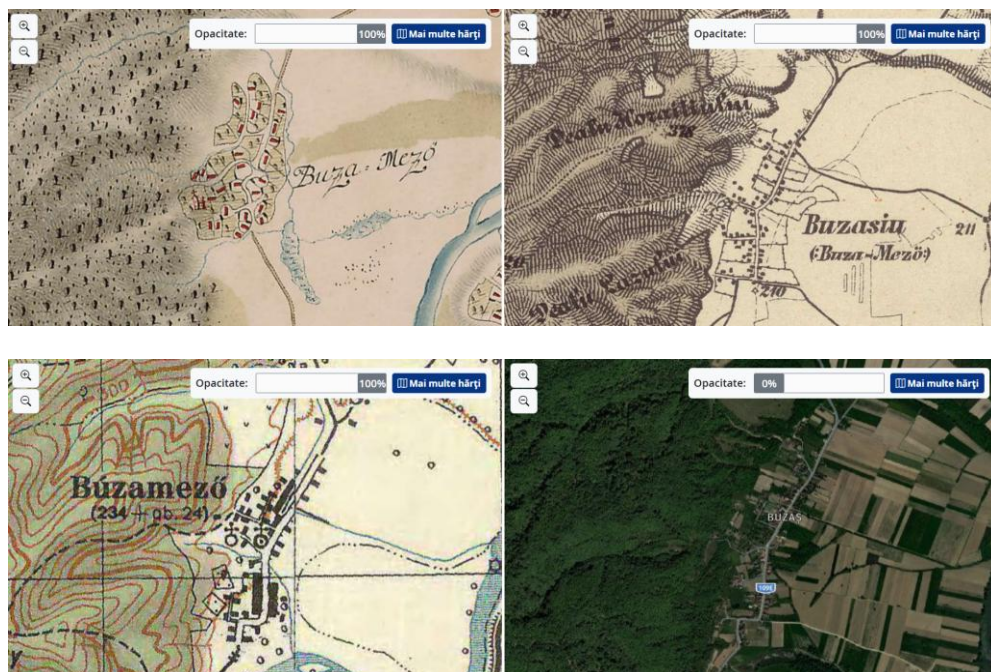

Fig. 11. Buzaș, vizualizare sincronizată: Prima ridicare topografică, A doua ridicare topografică, Harta militară a Ungariei, ortofotoplan (sursa: www.maps.arcanum.com)

Concluzii

Sursele documentare utilizate în analiza evoluției spațiale a vetrelor de sat din comuna Rus sunt diverse: de la cele cartografice, cele mai importante, la cele statistico-demografice, arheologice, de istorie orală, documentare și narative. Analiza și valorificarea izvoarelor istorice necesită adoptarea unor tehnici de lucru și metode specifice: georeferențierea, analiza critică a surselor cartografice, compararea și suprapunerea hărților, realizarea unor hărți de microtoponimie. Indispensabile în analiza surselor statistico-demografice sunt metoda statistică și metoda grafică. De asemenea, din analiza evoluției spațiale a vetrelor nu pot lipsi anchetele de teren pentru investigarea directă a realităților geografice și realizarea unor interviuri în rândul locuitorilor. Analiza critică a tuturor izvoarelor și compararea informațiilor provenite din surse diferite sunt metode indispensabile în această analiză. Dezvoltarea tehnologiei și a informaticii permite analiza comparativă a așezărilor de-a lungul mai multor secole. Prin analiza efectuată mai sus am încercat să trasăm principalele direcții de cercetare necesare pentru a efectua analiza evoluției spațiale a așezărilor Rus, Fântânele-Rus și Buzaș, aflate în prezent în componența comunei Rus. O astfel de analiză poate contribui, cu siguranță, la o mai bună cunoaștere a trecutului nu doar a comunei Rus, ci și la creșterea calitativă a monografiilor istorice de localități/comune/microzone.

STRUCTURI ȘI PRACTICI EDUCATIONALE ÎN BASARABIA ȚARISTĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

*Diana EȚCO**

Abstract. *Educational structures and practices in Tsarist Bessarabia at the beginning of the 20th century. The 20th century brought with it new ideologies and values that redefined the Bessarabian education system, adapting it to the demands of a changing world and the needs of the regional labor market. This transitional period, marked by initiatives to establish new educational institutions, laid the foundations for modern educational structures, although higher education was completely absent at that time. The text below analyzes in detail the organization of the Bessarabian education system at the beginning of the 20th century. We will explore the practices and results of the activity of kindergartens, organized according to the Froebel system and financed by private and charitable initiatives. Subsequently, we will focus on the structure of public one- and two-grade primary schools, subordinate to various ministries and zemstve, and we will examine the innovative pedagogical methods used, as well as the textbooks and school literature recommended by local education authorities. We will also address the topic of schools for national and religious minorities. How their activity was inscribed in the realities generated by the First World War. Also, the study addressed two major institutional networks: upper primary schools, subordinated to the Ministry of Public Education, and church primary schools, under the authority of the Holy Synod. This period was marked by efforts to modernize and standardize education, despite major challenges, such as World War I and the absence of a unified vision on the secular or confessional character of public school.*

Keywords: *public primary schools, trade classes, school quota, study programs, Tsarist Bessarabia*

Secolul al XX-lea a debutat cu o nouă ideologie și valori pe care și le-a consolidat, evolutiv, prin transmiterea lor unor comunități elitiste cu menirea de a le ratifica și fundamenta. Noile auspicii au generat procese intense, care, prin puterea lor de interacțiune, au antrenat în același curs și sistemul învățământului public. Dând expresie noilor tendințe valorizatoare, din sfera instruirii publice, în Basarabia, pe parcursul perioadei cercetate, sunt cu osebire instructive inițiativele de a înființa noi instituții de învățământ, adaptate la necesitățile și piața muncii regională.

Așadar, această perioadă de tranziție, marcată de inițiative de înființare a noi instituții de învățământ, a pus bazele structurilor educaționale moderne, deși, în Basarabia, învățământul superior lipsea cu desăvârșire la acea vreme.

* Doctor în istorie, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova.

Studiul prezentat de mai jos analizează organizarea sistemului de învățământ basarabean la începutul secolului al XX-lea. Vom explora practicile și rezultatele activității grădinițelor de copii, organizate după sistemul Froebel și finanțate prin inițiative private și de caritate. Ulterior, ne vom concentra asupra structurii școlilor primare publice de o clasă și două clase, subordonate diverselor ministere și zemstve, și vom examina metodele pedagogice inovatoare folosite, precum și manualele și literatura școlară, recomandate de autoritățile locale din educație. De asemenea, vom aborda subiectul școlilor minorităților naționale și religioase. Cum s-a înscris activitatea lor în realitățile generate de Prima Conflagrație Mondială.

Activitatea grădinițelor de copii. Practici și rezultate

Primele grădinițe de copii, din Basarabia, au fost înființate la inițiativa asociațiilor de caritate și a persoanelor particulare. Unitățile de învățământ preșcolar erau subordonate Direcției Școlilor Publice din Basarabia și funcționau în baza Programei și Planului Normal al instituțiilor preșcolare, publicat în Circulara Circumscripției de Învățământ Odessa, din anul 1892. Activitatea grădinițelor de copii din regiune era organizată în baza sistemului Froebel¹.

Administrația era formată din directoare și trei ajutoare-educatoare cu statut juridic, având titlul de „învățător” sau “institutoare casnică”, care, la rândul lor, aveau în calitate de ajutor-castelane. *În anul 1902, în Basarabia, sunt atestate instituții ale învățământului preșcolar: grădinițele de copii, organizate pe lângă școala de 7 clase, de categoria I-a, Skomorovski, grădinița baronesei fon Gheikin, aflată sub protecția personală a principesei Xenia Alexandrovna, grădinița de copii de pe lângă școala de categoria I-a, a lui Golidenberg, grădinița de copii de pe lângă școala pregătitoare particulară a lui Comarnițkii, orașul Chișinău*². În cadrul lor erau primiți copii între 3 și 7 ani, în unele cazuri - 9 și 10 ani (ca de ex. grădinița Fon Gheikin), distribuiți, pe vârste, în grupe. Copiii învățau a socoti, a citi și a scrie în baza sistemului Froebel. Programele activităților din instituțiile preșcolare, din Basarabia, au fost elaborate, utilizându-se experiența din Germania și Austria. Pentru frecvențarea grădiniței se achita o taxă anuală de 50 ruble.³ Fiecare copil se asigura din partea instituției preșcolare cu materialul didactic necesar, pentru care se achita, 1 ruble 50 copeici, pe jumătate de an. Grădinițele aveau orar zilnic între orele 9.00 și 13.00. Din cele patru ore de activitate, $\frac{3}{4}$ din timp era rezervat pentru jocuri mobile, compuse din cântece și dans mozaic, după sistemul Froebel și $\frac{1}{4}$ din timp - pentru citit și scris. Deprinderile și priceperile de a socoti erau cultivate, utilizându-se metodele și materialele didactice Froebel, care se aflau în cantități suficiente în grădinițele indicate. În calitate de îndrumar metodic era utilizată lucrarea Elizavetei Vodovozova (1844-1923), care a propus o metodă inovațională pentru acele timpuri - educația mentală și morală a copiilor în baza culturii tradiționale. În cadrul activităților organizate la grădinița de copii de pe lângă școala Skomorovskaya se punea accentul pe dezvoltarea individuală a copiilor în baza unor

¹ ANARM (Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova), fond (fond) 152, inventar (inv.) 1, dosar (d) 603, fila (f) 4-6.

² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 422, f. 12..

³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 603, f. 16.

concepțe multidimensionale, ținându-se cont de particularitățile fiecăruia⁴. Educatoarea urmărea și stabilea cu exactitate capacitățile și înclinațiile fiecărui copil, pentru anumite științe (matematică, științe ale naturii) sau meserii, îndrumându-l pe calea potrivită. Se oferea o dezvoltare complexă adecvată vârstei copilului, în dependență de înzestrările personale, evitându-se, în acest mod, cazurile unei educații defectuoase, spre exemplu, când copilul era impus să practice activități pentru care nu avea înclinații. În grădinița baronesei Fon Gheikin, (care la acea oră avea o activitate de cca 10 ani, grădinița a fost înființată în anul 1892), se punea accentul pe dezvoltarea fizică a copilului⁵. Alături de copiii de 5-6 ani, în cadrul instituției respective, erau încadrați copii mai mari, de până la 9 și 10 ani, cu sănătate precară, dezvoltare întârziată sau alte infirmități. În grădinița de pe lângă școala lui Golidenberg, de categoria I-a, pentru copiii, care o frecventau, se organizau o serie de excursii în afara localității. În conformitate cu cerințele instituției primare, se cerea imperativ, ca majoritatea timpului să fie petrecut în aer liber. Grădinițele de copii erau cazate, de regulă, în conace, înzestrate, în mod obligatoriu, cu propria curte și grădină. *Unele grădinițe de copii, care au funcționat la finele sec. al XIX-lea - începutul sec. XX, din anumite motive de ordin material, și-au încetat activitatea, de ex., grădinița de copii de pe lângă școala orășenească din Akkerman. Programele activităților în grădinițele de copii din Basarabia erau elaborate după modele elvețiene, austriece și germane.*⁶

Scoli primare publice de o clasă și două clase

Învățământul primar reunea unități de învățământ *de stat, particulare și confesionale. Ele erau subordonate anumitor ministere, departamente, zemstvelor, autorităților eparhiale. Cele mai răspândite erau școlile primare publice sătești și orășenești, subordonate Ministerului Instruirii Publice, și școlile bisericești primare, subordonate Sf. Sinod din Sankt -Petersburg.*

*Primul nivel de instruire primară o reprezentau școlile de o clasă, formate din trei secții, cu termenul de studii de trei ani, a câte un an școlar în fiecare secție. Programa de învățământ prevedea discipline obligatorii: religia, gramatica slavonă-bisericească, limba rusă, caligrafia, aritmetica și opționale: istoria și geografia*⁷.

Al doilea nivel - școlile de două clase, cu termenul de studii de 5-6 ani. Clasa întâia echivala cu studiile absolvite în școala de o singură clasă, iar clasa a doua reprezenta un curs suplimentar la instruirea primară⁸. Programa școlară prevedea studierea sistematică a istoriei și geografiei, științelor naturii și istoriei naturale, a doua parte a aritmeticii (fracțiile, progresele, regula de trei simple), elementele de bază ale geometriei și desenului liniar, fizica, se extindea cursul de religie, gramatică și lectură. Se studia cântul bisericesc pentru a forma și dezvolta abilitățile vocale și corale la elevi. În majoritatea școlilor basarabene activau coruri bisericești. În cazul identificării unor surse financiare suplimentare programa de studii era completată cu

⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 603, f. 18.

⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 422, f. 24.

⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 603, f. 26.

⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 690, f. 4.

⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 691, f. 12.

o serie de discipline practice: gimnastica, meșteșugurile pentru băieți și lucrul manual pentru fete, grădinăritul, horticultura și apicultura⁹.

În fiecare unitate școlară de o clasă, în mod obligatoriu, era angajat câte un profesor cu studii specializate și câte un profesor de drept¹⁰. Un singur învățător în unica sală de studii avea activități cu toate trei secții concomitent: una primea însărcinări în scris, altele i se predă materialul nou, cu a treia - îl repeta, astfel, pedagogul, pe parcursul orei de studii, alterna, în permanență, între cele trei secții¹¹. Se utilizau și tehnici pedagogice mai complicate: secției superioare și medii i se citea un text, după care, secția medie avea însărcinarea să răspundă în scris la întrebări (sub formă de test), iar secția superioară să-l expună detaliat; de asemenea, una și aceeași problemă la aritmetică, propusă spre rezolvare pentru ambele secții: secția medie primea însărcinarea să o rezolve în scris, iar cea superioară - în minte s.a.m.d. În școlile de două clase, în mod obligatoriu, erau angajați doi profesori cu studii specializate și un profesor de drept. În majoritatea școlilor a fost introdusă funcția de profesor asistent. Ele erau suplinite, de regulă, de absolvenți ai școlilor de doi ani, care-și urmau activitatea în școlile alma-mater, pentru a-și desăvârși capacitățile necesare pentru admiterea la seminariile pedagogice.

Manuale și literatură școlară pentru școlile primare publice

Conform recomandărilor autorităților locale din educație, (Consiliul Școlar Gubernial din Basarabia), cele mai răspândite manuale școlare, folosite în școlile publice primare regionale, erau: la religie- manualele Istoria Biblică, autor protoiereul Ioan Bazarov (1819-1895), duhovnicul reginei de Wurttemberg, Olga (1822-1892), și „Legea Domnului pentru școală și familie în întrebări și răspunsuri”, autor protoiereul Grigorie Celițov (1840-1916), magistrul al Academiei Teologice din Sankt-Petersburg; limba și literatura rusă se predă după lucrările lui Constantin Ușinski (1824-1870) „Cuvânt matern” în două volume, îndrumător metodic pentru învățători și părinți;¹² de asemenea, erau utilizate lucrările pedagogului și filozofului german Friedrich Paulsen (1846-1908), contelui Modest Corf (1800-1876), directorul Bibliotecii Publice Imperiale, Elizavetei Vodovozova (1844-1923),¹³ pedagog și autoare de lucrări pentru copii; aritmetica – manualele lui Vasile Volens (1836—1903), August Leve (d.1893) și cele ale pedagogului Vasile Evtușevskii (1836-1888), manuale considerate unice după volumul și conținutul materialelor incluse. La începutul secolului al XX-lea, în Basarabia, sunt editate pentru lectura extrașcolară un șir de cărți ale autorilor moderniști progresiști: Lermontov, Necrasov, Ușinski, Crâlov; lucrări în limba română: *Pilde și povețe*, cu o gamă variată de povești și povestiri ale autorilor și fabuliștilor moldoveni, *Povestirile contelui Lev Tolstoi pentru satele moldovenesti*,¹⁴ dicționarele ruso-moldovenesti, autor Gheorghe Codreanu, pedagog, școala publică din satul Buiucani, județul Chișinău, Abecedarul

⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, f. 4-20.

¹⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 37.

¹¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 727, f. 24.

¹² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 750, f. 17.

¹³ ANARM, f. 152, inv. 1, d.426, f. 21.

¹⁴ Крачун Т. А., *Очерки по истории развития школы и педагогической мысли в Молдавии*, Chișinău, 1969, p.162-164.

ruso-moldovenesc: *Îndrumar pentru moldoveni la studierea primară a limbii ruse*, editat în anul 1900, de către protoiereul Mihail Ciachir, (1861-1938), în anul 1901 – *Bucoavna, Scurtă gramatică moldovenească, Manual pentru autodidacți în însușirea limbii ruse cu cunoștințe din gramatică*. În anul 1904, Mihail Ciachir a obținut aprobarea Sf. Sinod de la S-Pb. pentru a edita lucrări și manuale în limba găgăuză. În anul 1907, au ieșit de sub tipar traduceri sale în găgăuză: fragmente din Vechiul Testament, Evanghelia liturgică și Evanghelia după Matei. În anul 1902, la Chișinău a fost editat în limba română manualul *Curs elementar de geografie. Plai natal*¹⁵.

Date statistice și sursele financiare ale școlilor primare satești

În Basarabia, Ministerul Instruirii Publice avea în subordinea sa următoarele tipuri de școli: 1) ministeriale, după instrucția din 4 iunie 1875; 2) parohiale, după statutul din 1828; 3) școli centrale; 4) școli bisericești primare și școli de gramotă în fostele colonii germane, armeano-catolice, școli de pe lângă bisericile de rit străin, după statutul din anul 1870; 5) școli evreiești după Instrucția din 24 martie 1873; 6) școli particulare de categoria a III-a: a) creștine; b) evreiești¹⁶.

În anul școlar, 1900-1901, Direcția școlilor publice din Basarabia avea în subordinea sa 355 de școli primare publice satești, dintre care: 39 de școli erau de două clase și 316 de o clasă. 121 de școli primare publice satești erau subordonate Consiliilor Școlare Județene¹⁷. În Basarabia funcționa o școală centrală, subordonată Ministerului Instruirii Publice - școala germană centrală din Sarata-Werner cu programele de studii, metodele, cadrele didactice și manualele sale exclusive¹⁸. Școlile bisericești parohiale din fostele colonii germane, precum și ale altor confesiuni, nu se subordonau autorităților eparhiale, ci Direcției Școlilor Publice din Basarabia.

Condiția de bază pentru deschiderea școlilor publice primare satești a fost obligația zemstvelor locale, a comunităților rurale sau a altor fondatori de a le pune la dispoziție teren pentru construcția localului, spații locative etc.; să aloce fonduri pentru întreținerea cadrelor didactice, pentru achiziționarea materialelor didactice pentru elevi ș.a¹⁹. Ministerul a alocat doar aproximativ o treime din costurile totale pentru întreținerea acestor școli, în pofida faptului că, ele erau subordonate ministerului, direcțiilor și inspectoratelor școlilor publice. Prin urmare, la început de secol XX, școli satești publice primare, asigurate de zemstvă, erau în număr de 72: 48 în județul Hotin; 10- Soroca; 8 - Bălți, 3 – Orhei, 3- Chișinău. De exemplu, în anul școlar, 1902-1903, în județul Chișinău, cu 182,5 mii locuitori, au fost deschise opt școli noi publice satești, dintre care: cinci funcționau în localuri arendate și trei în localuri proprii²⁰. Noile edificii școlare, ale celor trei școli, date în exploatare în județul Chișinău, anul 1902, (a doua școală de o clasă din satul Sadova, a doua școală de o clasă din satul Horodiște și a doua școală de o clasă din satul Vorniceni), s-au construit din sursele financiare furnizate de către Ministerul Instruirii Publice: 13 500

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 690, f. 8 (9).

¹⁷ Обзор Бессарабской губернии за 1901 год, Кишинев, 1902.

¹⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 38.

¹⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 706, f. 5.

²⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 727, f. 14.

ruble pentru construirea noilor școli (a câte 4500 de ruble pentru fiecare) și 750 ruble, ajutor unic, pentru înzestrarea și amenajarea localului (a câte 250 ruble pentru fiecare), la care se mai adăuga un ajutor anual de 2400 ruble (a câte 800 ruble pentru fiecare unitate școlară: cantină și rechizite), la fel, ministerul achita arenda pentru localurile școlare închiriate: Căpriana-120 ruble; Cebani-76; Scoreni-130; Vărzărești-100 și Buda- 125²¹. Pentru școlile noi construite, zemstva a asigurat doar terenul pentru edificiul școlar, (cca 300-400 sajini pătrați), dar nu și pentru grădina școlară, de asemenea, și-a asumat angajamentele să transporte materialele de construcții la locul predestinat, să asigure o bună frecvență școlară și un ajutor anual de 50 ruble (cantină și rechizite)²². Pentru a soluționa problema grădinii școlare, asociațiile satești din localitățile indicate au înaintat un demers către Ministerul Instruirii Publice, prin care se solicita exproprierea a câte 1-3 desetine din contul mănăstirilor închinat peste hotare²³. Un alt exemplu avem în județul Hotin, cu 303,3 mii de locuitori, unde s-au dat în exploatare două școli primare satești (în localitățile Grimăncăuți și Dinăuți), din sursele financiare alocate de către zemstvă - 5915 ruble, dintre care: 3538 ruble pentru construcția localului școlii din satul Grimăncăuți și 2377 ruble – satul Dinăuți²⁴. Pe parcursul anilor 1901-1902 în județul Chișinău au fost deschise 8 școli noi primare satești cu ajutorul ministerului (Sadova, Vorniceni, Horodiște, Cebani, Căpriana, Scoreni, Vărzărești, Buda), pe când, în anul raportat, în județul Hotin, cu ajutorul zemstvei - doar două școli (Grimăncăuți și Dinouți)²⁵. De exemplu, în județul Hotin, la data de 1 ianuarie 1902, în toate școlile județului era încadrat la studii un contingent format din 3809 elevi. În lipsa locurilor vacante a fost refuzată școlarizarea a 592 copii²⁶.

Școlile publice primare satești de o clasă nu aveau capacitatea de a asigura volumul de cunoștințe necesare pentru a deține funcții responsabile în societățile țărănești din Basarabia ca: starșina de voloste, conțopist ș.a.,²⁷ cursul școlilor urbane de o clasă, de asemenea, nu era competitiv pentru a asigura cu specialiștii necesari uzinele și fabricile din orașele basarabene de la începutul secolului al XX-lea, (proiectanți, contabili, funcționari în birourile fabricilor), din acest motiv, autoritățile locale au pus pe rol problema deschiderii unor școli mai performante celor de o clasă - școlile de două clase²⁸. Cu ajutorul zemstvei, investițiilor din partea statului și a asociațiilor satești, școlile de o clasă au început a fi transformate în școli de două clase. De exemplu: școala ministerială de două clase din Bravicea²⁹. Unitatea de învățământ din Bravicea a fost înființată la 23 noiembrie 1870. În anul 1885, instituția de învățământ a fost reorganizată în școală ministerială de o clasă, iar la 12 octombrie 1897 - transformată în școală ministerială de două clase, cu o secție paralelă. Școala era cazată în două localuri proprii, dintre care: unul era spațios și comod, dar necesita

²¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 706, f. 29.

²² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 706, f. 23.

²³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 706, f. 35.

²⁴ ANARM, f.152, inv. 1, d. 727, f. 29.

²⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 727, f. 34.

²⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 729, f. 15.

²⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 705, f. 29.

²⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 22.

²⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p.1, f. 51.

reparații capitale, în caz contrar, risca să se prăbușească; al doilea local era de dimensiuni modeste³⁰. Școala dispunea de apartamente pentru toți învățătorii angajați. De asemenea, avea în proprietate un lot școlar, de 1630 sajini pătrați, amplasat în spatele școlii. Pe suprafața căruia era plantată o livadă experimentală, pepinieră și grădină de legume. Activitățile de agricultură erau practice și teoretice. Disciplinele școlare se predau după următoarele manuale:

Clasa I – a. a) Religia se predă după manualele lui Socolov „Rugăciuni, învățături și simbolurile credinței”; Semen „Traducerea rugăciunelor în limba rusă”; Îndrumar școlar la religie, Ediția Consiliului Școlar de pe lângă Sf. Sinod; b) Limba rusă - 1) Volter „Русская речь” în trei volume; 2) Iliminskii „Славянская Азбука”; 3) Nekrasov „Русское правописание” în II volume; 4) Sf. Evanghelie; 5) Ciaslov; c) Aritmetica - 1) Evtushevskii, Culegere de probleme, Partea I-a; 2) Goldenberg „Задачник”, primul și al doilea volum.

Clasa a II-a. a) Religia: 1) D. Socolov: Istoria Sfântă a vechiului și Noului Testament; Filaret „Catehizisul ortodox”;

b) Limba rusă: 1) Radonejschii „Patria – carte pentru citire”; 2) Tarnovskii „Crestomația rusă”; 3) Maximov „Gramatica Rusă”; 4) Kirpichnikov: „Sintaxa Rusă”; 5) Ciaslov; 6) Sf. Evanghelie;

c) Aritmetica: 1) Evtușevskii „Culegere” al II-lea volum; 2) Poleacov „Culegere de probleme”; 3) Chisilev „Cursul de aritmetică pentru școlile orășenești”;

d) Istoria: 1) Novîțkii: „Curs de istorie rusă”; 2) Rojdenstvenskii „Pentru copii de vârstă medie”;

e) Geografia: 1) Ivanov „Curs de geografie universală”; Puțâkovici: „Cursul de istorie a Imperiului Rus”..

f) Geometria: 1) Davidov: „Pentru școlile județene”; 2) Vulih: „Cursul școlilor orășenești” – manual;

g) Științele naturii: Ușinskii „Lumea copiilor”³¹.

În cadrul școlii funcționau trei clase, inclusiv clase paralele. Fiecare clasă avea câte două secții. În anul 1903, în localitatea Bravicea, au fost înregistrați 632 copii de vârstă școlară, dintre care: 343 băieți și 289 fete. Din lipsa locurilor disponibile în școală, a fost refuzată școlarizarea a 51 băieți și 1 (o) fată³².

Contingentul didactic al școlii era format din patru învățători: învățătorul de religie, preotul Constantin Popovici – absolvent al cursului seminarului teologic din Chișinău; învățătorul de bază al școlii – Nicolai Petrovici Croitor – absolvent al cursului Seminarului de învățători de patru clase din Bairamcea; al doilea învățător, Nicolai Ivanovici Vârlan, absolvent al seminarului de învățători din Herson; ajutorul de învățător – Ecaterina Alexandrovna Vârlan, absolventa Școlii Eparhiale de fete din Chișinău³³.

În biblioteca școlară erau înregistrate 208 titluri de cărți în 743 de volume, estimate la 249, 31 ruble. Pe parcursul anului 1903, au mai fost achiziționate: opt cărți – titluri în 57 volume, pentru care s-au cheltuit 23 ruble 84 copeici.

Din biblioteca publică, pe parcursul anului școlar, 1902-1903, s-au solicitat:

³⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 52.

³¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 52.

³² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 53.

³³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 53.

- 1) Lucrări cu conținutul religios – 10 %;
- 2) Istoria rusă și mitologia universală – 25 %;
- 3) Biografii – 8 %;
- 4) Geografia, etnografia, călătorii – 3%;
- 5) Teoria literară, istoria literaturii și artelor – 15%;
- 6) Literatura (inclusiv romani, povești, povestiri, creații dramatice etc. – 20%;
- 7) Științele naturii, gospodăria sătească – 4%;
- 8) Medicina și igiena – 2%;
- 9) Pedagogia, psihologia și logica – 3%;
- 10) Științele publice și juridice – 2%;
- 11) Meserii și producție – 3%;
- 12) Lucrări cu conținut variat – 5%.³⁴

Cheltuielile pentru reparația sediilor școlare au fost estimate la 400 ruble. Al doilea învățător public, din localitatea indicată, raporta Direcției Școlilor Publice, precum că, obștea sătească din satul Bravicea, de una singură, nu ar fi avut posibilitatea de a achita suma estimată, dar, în cazul în care reparațiile ar fi fost subvenționate de către stat, ar fi fost posibil de salvat edificiile școlare, cu atât mai mult că, obștea sătească alocă anual 850 ruble pentru întreținerea localurilor și, însuși ea, a fost cea care a finanțat construirea edificiilor școlare³⁵.

Datorită interconexiunilor intereselor economice, organele de învățământ extra guberniale s-au implicat activ în dinamizarea și fundamentarea procesului de dezvoltare a rețelei de școli publice de una și două clase din Basarabia. În scopul propus Epitepia circumscripției școlare Odessa, în anul 1906, a asignat pentru școlile sătești de o clasă și două clase din Basarabia suma de 7000 ruble, dintre care: pentru 3 școli din județul Akkerman au fost alocate 1400 ruble (școala de o clasă din Starokazacie- 600 ruble, șc. de o clasă din Diulmen-400 ruble, șc. de fete din Tataro-Copceac -400ruble); 2 școli din județul Bender-630 ruble (șc. din Gura-Galbenă de o clasă-180 ruble, șc. din Șerpeni-450 ruble); 2 șc. j. Bălți- 792ruble (satul Unțești de 2 cl.-360, satul Zgârdești de o cl.- 432), j. Ismail- 2 școli-438ruble (ș. Cicimeni de 2 clase-78 ruble, satul Mingir de două clase- 360), 4 școli în j. Chișinău- 2660 (ș. Ialoveni de 2 clase-1120, satul Bujor de o clasă -420, satul Sireți, șc. de o clasă-700, satul Pănășești, șc. de o clasă-420), j. Orhei-2 școli- 1080 (satul Ignăței șc. de o clasă-380, satul Mașcăuți șc. de o clasă-700 ruble)³⁶.

Școli primare orășenești

Principalul tip de instituții de învățământ primar din orașele basarabene erau școlile primare orășenești. Ele ocupau o poziție intermediară între învățământul primar și cel secundar. La început au fost numite școli județene, apoi, în baza statutului școlilor orășenești, aprobat în anul 1872, școlile județene au fost transformate în *școli orășenești*, destinate pentru copiii tuturor confesiunilor și păturilor sociale ale populației urbane (meșteșugari, slujbași, negustori). Rețeaua școlilor orășenești a fost înființată după modelul școlilor urbane prusace, pentru a

³⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f.54.

³⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f.52

³⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f.162.

distanța de gimnazii păturile inferioare orășenești. Școlile care se aflau la balanța orașelor se numeau *școli primare orășenești* (deosebite de tipul de *școli orășenești* (fără indicativul “primare”) după statutul din 1872, cu termenul de studii de șase ani). Școlile care se aflau la balanța statului se numeau “ministeriale” și “de tip model”. În baza unor circulare speciale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, emise de către autorități, s-a permis ca ele să fie instituite nu doar de guvern, ci și de zemstvă, societăți urbane, instituțiile de castă și persoane private. Se percepea taxă de studii. Disciplinele școlare obligatorii: religia, caligrafia, limba rusă, slavona bisericească, lectura, istoria națională și universală, istoria naturii, fizica, pictura și desenul liniar, gimnastica; discipline opționale: limbile moderne, muzica, igiena, medicina, lucrul manual, contabilitatea ș.a. Pe lângă 24 de școli orășenești au fost deschise clase de lucru manual și pe lângă altele 15 – cursuri de tâmplărie, cizmărie și confecționare a mătăsii. Contabilitatea se predă în școlile orășenești din Chișinău, Akkerman, școala centrală din Sarata-Werner, secția comercială de pe lângă școala orășenească din Izmail³⁷. Muzica și cântul se predau în școlile județene și orășenești, școala evreiască primară din Chișinău, școala centrală din Sarata-Werner, școala parohială germană din Tarutino, de asemenea, pe lângă multe școli au fost organizate orchestre³⁸.

Spre deosebire de școlile primare satești, programa de studii, elaborată pentru școlile primare orășenești, era mult mai extinsă și variată. Ele aveau de la două la patru clase, în cazuri speciale, se autoriza transformarea instituției de învățământ în unitate școlară de cinci și șase clase. Funcționau școli orășenești de băieți, școli de fete și școli mixte, cu unele diferențe după conținutul programelor de studii, disciplinelor școlare și numărului de ore, repartizate pe clase. Problema omogenizării programului de studii a fost abordată de nenumărate ori în cadrul Congreselor de învățători, sedințelor Zemstvei. Nu a fost soluționată din cauza inconsecvențelor politicilor imperiale în domeniul învățământului public. În orașele din Basarabia, cele mai răspândite erau școlile de trei clase cu șase secții, a câte un învățător în fiecare dintre ele, precum și școlile de patru clase. (În orașul Orhei funcționa o școală orășenească de băieți de patru clase. În anul 1903, în cadrul ei, era încadrat la studii un contingent școlar format din 177 elevi)³⁹. Prin urmare, învățătorul, în fiecare dintre secții, rezerva doar jumătate de oră pentru predare, cealaltă jumătate – pentru lucrul independent al copiilor. În școlile de două clase se experimentau la liber arbitru tehnici pedagogice mai complicate, deoarece, unui singur învățător îi revenea să lucreze concomitent cu patru secții inferioare și două superioare. Astfel, revenea o pătrime de oră pentru fiecare secție din cele patru inferioare, în rest, se pune accentul pe dezvoltarea la copii a capacităților de lucru independent.

Școlile orășenești se aflau sub jurisdicția administratorilor districtelor de învățământ și își desfășurau activitățile sub îndrumarea inspectorilor școlilor publice. Inspectorii școlari erau investiți cu o serie de împuterniciri, care marginalizau activitatea învățătorului în cadrul școlilor primare publice. Consiliul Pedagogic era responsabil de organizarea educației, instruirii și asigurării materiale a școlii respective. În anul școlar, 1900-1901, în Basarabia, funcționau 13 școli urbane, organizate în baza Regulamentului din anul 1872, dintre care: teri școli în orașele

³⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d.560, f. 12.

³⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d.560, f. 19.

³⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, partea I-a, f. 19.

Hotin, Bălți și Bender; o școală de cinci clase în orașul Akkerman, patru școli de patru clase în orașele Soroca, Orhei, Ismail și Bolgrad; patru școli de trei clase în orașele Chișinău, Chilia, Vilcovo și Reni; o școală de o clasă în orașul Cahul. În anul 1901, Direcția Școlilor Publice avea în subordinea sa 46 de școli primare orășenești, dintre care: 8 de două clase și 38 de o clasă. Consiliile Școlare, la rândul lor, aveau în subordine cinci școli⁴⁰.

Transformarea instituțiilor de învățământ orășenești dintr-o categorie de clase în alta, iminent, se solda cu concedierea cadrelor didactice, care nu aveau censul de studii necesar pentru noua categorie școlară⁴¹.

De exemplu, în vara anului 1903, fostul ajutor de învățător a școlii orășenești de două clase din Cahul, Dimitrie Feodosievici Șârbu, a fost eliberat din funcție, din cauza transformării centrului școlar de două clase în școală de trei clase. Rămas fără surse de existență, pentru a-și întreține familia, s-a adresat către Ministerul Instruirii Publice, că să-i acorde dreptul de a activa în calitate de învățător în nou formată școală orășenească de trei clase din Cahul.⁴² Directorul Școlilor Publice din Gubernia Liflandia, prin scrisoarea din 5 august 1903, a comunicat Direcției Școlilor Publice din Basarabia, că învățătorul școlii orășenești de trei clase, din orașul Cahul, Mihail Rojcovschii, începând cu 1 iunie 1903, a fost angajat în calitate de învățător în școala orășenească din Iuriev⁴³. Prin urmare, la școala orășenească de 3 clase din Cahul a rămas vacantă funcția celui de-al treilea învățător. În acest context, Direcția s-a adresat către administrația școlii ca, până la începerea noului an școlar, postul vacant să fie suplinat de către o persoană competentă. La această funcție și pretindea ajutorul de învățător D. Șârbu. Inspectoratul Școlilor Publice din Basarabia, județul Izmail, sectorul 2, a cercetat cazul respectiv. În scrisoarea de răspuns, semnată de inspectorul școlii orășenești de trei clase din Cahul, se confirma faptul, precum că, situația fostului ajutor de învățător era dificilă, dar, în același timp, se susținea, că nu exista vreo cauză legală a demersului semnatarului, deoarece, el nu avea censul de instruire necesar, care i-ar fi oferit dreptul de a suplini funcția vacantă de învățător în școala orășenească de trei clase din Cahul, în conformitate cu statutul școlar din 31 mai, 1872. Prin urmare, semnatarului demersului, i s-a recomandat postul de ajutor de învățător în școala de șase clase din Bolgrad, de unde, tocmai, se eliberase din funcție ajutorul de învățător Vasilev, care a preferat să-și continue studiile la universitate. De asemenea, se mai comunica că, la școala satească din Baimaclia, erau locuri de muncă vacante, potrivite censului de instruire a lui Dimitrie Șârbu⁴⁴.

Școlile publice primare la evidența Direcției Școlilor Publice din Basarabia

Date statistice

La 1 ianuarie 1902, inspectorii școlari au prezentat Direcției Școlilor Publice din Basarabia o serie de rapoarte referitoare la statistica unităților școlare. Prin urmare, pe *județul Soroca* s-au raportat: școli orășenești după statutul din anul 1872

⁴⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 22.

⁴¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 46.

⁴² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 46.

⁴³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 45.

⁴⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 48.

– 5 unități școlare, școli de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice – 6, școli de o clasă subordonate Ministerului Instruirii Publice – 24, școli de o clasă de zemtvă – 15 și o școală de băieți de categoria a treia Iosif Gudelman, per total – 51 școli⁴⁵; *județul Hotin*: școli orășenești – 5 unități școlare, școli satești – 15, școli de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice – 2, școli de o clasă, subordonate Ministerului Instruirii Publice – 6, școli de o clasă de zemtvă – 37, o (1) școală evreiască de băieți de categoria a treia Iosif Hanțis (Briceni), o (1) școală evreiască de fete de categoria a treia Iosif Hanțis (Briceni), școala particulară de femei de categoria a doua E. Ostrobskaya, per total – 66 școli⁴⁶; *județul Bender*: școli orășenești-1, școli parohiale orășenești subordonate Ministerului Instruirii Publice – 4, școli satești de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice – 4, școli de o clasă subordonate Ministerului Instruirii Publice – 44, școli germane bisericești parohiale subordonate Ministerului Instruirii Publice – 9, școli orășenești subordonate Consiliului Școlar – 2, școli satești – 9, școli particulare evreiești – 4, per total-78 școli⁴⁷; *județul Izmail*: școli orășenești după statutul din 31 mai 1872 – 3, școli orășenești parohiale – 12, școli satești de două clase- 2, școli de o clasă de băieți – 8, școli de o clasă de fete – 7, școli de o clasă mixte – 25, școli particulare- 4 (1-grecescă parohială în orașul Izmail, 3 școli germane), școli evreiești -3; per total-64⁴⁸; *județul Akkerman*: orășenești după statutul 1872- 1(școala de 5 ai din Akkerman), școli parohiale de două clase după statutul din 1828 (de fete) - 1 (școala din Akkerman Pascalov), școli parohiale de o clasă după statutul din 1828 - 6, școli satești de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice - 6, școli satești parohiale de două clase după statutul din anul 1828 - 2, școli de o clasă subordonate Ministerului Instruirii Publice -33 de băieți, 24 de fete, școli de o clasă subordonate Consiliului Școlar - 6, o școală Centrală din Sarata - Verner, o școală germană bisericească-parohială, școli de gramotă pentru copiii de confesiune luterani - 8, cinci școli de o clasă au fost transformate în școli de două clase, 2 școli primare transformate în școli de o clasă, s-au înființat 3 școli noi⁴⁹; per total – 98; *județul Chișinău*: orășenești- 17, satești parohiale-1, satești de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice - 4, de o clasă - 52, romano-catolice subordonate Consiliului Școlar- 13, particulare de categoria I-a - 4, categoria a II-a - 4, categoria a IV-a - 2; evreiești-5, categoria III de băieți-3, categoria III de fete-5; per total- 106⁵⁰; r-nul 6- Cahul - școli orășenești de două clase după statutul din anul 1872 – 1(Cahul), de trei clase-1 (Reni), de 4 clase-1școală (Bolgrad), școli orășenești de fete de două clase - 2 unități școlare (Reni, Cahul), școli parohiale de o clasă - două de băieți, una de fete, școli satești de două clase subordonate Ministerului Instruirii Publice – 5 unități școlare, școli de o clasă - 9 de băieți, 8 de fete și 21 mixte, per total - 50 școli⁵¹.

⁴⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 22.

⁴⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 46.

⁴⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 54.

⁴⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 62.

⁴⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 70.

⁵⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 78.

⁵¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 82.

Școli primare evreiești

La începutul secolului al XX-lea, atât inspectorii școlari, cât și reprezentanții populației evreiești din regiune au prezentat o serie de solicitări de a modifica statutul școlilor evreiești. Autoritățile au luat act de revendicările solicitate și, prin urmare, s-a decis ca, în Basarabia, începând cu noul an școlar, 1903-1904, școlile primare evreiești supraaglomerate, care activau în baza statutului din 24 martie, 1873, să fie transformate în școli de trei și patru clase.

I. Programul de studii săptămânal, prevăzut pentru școlile primare evreiești de trei clase era următorul:

Disciplinele școlare	Cl.pregăt.	I-a cl.	II-a cl.	III-a cl.
Limba rusă	9	9	6	6
Aritmetica	4	6	4	4
Contabilitatea	-	-	-	1
Istoria națională	-	-	3	3
Geografia	-	-	3	3
Pictura	-	-	2	3
Desenul liniar și pictura	-	2	3	3
Caligrafia	4	4	2	-
Cântul	1	1	1	1
Gimnastica	2	2	2	2
Discipline de studii evreiești	4	4	4	4
Total:	24	28	30	30⁵²

II. Programul de studii săptămânal prevăzut pentru școlile primare evreiești de 4 clase:

Denumire obiect	Cl.începăt.	I cl.	II cl.	III cl.	IV cl.
Limba rusă	9	9	6	6	6
Aritmetica	4	6	4	4	3
Contabilitatea	-	-	-	1	1
Istoria națională	-	-	3	3	3
Geografia	-	-	3	3	3
Științele naturii	-	-	2	3	3
Desenul liniar și pictura	-	2	3	3	4
Caligrafia	4	4	2	-	-
Cântul	1	1	1	1	1
Gimnastica	2	2	2	2	2
Discipline școlare evreiești	4	4	4	4	4
Total:	24	28	30	30	30⁵³

⁵² ANARM, f. 152, inv. 1, d.694, f.5

⁵³ ANARM, f. 152, inv. 1, d.694, f.6.

STATELE de personal pentru școlile primare evreiești

I. De 3 clase:	Salariu	Pentru cantină	În total:
Directorul școlii	350ruble	190ruble	540ruble
Administratorul	100ruble	-	100ruble
Al doilea învățător	350ruble	190ruble	540ruble
Subvenții pentru arendarea spațiului locativ, a câte 75ruble fiecare	-	-	150ruble
Pentru orele de cânt	75ruble	-	75ruble
Pentru literatura de specialitate	-	-	100ruble
Pentru achiziționarea rechizitelor	-	-	25ruble
Pentru întreținerea și reparația apartamentelor angajaților, inclusiv a servitoarei	-	-	850ruble
Pentru predarea Religiei la 3 învățători, a câte unul în fiecare clasă	100ruble	-	300ruble
TOTAL:			3220⁵⁴ ruble

Anterior, Ministerul Instruirii Publice motiva refuzul de a deschide în Basarabia școli evreiești cu mai multe clase, prin insuficiența contingentului școlar necesar și a surselor financiare⁵⁵. La începutul secolului al XX-lea, s-a constatat o schimbare radicală de atitudine a populației evreiești față de școlile de stat. Viziunile pragmatice oportuniste au luat locul celor ostile, sporind în masă tendințele etnicilor evrei de a face studii nu doar în școlile primare din Basarabia, dar și în cele medii. Atât administrațiilor școlare locale, cât și Ministerului Instruirii Publice, etnicii evrei adresau, din ce în ce, tot mai multe cereri, cu solicitarea de a încadra la studii copii de origine evreiască. Perioada analfabetismului populației evreiești a rămas în trecut, deoarece, debutase o etapă distinctivă – cea a însușirii unui volum de cunoștințe indispensabile pentru noua epocă, a studierii intense atât a limbii și literaturii ruse, cât și a celei române, față de care manifestau un vădit interes. În fiecare școală de stat puteau fi întâlniți copii ale etnicilor evrei, în familiile cărora se vorbea fluent limba rusă sau română. Mai mult ca atât, chiar în școlile evreiești putea fi auzită o frumoasă limbă rusă⁵⁶.

În vârtoarea evenimentelor anului 1917, alături de congresele învățătorilor moldoveni și ucraineni, a avut loc și Congresul Pedagogic Evreiesc⁵⁷. Rezoluția Congresului a reflectat o atitudine pragmatică față de viitorul tinereții generației și, în general, al populației evreiești din regiune, supraviețuirii ca popor cu propria identitate într-o nouă epocă. De asemenea - înțelegerea perfectă a prezentului și ceea ce-i va fi rezervat viitorului. Prin urmare, Rezoluția congresului învățătorilor școlilor evreiești din Basarabia, care a avut loc la 27 – 31 august, 1917, prevedea⁵⁸:

⁵⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 694, f. 7.

⁵⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 694, f. 4-22.

⁵⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 694, f. 22.

⁵⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1672, f. 1-3.

⁵⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1672, f. 1-3.

- mobilizarea comunității pentru a oferi suport necesităților școlii
- elaborarea planului școlar de înființare a instituțiilor de învățământ evreiești, necesare pentru a încadra la studii întreg contingentul de copii evrei de vârstă școlară.

- deoarece, înființarea școlilor preconizate putea fi obturată de situația economică și financiară din țară, de la acea oră, congresul a hotărât ca, ”ușile tuturor instituțiilor de învățământ laic din Basarabia să fie larg deschise pentru copiii și tineretul de origine evreiască”.

Referitor la limba de predare în școlile evreiești:

Unanim s-a acceptat ideea, precum că instruirea și educația în școala publică trebuie să se efectueze doar în limba maternă. Reieșind din cele declarate, congresul a decis că, într-o Rusie liberă, instruirea în școala publică națională evreiască, de asemenea, trebuie să se efectueze în limba maternă a elevilor (în cazul dat s-a declarat limba idiș)⁵⁹.

Limbii și literaturii vechi evreiești, în calitate de important element a culturii naționale, urma să-i revină un loc de vază în școala evreiască de toate tipurile, începând cu cea elementară.

Pregătirea personalului didactic:

- în scopul de a pregăti personal didactic pentru școlile evreiești, congresul a decis să înființeze în Basarabia un șir de instituții abilitate: institut pedagogic evreiesc, seminar, cursuri pedagogice temporare, în care urma să fie studiate toate disciplinele evreiești, inclusiv, limba veche evreiască la nivelul convenit, pentru ca studenții să aibă pregătirea necesară de a preda această disciplină în școală.

- congresul a decis: să se înființeze instituțiile de învățământ necesare, să se asigure școlile evreiești cu contingent didactic cu statut juridic, capabil să predea toate disciplinele vizate, să se instituie cursuri serale de limbă ivrit pentru învățătorii care nu o cunosc suficient.

Melamezii:

- pentru melamezii care doreau să activeze în calitate de pedagogi în școlile evreiești sau hedere, era prevăzut un termen de probă, avizat de către o comisie specială, care urma să funcționeze pe lângă Secția Instruirii Publice a Zemstvei Guberniale sau Direcția Zemstvei județene. Congresul Învățătorilor desemna șase membri ai comisiei, care trebuiau să reprezinte ambele părți: ebraică și idiș. Comisia urma să elaboreze statutul învățătorilor școlilor evreiești primare⁶⁰.

Predarea disciplinelor școlare evreiești în instituțiile de învățământ comun presupunea ca:

- în școlile sătești cu un contingent școlar mai mare de 10 elevi de origine evrei
- să se introducă predarea disciplinelor evreiești.

- programul de studii evreiești pentru școala generală urma să fie elaborat de către o comisie specială, aleasă de Congres, formată din reprezentanții ambelor părți. Se prevedea doar o programă unică. În cazul în care programa de studii n-ar fi corespuns acestei cerințe, atunci, reprezentantul fiecărui curs urma să-și elaboreze propria programă, în conformitate cu ”liberul-arbitru” a părinților elevilor evrei din instituția respectivă.

⁵⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1672, f. 1-3.

⁶⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1672, f. 1-3.

Organizarea externă a școlilor evreiești.

Școala evreiască trebuia să activeze sub jurisdicția Comisiei școlare constituită în baza principiilor democratice ale obștei evreiești.

Salarizarea.

Salariul minim pentru învățători din școlile primare era de 50 ruble pentru o oră anuală, cu un supliment la termenul de cinci ani de activitate pedagogică și un adaos de 30% - pentru inflație, iar pentru învățătorii din școlile primare superioare – 75 ruble pentru o oră anuală, cu aceleași adaosuri⁶¹.

Cadre didactice și contingent școlar. Investiții și sponsori.

În anul școlar, 1900-1901, în școlile subordonate Direcției Școlilor Publice și Consiliilor Școlare, a fost încadrat la studii un contingent școlar format din 64 207 elevi, dintre care: 45841 băieți și 18 366 fete⁶². Pentru întreținerea școlilor primare s-au alocat 600 mii ruble anual, dintre care: 90 mii din visteria de stat; 100 mii – din sursele orășenești; 120 mii – zemstva și cea mai mare contribuție, aparținând asociațiilor sătești - 290 mii ruble⁶³. Sumele alocate anual pentru întreținerea unei școli variaua între 1000-2000 ruble, în dependență de contingentul școlar și numărul de angajați, fără mari diferențe între bugetele școlilor orășenești și sătești, de o clasă sau două clase⁶⁴. Învățătorul de bază avea fixat un salariu de 450 ruble, la unele școli, în cazul în care era angajat un al II-lea învățător pentru clasa paralelă, primul se salariza cu 540 ruble. De exemplu, pentru școala orășenească de băieți de o clasă, din orașul Akkerman, pe lângă care funcționa o secție paralelă a școlii parohiale, (după statutul din 1828), în anul școlar, 1901-1902, s-a alocat suma de 1375 ruble, dintre care 550 ruble au fost transferate din bugetul de stat și 825 ruble asignate de către obștea orășenească⁶⁵. Marea majoritate a bugetului a revenit pentru cheltuielile de personal (1125ruble). Pentru salarizarea învățătorului de religie – 130 ruble; pentru salarizarea învățătorului clasei de bază – 450 ruble; pentru învățătorul claselor paralele – 450 ruble, pentru învățătorul de muzică – 50 ruble; pentru învățătorul de gimnastică – 45 ruble; Restul de 250 ruble s-au cheltuit pentru bunuri și servicii: pentru procurarea materialelor didactice – 50 ruble; cheltuieli de întreținere gospodărească – 200 ruble⁶⁶. În anul școlar, 1903-1904, bugetul școlii sătești de două clase din satul Filipeni, județul Izmail era format din 1725 ruble, marea majoritate a sumei fiind asigurată din fondurile Ministerului Instruirii Publice și, doar, 25 ruble – asignate de obștea sătească.⁶⁷ Pentru cheltuielile de personal s-au alocat 1325 ruble (pentru salarizarea învățătorului de religie – 150 ruble; învățătorului clasei de bază – 540 ruble; învățătorul claselor paralele – 450 ruble, învățătorul de muzică – 100 ruble; învățătorul de gimnastică – 45 ruble; pentru predarea grădinaritului și livădăritului - 40 ruble) și 400 ruble- pentru bunuri și servicii (100 ruble–pentru procurarea manualelor și materialelor didactice și 300 ruble pentru cheltuielile gospodărești).

⁶¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1672, f. 1

⁶² Обзор Бессарабской губернии за 1901 год, Кишинев, 1902.

⁶³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 8.

⁶⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 34.

⁶⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 47.

⁶⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 34.

⁶⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 180.

Introducerea unor discipline auxiliare în programul școlar impunea încasarea unor taxe suplimentare de la elevi, taxe, care se transferau în bugetul obștei orășenești, implicate în sponsorizarea școlii⁶⁸. De exemplu, în lipsa mijloacelor financiare necesare instruirii publice, în anul 1902, Primăria orașului Akkerman a introdus în toate școlile primare din județ încasarea taxei de 3 ruble anual, de la fiecare elev, pentru predarea disciplinelor juridice⁶⁹. Suma colectată suplinea, nemijlocit, bugetul primăriei. Atât învățătorii din școlile primare, precum și copiii lor, beneficiau de anumite înlesniri sociale. Majoritatea cadrelor didactice erau asigurate cu apartamente, încălzire și servitori.

Una din sarcinile instituțiilor de învățământ din Basarabia era de a asigura un mediu sigur și sănătos tuturor copiilor încadrați la studii în cadrul școlii primare. În acest scop se implementau o serie de proiecte finanțate de diferite instituții donatoare.

În anul 1902, în cadrul școlii ministeriale Olișcani, din județul Orhei, a fost deschisă prima ceainărie publică din Basarabia⁷⁰. Proiectul a fost lansat la inițiativa învățătorului Ivan Dorofeev și implementat cu suportul financiar al Comitetului Județean Orhei, al Epitropiei Treziei Publice. Rostul și folosul ceainăriei era cunoscut fiecărui locuitor. Ceaiul fierbinte se servea în timpul recreației mari. Prețul unui pahar de ceai îndulcit era de 1 copeici, pentru săraci și cei care erau de gardă - ceaiul se servea gratuit. La ceainăria din Olișcani se preparau, la cerere, cca 50 pahare de ceai pe zi. În anul 1903, tot în cadrul școlii din Olișcani, a fost înființată o prisacă formată din șase stupi de albine⁷¹. Mierea obținută era inclusă în alimentația elevilor școlii.

În anul 1902, Direcția școlilor publice din Basarabia a inițiat un proiect de construire a unui cămin, destinat pentru fiicele învățătorilor școlilor primare satești din Basarabia, care-și făceau studiile în instituțiile de învățământ din Chișinău. Căminul a fost luat sub supravegherea exclusivă a directorului și inspectorului școlilor publice⁷². A fost înființată Societatea de ajutor reciproc a elevilor și învățătorilor din școlile primare din Basarabia. Societatea număra în componența sa cca 234 de membri. În anul 1910, din fondurile societății a fost înființat un internat de băieți cu 15locuri. Vărsăminte financiare în fondurile acestei societăți asigurau zemstvele din Akkerman, Chișinău, Soroca. În anul 1913, a fost înființată Societatea de ajutorare a elevilor din instituțiile medii din localitatea Komrat. Societatea avea ca scop oferirea de ajutor material celor mai săraci elevi din localitate⁷³.

Școala primară laică din Basarabia în vâltoarea evenimentelor din anii 1905-1907

Evenimentele anilor 1905-1907, au generat problema reformării și democratizării școlii țariste. Drept urmare a noilor politici educaționale, sistemul învățământului public primar a fost supus unor schimbări de ordin cantitativ și calitativ. În Basarabia se extinde rețeaua școlară primară și în baza imperativelor

⁶⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 180.

⁶⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 714, f. 52.

⁷⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 191.

⁷¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, f. 191.

⁷² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 690, f. 18.

⁷³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1305, f. 14.

timpului, se modifică programele de studii, prin introducerea unor elemente de factură progresistă- liberală.

Presa basarabeană s-a implicat activ în promovarea idealurilor noii școli. În publicațiile periodice *Viața Basarabiei*, *Pentru popor* și *Pedagogul public* sunt inserate o serie de articole, care pledau pentru o școală națională, familiarizau cititorii cu școlile occidentale, studiile renumiților pedagogi: G. Falibork, V. Ciarnoluskii, N. Cehov. Pedagogii basarabeni, convocați în uniuni, adunări și congrese, difuzează, perseverent și insistent, în mediul public, ideile luptei revoluționare pentru o nouă orânduire a echității sociale, naționalizarea averilor moșierești și mănăstirești, dreptul la studii gratuite. Asociațiile țărănești, la rândul lor, s-au adresat deputaților basarabeni din Duma de stat cu o serie de revendicări, printre care: învățământ în limba națională și asigurarea gratuității și obligativității instruirii publice. În cadrul Congresului Pedagogilor din Basarabia, care a avut loc între 3-6 ianuarie 1906, s-a discutat chestiunea cu privire la crearea Uniunii Pedagogilor Basarabeni, interzicerea predării religiei în școală, eliberarea din funcție a directorului și inspectorului școlilor publice. S-a criticat activitatea insuficientă a zemstvei în domeniul instruirii publice. Au fost create filiale județene ale Uniunilor Pedagogice: Bălți, Orhei, Akkerman, Izmail. În anul 1906, a avut loc Congresul pedagogilor din întreaga Rusie, la care a participat și o delegație din Basarabia. S-au distribuit 150 de exemplare ale revistei *Pedagogul public*, editată la Chișinău, în acest mod, s-a reușit mediatizarea pe scară largă a problemelor școlii basarabene.

În anul 1905, guvernul țarist a permis predarea limbii materne în școlile primare și medii din nouă gubernii din vestul Imperiului Țarist. În anul 1906, a fost aprobat un nou statut pentru școlile primare ale alogenilor, care favoriza predarea în limba maternă în primele două clase. Prima și a doua Dumă de Stat au pus pe rol problema reformei școlare. În programele partidelor politice a fost inclusă drept cerință fundamentală introducerea învățământului primar general. Alte cerințe: acordarea dreptului zemstvelor și orașelor de a introduce obligativitatea instruirii primare, lichidarea diversității tipurilor de școli, lărgirea inițiativei zemstvelor, asociațiilor și persoanelor particulare în domeniul învățământului obștesc. În acest context la Chișinău, (1905), în cadrul sesiunii ordinare, zemstva gubernială a pus în discuție chestiunea obligativității instruirii primare și a cerut să i se pună la dispoziție informații detaliate statistice despre starea la zi a învățământului primar⁷⁴. La 1 ianuarie, 1906, în Basarabia, funcționau 637 de școli primare subordonate: Direcției Școlilor Publice și Consiliilor Școlare – 507 unități școlare și Zemstvei -130 u. satula.

Pe parcursul a cinci ani, rețeaua școlilor de zemstvă s-a mărit cu 58 de școli, extinzându-se de la 72, în anul 1900, la 130 - 1906. În baza raportului prezentat, zemstva gubernială a elaborat un plan de perspectivă (1907) care prevedea dublarea numărului unităților școlare primare, a contingentului cadrelor didactice și a investițiilor financiare care, conform unor calcule prealabile, trebuiau să atingă cota de cca 14 milioane de ruble, fără a fi indicate sursele exacte⁷⁵. Pe parcursul a șapte ani, numărul școlilor de zemstvă s-a extins cu 80 de unități școlare, ajungând la 1 ianuarie, 1914, să aibă o rețea formată din 210 școli.

⁷⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 207.

⁷⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 211.

Dezbateri și soluții referitoare la introducerea învățământului general în județul Chișinău

Introducerea învățământului general obligatoriu a fost pusă în discuție de nenumărate ori de către Zemstva județeană Chișinău. În anul 1906, Administrația a elaborat proiectul rețelei școlare, pe care, l-a prezentat în cadrul Adunării de Zemstvă. Dezbaterile proiectului s-au axat pe aspectul financiar al subiectului de discuție. S-a subliniat că sursele financiare invocate erau neplauzibile. Fondurile mănăstirești se consumaseră, la ora respectivă, iar altele - nu se prevedeau. Pentru a găsi o soluție oportună, s-a decis a se interveni pe lângă guvern și a solicita intervenția statului, explicându-se, totodată, incapacitatea Zemstvei de a implementa o reformă atât de pretențioasă. Deoarece construcția localurilor școlare prevedea utilizarea mijloacelor financiare, obținute în rezultatul arende și împrumuturilor, s-a propus ca, toate păturile sociale să se implice în rezolvarea acestei chestiuni și nu doar proprietarii de terenuri, asupra cărora, în cadrul sistemului de impozitare existent, cădea întreaga povară a impozitelor⁷⁶.

În conformitate cu decizia Ministrului Instruirii Publice, din 21 septembrie 1909, și raportul directorului școlilor publice din 14 octombrie 1909, s-a decis ca Ministerul Instruirii Publice să-și asume implementarea proiectului instruirii generale primare în satele mănăstirești. Rețeaua școlară pentru județul Chișinău a fost elaborată de către fostul inspector al școlilor publice Ion Halippa. Aprobata de către Consiliul Școlar, ea a fost prezentată Adunării Județene de Zemstvă din 5 martie, 1910. S-a propus subvenționarea proiectului din fondurile moșiilor mănăstirești. Adunarea gubernială de Zemstvă a respins cererea pe motivul că, fondurile moșiilor mănăstirești aparțin nu doar, în exclusivitate, județului Chișinău, ci și întregii gubernii⁷⁷.

Bugetul limitat al zemstvei și lipsa surselor financiare necesare, privau Zemstva de posibilitatea de a realiza una din cele mai de anvergură reforme din sfera instruirii publice. Legea din 10 iunie, 1909, a majorat împrumutul cu încă 6.000.000 de ruble, de asemenea, legea din 22 iunie, 1909, decreta înființarea fondului școlar de construcții. Măsurile nominalizate facilitau implementarea reformei școlare de instruire general primară pe județul Chișinău. Pentru realizarea celor propuse era necesar a se înființa încă 141 de școli primare la cele, deja, existente, care, ar fi format 291 de seturi⁷⁸.

În acest context, nu au fost luate în vizor școlile ministeriale existente, deoarece, s-a constatat, că localurile celor 44 de școli ministeriale sunt într-o situație bună, care nu necesită reformarea lor, pe când, în anumite localități, școlile de zemstvă și mănăstirești necesitau extinderea până la 3 sau 4 seturi și, prin urmare, în cazul dat, era mai avantajos construcția unui nou edificiu, decât investițiile în reformarea celui deja existent.

La elaborarea rețelei școlare s-a ținut cont de faptul că, satele mănăstirești contribuiau cu mijloace proprii la finanțarea proiectului instruirii generale, prin urmare, ele au fost incluse în calitate de beneficiari, având dreptul la asistența zemstvei.

⁷⁶ Доклад о введении всеобщего обучения в Кишиневском уезде, Кишинев, 1907, p. 4.

⁷⁷ Доклад о введении всеобщего обучения в Кишиневском уезде, Кишинев, 1907, p. 5.

⁷⁸ Доклад о введении всеобщего обучения в Кишиневском уезде, Кишинев, 1907, p. 4.

Raportul a fost audiat în cadrul Adunării de Zemstvă, care a decis să creeze o Comisie Extraordinară pentru a studia proiectul propus și finanțarea prevăzută. Componenta Comisiei a fost următoarea: reprezentanții administrației, V. Cosovici, I. Sârbu și M. Ciachir.

În cadrul ședinței Comisiei Extraordinare s-a decis ca la elaborarea rețelei școlare să se țină cont de numărul copiilor de vârstă școlară, de ambele sexe, care a fost înregistrat până la 1 ianuarie, 1912⁷⁹.

Comisia a decis ca, în localitățile în care numărul de copii de vârstă școlară nu corespunde contingentului necesar, (ceea ce ar făcut imposibilă construcția unui nou local școlar), satele respective să fie atașate la cele vecine, unde urmau să fie înălțate edificii școlare moderne. Întrucât, termenul de 30 ani, prevăzut pentru implementarea reformei școlare, s-a considerat a fi extrem de lung și era, puțin probabil, ca Ministerul să aprobe un plan financiar - Comisia a redus termenul și a elaborat unul pentru 20 de ani⁸⁰.

Procesul implementării instruirii generale obligatorii era obturat nu din reavoința anumitor instituții de stat, ci din lipsa mijloacelor financiare necesare pentru realizarea acestui obiectiv. Zemstva județeană din Bender a calculat că, pentru a introduce instruirea generală, va fi necesar de deschis în județ, încă șase școli primare cu două clase paralele pe lângă cele 17, deja existente⁸¹. Pentru a realiza acest proiect, zemstva a înaintat un demers Ministerul Instruirii Publice, care a solicitat subvenționarea lui în sumă de 10500 ruble. Adunările de zemstvă din Soroca și Hotin s-au pronunțat pentru introducerea nemijlocită în viitorul apropiat a învățământului primar general, doar, după ce acest lucru va fi aprobat în Duma de Stat⁸². Zemstva din Bălți a explicat impracticabilitatea acestui proiect și a invocat raportul direct dintre accesibilitatea învățământului general și sursele existente, alocate pentru acest proiect. S-a amintit că, deși, Zemstva gubernială a intervenit pe lângă Ministerul Instruirii Publice, ca pentru fiecare școală de zemstvă din județul Bălți să se aloce suma de 226 ruble pentru întreținere și 500 ruble în calitate de ajutor unic, în satele județului Bălți, cu o populație mai mare de 1000 de locuitori - să se înființeze școli publice din contul guvernului; ș.a. Așadar, nici una din cererile prezentate până la ora respectivă nu au fost satisfăcute⁸³. Deoarece, în județul Izmail nu exista zemstvă, Comitetul Comunal Izmail a decis să elibereze din sursele orășenești pentru arendarea localurilor școlare pentru acele școli, care vor fi deschise în județ de Ministerul Instruirii Publice și vor fi la balanța ministerului, dar, cheltuielile nu trebuia să depășească suma de 400 ruble pentru fiecare.⁸⁴ Comitetul Comunal și-a asumat obligația de a aloca pentru construcția, reparația, încălzirea și iluminarea localurilor doar pentru acele școli, care vor fi deschise de către Ministerul Instruirii Publice și vor fi întreținute din contul fondurilor de stat. În anul 1907 în județul Izmail erau 67.255 locuitori, 6053 copii de vârstă școlară și pentru a implementa instruirea generală s-a calculat că putea fi realizată prin intermediul a 101 școli a câte 60 de

⁷⁹ Доклад о введении всеобщего обучения в Кишиневском уезде, Кишинев, 1907, p. 7.

⁸⁰ Доклад о введении всеобщего обучения в Кишиневском уезде, Кишинев, 1907, p. 6-7.

⁸¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 276.

⁸² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 254.

⁸³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 263.

⁸⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 209.

elevi în fiecare⁸⁵. În județ la ora respectivă funcționau 68 de școli, dintre care: școli ministeriale - 49; școli bisericești-parohial e- 15; școli de gramotă - 4, prin urmare, era necesar a se înființa încă 33 de școli, pentru care erau necesare subvenții din partea autorităților de stat. Zemstvele din Chișinău, Bolgrad, Cahul, Orhei a argumentat lipsa de inițiativă la acest capitol prin faptul că era implicată în elaborarea planului rețelei școlare care cerea o studiere migăloasă și temeinică a datelor pe teren⁸⁶.

Politicile instructiv-educative ale autoritățile țariste față de comunitățile răscolnicilor

În rezultatul mișcării revoluționare din anii, 1905-1907, autoritățile țariste au devenit mai flexibile față de comunitățile de credincioși, pe care până atunci le cataloga drept secte și față de care, de-a lungul timpului, a manifestat una din cele mai intolerante atitudini. În Basarabia, s-a autorizat înființarea școlilor credincioșilor de rit vechi, subordonate Direcției Școlilor Publice. În anul 1907, în orașul Cahul, din județul Izmail, s-a deschis o școală a credincioșilor de rit vechi, pentru funcționarea căreia Ministerul Instruirii Publice a aprobat un credit în sumă de 420 ruble, iar din fondurile statului se achita, anual, suma de 360 ruble⁸⁷. O altă tendință vădită, de după evenimentele anilor, 1905-1907, a fost implementarea învățământului mixt. Autoritățile insistau să se organizeze școli mixte și să se lichideze treptat învățământul separat, după gen, format din școli de fete și școli de băieți. De ex., în localitatea Bădiceni, școala de o clasă de băieți (înființată în anul 1869), a fost comasată cu școala de o clasă de fete, (î.a.1880), în rezultatul fuzionării, s-a format o școală mixtă cu o secție paralelă⁸⁸. Pentru dinamizarea procesului de instruire și educație, în extensiile regiunii, au fost inițiate congresele județene pedagogice. În perioada anilor, 1900-1917, au avut loc, doar, două congrese, ambele în județul Akkerman: primul a avut loc în anul 1902, în localitatea Sarata Werner și cel de-al doilea - în 1908, în localitatea Șaba. S-au discutat cele mai acute probleme ale școlilor primare din județul respectiv: calitatea profesională a cadrelor didactice, perfecționarea programelor școlare și metodelor de predare, alocațiile financiare, înzestrarea cu materiale didactice, introducerea cursurilor de istorie națională.

Inițiative și realizări în școala primară basarabeană Dinamica statistică

În planul unor acțiuni concrete, vizând afirmarea experienței școlare basarabene și actualizarea competențelor ei prin rezultate palpabile, au fost inițiate expoziții și muzee școlare. În anul 1908 a fost deschis Muzeul Școlar Mobil al Societății Naturaliștilor din Basarabia. Muzee școlare cu expoziții de materiale didactice funcționau în județele Soroca și Izmail. În cadrul unor serii de expoziții școlare și agro-industriale s-a expus o istorie multidimensională a sistemului de învățământ basarabean. Conceptele și strategiile experienței instructiv-educative urmând să servească drept temelie dezvoltării social-economice a regiunii. Realizările fiind expuse în diverse secții: secția realizărilor din învățământul

⁸⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 209.

⁸⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 238.

⁸⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 195.

⁸⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 764, f. 195.

profesional, fizică, matematică, chimie, lucrul manual, educație fizică, muzică, cotidianul casnic, excursii, secția instituțiilor de învățământ primar.

În anul școlar, 1910-1911, în subordinea Direcției Școlilor Publice din Basarabia erau 1099 de instituții de învățământ primare, (raportat la ruble total de 1785 unități școlare primare din regiune, reprezenta 61,56 %), în care activau 2422 de cadre didactice, fiind instruiți 79329 de elevi (64,19% din numărul total de elevi încadrați la studii în școlile primare), dintre care: 57724 băieți și 21605 fete⁸⁹. În pofida eforturilor întreprinse de către autorități, de a dezvolta învățământul feminin, la finele primului deceniu al secolului al XX-lea, contingentul masculin, încadrat în școlile primare publice, estimat la 72,76%, prevalează net asupra celui feminin – 27,23%.

În comparație cu anul 1909, în anul 1910, numărul instituțiilor școlare de toate tipurile s-a majorat cu 32 de unități școlare, numărul elevilor – cu 3535 (79864), iar numărul surselor financiare, investite în bugetul școlar - cu 441637 de ruble.

Deși, anual, numărul elevilor era în creștere, totuși, raportat la numărul copiilor de vârstă școlară, neantrenați în învățământ – cifra, indicată mai sus, era infimă. Spre exemplu, conform rapoartelor Direcțiilor Școlilor Publice, în provincie, erau înregistrați 234500 de copii de vârstă școlară care, rămânând în afara școlii și neavând nici o posibilitate de a primi o instruire particulară, în special în sate, erau sortiți la analfabetism. Pentru acești copii era necesar, în mod expres, să se deschidă școli de cca două ori mai multe (2,62) decât funcționau la vremea respectivă (1785 u.ș. per total), și anume, dacă vom calcula câte 50 de copii la fiecare școală, ar fi fost necesar să fie deschise 4690 de școli.

Dezvoltarea învățământului public din Basarabia evolua în strictă dependență de alocațiile financiare din acest sistem. Pentru întreținerea școlilor publice, subordonate Ministerului Învățământului Public din Basarabia, în cursul anului 1910, s-au alocat 1.210.464 ruble, (în mediu revenea 15,25 ruble per elev)⁹⁰.

Per total, în Basarabia, în anul 1910, la un număr de 2 484 000 locuitori, funcționau 1785 instituții de învățământ, în cadrul cărora activau 3941 cadre didactice și era instruit un contingent școlar în număr de 123 567 de elevi (87 291 băieți și 36 286 fete). În anul 1910, au absolvit cursul deplin de studii 8783 elevi. S-au alocat, per total, în învățământul public din Basarabia, 3 975 659 de ruble, dintre care, s-au cheltuit 3 085 768 ruble. Contingentul didactic avea următorul cens de instruire: în cadrul școlilor publice din Basarabia activau 365 cadre didactice cu studii superioare (9,3%), cu studii medii – 986 (25%), cu studii specializate – 2207 (56%) și cu studii primare – 386 (9,79%). Marea majoritate a contingentului didactic, care activa în cadrul școlilor primare din Basarabia, beneficia de studii inferioare specializate.

Elevii se împărțeau după categoria socială: copiii nobililor și funcționarilor – 3061 de elevi (2,5%); copiii clerului – 2786 (2,3%); păturilor orășenești – 30688 (25%); păturilor sătești – 84925 (69%); alte pături – 1816 (1,5%); străini – 291 (0,23%) elevi. Per total, erau 123567 elevi⁹¹.

La finele primului deceniu al sec. al XX-lea, în cadrul școlilor primare din Basarabia, prevala, categoric, contingentul școlar format din reprezentanții

⁸⁹ Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p. 80.

⁹⁰ Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p. 80-85.

⁹¹ Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p.84.

păturilor sătești - 68, 72% (cca 70%). După confesiune: marea majoritate erau ortodocși – 94427 elevi (76,4%); catolici – 1172 elevi (0,9%); luterani – 10066 (8,2%); iudei – 16175 (13,09%); alte confesiuni – 1727 (1,4%) elevi⁹².

Inconsecvențele și potențialul instruirii primare din Basarabia

Pentru a stimula coerent dezvoltarea învățământului public din Basarabia, în potențialitatea și realitatea sa, fără îndoială, era necesar să fie reformat în baza principiilor obligativității și gratuității. Aspect, efectiv, determinat de sporirea nemijlocită a investițiilor financiare în domeniul educațional. Or, lipsa lor anula puterea de realizare a obiectivului propus, plasându-l în limita istorică elementară, fără careva perspective. Așadar, învățământul din Basarabia era configurat în aspectele pertinente în raport cu acea modalitate specifică de organizare în cadrul obștii locale, care îi reducea potențialul strategic prin sponsorizarea insuficientă.

În comparație cu anul 1909, în anul 1910, numărul instituțiilor școlare de toate tipurile s-a majorat cu 32 unități școlare, numărul elevilor – cu 3535; numărul surselor financiare s-a majorat cu 441637 de ruble. Dintre cele 841 de școli publice, înregistrate în anul 1910, 704 - beneficiau de propriul local; 137 - închiriau. Cele mai bune localuri le aveau școlile mănăstirești. Dintre cele 99 de școli mănăstirești doar 12 nu dispuneau de propriul local. Pe locul doi, după starea sediului școlar, se plasau școlile de zemstvă. Pe locul 3 - sediile școlilor ministeriale, înființate, în baza instrucției școlare din anul 1875, și întreținute, în baza surselor visteriei și obștelor sătești.⁹³ Aceste școli, în mare parte, erau supraaglomerate și necesitau reparații capitale. Pe ultimul loc se plasau școlile primare, întreținute, exclusiv, din sursele obștilor sătești, fără vreun careva suport din partea ministerului sau zemstvei. Aceste unități școlare erau dependente de situația socială locală și autoritățile sătești.

Deși, anual, numărul elevilor era în creștere, totuși, raportat la numărul copiilor de vârstă școlară, neantrenați în învățământ - era infim. Spre exemplu, în conformitate cu rapoartele Direcțiilor școlilor publice, în provincie, erau înregistrați 234500 de copii de vârstă școlară. Prin urmare, rămânând în afara școlii și, neavând nici o posibilitate de a primi o instruire particulară, în special, la sate, erau sortiți la analfabetism.

Pentru acești copii era imperios necesar să se deschidă școli de două ori mai multe, decât funcționau la vremea respectivă, și anume, dacă vom calcula câte 50 de copii la fiecare școală, ar fi fost necesar să fie deschise 4690 de școli. Se constată că, doar, un număr infim de copii era școlarizat, deși, clasele erau aglomerate și, nu în toate cazurile, se reușea suplimentarea secțiilor paralele, nemaivorbind de înființarea școlilor. Totuși, evolutiv, rețeaua școlară se extinde.

Decalajul dintre numărul enorm de solicitanți, din partea părinților, de a-și înscrie la studii copiii de vârstă școlară și numărul celor școlarizați, ne vorbește despre incapacitatea sistemului de învățământ basarabean de a încadra la studii toți doritorii.

În conformitate cu raportul prezentat la 1 ianuarie, 1914, în Basarabia, în anul școlar, 1912-1913, funcționau 1785 de instituții de învățământ, dintre care: secundare și profesionale – 54 de unități școlare; 1099 de școli primare subordonate Direcției

⁹² Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p.83-85.

⁹³ Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p.84.

Școlilor Publice, în cadrul cărora era încadrat la studii un contingent școlar format din 79329 elevi, 632 de școli - în subordinea Consiliului Eparhial Școlar⁹⁴. Contingentul didactic era format din 3911 învățători, dintre care: cu studii superioare- 365; cu studii medii-986, cu studii profesionale- 2207, cu studii inferioare- 386. Contingentul școlar era format din 153 267 elevi, dintre care: 106 288 băieți și 46979 -fete; după originea socială: nobilime și funcționari-3061, cler- 2786, pături orășenești- 30688, pături sătești- 84 927, alte categorii sociale- 1810, străini-291; după ritul confesional: ortodocși - 94 427, catolici- 1172, luterani-10066, iudei-16175, alte culte - 1727⁹⁵. S-au cheltuit din bugetul total-3085768 ruble. În pofida faptului că, numărul centrelor școlare a crescut, cu cca o suta de unități, numărul contingentului școlar - nu s-a schimbat semnificativ. Faptul în cauza, confirmă informațiile prezentate anterior, referitoare la supraaglomerarea claselor. Or, dacă contingentul școlar depășea, în mod inadmisibil, norma prestabilită, localul neîncăpător nu permitea extinderea numărului claselor paralele. În calitate de soluție, s-a inițiat înființarea instituțiilor de învățământ în localuri școlare, construite după proiecte elaborate de specialiști și avizate de către autorități⁹⁶.

În anul 1915, contingentul didactic din școlile primare era format din 2220 învățători⁹⁷.

Alocațiile bugetare în sfera învățământului erau neînsemnate, raportate la necesitățile crescânde ale extinderii rețelei școlare. Investițiile anuale pentru o singură școală au fost evaluate la cca 1077 ruble. Majoritatea școlilor dispuneau de localuri proprii utilizate cu cele indispensabile⁹⁸.

În anul 1917 în Basarabia erau 2 588 400 de locuitori, dintre care: în județul Chișinău erau 355,5 mii; Akkerman - 369,6; Bender - 266,7; Bălți - 278,9; Izmail - 340,2; Orhei - 281,9; Soroca - 292,5; Hotin - 403,1 mii.

În anul 1917, județul Chișinău era format din 101 localități, în care funcționau 171 de școli, cu un contingent școlar format din 8938 elevi. Județul Bălți - 120 localități, - 206 școli - 8630 elevi. Județul Bender -83 localități -131 școli, - 11047 elevi. Județul Orhei -154 localități, - 150 școli, - 9958 elevi. Județul Soroca - 112 localități, - 136 școli, - 8220 elevi. Județul Akkerman - 94 localități - 179 școli, - 13813 elevi. Județul Hotin - 152 localități, - 176 școli, - 9356 elevi. În județul Izmail erau 101 de localități în care funcționau 234 școli, unde era încadrat la studii un contingent școlar format din 11029 elevi⁹⁹.

Represiuni politice față de școlile etnicilor germani în anii, 1914 – 1915 **Activitatea școlilor de rit străin**

Demararea primei conflagrații mondiale a generat în Basarabia o serie de măsuri opresive față de instituțiile de învățământ ale etnicilor germani. Direcția școlilor publice a emis circulare, în rezultatul cărora, în vara anului, 1915, au fost

⁹⁴ Обзор Бессарабской губернии за 1913 год, Кишинев, 1914, p. 104-113.

⁹⁵ Обзор Бессарабской губернии за 1913 год, Кишинев, 1914, p. 112.

⁹⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1377, f.5-6.

⁹⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1377, f.7.

⁹⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1377, f.8.

⁹⁹ Бессарабская земская управа. Отдел внешкольного образования. Статистические сведения, Chișinău, 1917, p.2-20.

închise 83 de școli ale coloniștilor germani, în cadrul cărora activa un contingent didactic format din 134 de învățători, dintre care 22 s-au declarat de origine rusă și 112-germană¹⁰⁰. Cadrelor didactice de origine germană li s-a interzis a activa în cadrul oricăror instituții de învățământ, fiind declarate neloiale și indezirabile. Prin urmare, au fost eliberați din funcție 97 de învățători, care au refuzat să se plieze politicilor de loialitate ale statului rus. Deși, în Basarabia, etnicii germani erau la a patra generație, până în acel moment, așa și nu o acceptau și recunoșteau în calitate de patrie¹⁰¹.

Pentru a anticipa manifestarea nemulțumirilor în masă, din cauza politicilor abuzive ale autorităților țariste față de învățătorii de origine germană, s-a interzis autorizarea desfășurării oricărui congres pedagogic în județele vizate. Activitatea școlilor de alt rit (școala bisericească parohială armeano-grigoriană (1836), școala evanghelistă-luterană (1834), școala romano-catolică) nu a fost afectată întrucâtva de politicile imperiale din timpul războiului¹⁰².

Extrase din documentele timpului. În toiul evenimentelor de la începutul primului război mondial, șeful districtului militar Odessa, s-a adresat cu o scrisoare secretă către Direcția Școlilor Publice din Basarabia (5 noiembrie 1914). Mesajul stipula ca ”în interesul ordinii de stat, al păcii publice și al intensificării operațiunilor militare ale armatelor, precum și în sprijinul statalității”, să sporească vigilența autorităților față de instituțiile de învățământ ale etnicilor germani din Basarabia. În scopul celor propuse, se recomanda să se acorde atenție deosebită cadrelor didactice angajate în cadrul școlilor respective:

„în cazul în care unele dintre aceste persoane trezesc îndoieli – imediat să fie eliberate din funcție, fiind înlocuite cu oameni de încredere și, în lipsa acestora, pe durata legii marțiale, în regiune, funcția să rămână vacantă...”¹⁰³.

În continuare:

1. se insista să fie examinate, în regim de urgență, toate cazurile de angajare de personal în cadrul școlilor etnicilor germani din Basarabia și, în baza investigațiilor efectuate, să se întocmească un raport detaliat, adresat pe numele guvernatorului general.

2. ”...să se intensifice inspectarea instituțiilor de învățământ ale coloniștilor germani, atât în școlile primare, centrale – superioare- primare, precum și la instituțiile de învățământ private, de categoria I-a și a II-a.

3. În mod expres, să fie denunțat autorităților orice caz atât de propagandă pan-germană, precum și de eschivare de la cerințele și necesitățile statului rus, pentru a fi aplicate măsuri extreme de contracarare a răului”¹⁰⁴.

4. Pe toată perioada legii marțiale în regiune s-a interzis convocarea congreselor învățătorilor din școlile coloniștilor germani.

¹⁰⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 28.

¹⁰¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 19.

¹⁰² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 35.

¹⁰³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 8.

¹⁰⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 9.

5. „...să fie luate toate măsurile posibile, pentru ca, în cadrul școlilor coloniștilor germani, copiii să fie educați în spiritul statalității ruse și al devotamentului față de împăratul rus”¹⁰⁵.

În lista școlilor de rit străin, aflate sub jurisdicția inspectoratului școlilor publice, orașul Chișinău, 1 ianuarie, 1915, erau indicate următoarele școli:

I. Școala parohială armeano-gregoriană. Școala parohială armeano-gregoriană a fost înființată în anul, 1836, de către arhiereul eparhial, în baza drepturilor garantate de către Șeful Eparhiilor Arman, (anexă la art. 1178/notă/ partea 1 art. XI, ed. 1896). În anul 1902, instituția de învățământ a fost transferată în subordinea Epitropiei enoriașilor săraci ai Bisericii Armeano-Grigoriene. Cursul de studii, în cadrul centrului școlar, era de trei ani. Personalul școlii era format din: 1. Directorul și învățătorul de religie, limbă armeană, cânt și desen, absolventul Seminarului Teologic, Nersisyan din Tiflis, Ghevorok Artyunyan Parajanyants, de rit armeano-gregorian, care era salarizat cu 600 ruble anual.¹⁰⁶ 2. Învățătoarea de limba rusă, aritmetică și caligrafie, Anna Karpovna Pilicants, de rit armeano-gregorian, a absolvit clasa a VIII-a a Gimnaziului de fete din Chișinău, înființat de M.A. Nagovskaya; cu o vechime în muncă de cinci ani, în cadrul școlii parohiale armeano-gregoriene; era salarizată cu 420 ruble anual.

Către 1 ianuarie 1915, în cadrul școlii parohiale armeano-gregoriene, era încadrat la studii un contingent școlar format din 14 elevi de rit armeano-gregorian.¹⁰⁷

II. Școala Evanghelică Luterană. Școala a fost înființată în anul 1834. Până în anul 1873, s-a aflat în subordinea Consistoriului Luteran Evanghelic; în anul 1915, a fost transferată sub jurisdicția Ministerului Instruirii Publice. În perioada anilor, 1834-1911, școala a funcționat după statutul școlilor parohiale din anul 1828, iar în anul 1911, în baza avizului curatorului din 16 septembrie 1911 ruble 30920, a fost transformată în școală pregătitoare, după un plan de studii special, aprobat de către epitrop.¹⁰⁸

Contingentul didactic al Școlii evanghelice-luterane era format din:

1. Directorul școlii, pastorul Erich Karlovich Gutkevich, predă cursul de *Religie pentru luterani*. Pastorul Gutkevich a absolvit Universitatea din Yuryev; Facultatea de Teologie; activa în calitate de învățător din anul 1899, în cadrul școlii - din anul 1905; la 24 martie, 1909, a fost decorat cu ordinul *Crucea de Aur* Era salarizat cu 80 ruble anual.

2. Domnica Andreevna Romanesko; Fiica unui preot ortodox, a absolvit clasa a VIII-a a Gimnaziului ruble II din Chișinău și a fost angajată în serviciu la recomandarea Directorului Școlilor Publice din Basarabia, directiva din 14 noiembrie 1911, ruble 5993. Preda următoarele discipline școlare: limba rusă, aritmetica și religia ortodoxă. Salarizată cu 500 ruble anual.

3. Otto Osipovich Nolen, predă aritmetica, limba germană - salarizat cu 800 ruble anual.

4. O. Ekslen, luteran din Maloyaroslavets, a absolvit Seminarul Pedagogic din Herson; activa în calitate de învățător din anul 1910; angajat în funcția indicată la

¹⁰⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 10.

¹⁰⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 14.

¹⁰⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 16.

¹⁰⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 15.

propunerea Directorului școlilor publice din Basarabia, directiva din 13 septembrie 1913, ruble 5266¹⁰⁹.

III. Școală Romano-Catolică. Nu se cunoaște cu exactitate data înființării, din cauza distrugerii documentelor, în urma unui incendiu. Contingentul școlar era format din: 1. Profesorul de drept, Emmanuel Stang, absolvent al Academiei Teologice din Petrograd, activa în cadrul școlii din anul 1903, nu era remunerat pentru activitatea didactică. 2. Regina Jero, învățătoare din secția a III-a, de rit romano-catolic, avea certificat pentru titlul de învățătoare de școală primară; activa în cadrul școlii din anul 1903, salarizată cu 360 ruble, anual. 3. Maria Chulaievskaya, de rit romano-catolic, absolventă a șapte clase gimnaziale, activa în cadrul școlii din anul 1910, salarizată cu 360 ruble, anual. 4. Sofia Banikovskaya, de rit romano-catolic, absolventă a 8 clase gimnaziale, activa în cadrul școlii din anul 1912, salarizată cu 300 ruble, anual.

Ambele școli pregătitoare, de pe lângă bisericile Evanghelică - Luterană și Romano-Catolică, din orașul Chișinău, funcționau după un statut special, avizat de către administrația districtului școlar¹¹⁰. În cadrul lor activau 8 cadre didactice, dintre care: 1. după naționalitate: ruși – 1; germani – 2; polonezi – 5. 2. după religie: ortodocși – 1; luterani – 2; catolici – 5. 3. studiile cadrelor didactice: a) învățători: cu studii superioare – 2; absolvenți al seminarului pedagogic – 1; posesor al titlului de învățător – 0; b) învățătoare: cu studii superioare – 0; absolvente de liceu – 3; au susținut examenul pentru titlul de învățător – 1; de meserii – 1. 4. supuși străini - nu erau¹¹¹.

IV. Contingentul școlar: La 1 ianuarie 1914, în cadrul celor două școli de rit străin, era înregistrat un contingent școlar format din 177 elevi; 1 ianuarie, 1915 – 125 elevi.

1/ după sex: Școala Evanghelică-Luterană: băieți: la 1 ianuarie 1914 – 96 elevi; fete: la 1 ianuarie 1914 – 81 eleve;

Școala Romano-Catolică: băieți: la 1 ianuarie 1915 – 67 elevi; fete: la 1 ianuarie 1915 – 58 eleve; 2/ după naționalitate, la 1 ianuarie 1915: ruși – 14; polonezi – 96; germani – 11; evrei – 4. 3/ după religie: ortodocși – 14 elevi; luterani – 11; catolici – 96; evrei – 4.¹¹² 4/ absolvenți: în anul 1913 – 23 elevi; în anul 1914 – 19.

În școala Romano-Catolică se studia după următoarele manuale: *Religia și catehismul* se predă după manualul lui Rzhhevuska, în secția I-a - a lui Kovalevsky; *Istoria Sfântă*: în secția a II-a și a III-a. *Limba rusă*: N.I. Sokolov și V.N. Panova, cartea „Vânătoarea este mai rea decât robia”, ed. a VIII-a - în prima secție, în secția a II-a - al doilea volum, ed. a 5-a; F. Borisov, N. Lavrov, A. Soldin, Noua școală publică – volumul 3 și 4, ediția a 5-a. În secția a III-a: Cursul Iranakiev de gramatică elementară, N.V. Satarov, ediția a 10-a; în secția a II-a: V. Florov, *Lecții intuitive de scris*, volumul 2, ediția a 8-a. *Aritmetica* se predă după manualele: în prima secție - N. Iv. Sokolov și Iv. P. Saharov, *Noua culegere de probleme la aritmetică*, volumul I, ed. a 10-a; în secția a 2-a - volumul II, ed. a 8-a; în secția a III-a - volumul III, ed.

¹⁰⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 16.

¹¹⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 17.

¹¹¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 18.

¹¹² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 20.

a 6-a. *Geografia*: SATUL Mecha, Primele lecții de geografie, ed. 14, în secțiile a 2-a și a 3-a¹¹³.

În Școala Evanghelică Luterană se predă după următoarele manuale: disciplina școlară *Religia pentru ortodocși* se predă după manualul protoiereului Chaltsov, Explicarea simbolului credinței, rugăciunilor și a poruncilor - *Limba rusă*: V. și E. Vahterov, Lumea în poveștile copiilor; N. Nekrasov, Curs practic de ortografie; A.A. Olehnovich, „Curs elementar de gramatică rusă”, ediția a III-a. *Aritmetica*: V.A. Evtushesky, Colecție de probleme aritmetice, ed. a 76-ea.

Limba germană: Manual de limba germană, după metoda vizual-analitică, volumul I, 1903¹¹⁴.

Pe parcursul anului școlar, 1914-1915, s-a alocat în bugetul școlar al celor două școli, suma de 3369 ruble 12 copeici, dintre care: din fondurile orășenești – 500 ruble; din donații private – 310; din taxe de școlarizare – 848,50; din alte surse – 1486; din fondurilor speciale – 75. Ambele școli dispuneau de propriile localuri, care corespundeau tuturor cerințelor de activitate¹¹⁵.

Școli primare superioare.

În anul 1912, în conformitate cu „Regulamentul școlilor primare superioare”, toate școlile orășenești au început să fie transformate în școli primare superioare, cu un termen de studiu de patru ani. Pentru a fi admis la studii, în școlile primare superioare era obligatorie absolvirea școlii primare de un an, a Ministerului Instruirii Publice, sau altor instituții de învățământ primar, corespunzătoare acesteia. Crearea școlilor primare superioare facilita trecerea de la școala primară la cea secundară, în cazul în care se susțineau examene suplimentare la disciplinele școlare, care lipseau în programa de studii a școlilor primare superioare, dar se regăseau în planul de studii al școlilor secundare, cum ar fi, spre exemplu, limbile străine vechi și limbile străine moderne.

În anul 1914, în Basarabia, funcționau 22 de școli primare superioare: Bălți, Râșcani, Orhei, Akkerman I-a de băieți, Akkerman a 2-a de băieți, Volontiri, Nikolaevo Novo-Russkoye, Șaba, Hotin, Bolgrad, Cahul, Leova, Reni, Soroca, Izmail, Chilia, Vilcovo, Bender, Tatarbunar, Chișinău 1-a de băieți, Chișinău a 2-a de băieți și Chișinău a III-a de fete¹¹⁶. În cadrul lor era antrenat la studii un contingent școlar format din 2647 elevi. (Circa o sută de elevi reveneau la o școală, de ex., în școala din Nicolaevo Novo-Russkoye, în anul 1915, își făceau studiile 89 elevi, dintre care: 50 băieți, 39 fete; ortodoxi - 71, catolici-1, armean-grigorian-1, evrei luterani-1, iudei-15 (16,1%); activa în calitate de învățător inspector - Petre Malițev, absolvent al Institutului pedagogic din Moscova. Școala din Volintiri - 97 elevi, ortodoxi-78, evrei-19 (19,6%); învățător – inspector - Gordienko Semion, absolvent al Institutului Pedagogic din Feodosia. Orhei - 177elevi, ortodoxi-103, romano-catolici-1, alți creștini-2, evrei-71 (40%)¹¹⁷.

¹¹³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 21.

¹¹⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 22.

¹¹⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1405, f. 23.

¹¹⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1252, f. 8.

¹¹⁷ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1252, f. 10.

Cadrele didactice în școlile primare superioare aveau studii pedagogice superioare. Datorită calității procesului instructiv-educativ și a profesionalismului cadrelor didactice, școlile primare superioare erau înalt cotate în cadrul societății basarabene. În pofida anilor de restriște, din primul război mondial, numărul contingentului școlar nu a stagnat, ci a crescut în continuare. (De exemplu, în anul demarării primei conflagrații mondiale, în școala primară superioară din Bender, contingentul școlar era în număr de 136 elevi, la doar doi ani, în anul 1916, epicentrul cronologic al conflictului militar, deja, în școala din Bender își făceau studiile 152 de elevi)¹¹⁸. Către 01 ianuarie, 1917, în județul Bălți, funcționau două școli primare superioare de patru clase, înființate după statutul din 25 iunie, 1912: Școala primară superioară de băieți din Bălți și Școala primară superioară mixtă din Râșcani¹¹⁹. Per total, în ambele școli, la 01 ianuarie, 1917, activau opt clase de bază. Clase paralele nu existau. Se implementa sistemul de instruire bazat pe materii de studii. Nici una dintre școli nu avea secții de meserii și clase de muncă. În mod exclusiv, în școala din Râșcani, se predă lucrul manual pentru fete. Învățătoarea de *lucrul manual*, Ana Sinikovskaia, avea statut juridic, confirmat printr-un certificat de absolvire a școlii de meserii și artă *G. Railean*. Era salarizată cu 300 ruble anual din fondul școlar bugetar.

În școala din Bălți, în afară de disciplinele școlare obligatorii, se mai predau suplimentar: limba germană – în toate clasele și muzica – la dorință (pentru 30 elevi). Anterior, până la 01 septembrie, 1916, pentru elevii clasei a 4-a se predă tipărirea la mașina tipografică, dar, pe motivul insuficienței mijloacelor financiare, predarea acestei discipline a fost sistată.

Contingentul școlar al instituțiilor de învățământ primare superioare era extrem de eterogen. În cadrul lor își făceau studiile reprezentanți ai diferitor etnii. Totodată, se observă bine conturat procesul de integrare a copiilor etnicilor evrei (cca 20-40% din contingentul școlar încadrat în școlile primare superioare) în învățământul local, căruia i se dădea prioritate, în defavoarea școlilor de castă evreiești. Școlile respective erau considerate un avanpost în pregătirea cadrelor didactice pentru școlile primare din Basarabia.¹²⁰ În perioada anilor, 1912-1914, pe lângă școala publică superioară din Chișinău, au fost organizate cursuri pedagogice de doi ani¹²¹.

Școli primare bisericești

În absența unei teorii unitare, referitoare la caracterul învățământului public primar, (laic sau confesional), capabile să asigure școlii primare din Basarabia o unitate de ansamblu, cele mai populare rețele de instituții de învățământ primar erau subordonate: Ministerului Instruirii Publice și Sfântului Sinod. Dar, la începutul secolului al XX-lea, în Basarabia, pe lângă contingentul numeros de școli ministeriale, înființate în baza diferitor regulamente din secolul al XIX-lea, funcționa o largă rețea de școli bisericești primare, dintre care: *școli de gramotă*, *școli bisericești* – *parohiale*, *școli duminicale*. În anul școlar, 1900-1901, în Basarabia

¹¹⁸ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1252, f. 21.

¹¹⁹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1252, f. 64.

¹²⁰ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1377, f. 11.

¹²¹ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 1337, f. 9.

activau 575 de școli de gramotă și bisericești-parohiale, în cadrul cărora era încadrat la studii un contingent școlar format din 24.032 de elevi, dintre care 18.831 băieți și 5201 fete¹²².

Școlile de gramotă erau subordonate Departamentului Confesiunii Ortodoxe și se deschideau în parohii urbane și rurale, cu acordul preotului paroh. În cadrul procesului instructiv-educativ se pedau următoarele discipline școlare: Legea Domnului, scrisul și cititul în limba slavonă bisericească, limba rusă, cele patru operații aritmetice și cântul bisericesc. Cursul școlar în cadrul școlilor de gramotă era de doi ani. În calitate de cadre didactice activau absolvenții școlilor secundare și deținătorii titlaturii de *învățător în școlile primare*. În școlile de gramotă se achita o taxă individuală pentru instruire. Ea varia între 4-10 copeici, săptămânal, 30-75 copeici, lunar și 10-20 ruble, anual. Consiliul Eparhial Școlar, de pe lângă Sf. Sinod din Sankt – Petersburg, a stabilit un salariu fix de 25 ruble, anual, pentru învățătorii, care activau în cadrul școlilor de gramotă. Popularitatea rețelei școlilor de gramotă se explica prin ușurința cu care se deschideau unitățile de învățământ elementar, în mod implicit, institutorul era absolvit de asumarea unor obligații suplimentare, spre exemplu, înființarea lor nu presupunea cheltuieli majore, activitatea lor era asigurată fără a avea un suport financiar considerabil, nu erau necesare localuri abilitate, învățători calificați, manuale școlare, or, în configurația realului, școlile de gramotă comportau interes prin capacitatea lor înaltă de adaptare la circumstanțele locale, mai mult sau mai puțin, dificile¹²³.

Școlile bisericești – parohiale erau unități școlare subordonate sinodului, se înființau, având autorizația arhierului eparhial și recomandarea preoților parohiali, de asemenea, erau administrate, nemijlocit, de către preotul paroh. Școlile bisericești – parohiale erau de 2 tipuri: 1) de o clasă și 2) de două clase. În cele de o clasă cursul de studii era de doi ani, iar în cele de două clase – de patru ani. În școlile bisericești – parohiale, de o clasă, se predau șase discipline școlare: Legea Domnului, Cântul bisericesc, Limba slavonă bisericească, Citirea, Caligrafia, Noțiuni elementare de matematică. În școlile de două clase, suplimentar se mai studia: Istoria Bisericii, Istoria Rusiei, Geografia și Științele naturii, Desenul și Pictura. În școlile bisericești – parohiale, în calitate de cadre didactice, activau: absolvenții școlilor pedagogice, cărora li s-a conferit titlul de învățător sau învățătoare pentru școlile primare și reprezentanții clerului parohial. Cadrele didactice din școlile bisericești – parohiale erau salarizate cu 150 - 300 ruble, anual. Beneficiau de privilegii sociale, cum ar fi, spre exemplu, asigurarea cu spațiu locativ și servitori. Procesul instructiv-educativ era organizat în corespundere cu programele școlare, elaborate, sub controlul riguros al Comitetului Școlar Sinodal și aprobate de către Sf. Sinod. Școlile funcționau în baza atât a mijloacelor financiare, furnizate de către Sinod, precum și a donațiilor particulare. În perioada cercetată, deseori, sunt atestate cazuri de transformare a școlilor primare publice ministeriale în școli parohiale și viceversa¹²⁴.

Inițial, la începutul secolului al XX-lea, învățământul primar bisericesc era, ostentativ, marginalizat de către autoritățile țariste. Ulterior, lipsa unităților de

¹²² ANARM, f. 152, inv. 1, d. 596, f. 19.

¹²³ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 596, f. 21.

¹²⁴ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 605, f. 12.

învățământ, necesare pentru școlarizarea copiilor, a determinat statul rus să investească surse financiare și în centrele școlare parohiale¹²⁵.

De exemplu, la data de 1 iunie, 1903, pe lângă școala parohială de fete din Orhei, s-a deschis o secție paralelă, pentru întreținerea căreia se alocau din visteria de stat 650 ruble, anual. Banii erau repartizați în felul următor: directorul școlii, suplimentar, era salarizat cu 80 ruble, învățătoarea secției paralele – 420 ruble, învățătoarea de religie – 40 ruble, învățătoarea de muzică – 20 ruble, predarea lucrului manual – 20 ruble¹²⁶.

În scopul eradicării analfabetismului și propagării valorilor moral-religioase, au fost atestate, în calitate de parte integrantă a educației publice - școlile duminicale. În cadrul acestor sesiuni de instruire, atât școlarizarea elevilor, cât și munca învățătorilor era gratuită. În mare parte, contingentul școlar era format din țărani, muncitori, soldați etc., care erau învățați a citi și a scrie, învățau cele patru operații aritmetice și bazele învățaturii creștine. În unele școli se mai preda și meșteșugăritul. În anul 1900, Consiliul de Stat a adoptat o rezoluție, conform căreia, Sf. Sinod, în mod exclusiv, avea rezervat dreptul de organizare a convorbirilor și lecturilor publice.¹²⁷ Procesul instructiv-educativ în cadrul școlilor duminicale era organizat în baza programelor de studii pentru școlile bisericești - parohiale de o clasă. Școlile duminicale se înființau cu acordul Consiliului Eparhial Școlar. În cadrul lor, erau admiși la studii atât maturii, precum și copiii. Responsabil de școala duminicală era preotul numit în funcție de către Consiliul eparhial Școlar. Cadrele didactice, din școlile duminicale, erau, aceleași, ca și în școlile bisericești-parohiale. În anul 1900, în Basarabia funcționau trei școli duminicale, subordonate autorităților eparhiale: două - în Chișinău și una - în Akkerman¹²⁸.

În anul 1910, s-au mai înființat două școli, per total, în Basarabia funcționau cinci școli duminicale: trei în Bălți, una în județul Chișinău și una în județul Soroca. În cadrul procesului instructiv-educativ, învățătorii publici predau, pentru maturi: gramatica și lectura, agricultura și muzica. Cât privește, *Lecturile publice*, erau atât cu caracter moral-religios, precum și laic, fiind consacrate anumitor ramuri ale agriculturii, erau organizate de către învățători și preoți pe lângă 60 de școli, și anume: în județul Akkerman – pe lângă 60 de școli, Bender – 2, Bălți – 8, Izmail – 26, în Chișinău – 2 și Hotin – 3. Lecturile publice erau foarte populare în rândurile populației sătești, care le frecventa cu mare interesat¹²⁹.

Reforma din anul 1903, a modificat termenul de studii în școlile bisericești - parohiale de o clasă, de la doi - la trei ani de studii, care se mai numeau: *secția inferioară, medie și superioară*. La studii erau admiși copiii, care au împlinit vârsta de 8 ani. Personalul didactic din cadrul școlilor bisericești-parohiale de o clasă era format din învățători cu studii primare certificate, medii și superioare¹³⁰. În anul 1906, în Basarabia funcționau 370 de școli bisericești parohiale, dintre care: 360 - de o clasă și 10 - de două clase. În cadrul lor activau 402 cadre didactice, dintre care: 373 - în

¹²⁵ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, p. I, f. 43.

¹²⁶ ANARM, f. 152, inv. 1, d. 728, f. 44.

¹²⁷ D.Ețco, *Școala Teologică din Basarabia, 1812-1917*, p.354.

¹²⁸ Обзор Бессарабской губернии за 1900 год, Кишинев, 1901.

¹²⁹ Обзор Бессарабской губернии за 1910 год, Кишинев, 1911, p.83-85.

¹³⁰ D.Ețco, *Școala Teologică din Basarabia, 1812-1917*, p.343.

școlile de o clasă și 29- în școlile de două clase. Din cei 373 învățători din școlile de o clasă: 4 aveau studii seminariale teologice, 119 - aveau absolvită școala eparhială, 13 - studii gimnaziale, 148- aveau titlul de învățător școlar și 89 - studii primare. Prin urmare, 64 % din cadrele didactice nu aveau studii secundare. Înainte de primul război mondial (ulterior, rețeaua școlilor bisericești primare a fost lichidată) în Basarabia funcționau 662 de școli bisericești primare, dintre care: 13 școli erau de două clase, 620 - de o singură clasă, școli de gramotă – 27 și școli duminicale – 2. În anul 1914, în cadrul rețelei de școli parohiale primare erau încadrați la studii un contingent școlar format din 34188 copii¹³¹.

Am abordat, pe final, cele două categorii de școli primare superioare și bisericești primare, pentru relația de antinomie care le caracterizează, o axă cu două poluri, la un pol fiind plasată cea mai superioară categorie a școlilor primare laice și, la polul opus, școlilor primare bisericești. Așadar, școlile primare superioare sunt o novație în basarabia la începutul secolului al XX-lea, ele au fost înființate oficial în 1912, având un ciclu de studii de patru ani și scopul de a facilita trecerea elevilor către învățământul secundar. Recrutau elevi care absolviseră deja școala primară de un an. Aceste școli erau foarte apreciate pentru calitatea procesului instructiv-educativ și pentru profesionalismul cadrelor didactice cu studii superioare. *Răspândire și elevi:* În 1914, existau 22 de astfel de școli în Basarabia, cu un total de 2647 elevi. *Structura:* Școlile erau eterogene din punct de vedere etnic, integrând un număr semnificativ de copii evrei (20-40%). Pe lângă disciplinele obligatorii, se predau materii opționale (ex. limba germană, muzica). *Impact:* Ele au servit ca un "avanpost" esențial în pregătirea viitoarelor cadre didactice pentru școlile primare, numărul de elevi continuând să crească chiar și în anii Primului Război Mondial. În paralel, funcționa o rețea extinsă de *școli bisericești*, care includea școli de gramotă, școli parohiale și școli duminicale. Acestea au fost populare datorită ușurinței cu care puteau fi înființate și costurilor reduse.

Tipuri și programe:

Școlile de gramotă aveau un curs de doi ani și predau Legea Domnului, scrisul și cititul în slavonă bisericească, rusă și aritmetică elementară.

Școlile bisericești-parohiale erau de două tipuri (cu o clasă/doi ani sau două clase/patru ani) și aveau un curriculum mai extins, incluzând istorie, geografie și științe naturale.

Personal și finanțare: Personalul didactic era format din absolvenți de școli pedagogice și clerici. Finanțarea provenea din taxe școlare și bugete (salarii anuale de 25 ruble pentru școlile de gramotă și 150-300 ruble pentru școlile parohiale).

Concluzii

Așadar, la începutul secolului al XX-lea, sistemul de învățământ din Basarabia, deși lipsit de o structură unitară și de învățământ superior local, a manifestat o dinamică remarcabilă de adaptare și modernizare. Inițiativele private și de caritate au jucat un rol crucial, în special în dezvoltarea inovatoare a învățământului preșcolar, bazat pe sisteme occidentale recunoscute.

¹³¹ Обзор Бессарабской губернии за 1913 год, Кишинев, 1913.

Școlile primare publice, în ciuda provocărilor logistice (un singur învățător pentru multiple secții), au pus bazele unor structuri educaționale moderne și au integrat metode pedagogice avansate, urmărind o dezvoltare complexă a elevilor, de la sănătate fizică la abilități practice și intelectuale. Perioada a fost una de tranziție, în care s-au conturat bazele unui sistem educațional complex și eterogen, pregătit să răspundă cerințelor pieței muncii și noilor ideologii.

În cadrul studiului am evidențiat o dualitate a sistemului educațional primar basarabean de dinainte de 1917. Școlile primare superioare reprezentau o inițiativă modernă, de stat, orientată spre profesionalizare și integrare în sistemul secundar, caracterizate de un standard înalt de calitate și o populație școlară eterogenă și în creștere. În contrast, rețeaua vastă de școli bisericești oferea o alternativă accesibilă, deși cu resurse limitate și un curriculum axat predominant pe educația religioasă și elementară. Ambele sisteme au jucat un rol important în alfabetizarea și educarea populației din Basarabia în acea perioadă tulbură.

Această perioadă a fost marcată de eforturi de modernizare și standardizare a educației, în ciuda provocărilor majore, cum ar fi Primul Război Mondial și absența unei viziuni unitare asupra caracterului laic sau confesional al școlii publice.

RELATIA PROFESORI-ELEVI-PĂRINȚI-COMUNITATE IN PERIOADA 1922-1948. STUDIU DE CAZ: LICEUL „GHEORGHE ȘINCAI” BAIA MARE

*Robert C. TÖKÖLYI**

Abstract. *The relationship between teacher-students-parents-community in the interwar and postwar period. Case study: „Gheorghe Șincai” High School Baia Mare. Romanian interwar education is being seen by many as the best period ever, with teachers and students close to perfection. But, that was not the case and this article presents some cases of indiscipline committed by both teachers, parents and students. Teachers who hit children, parents who hit teachers, undisciplined students, thieves, have always existed, they are not characteristic only for the present times. The cases presented by us took place in „Gheorghe Șincai” High School from Baia Mare during the period between the world wars and shortly after.*

Key words: *Baia Mare, education, teachers, parents, „Gheorghe Șincai” High school*

Întotdeauna, generațiile prezentului se raportează, oarecum negativ, la timpurile pe care le trăiesc, simțind o oarecare deznădejde, dezamăgire și mult pesimism, comparând perioade distincte și căutând răspunsuri într-un trecut, mai recent, sau mai îndepărtat, după caz.

Perioada interbelică fascinează din multe puncte de vedere, mulți trăitori din prezent, raportându-se la această perioadă ca fiind una de glorie, în care treburile se făceau serios, cu profesionalism, când fiecare își cunoștea locul și rolul în marea roțiță a societății. Cu referire strictă la învățământul românesc, generațiile prezentului idealizează într-o oarecare măsură educația interbelică, considerând-o performantă și lipsită, în mare parte, de hibe, cu profesori excelenți, care se bucurau de un înalt prestigiu. Dar așa cum, în prezent, asistăm la o pervertire a raporturilor dintre cadrele didactice, elevi și părinții acestora, organele de presă și cele mass-media prezentând aproape zilnic cazuri în care profesorii au bătut elevi, elevi care au lovit profesori, părinți care au fost violenți cu profesorii copiilor lor, bătaii între elevi sau alte cazuri de indisciplină, tot astfel se înfățișa și peisajul învățământului românesc interbelic, cu amendamentul că, organele de presă având un tiraj redus și neexistând televizoare, cazurile respective erau puțin cunoscute publicului larg. Profesori care au lovit elevi? Părinți care au lovit profesori? Elevi obraznici? Elevi hoți? Au existat și atunci, dar cazurile respective erau tratate în cadrul consiliilor profesionale, departe de ochii iscoditori ai publicului. Fumatul? Fuga de la ore? Traficul de influență, meditațiile în particular, cadre didactice recalcitrante? Toate acestea aveau o frecvență ridicată și

* Doctor în Istorie al Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj, consilier superior în cadrul SJAN MM. E-mail: robert_thokoly@yahoo.com.

atunci, iar acolo unde procesele-verbale ale ședințelor consiliilor profesoriale au fost întocmite bine, fenomenele de mai sus au rămas consemnate pentru vecie.

Raportându-ne la trecut, e bine să nu idealizăm ci, mai degrabă, să fim înțelegători cu firea umană (care nu s-a schimbat de-a lungul timpului) și mentalitățile perioadei la care ne raportăm, încercând o prezentare obiectivă. Numai astfel, peisajul actual al învățământului, cu toate tarele sale, poate fi, cât de cât, înțeles. Profesorul, ca personaj socio-profesional, a încercat întotdeauna (indiferent de perioada istorică) să domine, să se situeze pe poziții de autoritate, cerând respect și supunere necondiționate din partea elevilor, a părinților acestora și a societății, în general. Elevii, au fost întotdeauna elevi, unii mai buni la învățătură, alții mai slabi, cu curiozitățile și teribilismele tipice vârstei lor. Părinții au fost întotdeauna părinți, văzând în copiii lor mai ales părțile bune, având așteptări foarte mari de la aceștia și încercând să-i protejeze (unii recurgând chiar la violență, reclamații, trafic de influență) de cei care le-ar fi produs progeniturilor lor, un disconfort ce se punea stavilă în calea împlinirii menirii acestora.

Cazurile prezentate în rândurile de mai jos s-au petrecut la Liceul „Gheorghe Șincai” din Baia Mare, cea mai veche și mai prestigioasă unitate de învățământ din această localitate, în perioadele 1922-1928, 1936/1937 și 1945-1948.

Furt, anul școlar 1922/1923

Și atunci ca și acum, fondul clasei era sfânt. Era strâns cu regularitate, cu complicitatea tacită a cadrelor didactice și a conducerii și, de cele mai multe ori, era însărcinat unul dintre elevi să facă acest lucru, celebrul „șeful clasei” sau „casierul clasei”. Dragoș Vasile era un astfel de personaj pentru clasa a III-a de liceu, păstorită de dirigintele Grigore Căileanu¹, era elevul însărcinat să strângă bani pentru achiziționarea unor caiete pentru diferite discipline, pentru ridicarea monumentului lui Avram Iancu și pentru fondul clasei. De la începutul anului școlar și până în 6 noiembrie 1922 s-au strâns 300 de lei care erau păstrați în pupitrul catedrei, închis cu

cheie. Cu siguranță, cheia respectivă era folosită de un număr restrâns de persoane care credeau, probabil, că banii se află într-un loc sigur și că nu se putea întâmpla nimic ieșit din comun cu ei. Însă Bilațiu Dezideriu și Husar Ioan, elevi ai aceleiași clase, ticluiseră un plan bine stabilit, care începea cu un pretext și continua cu o cheie potrivită. Astfel, sub pretextul consultării orarului, cei doi s-au întors la liceu, după ore, în data de 6 noiembrie 1922, pentru a verifica dacă, a doua zi, la 7 noiembrie, urmau să facă religie romano-catolică, ambii elevi aparținând acestei confesiuni. Cheia potrivită (a cărei proveniență a rămas un mister) a fost folosită pentru a deschide pupitrul catedrei în care se afla suma de 300 de lei strânsă de colegul lor, Dragoș Vasile. Dispariția banilor a fost sesizată abia după 5 zile, la 11 noiembrie 1922, Dragoș Vasile alertând conducerea liceului. Pentru că era sâmbătă, iar în acele

¹ **Grigore Căileanu** era preot și profesor suplinitor de muzică precum și custodele sălii de gimnastică a Liceului Gheorghe Șincai Baia Mare (Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare).

două zile ale sfârșitului de săptămână nu mai putea fi demarată nicio anchetă, luni, 13 noiembrie a fost constituită o comisie de investigare a acestui caz de furt, formată din directorul liceului Gheorghe Hetco², dirigintele clasei căreia îi aparțineau cei doi elevi și profesorii Iosif Levandovschi și Virgil Moldovan³. În urma interogării tuturor elevilor claselor a II-a și a III-a făptașii au fost identificați imediat, iar toate detaliile modului de operare au devenit publice. Delicvenții juvenili și-au recunoscut imediat vina, angajându-se să restituie paguba. A fost întocmit un proces-verbal care a fost prezentat, în 14 noiembrie 1922, în cadrul ședinței consiliului profesoral, cadrele didactice hotărând retragerea celor doi elevi de la cursuri, exmatricularea lor „*pentru totdeauna, dar numai din institutul nostru*”.

Biruiitorul director Hetco a cerut cadrelor didactice în ședința consiliului profesoral să pună accent îndeosebi pe „*creșterea și disciplinarea caracterelor, considerând că în epoca aceasta de criză morală de după război pentru pregătirea tineretului nu e suficientă numai împărtășirea de cunoștințe multe, ci e nevoie arzătoare de o formare și a caracterului*”. Pentru că un astfel de caz de abatere de la normele legale și morale a unor elevi de la prestigiosul liceu din Baia Mare nu putea fi încheiat fără ca profesorii să nu triumfe în vreun fel, la sfârșitul trimestrului școlar, în ședința corpului profesoral din 30 decembrie 1922, directorul a readus în discuție cazul celor doi elevi hoți, arătând că pedeapsa stabilită la 14 noiembrie a fost confirmată și de Ministerul Instrucțiunii/Secretariatul General Cluj, cei doi fiind dați ca exemplu negativ în toate clasele din liceu. Cu regret, directorul constata, în cel mai xenofob mod cu putință, faptul că „*disciplina nu e cea din anii trecuți, e mai laxă*” acest fapt datorându-se „*elementelor străine, venite în acest an de la alte licee, îndeosebi de la cele confesionale străine*.” Concluzionând, „*patriotul*” Hetco cerea cadrelor didactice vigilență: „*față de aceștia să fim severi, să-i trezim de bună vreme, să se convingă că școala română nu e loc de disordine și nerânduială, ci se așteaptă purtate bună, muncă și în urma acestora, progres*”⁴.

Indisciplină la ora de muzică, anul școlar 1925/1926

La 20 octombrie 1925, elevul Maidic Teodor dintr-a VIII-a a întârziat circa 20-25 de minute la ora de muzică a conștiinciosului maestru de muzică, cantor la biserica greco-catolică din oraș și stimat dirijor de coruri, Chira Gheorghe⁵. Era clar pentru toată lumea că între cei doi urma să izbucnească un conflict. Profesorul l-a

² **Gheorghe Hetco** (1884 - 1958) primul director român al liceului băimărean. Figură autoritară, paternalistă, a dominat scena didactică băimăreană din 1919 până în anul 1940. Pentru mai multe informații despre Gheorghe Hetco vezi: Robert C. Tokolyi, Restitutio: reprezentanți ai învățământului băimărean: Marta Iepure-Fabian, Ioan Iepure, Dr. Gheorghe Hetcou, Emile Rousselot, Iosif Levandovschi, Ioan Coza, în Revista Arhivei Maramureșene, nr. 7/2014, p. 152-154 și Robert C. Tokolyi, Personalitățile Unirii din zona Baia Mare, în Revista Arhivei Maramureșene, nr. 11/2018, p. 388-347).

³ **Virgil Moldovan** a fost profesor suplinitor de limba română și germană (Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare).

⁴ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 1/1919-1928, f. 167-168.

⁵ **Gheorghe Chira** (1883-1931) era absolvent al Școlii Normale din Oradea și maestru de muzică la Liceul Gheorghe Șincai Baia Mare (Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare). A predat la acest liceu până în anul 1929. A fost căsătorit cu Anca I. Ketbl. A decedat la 13 august 1931 potrivit anunțului din ziarul Glasul Dreptății din 13 august 1931, p. 3.

întâmpinat iritat și cu reproșuri, arătându-i elevului faptul că așa cum profesorii aveau obligația de a se prezenta la fix și elevii erau datori să respecte programul oficial de lucru. De cealaltă parte, obraznic, Maidic ar fi răspuns „*că el nu e țigan să vie așa de timpuriu*”. Se vedea cu ochiul liber că elevul nu era foarte interesat de ora de muzică, pentru că restul timpului l-a petrecut indispus, refuzând să cânte, în ciuda insistențelor profesorului și, abordând o atitudine revendicativ-obraznică a cerut motivarea absenței, iar când acest lucru i-a fost refuzat, a părăsit supărat încăperea. Incidentul nu a rămas fără urmări. Elevul Maidic a fost chemat la direcțiune, acesta având același comportament „*provocator și jignitor*”, potrivit scriptelor școlare. În biroul directorului, a negat cele întâmplate afirmând că profesorul de muzică ar fi mințit, ceea ce l-a determinat pe director să-l înfrunte și că-i ceară să vină cu părinții. La ieșire, elevii prezenți în zonă au povestit că Maidic era furios și înjura. Nici mama lui Maidic nu ar fi avut un comportament mai bun, refuzând să vină la liceu.

S-a trecut la represalii, în consiliul profesoral organizat în aceeași zi, directorul arătând faptul că elevul Maidic era un recidivist care fusese avertizat de nenumărate ori că, dacă nu va respecta regulamentul de ordine interioară, va fi exmatriculat. „Cumpănind” asupra celor comunicate de către directorul unității, corpul profesoral a decis, în unanimitate ca elevul „*să fie îndepărtat de la școală în mod tacit, dându-i-se posibilitatea să se poată înscrie la altă școală*”. Aflând de această sancțiune, rudele elevului s-au prezentat la director și i-au adus la cunoștință faptul că elevul Maidic era orfan, că se afla în îngrijirea lor și îl implorau pe dascăl să-l accepte în continuare ca elev al acestui liceu. Informația că elevul Maidic era orfan l-a sensibilizat pe directorul Hetco care a revenit asupra deciziei, în 21 octombrie 1925 fiind convocat din nou consiliul profesoral, unde s-a hotărât ca elevul să rămână în cadrul liceului dar numai cu statut de elev particular⁶.

Întâmplarea cu elevul Maidic a depășit rapid granițele liceului, povestea ajungând și în presa locală, ziarul „Nagybanya” prezentând cazul dintr-o altă perspectivă, care în procesele verbale ale consiliului profesoral nu este reflectată. Astfel, ziarul arăta că elevul Maidic ar fi fost bătut în biroul directorului de către cei doi dascăli⁷, aceștia având o oarecare reputație în acest sens, ziarul lăsând să se înțeleagă că erau cunoscute cel puțin 10 alte cazuri de bătaie. Aflând despre bătaie, familiile Mureșan și Petrovan, împreună cu rudele elevului ar fi cerut forurilor superioare o inspecție, arătând că profesorul de muzică Chira era cunoscut pentru firea sa aprigă, având probleme și pe linie bisericească. Împotriva sa, familiile mai sus menționate au depus o plângere protopopului Breban amenințând cu trecerea la ortodoxie în cazul în care nu vor fi luate măsuri drastice împotriva cantorului-profesor⁸.

Scandalul cu elevul Maidic nu a dispărut imediat. Doi ani mai târziu, în contextul unui alt incident, mult mai violent în care profesorul Chira a fost, din nou, implicat, presa a readus pe tapet și mai vechiul caz al lui Maidic. Atunci, pentru a contracara acuzațiile din presă, directorul Hetco l-a determinat pe elevul Maidic să

⁶ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 1/1919-1928, f. 308-309.

⁷ Ziarul Nagybanya, din 25 octombrie 1925; Csoma Gheorghe, Baia Mare 670, vol. II, Editura Helvetica, Baia mare, 2000, p. 152.

⁸ *Ibidem*.

dea o declarație în care nega orice folosire a violenței în cazul său. Cât de sinceră și adevărată era această dezmințire, nu vom ști vreodată.

Un triumghi violent: un profesor, un elev și un tată **Anul școlar 1926/1927**

În 29 ianuarie 1927, temperamentalul domn Chira a devenit personajul principal într-un nou episod conflictual. În acea zi, din cauza absenței mai multor cadre didactice, profesorul Chira a fost nevoit să-i suplinească, ținând ore de muzică chiar și cu mai multe clase în același timp. Când a venit rândul claselor a II-a și a III-a să fie comasate la ora de muzică, profesorul Chira s-a lăsat provocat de gestul oarecum sfidător al unor elevi care refuzau să cânte imnul „Trei culori” fiind mai preocupați să privească pe ferească și să le zâmbească trecătorilor, în ciuda insistențelor profesorului de a-i determina să cânte. Pentru că, dintre toți cei care nu cântau, doar elevul Gáll Emeric s-a grăbit să-i răspundă oarecum obraznic profesorului „că el nu-i corist”, Chira s-a enervat la culme și „i-a aplicat o palmă mică”.

Terminând orele, profesorul Chira s-a dus în sala profesorală pentru a-și lua lucrurile, urmând să plece împreună cu profesorul Emile Rousselot⁹. La ieșirea din hol au fost opriți de un domn agitat și nervos care, pe un ton iritat, a întrebat de profesorul Chira. Prezentându-se, profesorul Chira a fost luat la întrebări de către domnul respectiv, care i-a reproșat că i-a lovit fiul. Confirmând, profesorul Chira s-a trezit, la rândul-i, pălmuit de domnul respectiv, care l-a dat și cu capul de perete și i-a mai aplicat circa 15 lovituri. Buimăcit și revoltat de strașnica bătaie primită, profesorul a dat fuga în biroul directorului pentru a-i relata incidentul, ulterior la doctorul dr. Ioan Selegean¹⁰ care i-a eliberat un certificat medico-legal. Directorul a confirmat că profesorul Chira era „iritat și deprimat” când i-a prezentat faptele, iar fața lui era „schimbătă, văzându-se pe ea, pe nas și pe frunte urme de lovituri și o umflătură la cap, urechea stângă”.

Tatăl agresiv, Dr. Iuliu Gall¹¹, a venit și el în cabinetul directorului cerându-și scuze în fața acestuia și de la întregul corp profesoral, cu excepția profesorului de muzică Chira, pe care tocmai îl bătuse. Directorul nu i-a acceptat scuzele, i-a făcut

⁹ **Emile Rousselot** (1880-1952), francez din regiunea Lorena. S-a stabilit în România după Primul Război Mondial. Între 1919 și 1940 și 1945-1947 a fost profesor de franceză la liceul din Baia Mare. Pentru detalii privind viața și activitatea sa vezi Robert C. Tokolyi, Restitutio: reprezentanți ai învățământului băimărean: Marta Iepure-Fabian, Ioan Iepure, Dr. Gheorghe Hetcou, Emile Rousselot, Iosif Levandovschi, Ioan Coza, în Revista Arhivei Maramureșene, nr. 7/2014, p. 154-159 și Sfârșitul trist al unui patriot francez. Povestea lui Emile Rousselot (1880-1952) în Proezia, nr. 3 (4)/2021, în format electronic, disponibil la adresa <https://proezia.ro/2021/03/01/sfarsitul-trist-al-unui-patriot-francez-povestea-lui-emile-rousselot-2-sept-1880-3-aprilie-1952/>

¹⁰ **Dr. Ioan Selegean** (1884-1979), pentru detalii privind viața și activitatea sa, vezi Robert C. Tokolyi, Personalitățile Unirii din zona Baia Mare, în Revista Arhivei Maramureșene, nr. 11/2018, p. 323-326.

¹¹ **Iuliu Gall** (1889-1977) medic din Baia Mare și unul dintre cei mai înstăriți oameni ai orașului. A fost implicat și în politică deținând funcția de consilier local, în perioada interbelică. Potrivit unor surse, ar fi dezvoltat o frumoasă carieră academică la Budapesta, ulterior celui de-al doilea război mondial.

reproșuri, considerând insulta adusă profesorului Chira drept o insultă personală și chiar una la adresa întregului corp profesoral, poziția pe care a și comunicat-o consiliului profesoral din 29 ianuarie 1927, cadrele didactice solidarizându-se cu profesorul agresiv și hotărând eliminarea definitivă a elevului Gáll Emeric, fără posibilitatea ca acesta să mai fie primit vreodată la Liceul „Gheorghe Șincai” din Baia Mare. Corpul profesoral a luat această decizie „pentru apărarea în viitor a autorității profesore și pentru ca părinții să nu se mai facă judecători în chestiuni școlare în mod samavolnic și mai vârtos pentru că palmele brutale aplicate de un strein obraznic și provocator profesorului român le considerăm drept pălmuirea școalei românești și a întregului neam românesc”¹².

Decizia exmatriculării lui Gáll Emeric a fost luată în baza alineatelor g și h ale art. 184 din Regulamentul școlar precum și în baza Ordinului Ministerului Instrucțiunii nr. 115903/1926, transmis de Inspectoratul Școlar cu adresa 9422/1926, care impunea părinților și altor categorii de rude ale elevilor o purtare respectuoasă față de director și întregul corp profesoral, atitudinile necuviincioase fiind sancționate imediat în funcție de gravitatea lor.

Incidentul cu Dr. Iuliu Gall nu s-a sfârșit aici. Documentația privind această situație a fost înaintată Inspectoratului Școlar în vederea prezentării cazului la Ministerul Instrucțiunii, acesta din urmă aprobând hotărârea consiliului profesoral referitoare la exmatricularea elevului și fiind de acord și cu decizia profesorului Chira de a-l acționa în judecată pe Iuliu Gáll. A fost anunțată și procuratura din Satu Mare, care a cerut poliției din Baia Mare să investigheze cazul și să stabilească vinovățiile. Au fost luate declarații, printre cei citați fiind directorul Hetco, profesorii Rousselot și Chira, medicul Iuliu Gáll, precum și elevii care au asistat la altercația din hol¹³. Din păcate, doar declarația tatălui recalcitrant a supraviețuit, pe care o redăm în rândurile de mai jos:

„Fiul meu, în ziua de 29 ianuarie 1927, la ora 1, a venit acasă plângând, cu obrazul umflat, curgând din nas sânge și mi-a spus că a fost bătut de dl. prof. Chira, fiindcă nu a știut textul unui cântec/Tricolor/, pe care conșcolarii lui l-au învățat în anul trecut când el a fost bolnav o jumătate de an. Văzând pe fiul meu așa de grav lovit, m-am grăbit îndată la Liceu, care se afla vis-a-vis de locuința mea pentru a reclama cazul care s-a întâmplat acuma a treia oară, la Dl. Director. La ieșirea Liceului, înaintea treptelor, m-am întâlnit cu dl. Prof. Rousselot pe care l-am întrebat dacă aci se află încă dl. prof. Chira, dorind ca să fie și dânsul de față la Dl. Director. Dl. Rousselot a arătat pe un domn care era lângă el, dl. Chira. Am dat mâna dlui Chira și l-am întrebat că el a pălmuț pe fiul meu? A răspuns: Da, atunci l-am întrebat că are dreptul să bată așa de grav pe un băiat? A răspuns provocator că Da! Eu fiind deja foarte iritat și nervos nu m-am putut stăpâni după răspunsul primit și l-am lovit de câteva ori.

¹² Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare pe anul școlar 1926-1927, p. 4: Emeric Gal a fost „eliminat pentru totdeauna dela școala noastră, pentru nesupunerea lui și pentru insulta gravă adusă unui profesor de către tatăl elevului”. Cazul elevului a fost anchetat în zilele de 8-9 martie 1927 de către inspectorul general Dumitru Focșa, iar eliminarea a fost aprobată cu ordinul Ministerului Instrucțiunii 48394/1927.

¹³ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 1/1919-1928, f. 337-340.

După incident, m-am dus la dl. Director și am cerut scuze pentru incidentul ce s-a întâmplat.

Fiul meu și în anul trecut a fost de 2 ori bătut de dl. prof. Chira, fără motive serioase. Având în vedere că fiul meu are purtare bună și că a învățat foarte bine, am reclamat cazul la dl. Director, rugând pe dl. Director să ia toate măsurile necesare, ca dl. Chira să nu mai bată pe fiul meu care este bolnăvicios și slab, și dl. Chira totuși l-a bătut iară pe fiul meu și încă atât de grav încât fiul meu a fost bolnav aproape 3 săptămâni, ceea ce a constatat și medicul oficial.

Neg declarația corpului profesoral din Baia Mare că fiul meu n-ar fi cântat din iredentism, iar că purtarea mea ar fi antinațională! Dacă ași fi iredent sau dacă ași dori a crește pe fiul meu în iredentism, atunci n-aș fi purtat pe fiul meu în Liceul Român! Totdeauna am fost cetățean fidel acestei țări și toată activitatea mea am depus-o numai pentru binele țării și a poporului.

Transformarea întregului incident din adevăr într-un iredentism dovedește prea evident marea greșeală a corpului profesoral și chiar această manoperă este de ajuns ca întreaga acuză falsă de sine să cadă. Toate declarațiunile martorilor depuse la Judecătoria de Ocol din Baia Mare sub jurământ dovedesc imposibilitatea acuzărilor făcute de corpul profesoral.

Nu s-a întâmplat altceva, decât că un părinte revoltat și inervat a reacționat asupra unui profesor care mai de multe ori a bătut pe fiul lui, care este bolnăvicios și slab, fără motive serioase. Regret foarte mult că s-a întâmplat incidentul. N-am avut intențiunea de a bate pe dl. prof. Chira, dacă dl. Chira nu mi-ar fi răspuns așa provocator, nu s-ar fi întâmplat incidentul. Regretul meu l-am exprimat îndată precum și în altă zi Dlui Director Hetcou precumși la desbaterea procesului la Judecătorie.

Că nu m-am putut stăpâni se poate înțelege din motivul că am fost foarte nervos și iritat când am văzut pe unicul meu fiu așa de grav lovit care și așa era bolnăvicios și slab, care în anul trecut a fost bolnav aproape o jumătate de an d scarlatină, nefrită și apicită puminală, și că numai eu știam că cu câte greutate m-am luptat ca să-i măntuiesc viața lui.”¹⁴

Și acest scandal, dintr-unul izolat, intern, a devenit în scurt timp public, prin apariția unor informații în presa locală și regională. Ziarul Știrea prezenta evenimentele corect din punct de vedere al succesiunii evenimentelor, dar cu emfază, în articolul **Nicăieri ca la noi. Profesor palmuit și bătut:**

„aici, la granița țării, profesorul Român, afară de datoria sa profesională, mai face și apostolat național și din această cauză de multe ori suferă batjocură, hulă, ba și bătaie... Înainte cu doi ani s-a întâmplat, că un învățător Român din Baia Mare a fost atacat și bătut în școală de un evreu, pentru că i-a pedepsit băiatul, conform Regulamentului școlar. Evreul încă n-a fost pedepsit. Învățătorul a rămas cu batjocura, cu bătaia și cu ambiția vătămată. Un asemenea caz revoltător s-a întâmplat acuma, tot în Baia Mare, la liceul de stat „Gheorghe Șincai”. După cum suntem informați, cazul s-a petrecut în modul următor: în 29 ianuarie, prof. Chira Gheorghe, a ținut oră de cânt cu clasele II-III, concentrate. A cântat cu băieții cântecul național „Treii colori”. Românii cântară cu însuflețire, iar evreii s-au tras

¹⁴ SJAN MM, fondul Primăria Orașului Baia Mare, Acte administrative, actul 1533/1927, f. 1, 6.

la o parte și ostentativ n-au voit să cânte. La provocarea profesorului, unii dintre ei au zis, că nu știu textul, iar elevul Emeric Gal a răspuns, că el nu e corist. Profesorul le-a explicat că acest cântec nu e cântec de cor ci un cântec național, care trebuie să-l știe și să-l cânte toți elevii țării. Băieții tot n-au cântat, ba întorcându-se profesorul de la ei, l-au figurat. Elevii au râs. Profesorul a observat și ca pedeapsă, pe elevul E. Gal l-a atins cu mâna peste obraz. Această pedeapsă n-a cauzat nici o schimbare fiziologică. S-a ajuns însă, că băieții evrei încă au știut textul și au cântat cu toții, deși nu erau „coriști”. Elevul Emeric Gal, la 10 minute a fugit acasă, locuind tatăl său, Dr. Iuliu Gal, medic chiar vizavi de liceu. La ora 1 p.m. profesorul Chira însoțit de profesorul Rousselot, voind să părăsească liceul, s-a întâlnit pe coridor cu Dr. Iuliu Gal, care înfuriat a întrebat pe prof. Rousselot, că unde-i prof. Chira? Chira l-a întrebat, că ce vrea cu dânsul? Dr. Iuliu Gal l-a luat la răspundere, că cum a îndrăznit să-i palmuiască copilul? Prof. Chira i-a spus că băiatul s-a purtat necuviincios față de dânsul, deci a fost silit să-i aplice pedeapsă, care însă nici de cum nu-a fost gravă. Atunci Dr. Iuliu Gal, ca o fiară sălbatică a sărit la profesor, l-a palmuit, l-a tras de păr și l-a bătut. Profesorul, atacat fiind cu o vehemență animalică, nu s-a putut apăra. Medicul tot a dat în el fără cel mai mic simț omenesc. Această scenă revoltătoare s-a petrecut în prezența profesorului Rousselot și la vederea elevilor din clasele inferioare. Prof. Chira în urmă a fugit la directorul liceului. Dr. Gal nu s-a lăsat de el, l-a urmărit până acolo. Înaintea directorului, Dr. Gal a dat seamă de fapta rușinoasă comisă și și-a cerut scuze. Directorul liceului le-a refuzat.

Toată lumea Românească din Baia Mare, este revoltată de atentatul neomenesc comis de Dr. Gal. Nu ne putem da seama, ca un doctor, un medic de circumscripție cu populație pur Românească, un om inteligent, cum s-a uitat de sine pentru o pedeapsă mică aplicată băiatului său pentru purtarea lui necuviincioasă, și să-și ia satisfacție într-un mod așa brutal chiar ca și un mojić de mahala. Cum a îndrăznit Dr. Gal să profaneze un local sfânt al culturii Românești și de a batjocori un profesor Român, care în ziua aceea a disciplinat 100-120 elevi, până când Dr. Gal nici pe sine însuși nu se știe disciplina?!

Pălmile și loviturile date de Dr. Gal le simțim noi Românii cu toții, căci aceste au dejosit și vătămat nu numai pe prof. Chira, ci pe toți profesorii dela acel liceu, dar și școala Românească, această instituțiune scumpă nouă, unde se creiază viitorul națiunii noastre”¹⁵.

Ziarul Baia Mare¹⁶ condus de Dr. Teofil Dragoș, prezenta întâmplarea de la liceu într-un ton umoristic, arătând că soluția preferată de liceu (exmatricularea elevului bătut) se potrivea de minune cu o pildă evreiască. Potrivit acesteia un bărbat înșelat s-a prezentat la rabin, cerându-i sfatul. Acesta i-a arătat că are două variante, ori divorțează de soția sa, ori concediază contabilul firmei. Pentru că soțul înșelat nu a dorit nici să divorțeze, nici să renunțe la contabil, rabinul i-a dat câteva zile să reflecteze asupra acestei chestiuni. Apoi, l-a întrebat ce a hotărât: „, Divorțezi? Nu!

¹⁵ Ziarul Știrea, din 5 februarie 1927, p.1-2.

¹⁶ Ziarul Baia Mare a fost organul de presă al Partidului Național Liberal din Baia Mare și era susținut financiar de avocatul Dr. Teofil Dragoș, președintele PNL județean, fost prefect, prieten al familiei Brătianu, cel mai influent politician din Baia Mare. A apărut, cu destule intermitențe, începând cu anul 1926.

*Renunți la contabil? Nu! Atunci care e soluția la care ai recurs? Am vândut dormeza din casă ca să nu mai aibă prilej de a mă mai înșela!*¹⁷ Astfel, în loc să se facă dreptate prin condamnarea utilizării violenței în școală, liceul a decis exmatricularea elevului bătut, pentru ca tatăl acestuia și profesorul de muzică să nu se mai încaiere¹⁸.

Pe de altă parte, ziarul Szamos din Satu Mare publica informații, considerate de către personalul școlii, defăimătoare la adresa corpului profesoral. Se pare că și ziarul local de limbă maghiară „Nagybanya” era mai vehement, acuzând corpul profesoral de la liceul românesc și opinia publică românească că ar încuraja folosirea violenței și a corecției fizice în unitățile de învățământ¹⁹. Materialul publicat în ziarul maghiar a determinat o reacție destul de virulentă de contracarare a acuzațiilor, în presa locală românească. Astfel, primul care a reacționat a fost ziarul local „Știrea” care spunea următoarele:

„ne miră faptul că dl. Redactor vorbește în numele opiniei publice românești. Noi nu avem nicio știre că vreun român de bine să fi aprobat purtarea nedemnă a medicului Gal, și ne simțim jigniți și ofensați în ambiția noastră națională prin faptul că domnia lui a avut cutezanța de a batjocori o instituție culturală a Statului prin fapta scandaloasă săvârșită. Suntem și noi contra disciplinării băieților prin metode fizice și nu aprobăm procedeul dlui Chira însă să nu uităm că elevii evrei au provocat enervarea prin separarea lor ostentativă dela ceilalți elevi când s-a cântat „Trei culori”. Noi care am studiat cândva la liceul din localitate, sub regimul unguresc nu odată am fost pălmuiți de profesorii unguri Lukacs, Gurnesevits, Kiss Gabor etc, la alte instituțiuni tot la fel și cu dreptul întrebăm, ce s-ar fi întâmplat dacă un părinte român și-ar fi luat satisfacție în felul cum a făcut Dr. Gal? Deci mai cu surdină dle Krizsan!²⁰ Vrem să trăim bine și frățește cu toți concetățenii noștri, însă provocări nu vom tolera”²¹.

Directorul Hetco a ținut o întreagă prelegere despre cum s-a simțit calomniat și cum a acționat în numele întregului corp profesoral, a cărui autoritate a fost lezată prin acțiunile lui Dr. Iuliu Gáll și a ziarelor denigratoare, după care și-a atras susținerea necondiționată și unanimă a colegilor dascăli pentru cauza în care era angrenat. A dat în judecată ziarul Szamos, iar comunicatul de presă a fost adus la cunoștința tuturor „*Perntu orientarea onoratului public fac cunoscut următoarele: ziarul „Szamos” din Satu Mare în numărul 26 din 4 a.c. în articolul intitulat „Ujjabb tanügyi botrány Nagyányán” mă calomniază afirmând neadevăruri despre mine și dl. Profesor Gh. Chira. Pentru această calomnie am pornit acțiune judiciară împotriva redacției menționatului jurnal. Baia Mare, la 4 ianuarie 1927, Dr. Gheorghe Hetcou, directorul Lic. Gh. Șincai*”²².

Situația era destul de tensionată din moment ce directorul l-a determinat pe elevul Maidic, implicat și el într-un scandal în urmă cu doi ani, să semneze o declarație în care nega orice folosire a violenței în cazul său²³, după care a publicat

¹⁷ Ziarul Baia Mare din 5 februarie 1927, p. 2

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Ziarul Știrea din 12 februarie 1927, p. 1.

²⁰ Este vorba de redactorul ziarului de limbă maghiară „Nagybanya”.

²¹ Ibidem.

²² Ziarul Știrea din 5 februarie 1927, p. 2.

²³ SJAN MM, Liceul Gheorghe Șincai Baia Mare, registrul 1/1919-1928, f. 340-345.

și un punct de vedere oficial, în ziarul „Știrea”, cu puternice accente rasiste și xenofobe:

„Subsemnatul Corp Profesor al adânc jignit în demnitatea sa înfierează cu indignare atacul mișelesc săvârșit în localul școlii noastre de medicul Gal Iuliu, care pentru un caz mic de disciplină școlară internă a cutezat să lovească în mod barbar pe colegul nostru prof. Gheorghe Chira în exercițiul funcțiunii sale în școală unde acesta își făcea cea mai sfântă datorie instruind cel mai sfânt cântec național al nostru „Treii Culori”. Înfierează apoi și respinge cu toată energia atacurile meschine ale ziarelor „Szamos” și „Ellenzék” și celelalte, care atacă și calomniază în modul cel mai infam școala noastră, sistemul nostru de educație, pe zelosul nostru coleg prof. Gheorghe Chira și pe venerabilul Conducător al nostru directorul dr. Gheorghe Hetcou și înfierează în special atitudinea neromânească a jurnalului cu glume murdare „chiar murdare” – „Baia Mare”.

Motivul, pentru care se îndreaptă în contra noastră cu atâta înverșunare atacurile dușmanilor școlii noastre, - îl știm prea bine! Acesta este, că dușmanilor noștri nu le este pe plac creșterea aceea pronunțată națională patriotică, care o dăm tinerelor noastre vlăstare în școală; nu le este pe plac mai presus de toate caracterul acela integru, puritan și intransigent moral și național românesc al Corpului nostru profesoral, care are cel mai sfânt Ideal-formarea de caractere intransigente morale și naționale românești, făurite cu sfințenie și cu multă conștiențiozitate pentru societatea noastră românească și Patria noastră scumpă. Ne solidarizăm cu toții fără excepție cu colegul nostru insultat Gheorghe Chira și cu Conducătorul nostru calomniat, directorul dr. Gheorghe Hetcou și suntem ferm decizi a-i sprijini și în viitor, și pentru Idealul urmărit de Conducătorul nostru și de noi, care trebuie să fie Idealul fiecărui Român adevărat, vom jertfi tot în lupta noastră pentru Ideal, Adevăr și Dreptate!”²⁴.

Presa a continuat să acorde spațiu întâmplărilor de la liceul „Gheorghe Șincai” astfel că, ori de câte ori se ivea ocazia, scandalul era readus în atenția publicului. În ziarul local Știrea din 26 februarie 1927, a fost publicată scrisoarea lui Gh. C.A., intitulată **„Atentatul dela lic. Gh. Șincai și minciunile ziarelor Szamos și Nagybanja:**

„opinia publică românească, cunoaște îndeajuns cazul petrecut la liceul Gheorghe Șincai din localitate, unde prof. Gh. Chira a fost bătut până la leșin de către medicul evreu Iuliu Gal. În ziarul Știrea s-a relatat cazul la timp, astfel precum s-a întâmplat. Însă ziarele Szamos și Nagybanja, doritoare de senzații și obvenindu-le un nou prilej ca să calomnieze tot ce e românesc, nu s-au sfiit de-a afirma, intenționat, cele mai vădite neadevăruri, exagerări, cari numai în dauna lor pot să fie. Zic, că au afirmat neadevăruri și exagerări intenționat după cum să dovedește aceasta din următoarele:

a). În nrul 4 al ziarului Szamos, unde se relatează faptul petrecut la liceul Gheorghe Șincai, declarația dir. Liceului Dr. Gh. Hetcou este publicată numai la sfârșitul articolului în chestiune, ca un simplu comentariu, în loc ca să fie publicată în fruntea articolului și ca toate discuțiile și informațiile, să fie expuse baza

²⁴ Ziarul Știrea din 12 februarie 1927, p. 1.

declarațiilor făcute de către director, care indiscutabil, că a cunoscut și cunoaște cazul mai bine decât inventatorii susnumitelor ziare, cari fără îndoială minciunile expuse le-au relatat după însăși șoaptele atentatorului Iuliu Gal.

b). Ziarele susmenționate, falsifică adevărul, deși au început ca să-l mărturisească, crezând că astfel vor reuși să micșoreze gravitatea faptului și anume: s-au mulțumit să amintească că prof. Chira Gh. Întrebând pe elevul Gal că pentru ce nu cântă? Acesta (elevul) i-a răspuns, că nu cunoaște cântecul fiind timp îndelungat absent din cauza boalei; profesorul însă, nebăgând în seamă scuza, s-a năpustit asupra elevului, bătându-l scrunt, etc. Pentru că zielele mai sus amintite, doritoare de senzații ca să producă și Românilor o senzație, n-au amintit faptul că pe când elevii cântau cântecul „Trei colori”, câțiva elevi evrei, în frunte cu elevul Gal, s-au separat nevoind să cânte? Pentru ce? Ori să admitem, după cum afirmă zielele calomniatoare citate mai sus, că elevul Gal, și să admitem că și ceilalți elevi evrei n-au știut și cunoscut cântecul „Trei colori”. Cum? N-au știut cântecul „Trei colori”? Ascultați Români! Au ajuns pe băncile liceului român și încă în clasa a III-a fără a cunoaște cântecul tuturor românilor, pe care ultimul copil de 5 ani dela sate îl știe, și trebuie să-l știe! La acesta, poate, și cred, că vor răspunde d-nii dela Szamos și Nagybanja, împreună cu alții că Gal nu este român. Atunci ce caută în liceul român? Acum să-și pună fiecare Român întrebarea conștiinței sale și să judece dacă e explicabilă indignarea prof. Chira Gheorghe?

c). ca să stârnească indignarea celor neștiutori sau ușor încrezători, ziarul Szamos mai adaoga și următoarea minciună: ”după ce l-a lovit pe elevul Gal de mai multe ori din toată puterea în față, l-a dat afară din clasă. Gal, cu nasul sângerând și umflat și cu o față de tot schimonosită a mers acasă, etc.” Nicăieri ca în frazele de mai sus, nu se constată mai vădit atitudinea dușmănoasă românilor ce-a luat-o ziarul Szamos, față de această chestie. Iată! Încă o dată adevărul constatat de către Director, și mărturisit de elevii cari erau prezenți: elevul Gal, de-abia a fost atins peste față de mâna prof. Chira Gheorghe; nici nu i-a roșit măcar fața, iar din clasă nici vorbă să fi fost dat afară, ci prin minune i s-a deschis graiul, și acela care mai nainte zicea că nu cunoaște cântecul, a început a cânta împreună cu ceilalți elevi până la finea orei. Acestea adevărul!

d). și ca să-și încoroneze invențiile și neadevărurile, zielele Szamos și Nagybanja adaugă: majoritatea Românilor sunt indignați și sunt primii care judecă acest fapt. Cine? Majoritatea Românilor? Cari Români? Vrem numele lor! Români catolici sau ortodocși? Nu! Știm cari Români: Românii de rit mozaic!

Judece acum fiecare Român care are numai puțină judecată și măcar un gram de conștiință națională; judece cele comentate în cele patru puncte de mai sus și apoi să răspundă. Ziarelor Szamos și Nagybanja le zic: vă compătimesc. Vă compătimesc pe voi cititori ai ziarelor acestea fiindcă prin știrile și informațiile mincinoase și exagerate ce vi le dau conducătorii sus amintitelor ziare: sunteți batjocoriți și disprețuiți. Iar doctorului Gal îi zic: de ce nu mergi dumneata cu băiatul D-tale, de exemplu, până la Debrețin, unde cu așa mult dor te așteaptă autoritățile maghiare ca să-ți facă primirea bine meritată, apreciindu-ți mult vaga D-tale activitate pe acele plaiuri...

Și în fine vă zic: De ce aveți frică n-aveți să scăpați! Vi-e frică de conștiința națională propagată între pereții liceului Gheorghe Șincai? Posibil; Suntem siguri

că nu vă convine; totuși Gheorghe Șincai va rămânea și pe mai departe ceea ce trebuie să fie, institutul conștiinței naționale. Trebuie însă să știți cu toții, ca prin atitudinea Dv. Dușmănoasă și denaturarea faptelor, ați provocat reacțiune, pentru urmările carei reacțiuni numai dv meșterii provocatorilor aveți toată răspunderea. Românii buni să fim cu ochii în patru, iar românii slabi rămâneți pentru totdeauna în întuneric, căci noi nu mai vrem să vă cunoaștem!”²⁵.

„Cazul de la Liceul Gheorghe Șincai în oglinda unei contemplări psihologice” este un nou material apărut în ziarul Știrea:

„dacă privim cu sânge rece chestiunea Dr. Gal-Chira ni se ivesc două întrebări: Cum se poate, că doi oameni, cari după toată chibzuiala rațională ar fi chemați să se folosească de mijloacele cele mai culte pentru a ajunge un scop oareșicare, se pierd în patimă uitând buna cuviință, care în tot cazul este și cea mai sănătoasă și mai practică cale spre o viață lungă și comodă, ba chiar uitând și de propria lor convingere? și apo: cine sau ce ezte vinovat? Ar fi greșit, dacă în cadrul unei contemplări obiective am replica spontan eu după un oarecare sentiment fierbinte, că profesorul este vinovat, sau elevul care nu s-a purtat cuviincios. Punem întrebarea altcum, deoarece aici nu vom judeca asupra oamenilor, ci ne vom da silință de a găsi motivele cari formează baza pentru greșeala elevului și pe de altă parte pentru greșala profesorului, dacă poate fi vorba în cazul de față de o greșală. Întrebăm deci, de unde vin greșelile aceste? Și răspunsul se cristalizează treptat prin concluziuni logice: adevăratul vinovat este spiritul timpului nostru, egoizmul, lipsa de încredere dela om la om. Dacă ne-am crește copiii noștri numai pentru binele lor, și nu pentru niște idei de revanșă ori pentru satisfacerea unei răzbunări personale, dacă le-am implanta în sufletele lor fragede sentimente pașnice și de respect și de iubire față de Statul, care a devenit patria lor, și mai ales dacă noi, ca părinți, am înțelege mai bine rostul și menirea școalei noastre de astăzi, atunci de sigur nu s-ar fi întâmplat cazul cu care se ocupă acuma opinia publică în cele mai variate forme. Însă care este creșterea, pe care o primește astăzi un elev neromân în casa părintească? Părintele, care își reamintește cu drag de tinerețea sa petrecută sub o eră trecută, nu înțelege, și nici nu vrea să înțeleagă străduințele statului nostru, hrănind din cauza aceitei neînțelegeri de multe ori o ură ascunsă față de tot ce este românesc. Sunt poate prea concret, ar fi trebuit poate să zic, față de tot ce aparține de era nouă, căci același lucru îl vom întâmpina aproape în toate statele, cari ori cândva în istorie s-au format pe dărâmurile altor state. Un astfel de tată poate nici nu știe, că le lasă copiilor săi cea mai rea moștenire care numai o poate lăsa. Copilul primește numai prea ușor sentimentele de mulțumire și de ură în inima sa moale, și aceste sentimente sunt cea mai bună garanță pentru un viitor cât se poate de nefericit. Cine însă trebuie să suporte urmările unei astfel de creștere greșită, aceasta este școala, în cazul concret școala română, care cu misiunea ei de pace nici pe departe nu poate fi învinovățită, acea școală, care mai ales aici la granița expusă a unei țări uriașe, se luptă de 8 ani încoace cinsti și greu pentru combaterea rănilor cauzate de imiralitatea unui război cum l-am văzut cu ochii noștri.

²⁵ Ziarul Știrea din 26 februarie 1927, p.2-3.

Dar școala de azi trebuie să se lupte cu încă un factor dușman al tineretului nostru: este spiritul de zugrumare a tuturor sentimentelor nobile și frumoase, cari odinioară formau idealismul înflăcărat al tineretului școlar, care, cu flacăra sfântă în inimă fără altă conducere, știa, să-și găsească singur drumul spre cinste și fericire în viața proactivă. Acest spirit de zugrumare pornește din indolența timpului nostru, din societate, din teatre, cinema și din vorbele licăritoare ale unor filosofi de stradă. Cel ce este în prim alinie periclitat este tânărul școlar, care ațâțat de ademenirile acestei false libertăți, arată rezistență acolo unde o disciplină sistematică ar trebui să formeze caractere ferme și ideale, adică la școală. Și aici școala trebuie să-și însușească și un alt rol, trebuie să-și înăsprească disciplina, căci împotriva acestuis spirit al timpului nostru ajută numai numai absolută intransigență și noi facem o mare greșală, dacă osândim această strictețe, sau o declarăm ca ceva neromânesc, ca „rușinea neamului”.

A judeca pe un profesor chinuit, supraîncărcat cu ore, cu o leafă de plâns, pe un profesor, care după o muncă de 4 ore cu câte 100 de băieți zburdalnici devine nervos și îl pedepsește pe un elev, care fie chiar fără rea voință, provoacă reacțiunea martirului de profesor. Sigur nu e greu și legea și sentimentul patern și toate paragrafele moarte vor ajuta pentru a-l face nevătămător pe bietul om, însă nu uitați, că prin procedeul acesta suferă un factor important, un stâlp din temeliiile statului, suferă școala românească!”²⁶.

Drept urmare, fără a condamna folosirea corecțiilor fizice în cadrul procesului instructiv-educativ, corpul profesoral al Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare a ales să rezolve problema printr-un scandal de presă, intimidări și utilizarea unui limbaj naționalist-extremist. Totuși, ziarul Baia Mare, singurul din oraș cu atitudine obiectivă față de caz, făcea distincția clară între dascălii violenți și adevărații pedagogi: „suntem datori a constata că nu toți profesorii de la liceu au adoptat sistemul bății în pedagogia lor, sistem care azi nu este „cel mai modern”, deși suntem informați că în anul acesta școlar ar fi suferit bătaie o mulțime de elevi aproape din toate clasele. Cari profesori sunt buni pedagogi? Cei care practică sistemul bății, sau cei ce arată rezultatele fără „acest mijloc de educație” ?”²⁷ se întreba, firesc, acest organ de presă.

Amenințări cu moartea, anul școlar 1927/1928

În 16 aprilie 1928, dificilul profesor latinist Iosif Levandovschi²⁸ a primit o scrisoare anonimă, dactilografiată la o mașină de scris, în care era amenințat cu moartea, prin împușcare. Epistola respectivă avea următorul conținut:

„Dle Profesor, nu e lucru surprinzător dacă profesorul primește felicitare de Paști, ceea ce m-a determinat și pe mine să vă scriu această scrisoare în care eu vă descopăr sentimentele mele față de Dv. Eu sunt unul care sufăr de pe seama purtării dlui profesor, dar ce-mi pasă, fără nici un viitor: la ce mă pot aștepta decât să mă

²⁶ Știrea din 5 martie 1927, p. 3.

²⁷ Baia Mare din 3 februarie 1927, p. 2.

²⁸ **Iosif Levandovschi** (1888-1959). Pentru detalii privind viața și activitatea sa vezi Robert C. Tokolyi, *Restitutio: reprezentanți ai învățământului băimărean: Marta Iepure-Fabian, Ioan Iepure, Dr. Gheorghe Hetcou, Emile Rousselot, Iosif Levandovschi, Ioan Coza*, în *Revista Arhivei Maramureșene*, nr. 7/2014, p. 160-161.

sacrific pentru colegi. Vreau să fiu eroul ziarelor și răzbunătorul care cu un glonte tras dintr-un browning va nimeri fără greș-ca câteva zile mai târziu să fiți prada acelor animale cari așteaptă pe orice om intrat în sicriu.

Între profesor și elevi trebuie să fie armonie dar ceea ce faceți treceți peste limită: urlete infernale cari nu le prevede ministerul școalelor, or aceste sunt un mijloc de a propune... așa nu putem suferi-dar totuși vă rugăm ca să căutați a fi iubit nu urât căci de veți continua ca mai înainte blăstămat să fiu de nu-mi voi ținea promisiunea-căci voi fi cu conștiința împăcată...

Sărbători fericite”

Deși profesorul Levandovschi nu s-a înspăimântat la primirea acestei scrisori, a căutat să identifice elevul care a făcut acest lucru aflând aproape imediat că făptașul era un elev din clasa a VI-a, Ioan Cuzdriorean, trădat de proprii săi colegi care i-au povestit profesorului faptul că acesta se lăudase cu fapta sa. Încercând să-l determine să recunoască și să rezolve problema între ei, elevul a negat totul, profesorul văzându-se nevoit să-l raporteze consiliului profesoral.

Primind cuvântul, Levandovschi a povestit cum a reușit să afle de la un elev din clasa a VIII-a Longin Alexandru, faptul că „epistola” a fost dactilografiată în Șomcuta Mare la o mașină de scris din cadrul primăriei acestei localități, de către elevul Ioan Cuzdriorean. Fiind întrebat ce știe, A. Longin a spus că „în vacanța de Paști, în ziua de 10 aprilie, elevul Cuzdriorean a venit în Șomcuta, s-a dus la Primărie la domnul notar Vancea unde în vara trecută a servit ca funcționar. Întrebat ce căuta în Șomcuta a răspuns că are ceva afacere. Lui Vancea Ioan, elev de cl. VI-fiul notarului, i-a spus că a bătut la mașină o epistolă pentru dl. Profesor Levandovschi”.

Chemat în consiliul profesoral pentru a răspunde acuzațiilor, elevul Ioan Cuzdriorean a negat totul afirmând că a aflat de această scrisoare doar cu câteva zile înainte, de la un elev, Săsărean din clasa a VIII-a. Profesorii, dar în special directorul Gheorghe Hetco, au repetat întrebările, elevul continuând să nege vreo implicare în conceperea, dictarea sau redactarea scrisorii. A negat de asemenea că, pe parcursul zilei de 10 aprilie 1928 când s-a aflat la Șomcuta Mare, s-ar fi întâlnit cu vreun coleg sau că s-ar fi aflat în vreunul dintre birourile primăriei, cu excepția locuinței notarului Vancea. Insistând ca elevul să recunoască ce a făcut, Cuzdriorean a negat, în continuare, faptele.

Confruntat cu elevul Longin acesta din urmă a completat că îl văzuse pe Cuzdriorean în Șomcuta vorbind cu elevul Vancea, pe acesta din urmă întrebându-l ce cauta în localitate, Vancea răspunzându-i „a venit să bată la mașină o scrisoare”. Insistând asupra felului scrisorii, elevul Cuzdriorean i-ar fi mărturisit lui Vancea că „vrea să bată la mașină o epistolă amenințătoare la adresa prof. Levandovschi”.

Fiind bolnav, elevul Vancea nu a putut fi convocat fizic în consiliul profesoral însă acesta și-a făcut cunoscută poziția printr-o scrisoare compusă, probabil, sub asistența tatălui său:

„Mult On. Dle Director,

Referitor la chestia cu Cuzdriorean știu puțin. El mi-a spus mie încă din Baia Mare că în vacanța Paștilor va scrie Dlui Prof. Levandovschi o epistolă că dacă se va purta rău cu elevii după Paști are să-l împuște cu browning. După primirea vacanței el a venit într-o zi de luni/10 aprilie/ la noi și tata era în grădină și el el a cerut mașina de scris de la mine, dar eu am spus că nu am timp dar s-o ceară de la secretarul Ludovic Aron, care i-a dat-o. El a dus mașina într-o cameră în care a locuit în vacanța de vară și acolo a compus epistola pe care nici n-am citit-o. În timp ce scria el epistola, eu am plecat spre gară să mă întâlnesc cu foștii mei colegi care au venit din Satu mare cu trenul de prânz. După scrierea epistolei, mam l-a chemat ca să prânzească la noi. În timp ce se mânca, eu mi-am luat rămas bun de la el și am plecat în livadă. El a plecat cu o trăsură la fratele său în Boiu Mare. Epistola a lăsat-o la noi să o trimit la poștă pe adresa lui Cosma Cornel elev în clasa a V-a în Berința și eu am dat-o servitorului comunal să o ducă la poștă fără a mă gândi serios asupra lucrului.

Șomcuta Mare, la 9 mai 1928

Profund stimător, Ioan Vancea, elev cl. VI liceală”

După citirea acestei declarații, a mai fost interogată și elevul Cosma Cornel care a declarat că nu știe nimic despre scrisoarea respectivă. După interogarea elevilor, profesorii au dezbătut cazul, unii fiind convinși că elevul Cuzdriorean era vinovat, alții având îndoieli în această privință, alții ridicând chiar suspiciunea existenței unui complot.

În cele din urmă s-a votat ca elevul Cuzdriorean să fie exmatriculat,²⁹ iar elevilor considerați complici ai acestuia, Cosma Cornel și Vancea Ioan, să le fie scăzută nota la purtare³⁰.

Elev beat, scandal în incinta liceului, anul școlar 1927/1928

În data de 28 iunie 1928, în jurul orei 10 dimineața, elevul particular de clasa a VIII-a, Pop Victor Gheiza, s-a prezentat în sediul liceului în stare de ebrietate certându-l, obraznic, pe profesorul Bozga³¹ pentru nota mică de la Istorie. De asemenea, fiind amenințător, profesorul de franceză Rosselot a cerut secretarului să anunțe poliția pentru că elevul Pop „vrea să facă buclucă”. Văzându-l în această stare și fiind de față, profesorul Chira l-a întrebat pe elevul Pop dacă voia să împuște profesori, elevul răspunzând afirmativ spunând că-i va împușca pe Bozga și Rousselot.

Elevul Pop a năvălit și la direcțiune unde s-a răstit și la secretarul liceului Grigorie Rițiu, profesor de limba română, cerând să fie trecut și la Română și la

²⁹ Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare, pe anul școlar 1927-1928, p. 5: „Ioan Cuzdriorean, elev din clasa a VI-a a fost eliminat pentru totdeauna dela școala noastră pentru amenințarea gravă a unui profesor.” Eliminarea a fost aprobată cu ordinul Ministerului Instrucțiunii 76325/1928.

³⁰ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 1/1919-1928, f. 374-380.

³¹ Profesorul **Ioan Bozga** s-a născut la 11 septembrie 1881, era absolvent de teologie la Cluj iar la Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare predă Istorie și Geografie (vezi Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare).

Istorie, altfel el, va săvârși o faptă regretabilă și apoi se va sinucide. Zicând acestea, elevul a promis că se va întoarce după-amiază la ora 5 să vorbească cu directorul și să afle rezultatul solicitărilor sale.

Cazul acestui elev a fost discutat în ședința Consiliului Profesorat din 2 iulie 1928, corpul profesoral hotărând ca elevul Pop să fie sancționat prin interzicerea prezentării la examenul pentru repetenți.

În aceeași ședință a fost sancționat și elevul de cl. A VIII-a, Dragomir I. căruia i-a fost scăzută nota la purtare pentru cuvinte și expresii amenințătoare adresate profesorilor³².

Pentru perioada 1928-1936 nu avem informații cu privire la alte întâmplări mai ieșite din comun, petrecute la Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare între profesori-elevi-părinți. Aproape în fiecare an, anuarele consemnau, oarecum repetitiv, dar neconvingător că „starea disciplinară a elevilor a fost bună. Elevii noștri au avut parte de o educație bună, patriotică, bazată pe principiile religiei și moralei creștine.” Totuși, au existat excepții de la această regulă, elevii fiind sancționați imediat, dar cazurile lor nu au fost exemplificate: în anul școlar 1930-1931 5 elevi au fost exmatriculați; în anul școlar 1932-1933, un elev a fost exmatriculat definitiv, iar alții trei, exmatriculați pe o perioadă scurtă de timp; în anul 1933-1934, 3 elevi au fost exmatriculați iar în anul 1935-1936, un elev³³.

Anul școlar 1936-1937: „Revolta elevilor din clasa a VII-a”

În acest an școlar, clasa a VII-a de la Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare s-a revoltat împotriva profesorului Iosif Levandovschi, făcând grevă de o zi și refuzând să intre la ora acestuia, reclamând stilul autoritar în care acesta își ținea orele. „Grevă” a fost rapid înăbușită, conducerea școlii trecând la represalii împotriva organizatorilor, dar și

împotriva tuturor celorlalți elevi, care au participat. Astfel, Tarția Gheorghe, considerat principalul instigator, a fost exmatriculat din liceu, Zoltan Elias și Șurianu Horațiu au fost exmatriculați cu mențiunea că puteau rămâne elevi particulari ai liceului, alți elevi au fost exmatriculați pe câte 3-4 săptămâni, iar tuturor elevilor din această clasă le-a fost scăzută nota la purtare, la nota 5³⁴. În mod paradoxal, profesorul Levandovschi nu a ținut niciodată ranchiună pe acești elevi, notând în caietele și

³² SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 1/1919-1928, f. 393-394.

³³ Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare, pe anii 1929-1935, p. 5, 41, 42, 45, 48; Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare pe anii școlari 1935-1937, p. 5.

³⁴ Aurel Socolan, Pamfil Bilțiu, Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, 75 de ani, Baia Mare, Editura Gutinul, 1994, p. 12; Anuarul Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare pe anii 1935-1937, p. 46: Pedepsele au fost aprobate de Ministerul Instrucțiunii prin ordinal 206221/1936.

albele sale personale că această clasă a devenit clasa sa preferată: „*Die VII Klasse, welche am Anfange des Schulj. 1936-37 in Strike getreten war, wurde nachher meine beste Klasse*”³⁵.

Perioada postbelică (1945-1948)

În general, primii ani după cel de-al Doilea Război Mondial s-au caracterizat printr-o scădere a rezultatelor elevilor la învățătură, dar și prin mari lacune de comportament, situație pe care directorul Vasile Doniga³⁶ o pune pe seama „*vitregiei prin care a trecut școala românească în Ardealul de Nord în timpul ocupației străine, apoi în al doilea rând lipsei de manuale didactice, profesorii trebuind să dicteze lecțiile aproape la toate materiile. Elevii în parte au lăsat de dorit și-n ceea ce privește purtarea. Aceasta se datorește psihozei lăsate de război și situația încă tulbură când în sufletul elevilor libertatea, democrația se confundă cu anarhia*”³⁷.

Tineretul progresist în acțiune, anul școlar 1945/1946

În ziua de 14 decembrie 1945, la ora de istorie a profesorului Petrescu Gheorghe³⁸, acesta s-a arătat oarecum indignat de faptul că elevii nu au adus

³⁵ Istoria familiei Levandovschi, material întocmit de nepoata profesorului Levandovschi pentru autorul acestui articol, Dr. Robert C. Tokolyi. Fotografia face parte din arhiva familiei și a fost pusă la dispoziția mea de către doamna Maria Magdalena Anghelescu, nepoata profesorului.

³⁶ **Vasile Doniga** a fost directorul Liceului „Gheorghe Șincai” din Baia Mare timp de 5 ani, în perioada 1945-1950. S-a remarcat prin pasiunea sa de folclorist, culegând folclor autentic împreună cu elevii, din zonele Chioar, Țara Maramureșului, Codru, Lăpuș, Bistrița, Țara oasului. A publicat o culegere de folclor în 1962, în 1980 un alt volum dedicat folclorului. A desfășurat cercetări și în domeniul lingvistic fiind preocupat de elemente dialectale din satele din jurul orașului Baia Mare, materialul adunat fiind publicat în anul 1960. A murit în anul 1987 (vezi Aurel Socolan, Pmfil Bilțiu, Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, 75 de ani, Baia Mare, Editura Gutinul, 1994, p. 32).

³⁷ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 69/1944-1950, f.32.

³⁸ **Gheorghe Petrescu** (1891-1966) s-a născut la 5 februarie 1891 la Târgu-Jiu și a fost fiul lui Constantin și Profira. A urmat cursurile școlii primare și liceul în localitatea natală după care a urmat cursurile Școlii de Ofițeri din București de venind ofițer. A absolvit și Facultatea de Drept și Politehnica (Secția de inginerie hotarnică). A participat, în anul 1913 la cel de-al doilea război balcanic fiind decorat cu Medalia „Virtutea Militară”. Între anii 1914-1919 a participat la Primul Război Mondial și a fost decorat atât cu Coroana României cât și cu Steaua României pentru meritele sale pe frontal din Moldova și împotriva regimului bolșevic din Ungaria a lui Bela Kun și la ocuparea Budapestei în anul 1919. După finalizarea războiului a fost numit ca ofițer hotarnic în comisia de stabilire a frontierei de vest a țării. În perioada 1919-1922 a urmat cursurile Școlii de Război din București fapt care i-a asigurat un loc printre ofițerii statului-major. În perioada interbelică a urmat treptele ierarhiei militare (maior la Divizia 2 Infanterie Craiova în perioada 1922-1926; locotenent-colonel la Corpul V Armată Brașov în perioada 1926-1929; locotenent-

rezumatele cerute menționând că acest lucru nu „mai însemna progres ci regres”, ora continuând fără incidente, în liniște. La ieșirea de la oră, profesorul a fost oprit de elevul de clasa a VII-a, Stern Ioan care i-ar fi adresat următoarele vorbe: „*Dta esti democrat? Pentru ce atunci ataci Tineretul progresist? Să-ți fie rușine!*”.

Profesorul Petrescu revenind în clasă a menționat că ceea ce a spus nu avea legătură cu nicio organizație. Elevii care au fost de față au confirmat spusele profesorului menționând faptul că acesta nu pomenise nicio organizație politică sau cu alt caracter. Directorul a cerut elevului Stern să-i ceară scuze profesorului dar nu a făcut acest lucru, profesorul Petrescu spunând că elevul i-ar fi cerut să nu spună că el ar fi vorbit în numele organizației Tineretului Progresist temându-se că va fi eliminat din aceasta, de o eventuală exmatriculare din școală nefiindu-i frică. În ciuda acestui incident stupid, elevul nu și-a îndreptat atitudinea la oră, criticându-l pe profesor că nu știe Istorie, în fața directorului afirmând că de fapt, profesorul Petrescu avea ceva personal cu el, manifestând o „o atitudine necuviincioasă” „*cu ocazia ducerii extemporalelor în clasă*”. Petrescu a infirmat acest lucru arătând că a trecut doar notele bune, scopul extemporalelor fiind acela de a compara notele și numai atunci când ar fi fost vorba de două note proaste urma să fie trecută în catalog una dintre ele. Elevul Stern nu a ținut cont de acest lucru și și-ar fi rupt lucrările. În final, Petrescu a cerut în consiliul profesoral din 17 decembrie 1945 să i se dea satisfacție în această dispută cu elevul Stern amenințând că nu va mai intra la ore, în caz contrar.

Pentru ultima oară, elevul Stern a fost audiat, acesta încercând să-și atragă mila profesorilor și dând vina pe faptul că „*are nervii zdruncinați în urma deportării în Germania, unde și-a pierdut părinții*”, că ar fi fost enervat și că a înțeles greșit cele spuse de profesorul de istorie pentru că „*nu cunoaște bine limba română*”,

colonel la Divizia 1 Vânători de Munte Aiud în perioada 1929-1931, locotenent colonel la Baralionul II Vânători de Munte Caransebeș în perioada 1931-1935) devenind comandantul Rgimentului 2 Grăniceri Cernavodă în perioada 1935-1937 și comandantul Regimentului 7 Grăniceri Baia Mare în perioada 1937-1938, în calitate de colonel. În perioada 1938-1939 a fost numit prefect al județului Sălaj. A devenit apoi generalul Brigadei Infanterie Rădăuți în perioada 1939-1940 după care, a fost numit prefect de Olt între anii 1940-1942. După război a revenit la baia mare în calitate de profesor de istorie la Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, până în anul 1952. În contextual epurărilor politice, generalul Petrescu a fost dat afară de la locul de muncă, evacuate din casa în care locuia și întemnițat la Satu mare, Gherla, Caransebeș și Jilava. După ce a fost eliberat i s-a stabilit domiciliu forțat la Ocna Șugatag, Șomcuta Mare și Baia Mare, fără a avea drept de muncă. În cele din urmă, umilit de oamenii Securității, a fost angajat ca muncitor necalificat la Șantierul de Drumuri și Poduri Borșa, Șantierul de Drumuri și Poduri Șomcuta Mare și la Trustul regional de Construcții Baia Mare. În anul 1962 i se repartizează un apartament și este repus în drepturile de pensie. A decedat la 21 martie 1966 la Baia Mare. A fost căsătorit și a avut copii. (pentru mai multe informații despre Gheorghe Petrescu vezi și Gheorghe Petrescu, Cer și pământ, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2007; Dănuț Pop, Doru E. Goron, Prefecții județului Sălaj. O istorie în documente, Zalău, Editura Caiete Silvine, 2007);

recunoscând în final că activitatea sa a fost necuviincioasă și că a greșit. După ce și un alt elev, Drentea Nicolae din clasa a VIII-a, membru al Tineretului Progresist s-a declarat surprins de atitudinea lui Ștern condamnând-o, directorul a propus eliminarea lui Ștern din școală, hotărâre acceptată de consiliul profesoral în unanimitate. Decizia finală a fost de exmatriculare a elevului Ștern din Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare cu posibilitatea ca acesta să-și continue anii de studiu la orice alt liceu din alte localități³⁹.

„Trăiască Iuliu Maniu!”, anul școlar 1945/1946

La 10 februarie 1946, Baia Mare a fost vizitată de o delegație oficială sosită de la București. La un moment dat, coloana oficială a miniștrilor Teohari Georgescu, I. Burcă și generalul Popescu, șeful Siguranței Statului, a trecut prin fața Liceului „Gheorghe Șincai”, iar mai mulți elevi de la acest liceu, aflați la geamuri, au strigat „Trăiască Iuliu Maniu!”. Directorul V. Doniga a fost chemat la sediul Poliției din orașul Baia Mare fiindu-i adusă la cunoștință întâmplarea. În urma cercetărilor s-a stabilit că „vinovații” făceau parte din clasa a VI-a care, în acea zi avea ore în cadrul Societății de Matematică, dar că, la ora trecerii convoiului oficial, orele erau terminate, unii elevi plecând acasă, în timp ce alții „s-au îngrămădit la ferestre”. Dirigintele lor, profesorul I. German a încercat să-i identifice pe elevi pentru a-i raporta direcțiunii, dar nu a reușit acest lucru. În consiliul profesoral din 14 februarie 1946 directorul a făcut cunoscut faptul că, prin modul lor de manifestare din 10 februarie, elevii liceului au încălcat dispozițiile direcțiunii privind interzicerea manifestărilor politice, atât în școală, cât și în afara ei, fapta lor reprezentând și o lipsă de bun simț față de membrii guvernului.

Consiliul profesoral a decis, prin intermediul dirigintelui, luarea unor măsuri drastice împotriva acestor elevi astfel încât manifestările politice, în școală și în afara ei, să fie interzise, indiferent de preferințe, „aceasta pentru a preveni conflictele care s-ar produce din astfel de manifestări”. Directorul se angaja să informeze și Inspectoratul Școlar din Cluj în legătură cu nefericitul incident cerând lămuriri cu privire la Ordinul 100232/1945 referitor la dreptul elevilor de a se manifesta politic, dacă acest act normativ mai era în vigoare. Cadrele didactice, în unanimitate, au admonestat public elevii din clasa a VI-a cu mențiunea exmatriculării lor la prima abatere.

De asemenea, în consiliu s-a hotărât să se ceară Ministerului și Inspectoratului Școlar Cluj scoaterea din vigoare a dispozițiilor cuprinse în Ord. Nr. 100232/1945, transmis de ISJ Cluj cu adresa nr. 4014/4 iunie 1945 care permitea elevilor activitate politică *„deoarece activitatea elevilor nu poate fi folositoare nici școlai și nici organizațiilor politice respective. În schimb sunt aproape în totdeauna producătoare de conflicte sau cel puțin dăunătoare armoniei ce ar trebui să existe pentru colaborarea rodnică în școală”*⁴⁰.

³⁹ SJAN MM, *Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare*, registrul nr. 69/1944-1950, f.27-28.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 28-29.

Răfuiala profesorilor, anul școlar 1945/1946

În ședința consiliului profesoral din 12 iunie 1946, profesorul de sport Gheorghe Iozon a cerut dreptul la cuvânt adresându-se directorului și cerându-i acestuia să clarifice situația sa profesională, relatând faptul că profesorul Petrescu l-

a jignit afirmând că ar fi fost înlăturat de la catedra pe care o deținea la Carei „*pentru lipsă de corectitudine și pentru fapte incompatibile cu demnitatea de profesor*”. Considerându-se adânc jignit și insultat de către colegul său și considerând că prin aceasta i-a fost păgubită imaginea a cerut directorului să-l reabiliteze moral în fața corpului profesoral. La insistențele profesorului de sport, directorul a făcut precizările de rigoare: profesorul Iozon nu a fost înlăturat de la catedra din Carei ci Inspectoratul Școlar a făcut-o la cererea sa expresă, fiind detașat la Liceul Șincai. În urma acestor precizări, profesorul Iozon s-a declarat satisfăcut, întreaga neînțelegere fiind astfel aplanată⁴¹.

Anul școlar 1946-1947

Discuții politice în consiliul profesoral și.....

La una dintre ședințele Consiliului Profesoral din acest an școlar, a participat și reprezentantul Inspectoratului Școlar, T. Bogdan, care luând cuvântul a specificat încă de la început faptul că denunțul făcut directorului liceului Gheorghe Șincai era unul lipsit de seriozitate, pornit din șovinism și invidie iar actele de la Poliție arată acest lucru. Directorul liceului a cerut reprezentantului Inspectoratului Școlar să prezinte cauza profesorilor în fața superiorilor de la centru și să le ia apărarea în fața abuzurilor care se făceau asupra lor deoarece în ultimul timp părinții și elevii înțelegeau democrația ca fiind posibilitatea unor intervenții la inspectorat, prin aceste măsuri ajungând să dărâme „ceea ce buna intenție și caldul entuziasm al profesorului construiește”. A cerut de asemenea, forurilor superioare ordine prin care să se „pună capăt anarhiei și dezmățului pe care o practică neînțelegătorii și dușmanii poporului.” În legătură cu presiunile exercitate asupra cadrelor didactice s-a pronunțat și profesorul Petrescu care a denunțat intervenția politicului în învățământ, afirmând că deși profesorii nu făceau politică ei erau mai democrați decât toți „prețioșii democrați” care și-ar fi schimbat doar „cămașa”, apartenența, în fapt, sub masca unei false democrații, ei promovând „cea mai meschină ură contra poporului românesc”, încheindu-și prelegerea entuziast „noi suntem democrați născuți și nu făcuți!” Reprezentantul Inspectoratului Școlar a încheiat ședința declarându-se mulțumit de cele văzute și auzite la Liceul Gheorghe Șincai din Baia Mare îndemnându-i pe profesori să devină mai activi și pe plan politic și sindical „*deoarece absența profesorilor din activitatea politică democratică și din viața sindicală atrage ura celorlalți asupra lor socotindu-i reacționari sau antiguvernamentali*”.

⁴¹ *Ibidem*, f.32-33.

pedepsirea unor elevi.....

Directorul Doniga a relatat apoi cazul elevilor asupra cărora organele polițienești au găsit afișe politice: Pașca Gheorghe din clasa a VI-a și Avram Victor din clasa a VIII-a, cerând să fie exmatriculați pe două săptămâni cu obligația de a se prezenta zilnic la direcțiune pentru a fi ascultați de profesori. De asemenea, nota lor la purtare urma să fie scăzută, iar măsurile luate să fie comunicate tuturor elevilor „*drept măsură preventivă educativă, pentru toți elevii liceului nostru.*”

În aceeași ședință, profesorul Petrescu a prezentat întâmplarea în care personajul principal a fost elevul Voisa Vasile din clasa a VIII-a care în momentul apelului, ar fi răspuns obraznic „absent”. Profesorul a cerut pedepsirea elevului pentru atitudinea sa sfidătoare și pentru faptul că acest elev ar fi recurs la șantaj. Drept urmare, consiliul profesoral a decis în unanimitate eliminarea pe două săptămâni din școală a elevului Voisa cu obligația de a se prezenta zilnic pentru a fi ascultat. Totodată, s-a decis scăderea notei sale la purtare iar dacă profesorii nu vor fi mulțumiți de notele și stadiul de pregătire a elevului Voisa, acesta să fie exmatriculat definitiv cu posibilitatea totuși a susținerii examenelor finale dar numai având statutul de elev particular⁴².

Ulterior, în ședința Consiliului Profesoral din 28 iunie 1947 s-a dat citire cererii părintelui elevului Gherghel Tiberiu din clasa VIII prin care a solicitat revenirea asupra sentinței Consiliului prin care acesta a fost exmatriculat la sfârșitul semestrului II, în toamnă. Luând cuvântul, profesorul N. Oșianu a propus ca numai directorul prin decizie administrativă să revină asupra primei decizii lăsând elevul să se poată prezenta totuși la bacalaureatul din iunie 1947.

O altă solicitare, de această dată din partea tutorelui elevului Cardoso Tămaș din clasa a III-a, prin care se cerea aprobarea unei reexaminări la matematică și fizică, profesorul de la clasă fiind acuzat că „*din motive personale a fost lipsit de obiectivitate în apreciere și a dat note subiectiv.*” În această speță, directorul i-a atras atenția profesorului Dragoș că atitudinea sa agresivă față de elevi a produs numeroase plângeri ale părinților elevilor dar și din partea colegilor săi, sfătuindu-l colegial „*să-și rectifice atitudinea, să părăsească metoda teroarei manifestată față de elevi.*” Directorul a menționat că personal a vorbit cu profesorul mai sus menționat pentru a-l reexamina pe elevul Cardoso cu atât mai mult cu cât acesta din urmă se simțea persecutat, profesorul refuzând⁴³.

Trafic de influență politică, anul școlar 1946-1947

În ședința din 4 iulie 1947 a fost discutat cazul elevului Cristea Gheorghe de 32 de ani care s-a prezentat la examenul de diferență pentru clasele III-IV cu mențiunea că ministerul a aprobat cererea acestui elev să susțină examenul de diferență, dar fără să specifice pentru ce clase. Cristea Gheorghe argumenta că făcuse deja 4 clase de liceu în perioada maghiară, la Budapesta, dar că își pierduse actele în timpul războiului. S-a prezentat la examenul de diferență numai la clasa a III și a IV iar pentru unele materii, numai la clasa a II-a. Profesorul Oșianu a spus că înainte de

⁴² SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 69/1944-1950, f.40-41.

⁴³ La 3 iulie 1947 a avut loc reexaminarea elevului Cardoso Tămaș din clasa a III la matematici și științe fizico-chimice, dovedindu-se nepregătit, comisia menținând situația de corigent al acestuia.

începerea examenului particular din sesiunea iunie 1947 a fost abordat de șeful unui partid democrat din Baia Mare pentru a interveni în favoarea elevului Cristea. Oșianu s-a arătat foarte deranjat și a exclamat „*dacă va ști, va trece, altfel nu! Trebuie o dată pus capăt acestui sistem al promovărilor datorită intervențiilor!*”

Profesorul Manu Gheorghe⁴⁴ a relatat și el că elevul respectiv l-ar fi amenințat că făcând parte din comisia de epurare, îl va epura, fiindu-i în putere să facă acest lucru.

Directorul liceului a intervenit și el cu o relatare a unei întâmplări asemănătoare când, elevul Cristea solicitând o întrevedere personală în direcțiune a început să amenințe directorul cu epurarea, susținând că deține 2 declarații împotriva sa, pe care le-ar putea arăta. În schimb, a susținut că avea nevoie urgent de 4 clase de liceu pentru a fi promovat agent secret în poliția statului. A insistat că dacă nu i se dă ce cere va uza de puterea ce o avea susținând „*astăzi și o muscă poate să-ți facă foarte mare rău*” declarând că el nu își va asuma răspunderea asupra celor care urmau să i se întâmple profesorului Manu Gheorghe în urma declarației ce o va face în contra acestuia. Oșianu a revenit susținând că acest elev a încercat și alte tertipuri, propunându-i să accepte o mită de 100 kg de făină pentru că îi stătea în putere întrucât era secretar de colectare a cerealelor în plasa Ardud.

A intervenit și profesorul N. Sălăgeanu care a descris comportamentul elevului Cristea la ora de geologie, acesta susținând că el nu cunoaște decât o singură lecție „Cărbunii” și că doar pe aceasta dorește să o susțină, lecția ce trebuia tratată fiind cu totul alta. Numai după insistențele profesorului elevul a scris tema lecției care trebuia. Arătând lucrarea în consiliul profesoral, s-a putut constata că elevul Cristea nu avea habar de nicio lecție coroborând acest lucru cu informația că elevul terminase doar 7 clase la Arduș, profesorii au conchis că ministerul făcuse o confuzie documentele înaintate arătând doar că elevul Cristea finalizase ciclul primar complet, dar nu și că avea dreptul să susțină examenul de diferență la cl. III și a IV, poate cel mult la ciclul inferior al cl. I-II de liceu.

Consiliul profesoral a decis suspendarea evaluării elevului Cristea până la noi instrucțiuni din partea Ministerului, iar acesta să se potolească cu intimidările, amenințările sau alte căi de mituire, pentru a obține o diplomă de liceu⁴⁵.

Spargerea laboratorului

Anul școlar 1947-1948

În luna iunie 1948, elevul Benea din clasa a VIII-a s-a făcut vinovat de spargerea unei ferestre de la laborator unde erau 2 serii de chei, o serie a dispărut și a ajuns în mâini străine ceea ce a făcut ca din laborator să dispară mai multe obiecte. Mai mult decât atât, elevul Benea a fost și foarte obraznic față de profesorul Silaghi,

⁴⁴ **Gheorghe Manu** (1896-1971), pentru detalii privind viața și activitatea sa vezi Aurel Socolan, Pmfil Bilțiu, Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, 75 de ani, Baia Mare, Editura Gutinul, 1994, p. 40-41).

⁴⁵ SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 69/1944-1950, f. 55-58.

manifestând o atitudine extrem de ostilă. În urma interogării colegilor lui, Paul A și Ardelean N, care făceau parte din comitetul clasei, aceștia s-au arătat indulgenți cu Benea cerând scăderea notei la purtare, dar fără să fie împiedicat a participa la bacalaureat. Profesorii au propus următoarele: elevul Benea să despăgubească liceul pentru pagubele făcute, să-și ceară scuze în fața clasei de la profesorul Silaghi și să-i fie scăzută nota la purtare la 6. Tot cu această ocazie s-a discutat și cazul elevilor din clasa IV B care au refuzat să respecte ordinul direcțiunii privind tunsul. Directorul a propus 3 zile de nemotivate și scăderea notei la purtare. Elevilor din aceeași clasă care au simulat un atac noaptea împotriva unui elev din clasa a VI să aibă nota la purtare scăzută la 5⁴⁶.

Exigentul profesor Bucurescu

Anul școlar 1947-1948

Inginerul Bucurescu era profesor suplinitor de matematică la clasa a VIII-a. Se pare că era destul de exigent pentru că, atât directorul, cât și alți colegi profesori se simțeau îndreptățiți să intervină în favoarea elevilor solicitând profesorului să-i treacă. Un astfel de caz în reprezintă cel al elevului Durdea, din clasa a VIII-a, profesorul Bucurescu fiind hotărât să-l pedepsească pentru că acesta nu frecventase mai mult de jumătate de an, fapt pentru care nu considera că trebuia promovat. Ținând cont de poziția profesorului de matematică, consiliul profesoral a încheiat situația elevului Durdea ca fiind corigent la matematică. Colegii elevului, aflând de acest fapt l-au abordat pe profesorul Bucurescu rugându-l să revină asupra hotărârii, elevul Durdea fiind promovat la matematică. Profesorul le-ar fi declarat „*că nu mă opun și sunt de acord cu hotărârea consiliului profesoral în privința promovării elevului Durdea din clasa a VIII-a.*” Totuși, consiliul profesoral nu și-a schimbat decizia, elevul Durdea rămânând corigent pentru că această decizie a fost luată în baza declarațiilor profesorului Bucurescu⁴⁷.

Nu toate cazurile consemnate în registrele de procese verbale al consiliilor profesorale aveau ceva spectaculos. Au existat, atât în perioada interbelică, cât și în cea imediat postbelică, cazuri ușoare de indisciplină din partea elevilor, care însă, nu au trecut neobservate cadrelor didactice, pentru care disciplina forte era ceva peste care nu se putea trece. Astfel, în anul școlar 1928/1929, în ședința corpului profesoral din 20 decembrie 1928, doi elevi au fost sancționați: Dumitraș Dumitru, din cl. III-a, prin scăderea notei la purtare pentru fugă de la ore, fiind surprins făcând „ture” prin oraș în timpul cursurilor și Dragomir Augustin din clasa a VI-a cu scăderea notei la purtare pentru purtare necuviincioasă față de profesori și modificarea notei din caietul de lucru, ștergând și sublinierile greșelilor evidențiate de profesor⁴⁸.

Douăzeci de ani mai târziu, elevii erau tot elevi, iar dorința lor de a evada din cadrul școlar, chiar și pentru câteva ore, era aspru pedepsită. În consecință, corpul profesoral al Liceului „Gheorghe Șincai” Baia Mare, întrunit în ședința din 2 aprilie 1948, a sancționat următorii elevi:

⁴⁶ *Ibidem*, f.76-78.

⁴⁷ SJAN MM, *Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare*, registrul nr. 69/1944-1950, f. 80.

⁴⁸ *Idem*, registrul nr. 1/1919-1928, f. 406.

- Popa Victor, din clasa a V-a, a fost exmatriculat pe 3 zile și absențe nemotivate, chemarea părinților la școală în mod oficial pentru că „*a fost văzut pe stradă de mai multe ori fumând, a frecventat filmele nepermise și pentru minciună.*”
- Prigoană Tiberiu, din clasa a VI-a, a fost pedepsit cu chemarea părinților la școală și cu muștrare în fața clasei în data de 5 aprilie 1948 pentru că lipsea în mod repetat de la ora de sport și se plimba prin oraș după ora admisă.
- Pop Grigore, din cl. A VII-a, a fost pedepsit cu exmatriculare pe trei zile din școală, absențe nemotivate în aceste zile și avertisment că va fi exmatriculat definitiv la prima abatere pentru că „*s-a plimbat pe stradă în ore nepermise, ironie față de profesorul de Geografie și frecventarea filmelor nepermise.*”
- Ancescu?/Aurescu? A. și Rogoian Traian, din cl. a VII-a, au fost pedepsiți cu exmatriculare pe 1 zi, absențe nemotivate și avertisment că vor fi exmatriculați din școală la următoarea abatere, pentru plimbări nepermise și frecventarea cinematografului.
- Țuțescu Ioan, din cl. VIII-a a fost exmatriculat din școală pentru 3 zile cu absențe nemotivate și avertisment că va fi exmatriculat la următoarea abatere pentru „*frecventarea cinematografului și purtare obraznică*”.
- Pleșa Ov., din cl. VIII-a, a fost exmatriculat pentru 3 zile pentru fumat, joc de biliard, frecventarea cinematografului și absențele îi vor fi nemotivate.
- Lenghel C., din clasa VIII-a, fost exmatriculat pentru 1 zi cu absențe nemotivate pentru fumat și frecventarea cinematografului.
- Beuca Aug. și Dorneanu Gheorghe, din clasa a IV B, au fost exmatriculați pentru 3 zile cu absențe nemotivate și avertizarea părinților pentru fugă de la ore și frecventarea cinematografului⁴⁹.

Perspectiva unilaterală a profesorilor asupra procesului instructiv-educativ.

La sfârșitul anului școlar 1947-1948, directorul Doniga s-a decis să facă un bilanț al anului școlar, în particular, dar și al procesului instructiv-educativ în general, al relației profesor-elev, elev-școală, părinți-școală etc, în acest sens cerând colegilor săi să se exprime liber și să-și spună părerea. Luând cuvântul pe rând, profesorii și-au exprimat opiniile, personale-profesionale. Astfel, profesorul Bulgăr era de părere că „*și față de elevi și față de conștiința lor proprie, profesorii au obligația să fie obiectivi și drepecți, ceea ce nu exclude severitatea dar și înțelegerea și apropierea de sufletul elevilor, altfel nu vor putea fi evitate controversele, animozitățile și mai ales unele incidente penibile pe care Consiliul Profesoral a trebuit să le soluționeze.*” Profesorul Condor era convins că trebuiau luate măsuri cât mai dure împotriva frecventării cinematografului (văzut ca sursa multor rele din școală), reclama lipsa unor reguli unitare și deplângea formarea unor clase privilegiate, care presau asupra învățământului.

⁴⁹Idem, registrul nr. 69/1944-1950, f.73-74.

Natalia Nichifor

Alimpiu Boroș

Profesoara Natalia Nichifor⁵⁰ a reclamat problema lipsei manualelor ce ducea la rezultatele dezastruoase ale elevilor la învățătură, în consecință, având impact și asupra comportamentului acestora.

În mod surprinzător, profesorul Alimpiu Boroș⁵¹, preot și președinte al unor reuniuni cu caracter religios, și-a manifestat public dezacordul cu privire la activitățile extrașcolare, considerate de el pierdere de timp valoros ce putea fi folosit de către elevi pentru a învăța. Era de părere că în timpul acestor activități extrașcolare „elevii deprind moravuri ușuraticе și păguboase educației.”

Directorul Doniga a ascultat părerile tuturor colegilor săi dar a ținut să răspundă în special profesorului Alimpiu Boroș:

„În ceea ce privește manifestările extrașcolare acestea ne sunt impuse de forurile superioare școlare; aceste manifestări ne dau posibilitatea cunoașterii elevilor și sub alte aspecte iar elevilor le oferă prilejul manifestării în public. [...] Chestiunea manifestărilor extrașcolare trebuie văzută în adevărata ei lumină, deoarece acestea oferă publicului o altă latură a manifestării vieții școlare, contribuind prin aceasta la educarea și culturalizarea maselor, mai ales acolo unde nu pot ajunge trupe de teatru. Nu trebuie văzută niciodată numai partea negativă a unei manifestări, ci și cea pozitivă.”

⁵⁰ **Nichifor (Cvaci) Natalia** s-a născut la 28 august 1914 la Chișinău fiind fiica unui funcționar, secretar gubernial în Basarabia. A absolvit 4 clase primare la Chișinău și 7 clase gimnaziale susținând bacalaureatul în vara anului 1932. A urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie din București terminând facultatea în anul 1938, fiind licențiată în Filologie modernă. În anul 1943 a absolvit și Seminarul Pedagogic Universitar din București. În perioada 1943-1944 a predat limba germană în Chișinău la Liceele Regina Elisabeta și Regina Elena. În 1945-1946 devine profesoară suplinitoare de limba română și germană la Liceul Gheorghe Șincai din Baia Mare, în 1946 și 1947 primește catedră și la Liceul de Fete din Baia Mare. Era căsătorită cu Nichifor Mircea, din județul Olt.

⁵¹ **Boroș Alimpiu** (1890-1978). Pentru viața și activitatea sa vezi dipl. ing. Cristian Derșidan, Ceremoniile ocazionate de crearea noului Cardinal Lucian Mureșan. Despre Părintele spiritual al Cardinalului, în Buletin de Carei, ediție on-line din 15 februarie 2012.

În continuare, directorul și-a exprimat și el părerea asupra procesului instructiv-educativ făcând câteva observații. Astfel, a atras atenția profesorilor în legătură cu faptul că, potrivit circularelor primite, meditațiile acordate, în particular, elevilor cărora profesorii le predau și la clasă, erau interzise, lăsând să se înțeleagă că această practică era cunoscută printre colegii săi, ceea ce îi punea în ilegalitate: „*cu tot dezastrul economic nu este permis profesorului să se abată de la litera legii.*” Doniga a avut tăria să le atragă atenția colegilor care erau adepții acestei practici, că dacă nu se vor potoli, va anunța personal forurile competente.

Directorul a opinat și asupra relațiilor dintre părinți-elevi-școală, observând că „*părinții sunt conștienți de incapacitatea copiilor lor, cu toate acestea insistă pentru promovarea lor, fie din cauza cheltuielilor efectuate, fie din cauza rușinii ce se răsfrânge asupra lor, când rămân corigenți sau repetenți*”, concluzionând că, în aceste condiții „*este datoria profesorilor ca să lumineze acești părinți pentru a nu mai insista ca fiii lor să frecventeze atunci când dovedesc incapacitate. Astfel, vom face un serviciu societății așezând pe fiecare la locul lui*”.

De asemenea, din calitatea sa de director de liceu și profesor, a observat că „*foarte mulți părinți vin la școală numai pentru rezultat, la sfârșitul anului. Trebuie depusă insistență pentru a lămuri pe acești părinți ca să țină o permanentă legătură cu școala pentru că elevul știindu-se supravegheat de mai mulți, altele vor fi rezultatele*”.

Nu în ultimul rând, directorul s-a pronunțat asupra modului în care elevii erau evaluați, atrăgând atenția colegilor săi ca acest proces să nu se mai facă „*după intervenții sau alte criterii, ci numai după muncă, ordine și disciplină. A sosit timpul ca altarul sfânt al Neamului să nu mai fie profanat. Profanatorii și dezertorii muncii n-au ce căuta în școală.*”⁵²

De asemenea, s-a atras atenția cadrelor didactice și asupra conduitei profesorului, atât în școală cât și în societate, fiind discutate „*unele ieșiri ale profesorilor față de ei înșiși, între profesori și elevi*” acestea fiind considerate „*sub demnitatea profesorilor*” acestora sugerându-li-se ca între ei să „*domnească cea mai bună armonie*”⁵³.

⁵² SJAN MM, Fond Liceul „Gheorghe Șincai” Baia Mare, registrul nr. 69/1944-1950, f.47-53.

⁵³ Idem, registrul nr. 69/1944-1950, f.76-78.

ACHIZIȚIA IMOBILULUI DE PE STRADA EDGAR QUINET A FILIALEI BĂNCII ALBINA DIN BUCUREȘTI

*Adrian BRANGA**

Abstract. *Acquisition of the building on Edgar Quinet street of the „Albina” Bank Branch from Bucharest. Real estate purchases will be a recurring theme in the correspondence between the Bucharest Branch of the "Albina" Bank and the Head Office from Sibiu. Until 1927, the voluntary and consistent efforts of “Albina” officials to identify their own headquarters in the most central location and the most advantageous rent can be observed, otherwise quite difficult requirements for a city the size of Bucharest, which is otherwise recognized often on both sides. In 1927, through a happy accident, the opportunity to acquire a headquarters meeting both quality and space standards appeared. It is a building on Edgar Quinet street, in the vicinity of BNR, a prime commercial area of the Capital. The epistolary dialogue between the two entities captures the most insignificant details of the building's modernization stages as well as the permanent negotiation between the Branch's desire to benefit from a building with the highest quality standards and the Center's interest in keeping costs within bearable limits. The efforts of the two parties will yield results and in 1931 the Bucharest Branch will inaugurate a new building, an architectural jewel in the "art-deco" style designed by the architect Georges Christinel and built by the engineer Tiberiu Eremia, both of whom were selected by the Central Office.*

Keywords: *Bank, Headquarters, Bucharest, Branch, Architect*

În anul 1927 Sucursalei București îi este solicitat un împrumut în valoare de 1.500.000 lei pe o perioadă de 18 luni cu o dobândă de 18% pe an. Solicitantul, Wolf Asderban, aduce ca garanție imobilul situat pe Stradă Edgar Quinet nr. 6, vis-a-vis de Hotelul Capșa, în chiar centrul Capitalei. Probabil, datorită sumei mari cerute ca împrumut, Sucursala prezintă un memoriu Centralei pentru aprobare. Referatul detaliază toate actele de proprietate pe care solicitantul le avea pentru imobil și ne oferă astfel o reconstituire fascinantă a istoricului acesteia¹.

La 22 septembrie 1927 Centrala din Sibiu remite o adresă către Sucursală prin care anunță că este de acord cu achiziționarea imobilului din strada Edgar Quinet nr. 6 și mutarea acesteia în acest imobil. Suma pe care Banca Albina i-o oferea lui Wolf Asderban era de 7 000 000 lei „cu condiția să intrăm în posesiunea imobilului, a tuturor drepturilor, încasarea chiriilor imediat după semnarea contractului și

* Economist - Banca Națională a României, doctorand în Istorie a Universității din Oradea, e.mail: adrian.branga@bnro.ro

¹ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Sibiu (în continuare A.N-S.J. Sibiu), *Fond Banca Albina-Procese Verbale*, dos. 168, f. 5.

prezentarea lui autorităților”². Întrucât pe respectivul imobil trenea o ipoteca de 1.500.000 de lei de la „Societatea de asigurări Generala”, Banca se obliga sa achite acest împrumut condiționat de acceptul acesteia. Banca solicita de asemenea, ca toate taxele și impozitele către stat să fie plătite la zi, iar vânzătorul trebuia sa predea băncii contractele de închiriere și planurile de construcție ale clădirii. Banca oferea 500 000 de lei ca arvună la semnarea contractului, iar diferența după încheierea formalităților de înregistrare a proprietăților³.

La 24 septembrie 1927 Sucursala notifica Centrala de încheierea unui contract provizoriu de vânzare- cumpărare cu Wolf Asderban pentru suma de 7 000 000 lei, solicitând încheierea unei împuterniciri notariale pe numele celor doi directori ai Sucursalei, pentru a putea încheia și înregistra contractul la Tribunalul Ilfov. Prin răspunsul la adresa sus-menționată, Centrala sibiană atașează atât procura pe numele celor doi directori, Sofronie Roșca și Vasile Lacea, cât și contractul de vânzare- cumpărare pe care aceștia trebuiau să-l semneze. Contractul în original scris în limba germană și tradus de Sucursală, era extrem de detaliat având clauze extrem de clare specificând chiar renunțarea din partea vânzătorului a dobânzilor plătite anticipat către „Societatea de Asigurare”, în contrapartidă Banca renunțând și ea la chiriile încasate anticipat de vânzător până la data de 20 octombrie 1920⁴.

La 5 octombrie 1927, Sucursala București trimite Centralei o adresă în care detaliază cheltuielile pentru achiziția imobilului: 500 000 lei arvună, 1 500 000 lei răscumpărarea creanței „Societății de Asigurare” și diferența până la prețul de 7 000 000 de lei achitată vânzătorului. La acestea se adăugau suma de 350 256 de lei taxe notariale și impozitul către stat. Directorul Roșca solicită de asemenea, Centralei clarificarea înscrierii imobilului în inventarul societății, fie în contul de inventar al Sucursalei sau în contul Centralei⁵. Pentru moment Centrala aprobă înscrierea imobilului în inventarul Sucursalei, pentru ca ulterior în fișa de lichidare a Băncii în 1948, imobilul va figura în inventarul Centralei de la Sibiu.

Având o locație foarte bună din perspectiva unei bănci, în plin centru al Bucureștiului, în imediată vecinătate a BNR, imobilul trebuia modernizat și renovat pentru a corespunde cerințelor unui local adecvat de banca. Pentru moment, modernizarea nu era posibilă întrucât odată cu achiziția imobilului Banca a preluat și trei chiriași. Aceștia aveau contracte ferme de închiriere valabile în momentul încheierii contractului. Întrucât unul dintre ei, Firma Rieske, avea încheiat contract ferm până în anul 1930 iar o eventuală reziliere ar fi costat foarte mult Banca, Sucursala solicită prelungirea contractelor pentru cei doi locatari în condiții avantajoase pentru Banca până în anul 1930, urmând că după evacuarea acestora imobilul să fie adaptat cerințelor unui local de banca corespunzător⁶. Era menționată că recondiționarea, renovarea și mărirea cu încă două etaje a imobilului era posibilă, corespunzând „condițiunilor edilitare” ale Primăriei București.

² *Ibidem*, dos. nr. 142, 22 septembrie 1927, Adresa 02150.

³ *Ibidem*.

⁴ A.N.-S.J. Sibiu, *Fond Banca Albina- Procese Verbale*, dos. nr. 142, Adresa 18 504/ 24 septembrie 1927.

⁵ *Ibidem*, dos. nr. 142, Adresa 18501/ 5 octombrie 1927.

⁶ *Ibidem*, dos. nr. 142, 19 octombrie 1927, adresa 18756.

Planificată pentru anul 1930, modernizarea și renovarea clădirii va domina în următoarea perioadă corespondența celor două entități.

În cursul anului 1929, corespondența între București și Sibiu surprinde contractarea arhitectului Georges Christinel pentru proiectul tehnic necesar imobilului⁷. Georges Christinel a fost unul dintre cei mai importanți arhitecți din perioada interbelică. Fiul Elizei Toth și al arhitectului Paul Jean Cristinel, George Alexandru, născut la București în 27 ianuarie 1891, a studiat arhitectură la Paris, la Școală de Arte Frumoase. După război va lucra la reabilitarea și sistematizarea satului istoric Mărăști, apoi împreună cu arhitectul Constantin Pompoiu și-a deschis un birou de arhitectură împreună cu acesta, care a funcționat timp de șapte ani. În această perioadă au câștigat mai multe concursuri pentru edificii publice, printre care Mausoleul Eroilor Neamului de la Mărășești, Catedrala ortodoxă din Cluj și Camera de Comerț din Constanța. Colaborarea începută cu banca sibiană în proiectarea edificiului de pe Edgar Quinet îi va aduce recunoaștere în cercurile din Sibiu, unde va fi solicitat pentru a proiecta mai multe imobile reprezentative pentru oraș: Capela și Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe, Școală normală de băieți “Andrei Șaguna”, Școală normală de fete “Andrei Șaguna”, Palatul Societății “Prima Ardeleană” și reședința I.P.S. Mitropolitul Nicolae Bălan⁸.

Proiectul de modernizare va fi rodul unui dialog la distanță între Centrală, Sucursală și arhitectul Georges Christinel. Corespondența ne arată dorința Centralei de a controla în amănunt procesul de modernizare a clădirii, având ca obiectiv principal ținerea sub control a costurilor și, pe de altă parte, interesul Sucursalei de a beneficia de un sediu cât mai elegant și modern. Arhitectul Georges Christinel avea și el dorința să aibă în portofoliu o clădire cât mai modernă și elegantă dorind să-și arate talentul și nivelul profesional pe care îl dobândise la Paris.

În ianuarie 1930, arhitectul Georges Christinel trimite Sucursalei proiectul definitiv de amenajare a imobilului însoțit de devizul de lucrări. În dorința de a câștiga încredere din partea Centralei, directorul Sofronie Roșca se oferea ca devizul de lucrări să fie verificat de doi arhitecți ardeleni stabiliți la București pe care îi cunoștea personal și care nu ar fi avut pretenții financiare⁹. Centrala va respinge sugestia lui Sofronie Rosca și solicită în mod direct arhitectului detalierea devizului și stabilirea cu exactitate a sumelor necesare pe fiecare categorie de materiale. Răspunsul arhitectului va fi un deviz detaliat pe 23 de pagini, însoțit de un memoriu explicativ în care propune din nou mai multe modificări de amenajare a spațiului, construirea unei mansarde peste pod pentru servitori, introducerea ferestrelor batante, vopsirea cu ulei a tavanului. Având un caracter anecdotic una dintre propunerile arhitectului viza instalarea de closete turcești, “pentru că sunt cele mai igienice, în special pentru servitori, caci ei nu știu să menajeze și să întrețină curat pe cele obișnuite”. Propunerea este respinsă categoric de Centrală, care insistă pentru instalarea de “closete englezești.” Arhitectul propunea, de asemenea, ca lucrările de instalații, apă, canal, electricitate, încălzire să fie scoase din devizul principal și să fie repartizate separat unor firme. În ceea ce privește executantul lucrării de construcție,

⁷ *Ibidem*, dos. nr. 142, Adresa 15067, 31 iulie 1929.

⁸ <https://www.identitate-archi.ro/alege-arhitect/cristinel-george.html>

⁹ AN – SJ Sibiu, *Fond Banca Albina – Procesele verbale*, dos. nr. 142, 21 ianuarie 1930, Adresa nr. 1436.

arhitectul propune Bancii ca devizul în alb să fie trimis mai multor firme iar acestea să-și înscrie prețurile pe deviz¹⁰.

Între părțile contractante începe a se dezvoltă o relație de încredere dovedită prin răspunsul pozitiv al Centralei față de propunerile mai sus menționate. Centrala sibiană anunța de asemenea Sucursala că e timpul pentru semnarea/încheierea unui contract oficial cu arhitectul Cristinel , „deși în această privință avem scrisori obligatoare”, iar în luna aprilie 1930 este încheiat contractul între cele două părți . Centrala propune ca arhitectul G. Cristinel să întocmească planurile, schițele , să supravegheze personal lucrările, să verifice situațiile și devizele de plata în schimbul unui onorariu de 4% din valoarea construcției¹¹.

În luna martie 1930 debutează și procedura de atribuire a lucrării de executare. Sucursala București va prelua sugestia arhitectului și trimite cereri de oferte, însoțite de devizul general de lucrări, la cinci firme de construcții din București: Întreprinderile Tehnice Tib. Eremie, Ing. Ioanovici Aurel, Grigorie Frata& Fii, Jancu Boamban, Arh. Eugen Grosu, , Arh. Georgescu Nicolae, Ing. Emil Prager. În plus, obține oferte pentru celelalte lucrări: de canalizare din partea firmei Victor Lupescu, pentru „calorifer”, încălzire centrală, din partea firmei N. Bortos, ascensor din partea firmei „Frații Porn”. Sucursala solicită Centralei, prezența directorului S. Roșca și a arhitectului G. Christinel la ședința de atribuirea a contractului, care urmă să aibă loc la Sibiu în Consiliul de Administrație al Băncii¹².

La 15 aprilie Sucursala din București va încheia contractul cu firma “Tiberiu Eremia” în condițiile stabilite de Centrală, cu excepția a câtorva modificări făcute la inițiativa Sucursalei. Garanția de 10% din valoarea lucrărilor se cifra la suma 633 000 de lei, pe care firma trebuia să o depună în contul Sucursalei pentru o perioadă de un an de zile după recepția lucrărilor. Sucursala transmite Centralei dorința arhitectului Georges Christinel de a i se majora onorariul la procentul de 5% din valoarea proiectului având în vedere condițiile tehnice dificile de realizare a proiectului, . Centrala va aproba semnarea contractului cu Tiberiu Eremia. În ceea ce privește contractul cu Georges Christinel va aproba procentul de 4%, rezervându-și opțiunea că ulterior să-i aprobe acestui un onorariu de succes, nespecificând valoarea exactă a acestuia¹³.

Lucrările de dărâmare parțială a clădirii vor devoala fragilitatea zidurilor de fundație construite din cărămidă. În consecință, arhitectul Christinel, împreună cu constructorul, recomandă Sucursalei dărâmarea totală a clădirii și construirea de la zero a unei clădiri noi,. Sucursala va prelua și va susține recomandările făcute argumentând în plus posibilitatea de a beneficia de reducerile de impozite în privința clădirilor noi¹⁴.

Fidelă procedurilor sale tradiționale, Centrală va trimite la București pe directorul economic Ioan Rebeaga, care era cel mai informat în legătură cu proiectul de modernizare, pentru a evalua la față locului problema și soluțiile de remediere. Acesta decide preluarea integrală a recomandărilor firmei „Tiberiu Eremia” și a

¹⁰ *Ibidem*, dos. 142, 11 martie 1930, Adresa 22505.

¹¹ *Ibidem*,

¹² *Ibidem*, dos. nr. 142, 28 martie 1930, Adresa 6689.

¹³ *Ibidem*, dos. nr. 244, Adresa 35421, 15 aprilie 1930.

¹⁴ *Ibidem*, dos. nr. 244, 6 mai 1930, Adresa 10335.

arhitectului G. Christinel și recomandă Consiliului de Administrație dăruirea totală a vechii clădiri și construcția de la zero a unei noi clădiri. Rebega sublinia că nouă situație impunea depășirea devizelor inițiale cu 400 000 de lei, dar că „dispozițiile luate sunt în interesul clădirii și a scutirii de impozit pentru noua clădire”¹⁵.

Lucrările de construcție vor fi decontate de Centrală în șapte etape pe baza devizelor provizorii trimise de firma constructoare Sucursalei București și verificate de arhitectul Christinel. Având în vedere modificările pe care proiectul le va suferi de-a lungul construirii lui, termenul de finalizare va fi decalat de mai multe ori.

La 15 octombrie 1930 are loc prima recepție a clădirii la care participa Președintele C.A Banca Albina, Dr. Ilie Beu, directorul economic, Ioan Rebega, directorul Sucursalei București, Sofronie Roșca și subdirectorul A. Mateescu din partea „Întreprinderilor Generale Tehnice Tiberiu Eremeia”, arhitectul diriginte G. Cristinel. Procesul verbal încheiat arată că proiectul nu era finalizat, dar având în vedere că „față de planurile și oferta inițială s-au făcut schimbări”, adăugarea a încă unui etaj peste și înspre curte, Banca Albina admitea ca termenul de finalizare să fie prelungit până în dată de 30 decembrie 1930, penalitățile stabilite în cazul depășirii termenului fiind stabilite la 5000 de lei pe zi¹⁶.

La 31 decembrie 1930 va avea loc recepția finală a lucrărilor. Din partea Băncii Albina participa doar reprezentanții Sucursalei București, Sofronie Roșca, director și Constantin Tatusescu, Șef al Serviciului Contencios, iar din partea executantului, subdirectorul A. Mateescu, conducătorul lucrărilor precum și arhitectul diriginte Georges Cristinel. Recepția arată încă întârzieri la construcția clădirii, care ar fi putut atrage plata de penalități din partea firmei „Tiberiu Eremia”. Procesul Verbal de recepție întocmit, însoțit de adresa Sucursalei către Centrală este trimis la Sibiu. În adresă, directorul Roșca scuză întârzierea trimiterii prin întârzierea semnării procesului-verbal de către „Societatea Tiberemia”¹⁷.

Nu cunoaștem dacă Banca Albina a solicitat și a primit penalitățile din contract. Cert este că „epopeea” construirii sediului se încheie anul următor când Sucursala București îi remite arhitectului diriginte Georges Cristinel o scrisoare elogioasă de mulțumire pentru activitatea desfășurată în care este lăudată îndeosebi ideea arhitectului de distribuire a spațiului clădirii. Adresa sugerează acordul Centralei și Sucursalei de a-și onora promisiunea cu acordarea unui comision de succes. În răspuns arhitectul George Cristinel confirmă primirea onorariului¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, dos. nr. 142, 15 octombrie, Proces Verbal de Recepție.

¹⁷ *Ibidem*, dos. nr. 142, 16 ianuarie 1931, Adresa 1157.

¹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 142, 22 ianuarie 1932.

ORADEA CELOR 20 DE PRIMARI. ASPECTE DIN ADMINISTRAȚIA LOCALĂ INTERBELICĂ (I)

*Cristian CULICIU**

Abstract. *The 20 mayors of Oradea. Aspects from the interwar local administration (I).* Local administration is part of local history, combining politics with public affairs. In the interwar period, Oradea went through several changes by an administrative point of view, starting with its passing from the Austrian-Hungarian Empire after WWI to the Kingdom of Romania. New rules and laws were extended here since the beginning of the 1920s, and public administration changed by the Romanian point of view. But ruling a city turned out to be very difficult in the first interwar decade due to political changes, economic and social crisis, and the raise of communists. Therefore, we will see how Oradea's administration changed throughout the decade, until 1930, mentioning the mayors of the time, modes of functioning, investments, and political problems that the municipality was facing.

Keywords: *public administration, local history, politics, mayors, Oradea, the interwar period*

Perioada interbelică a fost foarte complicată, din punct de vedere politic, în Regatul României. Guvernele s-au succedat des, unele rezistând câteva săptămâni sau luni, Parlamentul a fost dizolvat de mai multe ori, iar cetățenii erau chemați la vot în repetate rânduri. La fel, administrația locală era foarte volatilă, primarii și Consiliile Comunale (Locale) fiind formate, dizolvate și alese la intervale neregulate de timp.

Oradea anilor 1920 a fost un oraș dificil de administrat. Trecerea sa din dispărutul Imperiu Austro-Ungar în Regatul Român și apariția graniței la numai câțiva kilometri de acesta s-au dovedit a fi schimbări care au pus în dificultate economia locală în primul deceniu interbelic. Au fost ani de criză și falimente, dar și de înființare a unor noi afaceri, timp în care administrația locală căuta soluții pentru punerea în ordine a treburilor pentru oraș.

În 1919 Oradea avea 61.459 de locuitori¹, pentru ca în toamna lui 1920 populația să fi urcat la 68.080, din care 40.744 erau etnici maghiari, 17.879 evrei și 8.641 români². După intrarea Armatei Române în oraș, în 20 aprilie 1919, conducerea a fost asigurată prin structuri provizorii. Consiliul Național Român din Oradea și Bihor, creat în 3 noiembrie 1918 și dezactivat în începutul anului următor, și-a reluat activitatea în acea zi sub autoritatea generalului Ștefan Holban. Rolul C.N.R. era de a asigura „bunul mers” al treburilor publice până la definitivarea unei noi structuri

*Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex muzeal; e-mail: cristian.culiciu@yahoo.com

¹ Cristu S. Negoescu, *Ardealul nostru – Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul – din punct de vedere geografic, economic, administrativ și mai ales financiar*, București, Tipografia Gutenberg, Joseph Gobl, 1919, p. 314.

² János Fleisz, *Metamorfoza unui oraș. Oradea 1850-1940*, Oradea, 2007, p. 143.

administrative, între ele aprovizionarea populației și menținerea ordinii publice³, în același timp numind „inspectori” români în funcții cheie ale administrației locale. În fruntea Poliției, a Procuraturii, Finanțelor și a Curții de Apel au fost numiți etnici români, iar în iarna 1919-1920 erau create Prefectura de Poliție a județului Bihor și Compania de Jandarmi⁴. „Avem nevoie de oameni pentru viața noastră publică. (...) Am putut îndeplini primele cerințe având în plase și în comune, funcționari români. Cu toate acestea mai avem nevoie încă de oameni pentru a putea face ca viața noastră publică și socială să funcționeze normal”, arăta avocatul Coriolan Pop în iulie 1919, atunci în funcția de prefect de Oradea și Bihor⁵. O parte a necesarului de personal administrativ și din alte instituții ale Statului a fost recrutat prin migrația dinspre Vechiul Regat.

Vicarul ortodox Roman Ciorogariu și avocatul orădean Aurel Lazăr au fost designați să coordoneze activitatea instituțiilor, să introducă limba română în administrație, urmând ca funcționarii publici să capete obligația însușirii acesteia și depunerii jurământului față de Statul român⁶. Extinderea administrației românești către Oradea și Bihor s-a făcut prin Direcția Ținuturilor Alipite și Unificării Administrative, care funcționa în cadrul Ministerului de Interne, județul Bihor depinzând de Directoratul Cluj.

Până la instaurarea definitivă a administrației românești, Oradea a avut, în 1919, câțiva primari „de tranziție”. Primul, Rimler Károly, a revenit în scaunul de edil în 19-20 aprilie, după fuga bolșevicilor care conduseseră orașul timp de o lună și sosirea Armatei Române. El a fost primar din martie 1902 și și-a exercitat funcția până în 15 iunie 1919. A fost urmat de Lukács Ödön (ajutor de primar și notar șef al Oradiei în 20 aprilie; 15 iunie – 31 iulie 1919) și Komlóssy József (fost consilier economic al Primăriei Oradea; 31 iulie 1919 – 8 februarie 1920)⁷.

În fruntea Oradiei se afla, așadar, un primar, precum și un Consiliu Comunal (din 1925 Municipal) (alcătuit din consilieri aleși și de drept). Totodată, exista o Delegație a Consiliului, din care făceau parte și primarul, ajutorul de primar și câțiva consilieri, în total având patru membri și doi supleanți, reprezentând organul consultativ al primarului⁸.

³ Cristian Culiciu, Gabriel Moisa, „Consolidating the Union of 1918: The first four years of Romanian administration in Oradea, 1919-1922”, în Sorin Arhire, Tudor Roșu, Călin Anghel, *The Paris Peace Conference and Its Consequences in Early-1920s Europe*, Cambridge Scholars Publishing, 2023, p. 139.

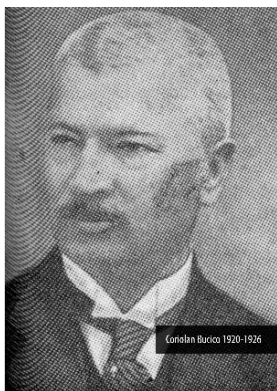
⁴ Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni (1849-1919)*, Oradea, Fundația culturală Cele Trei Crișuri, 1992, p. 231; Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 16.

⁵ *Dimineața* (București), anul XVI, nr. 4742, 14 iulie 1919, p. 3.

⁶ Ion Zainea, „Unirea din 1918 și procesul instaurării administrației românești în Crișana (1919-1921)”, în *Crisia* (Oradea), vol. XXIX, 1999, p. 170-171.

⁷ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea*, Oradea, Editura Cogito, 1995, p. 355; Lucia Cornea, „Instituția primarului și primarii Oradiei între 1918-1944”, în Aurel Chiriac (coordonator), *Oradea, pagini de istorie. Instituția primarului. Evoluție administrativă. Realitate urbanistică și arhitecturală*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2003, p. 60.

⁸ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei – județul Bihor*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1936, p. 182.

Coriolan Bucico

Primul primar român al Oradei interbelice a fost juristul Coriolan Bucico, care și-a început mandatul în 8 februarie 1920. Anterior, a fost primar al orașului Gyula (azi în județul Hajdú-Bihar, Ungaria)⁹. Bucico a fost primar până în 1 iulie 1926, fiind numit apoi inspector general administrativ. În fruntea orașului a rămas și un prefect, dar în august 1922 această calitate era desființată. Prefectul Oradei era, atunci, avocatul Iustin Ardelean¹⁰. Curios este că, un an și jumătate mai târziu, prefectul de Bihor Nicolae Popoviciu devenea și prefect al Oradei, arătându-și sprijinul pentru înfrumusețarea orașului și dezvoltarea culturii naționale¹¹.

Aparatul administrativ al Primăriei Oradea cuprindea, în anul 1920, 430 de funcționari, majoritatea maghiari, apoi români, evrei și germani. Funcționarii români se aflau în posturi cheie, precum primar, viceprimar (Ioan Voștinari, ulterior secretar general al Primăriei), jurisconsult, arhivar¹². În 24 ianuarie 1922, Consiliul Comunal adopta Regulamentul de Organizare a Oradei, care detalia structura aparatului administrativ local cu: Adunarea generală a Congregației municipale, Comitetul administrativ, primarul, Consiliul orașenesc, Sedria orfanală și Antistia municipală. Biroul primarului era alcătuit din secretari, translator, ofician, copişti, notar și servitor, iar Consiliul Comunal cuprindea pe primar, ajutor/ajutoare de primar, prim jurisconsult și consilieri. Avea şase Secții: Administrativă, Economică, Financiară, a Instrucției populare și culturii sociale, a Ocrotirii sociale și igienei publice și o secție Tehnică. Primăria mai avea un Serviciu Contencios, unul Contabil și Casierie, Arhivă și Birou Administrativ¹³. Primarul Bucico insista pentru introducerea limbii române în toate serviciile Primăriei¹⁴, însă au fost necesari mulți ani pentru ca funcționarii să învețe limba statului. În martie 1924 Serviciul financiar, al percepțiilor comunale și serviciilor de constatare era reorganizat. Secția financiară funcționa cu un consilier, un notar clasa I, un concepist (persoană care execută lucrări mărunte de birou) și un odăiaș, ocupându-se de întocmirea bugetului anual și notarea creditelor suplimentare și extraordinare. Secția urmărea executarea bugetului, situația împrumuturilor, punerea în valoare a banilor publici, donațiile, ajutoarele și recompensele, administrarea financiară generală a orașului. Se înființau Percepția comunală și Serviciul de constatare. Prima cuprindea Percepția centrală și Percepții

⁹ Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 76.

¹⁰ *Patria* (Cluj), anul IV, nr. 181, 22 august 1922, p. 1.

¹¹ *Universul* (București), anul XLII, nr. 16, 24 ianuarie 1924, p. 2.

¹² Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Bihor (în continuare A.N.-S.J.Bh.), fond *Primăria Municipiul Oradea*, dos. 2/1921, f. 24-42.

¹³ *Ibidem*, file nenumerate; Cristian Culiciu, „Consolidând Marea Unire: primii patru ani de administrație românească în Oradea (1919-1922)”, în Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Ion Eremia (coordonatori), *Declarația de autodeterminare de la Oradea din 12 octombrie 1918*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 166.

¹⁴ Gabriel Moisa, *Un secol de politică. Incursiune în istoria Partidului Național Liberal din Bihor între 1919-1920*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2021, p. 94.

de circumscripție – ele constatau taxele și colectarea lor; perceptorul-șef fiind ajutat de trei verificatori, șase controlori, cinci copişti, un șef de cadastru, un manuator (funcționar care înmânează acte și adrese oficiale) și un servitor. Serviciul de constatare era condus de perceptorul-șef și se compunea din șase controlori și cerceta reclamațiile contribuabililor și verifica scriptele percepțiilor de circumscripții. Serviciul financiar și de contabilitate cuprindea Birou financiar, Birou de contabilitate, casierie, Birou de constatare și percepție¹⁵.

Începutul anilor 1920 a fost o perioadă cu probleme pentru oraș, dar și în care s-au făcut unele schimbări edilitare. Morile orădene erau în criză de grâu, numeroși lucrători fiind concediați¹⁶, în timp ce numai două treimi din unitățile industriale din oraș și din apropierea sa funcționau, iar activitatea comercială era scăzută din lipsă de numerar¹⁷. Pentru îmbunătățirea situației era propusă înființarea unei burse orădene¹⁸. Încasarea impozitelor decurgea greu. Secția Financiară avea chiar și în anul 1925 „25 de funcționari cari nici astăzi nu știu limba statului și nu pot fi utilizați la nimic”, înlocuirea lor fiind însă puțin probabilă din lipsă de candidați corespunzători¹⁹.

Din punct de vedere edilitar au fost făcute puține progrese, accentul fiind pus pe regândirea piețelor publice centrale. În Piața Unirii, unde în începutul anilor 1900 se afla târgul agroalimentar, a fost dezvelită, în 21 noiembrie 1924, statuia ecvestră a Regelui Ferdinand I²⁰, în același an fiind amenajată și o „grădină englezească” în jurul său. Anterior, în 13 octombrie 1921, în fața Teatrului fusese dezvelită statuia Reginei Maria²¹. Acestea, împreună cu bustul Regelui Ferdinand I²², aflat în curtea Școlii de Cadeti, au fost primele monumente de for public amplasate în Oradea în perioada interbelică²³. În general erau efectuate lucrările de primă necesitate, precum repararea drumurilor și întreținerea podurilor. În iunie 1921, Primăria era restantă cu plata lucrărilor de pavaj, în valoare de 464.508 lei²⁴.

¹⁵ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 11/1929, f. 6-7, 17-20.

¹⁶ *Dimineața*, anul XVIII, nr. 5181, 6 ianuarie 1921, p. 3.

¹⁷ *Viitorul* (București), anul XVI, nr. 4683, 17 octombrie 1923, p. 3.

¹⁸ *Dimineața*, anul XVIII, nr. 5205, 10 februarie 1921, p. 8.

¹⁹ *Universul*, anul XLIII, nr. 101, 22 iulie 1925, p. 2.

²⁰ *Adevărul* (București), anul XXXVII, nr. 12542, 24 noiembrie 1924, p. 7.

²¹ *Dimineața*, anul XVIII, nr. 5413, 15 octombrie 1921, p. 2.

²² *Viitorul*, anul, XII, nr. 3777, 20 octombrie 1920, p. 2.

²³ Cristian Culiciu, „Istoria în bronz și piatră. Statui și monumente dispărute și mutate în Oradea”, în *Monumente dispărute strămutate salvate*, coordonator Dan Țălnaru, București, Editura Muzeului Național Cotroceni, 2022, p. 122-126.

²⁴ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1921, f. 137.

Piața Unirii, pe o carte poștală din anii 1930 (delcampe.net)

În paralel se înfiripau unele demersuri pentru deschiderea de noi străzi, în care scop Primăria cumpăra sau expropria parcele de teren de la localnici. Printre inițiative erau crearea unei străzi noi către lăptăria orașului și către Azilul de copii, totodată începând demersurile pentru întubarea Pârâului Paris în aval de subtraversarea căii ferate și construirea de străzi noi deasupra sa. Prima a fost strada Delavrancea (azi George Enescu), pe segmentul dintre calea ferată și strada Episcop Radu (azi bulevardul Magheru), pentru care urma canalizarea și pavarea numai după începerea construcției la minim cinci case pe marginea sa. În continuarea albiei pârâului urma crearea de noi străzi între arterele I.C. Brătianu (azi Mihai Eminescu) și Nicolae Jiga²⁵. Alt grup de străzi erau deschise în spatele Palatului de Justiție (str. Franz Schubert). Totodată, în 1921 se lucra la introducerea canalizării pe străzile Strâmbă (azi Ilie Cristea) și Ion Heliade Rădulescu și pe promenada Eminescu (azi Parcul Libertății)²⁶.

Tot în privința străzilor menționăm înființarea, în începutul anului 1920, a unei comisii a Primăriei pentru redenumirea acestora. În februarie același an, 50 de străzi și piețe principale și secundare au fost redenumite. De pildă, strada Báthori devenea Horia (azi Constantin Dobrogeanu-Gherea), strada Beöthy Ödön devenea Emanuil Gojdu, strada Jakab Mihály devenea Prefecturii (azi Andrei Șaguna), strada Kosuth Lajos devenea Avram Iancu (azi Independenței), strada Hlatky Endre devenea Nicolae Iorga (azi Vasile Alecsandri), Piața Szent László devenea Unirii, Piața Bémer devenea Regina Maria (azi Regele Ferdinand I), iar Piața Nagy devenea

²⁵ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1921, f. 143-156. Vezi și: Mircea Pașca, *Case, străzi și edificii din Oradea Mare. Un pomelnic neisprăvit*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2021, p. 327-347.

²⁶ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1921, f. 157.

Mihai Viteazul (azi Parcul 1 Decembrie)²⁷. În total, 198 de denumiri de străzi și piețe au fost schimbate sau doar traduse²⁸.

Programul edilitar din timpul lui Coriolan Bucico a cuprins și propuneri care nu au mai fost transpuse în teren. În 1922 s-a pus problema construirii unui „palat cultural” în centrul Oradiei. În acest sens fusese înființată Societatea Artibus, alcătuită din câțiva particulari și bănci locale, care în același an încheia un contract cu Prefectura Bihor pentru primirea terenului din Parcul Traian în acest scop. A fost începută o construcție, însă din cauza nerespectării clauzelor contractului, a fost demolată în 1923, băncile retrăgându-și sprijinul pentru proiect²⁹. Totuși, în perioada interbelică autoritățile locale au discutat de mai multe ori posibilitatea edificării unei astfel de clădiri în oraș, fără să se ajungă la ceva concret. O altă propunere, tot rămasă la stadiul de intenție, reluată și ea de câteva ori în anii 1920-1930, a fost construirea unei hale comerciale în Piața Mihai Viteazul (azi Parcul 1 Decembrie), unde se afla piața agroalimentară³⁰. În 1924 existase chiar și un acord între Primărie și consorțiul francez Leon Sée, costul halelor de carne, păsări și zarzavaturi fiind estimat 20-25 de milioane de lei³¹. Mai târziu, în octombrie 1925 Consiliul orășenesc hotărâa construirea unei școli în cartierul Grădini și pregătirea alteia în colonia Nilgesz³² din spatele Gării mari, fiind alte două proiecte ratate de C. Bucico. O altă investiție rămasă doar în stadiul de intenție a fost construirea unei noi linii de tramvai în centrul orașului și prelungirea celei de pe strada Minelor (azi Dimitrie Cantemir) până în satul Seleuș (azi cartierul Nufărul). Linia centrală, proiectată dinaintea războiului, s-ar fi bifurcat din cea existentă de pe strada Vasile Alecsandri (azi Primăriei) către Calea Decebal, pentru a traversa podul peste Crișul Repede și a continua pe strada General Holban (azi Menumorut). De acolo ar fi cotit pe strada I.C. Brătianu (azi Mihai Eminescu), pentru a continua prin Parcul Traian până la baia comună aflată peste drum de Parcul Alba Iulia (azi Parcul I.C. Brătianu)³³.

În 30 aprilie 1925 era constituit un nou Consiliu Comunal al Oradiei, care avea ca prim obiectiv alegerea primarului și a Delegației permanente. În funcție de numărul de voturi obținute, candidații au fost: Aurel Lazăr (7 voturi), Rozvány Jenő (6 voturi), Soós István (6 voturi), Grigore Egri (3 voturi), din care Ministerul de Interne ar fi urmat să numească un primar. Însă, din motive pe care nu le cunoaștem, nu a fost ales nici unul dintre aceștia, Coriolan Bucico fiind reconfirmat edil. În Delegația permanentă au fost aleși: Erdély Sever, Ioan Precup, Márkovits Ignác, Rudolf Havaș, Czillér Lajos, Beniamin Spitzer, Soós István; supleanți: Demetriu Chiș, Rozvány Jenő și Kőszegyi Robert³⁴. O lună și jumătate mai târziu, în 14 iunie, era adoptată Legea de unificare administrativă, care prevedea un mandat de opt ani

²⁷ *Ibidem*, f. 1-3.

²⁸ Vezi lista completă a denumirilor în Horváth József, *Ghidul orașului Oradea-Mare – Nagyvárad város utmutató tanácsadó cimtára*, Oradea, 1923, p. 7-14.

²⁹ *Universul*, anul XLII, nr. 184, 15 august 1924, p. 5.

³⁰ Propunerea fusese formulată încă din 1910. Vezi: Kupán Árpád, *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*, Oradea, Editura Varadinum Script, 2012, p. 42.

³¹ *Universul*, anul XLII, nr. 130, 13 iunie 1924, p. 4.

³² A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1925, f. 15.

³³ *Idem*, dos. 23/1925, f. 1-7.

³⁴ *Patria*, anul VIII, nr. 98, 1 mai 1925, p. 3.

pentru Consiliile Comunale alese³⁵ și introducea conceptul de Comisie interimară, numită după alegeri până la stabilirea unui Consiliu definitiv, respectiv în cazul în care Consiliul în funcție era demis. Consiliile Locale și Județene erau alese de către cetățenii români prin vot universal, egal, direct, secret, obligatoriu și cu reprezentarea minorității³⁶.

Situația administrativă a Oradei era complicată, la fel și cea financiară. În toamna anului 1924, banii orașului erau epuizați. Prin urmare, în noiembrie Consiliul orășenesc solicita Ministerului de Interne aprobarea unor credite suplimentare de 1,753 milioane lei și unor credite extraordinare de 189.880 lei, pentru finanțarea școlii de arte și meserii, ajutorarea săracilor și a funcționarilor pe caz de boală, întreținerea și construirea pavajelor, garantarea pensiilor de milă, garantarea cheltuielilor fundației Rimanóczy Kálmán și a azilului de bătrâni, iar în al doilea caz, acoperirea diurnelor funcționarilor din poliție, gratificațiunile pentru șeful Serviciului Siguranței Aurel Gussi și operarea sanatoriului de tuberculoși³⁷. Un credit extraordinar, de 170.000 de lei, era votat în luna decembrie pentru plata diurnelor funcționarilor din Comisia de Rechiziție³⁸.

Cheltuielile erau mari, cărora se adăugau achiziții. În martie 1925, Consiliul local aproba cumpărarea unui trichinoscop pentru Abatorul comunal de la firma Otto și Alfred Herzog din București³⁹, iar în noiembrie același an își dădea acordul pentru achiziționarea clădirii din bulevardul Regele Ferdinand (azi strada Republicii nr. 36) de la Societatea de regularizare a apei Bereteu cu 4 milioane de lei, în scopul plasării aici a Școlii de Arte și Meserii⁴⁰. Mai mult, în 1925 Societatea austro-ungară de produse de război înainta o solicitare privind plata a 1.650.518 lei (sumă stabilită în 1922, echivalentul a 3.656.206 coroane și 950 de filléri), la care se adăugau dobânzi de 25.585 lei. Primăria Oradea și-a declinat responsabilitatea privind plata acestor sume⁴¹. Autoritatea locală nu avea posibilitatea legală de a se împrumuta de la bănci particulare, fiindcă plățile cu dobândă ar fi ridicat datoria publică. Totuși în octombrie 1925 solicita Ministerului de Interne aprobarea alocării a 4 milioane de lei către Uzina electrică, pentru ca ea să poată contracta credite. Erau vizate investiții precum: modernizarea tablei de distribuție, construirea unui canal dinspre Crișul Repede pentru răcirea condensatorului, achiziția de transformatoare și cuptoare electrice, schimbarea unor cabluri etc. Pentru a obține banii necesari, Uzina a mărit tariful energiei electrice cu 15%⁴².

În plan cultural, cele mai importante schimbări au însemnat înființarea de organizații românești, precum Reuniunea Cele Trei Crișuri, filialele orădene ale Astra

³⁵ Corneliu Crăciun, „1926 – un an agitat”, în Aurel Chiriac, Ion Zainea (coordonatori), *Aurel Lazăr și epoca sa. Culegere de studii*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007, p. 111.

³⁶ Art. 108 din *Constituțiunea din 1923*. Gheorghe Sbârna (coordonator), *Constituțiile României*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 186.

³⁷ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1925, f. 487-489.

³⁸ *Ibidem*, f. 501.

³⁹ *Ibidem*, f. 38.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 67-95.

⁴¹ *Ibidem*, f. 15, 18.

⁴² *Ibidem*, f. 109-112.

și Oastea Domnului și unor reviste de cultură. Au fost inițiative particulare, care primeau sau nu sprijin de stat. Dorită în epocă, crearea unei trupe stabile românești de teatru era amânată din lipsa finanțării⁴³. În schimb, în 27 august 1925 primarul C. Bucico înainta ministrului cultelor și artelor, Alexandru Lapedatu, o solicitare de sprijinire a înființării unui Conservator în Oradea. În 15 mai același an se deschiseseră deja cursurile Societății de Muzică și Artă Dramatică, iar Primăria căuta bani atât pentru înființarea Conservatorului de stat, cât și pentru funcționarea sa, din 1926, în primă fază mutând aici sumele inițial prevăzute pentru trupa de teatru. Conservatorul era înființat cu începere din 1 octombrie 1925, personalul fiind alcătuit din șase profesori, un maestru de cor, o dactilografă, o ordonanță și patru profesori auxiliari⁴⁴. În toamna lui 1925, Oradea era ridicată la statutul de municipiu, împreună cu alte 16 orașe din România, prin Înaltul Decret Regal nr. 2465/25 septembrie 1925⁴⁵.

Bugetul local era în scădere în începutul lui 1926 atât ca venituri, cât și la cheltuieli, fiind necesară concedierea a 25-30 de funcționari ai Primăriei⁴⁶.

Mandatul primarului liberal Bucico și al Consiliului Comunal se apropiau de final, așa că în 19 februarie 1926 au fost organizate alegeri locale. Două mari alianțe electorale au cerut voturile orădenilor: cartelul format din Partidul Național Liberal, Partidul Maghiar și Partidul Social Democrat, respectiv Opoziția Unită, formată din Partidul Național, Partidul Țărănesc, Blocul Muncitoresc, Partidul Poporului și Organizația Sionistă. Au fost alegeri echilibrate, opoziția învingând la numai 158 de voturi, însă scrutinul a fost anulat la solicitarea liberalului Traian Moșoiu, ca urmare a participării comuniștilor, care au și obținut multe voturi⁴⁷. El a fost repetat în 29 martie, când și numărul secțiilor de vot din oraș a crescut de la 10 la 18⁴⁸, iar opoziția a ținut o mare adunare electorală în cinematograful Atlantic⁴⁹, rezultatul fiind chiar mai categoric decât înainte. Blocul opoziției primea 5316 voturi din 9076 valabil exprimate, astfel că, din 30 de locuri în Consiliul Comunal, reprezentanții săi ocupau 24, iar celelalte șase au revenit Partidului Maghiar. Din punct de vedere etnic, Consiliul era alcătuit din 12 români, restul fiind maghiari și evrei⁵⁰. De notat prezența comuniștilor, în număr de 11⁵¹. Consilierii comunali erau: Aurel Lazăr, Rozvány Jenő, Anastase Mavrodin, Emeric Bardos, Beniamin Spitzer, Czeller Lajos, Dumitru Riss, Ion Pelle, Stern Sándor, Vasile Ross, Andrei Havas, Bernard Bercovici, Grigore

⁴³ *Dimineața*, anul XXII, nr. 6873, 12 ianuarie 1926, p. 2.

⁴⁴ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 15/1925, f. 61-109.

⁴⁵ *Monitorul oficial*, nr. 220, 7 octombrie 1925, p. 3.

⁴⁶ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 1/1925, f. 452.

⁴⁷ Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu (coordonatori), *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007, p. 714; Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria Partidului Național Liberal din Bihor (1921-1947)*, Oradea, Editura Primus, 2009, p. 14.

⁴⁸ *Universul*, anul XLIV, nr. 64, 18 martie 1926, p. 4.

⁴⁹ *Patria*, anul VIII, nr. 66, 24 martie 1926, p. 1.

⁵⁰ *Dimineața*, anul XXII, nr. 6952, 1 aprilie 1926, p. 8; *Universul*, anul XLIV, nr. 77, 2 aprilie 1926, p. 2. Ziarele *Patria* și *Adevărul* ofereau rezultate ușor diferite: 5330 de voturi pentru opoziție, respectiv 3425 de voturi pentru cartelul liberal-maghiar. Vezi: *Patria*, anul VIII, nr. 71, 31 martie 1926, p. 1; *Adevărul*, anul XXXIX, nr. 12974, 1 aprilie 1926, p. 2.

⁵¹ Corneliu Crăciun, *Comunism și comuniști în presa de limba română din Oradea (1922-1937)*, Oradea, Editura Primus, 2008, p. 44.

Egri, Szántó Dezső, Frederik Goenbach, Sever Erdélyi, Szabó Sándor, Hübschenberger József, Marcovici Ignatz, Andrei Crăciun, Robert Kozegy, Ion Kocsan, Moskovits József, Coriolan Bucico, Soós István. Membri supleanți: Ion Ciordaș, Pagany József, Adalbert Fene, Stein Ludovic, Almassy Weiss, Martin Schlinger, Gheorghe Bancu, Armin Flegmann și Czegléd Miklós⁵².

Acest Consiliu a fost, însă, dizolvat de Guvern după numai o ședință ținută, fiind apoi numită o Comisie interimară⁵³, întrucât la alegerea primarului Oradei, pe primul loc între opțiunile consilierilor s-a aflat comunistul Rozvány Jenő (Eugen Rozvan). Noul edil al municipiului a devenit, în cele din urmă, Gheorghe Tulbure, membru al Partidului Poporului. A fost interimar între 1 iulie și 20 septembrie 1926, dată în care Guvernul a convocat Consiliul Comunal orădean ales în martie. Tulbure a fost propus pentru a fi primar plin, fiind și numit, avându-i drept contracandidați pe Aurel Lazăr, Coriolan Bucico și Rozvány Jenő⁵⁴.

Grigore Egri

Printre dezbatările acestui Consiliu s-au aflat, în începutul anului 1927, bugetul local, precum și o propunere îndrăznească din ianuarie a unui consilier pentru introducerea limbii maghiare în administrația locală, respinsă⁵⁵. De altfel, nici în 1927-1928 nu se ajunsese ca toți funcționarii Primăriei să cunoască limba română, motiv pentru care 93 dintre aceștia au fost aproape de demitere⁵⁶. Iredentismul maghiar era îmbrățișat și de către consilierii comuniști, care prezentau interpelări cu accent bolșevic. Un minus al administrației locale a timpului era lipsa inventarului patrimoniului mobil și imobil al orașului, despre care nu se știa cât valora⁵⁷, în timp ce gospodărirea orașului și întreținerea terenurilor publice lăsau loc de mai

bine⁵⁸.

Mandatul lui Tulbure a durat până în 3 iunie 1927, când a demisionat în urma depunerii mandatului guvernului Alexandru Averescu. Consiliul Comunal a propus și votat pe următorii candidați: Coriolan Bucico (liberal) – 19 voturi, Grigore Egri (țărănist) – 10 voturi, Rozvány Jenő (comunist) – 5 voturi și George Bota (liberal) – 2 voturi⁵⁹, însă Guvernul l-a numit edil pe avocatul țărănist Sever Erdélyi, acesta fiind interimar între 3 iunie și 8 august. L-a urmat Grigore Egri, deținând funcția de primar între 8 august 1927 și octombrie 1928.

⁵² *Cuvântul* (București), anul III, nr. 422, 1 aprilie 1926, p. 3.

⁵³ *Dimineața*, anul XXII, nr. 7039, 4 iulie 1926, p. 6.

⁵⁴ *Patria*, anul VIII, nr. 207, 22 septembrie 1926, p. 2; *Monitorul oficial*, nr. 215, 26 septembrie 1926, p. 14668.

⁵⁵ *Viitorul*, anul XX, nr. 5656, 4 ianuarie 1927, p. 3.

⁵⁶ *Curentul*, anul I, nr. 28, 7 februarie 1928, p. 3.

⁵⁷ *Universul*, anul XLV, nr. 90, 18 aprilie 1927, p. 2.

⁵⁸ *Idem*, nr. 87, 15 aprilie 1927, p. 2.

⁵⁹ *Idem*, nr. 161, 15 iulie 1927, p. 6.

Una din primele măsuri din timpul mandatului său a fost organizarea unui examen privind cunoașterea limbii române de către funcționarii Primăriei⁶⁰. Un moment tensionat a fost cel din cadrul ședinței solemne a Consiliului Comunal în care a fost omagiată personalitatea lui Ion I. C. Brătianu, mort în 24 noiembrie. Consilierii Rozvány Jenő, Szántó Dezső și Szábó Károly ar fi refuzat să se ridice, declarând că „nu puteau să se asocieze” omagiilor aduse fostului lider liberal, pe care-l considerau un „asupritor de masse” și pentru că „primarul n’a vorbit și ungurește”⁶¹. Finalul anului 1927 a găsit Oradea între diferite probleme de funcționare și un scandal cu conotații antisemite care s-a viralizat în presa internațională – tulburările studențești din 5-6 decembrie⁶², un nou prilej pentru consilierii comuniști (și evrei) să ațâțe dispute în executivul orădean⁶³. Comuniștii căutau orice motiv pentru a însămânța scandal în ședințele Consiliului Municipal, inclusiv dacă formulau propuneri neluate în seamă de către primar. În unele cazuri, aceștia părăseau de bunăvoie sala de ședințe, fără ei întrunirile executivului devenind „lipsite de interes și chiar plicticoase”⁶⁴.

Pregătirea bugetului se făcea în decembrie pentru anul următor. Existau mai multe categorii de venituri: venituri încasate de la Stat, venituri din taxe, din averi imobiliare, din capitaluri, din cotizații, precum și venituri diverse și extraordinare. Cheltuielile erau, în primul rând, cele legate de funcționarea administrației locale, urmate de cele cu bunurile comunale, cu poliția comunală, cu drumurile, serviciul tehnic, învățământul, cultele și cultura, cu serviciile către populație, cotizații, cu funcționarea întreprinderilor comunale, existând și un fond de credite. Și cheltuielile puteau fi extraordinare⁶⁵.

Printre aspectele ce necesitau atenție din partea Primăriei erau cele privind cultura și ocrotirea socială, unde bugetul alocat a urcat cu 30% față de 1926. Totodată,

⁶⁰ *Monitorul oficial*, nr. 230, 16 octombrie 1927, p. 10.

⁶¹ *Națiunea* (Cluj), anul I, nr. 258, 2 decembrie 1927, p. 4; *Universul*, anul XLV, nr. 283, 4 decembrie 1927, p. 6; *Tribuna* (Oradea), anul VII, nr. 49, 4 decembrie 1927, p. 2.

⁶² În acele zile, în Oradea a fost organizat Congresul național studențesc, în timpul cărora grupuri de tineri, dar și adulți, au provocat haos în centrul Oradiei, devastând magazine evreiești, precum și sinagogile. Știrile privind incidentele au ținut primele pagini ale ziarelor naționale în cursul lunii decembrie, evenimentele fiind discutate în Parlamentul și Guvernul României, cu impunerea unor amenzi. O mare parte a veștilor despre aceste evenimente au ajuns în presa internațională pe filieră ungară, care acuza un adevărat „pogrom” în oraș, deși nu au fost înregistrați decât cel mult răniți. Gestionarea situației a fost o provocare pentru autoritățile administrative și de ordine publică. Vezi: Gabriel Moisa, „Tulburări antisemite în Oradea anul 1927”, în *Crisia*, anul XXXVIII, 2008, p. 189-197 și mai multe în: *Pogromul itinerant sau decembrie antisemit. Oradea 1927, documente*, volum îngrijit de Lucian Năstăsă-Kovács, București, Editura Curtea veche, 2004, passim.

⁶³ *Tribuna*, anul VII, nr. 52, 25 decembrie 1927, p. 4. Vezi procesul-verbal al ședinței extraordinare a Consiliului Comunal din 19 decembrie 1927 în *Monitorul comunal* (Oradea), anul I, nr. 6-7, 31 decembrie 1927, p. 1-11.

⁶⁴ *Idem*, anul VIII, nr. 25, 17 iunie 1928, p. 5.

⁶⁵ Vezi pe larg în: *Monitorul comunal*, anul I, nr. 3-4, 22 decembrie 1927, p. 1-11.

Primăria aloca un buget consistent ajutorării săracilor și șomerilor⁶⁶, inclusiv a elevilor săraci ai liceelor „Emanuil Gojdu” și „Oltea Doamna” și ai Școlii de menaj⁶⁷. În martie 1928, executivul aloca 100.000 de lei pentru organizarea „serbărilor naționale” dedicate împlinirii unui deceniu de la unirea Ardealului cu România⁶⁸. Ca lucrări publice, amintim dezvelirea bustului lui Iosif Vulcan, în scuarul din spatele Teatrului, în 13 noiembrie 1927⁶⁹, pregătirea lucrărilor de reparații ale cazărmilor⁷⁰ și repararea podurilor din fier peste Crișul Repede⁷¹. În 1927 au fost efectuate lucrări de amenajare a unor străzi noi, precum Victor Babeș și din parcelarea Klobusitzky (azi străzile Gheorghe Dima, Snagovului și Franz Schubert), de asfaltare a capetelor străzilor Andrei Șaguna (azi g-ral Traian Moșoiu) și D. Cantemir (azi Iuliu Maniu), precum și reparații pe străzi precum: Ep. R. Ciorogariu, Poetul Goga (azi o stradă desființată din Piața Emanuil Gojdu), Griviței, Lunii, Cuza Vodă, iar pe străzi precum Eroului necunoscut, Redutei, Petru Rareș, Roșiorilor erau instalate conducte de canalizare⁷².

În martie 1928 se pregătea canalizarea străzilor Orfelinatului (azi Lămâiței), Ioan Ciordaș (azi Olteniei), Duiliu Zamfirescu, Hilaria (azi Rimanóczy Kálmán) și Brancovici (azi Anton Bacalbașa), pentru care riveranii aveau să plătească 33% din valoarea lucrărilor⁷³. Totodată, în iunie 1928, Primăria licita lucrări pentru repararea clădirilor abatorului și extinderea hingheriei pentru câini⁷⁴ și pregătea un plan de opt ani pentru amenajarea de parcuri pe terenurile virane unde cetățenii obișnuiau să se

⁶⁶ În Bihor, în cea de-a doua jumătate a anului 1927, circa 270 de întreprinderi și-au redus activitatea sub 50%, concediind 1500 de muncitori, în timp ce 65 de întreprinderi și-au oprit total activitatea. Numărul șomerilor în întregul județ urca la circa 6000. Vezi: *Adevărul*, anul XL, nr. 13464, 9 noiembrie 1927, p. 4.

⁶⁷ *Dimineața*, anul XXIII, nr. 7544, 2 decembrie 1927, p. 6.

⁶⁸ Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 97.

⁶⁹ *Națiunea*, anul I, nr. 244, 15 noiembrie 1927, p. 4; *Viitorul*, anul XX, nr. 5922, 18 noiembrie 1927, p. 3; *Universul*, anul XLV, nr. 269, 18 noiembrie 1927, p. 1.

⁷⁰ *Idem*, nr. 118, 1 iunie 1928, p. 33.

⁷¹ *Monitorul oficial*, nr. 122, 7 iunie 1928, p. 89.

⁷² *Monitorul comunal*, anul II, nr. 1, 20 ianuarie 1928, p. 2.

⁷³ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 16.

⁷⁴ *Monitorul oficial*, nr. 124, 9 iunie 1928, p. 31.

recreeze⁷⁵. Se lua în discuția Consiliului Comunal canalizarea coloniilor Katona, Bernat, Keztyüs și Középessy, toate din cartierul Velența (azi zona străzilor Războieni – Grădinarilor – Oțelarilor)⁷⁶. În aceeași lună, executivul primea ca donație din partea Institutului Surorilor de Caritate Sf. Vincențiu un teren pentru prelungirea străzii principale din colonia Nilgesz (Kakasváros), aflată la baza dealurilor, o zonă în plină extindere cu noi case – în anii 1930 s-a numit str. Dimitrie Comșa (azi Ecaterina Teodoroiu)⁷⁷.

Bugetul local a fost serios afectat din cauza măsurii Guvernului de desființare a taxei de pavaj, din care municipalitatea încasa anual circa 17 milioane de lei. Ca urmare, alte taxe locale, precum cea pentru transportarea mărfurilor pe drumurile publice, au fost majorate⁷⁸. Pentru a face economii, bugetul local, aprobat în martie 1928 prevedea reducerea cheltuielilor de: cancelarie, încălzit, abonamente la

Bulevardul Regele Ferdinand
(facebook.com/oradea-nagyvarad-grosswardein)

telefonie, întreținerea cailor, inclusiv ale Serviciului de salvare. Era, însă, nevoie de bani suplimentari pentru cheltuieli aflate în creștere. Primăria deschidea credite extraordinare pentru plăți curente, precum: creșterile de salarii ale funcționarilor Primăriei (1,8 milioane lei), plata pensiilor foștilor funcționari (1,35 milioane lei), repararea cazărmilor (100.000 lei), alte sume mergând pe plata unor diurne și premii⁷⁹. Pentru sprijinirea șomerilor se alocu 400.000 lei⁸⁰. În iulie 1928 se deschideau credite suplimentare pentru repararea pavajului de pe b-dul Regele Ferdinand (250.000 lei), întreținerea străzilor nepavate (300.000 lei), pentru scopuri filantropice, culturale naționale (80.000 lei), din care o parte a banilor erau direcționați pentru tipărirea monografiei *Școalele din Beiuș*, de Constantin Pavel, pentru Crucea Roșie și Cercul Militar și Civil, iar 45.000 lei se alocu pentru întreținerea coloniei Hingherilor (45.000). S-au

tras și credite extraordinare, pentru lucrări la unele edificii (200.000 lei), plata unor dobânzi la Banca Bihoreana (169.748 lei), pentru procurarea aparatelor pentru verificarea laptelui (42.000 lei) și pentru vilegiatura de vară a 50 de copii orfani în tabăra de la Agigea⁸¹.

⁷⁵ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 56.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 204.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 218.

⁷⁸ *Monitorul comunal*, anul II, nr. 3-4, 5 martie 1928, p. 1. Primăria aproba un nou regulament pentru perceperea taxelor locale în aceeași lună. Vezi *Ibidem*, p. 2-14.

⁷⁹ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 36.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 76.

⁸¹ *Ibidem*, dos. 14/1928, f. 181-182.

Consiliul Comunal⁸², prin secretarul general al municipiului Oradea, Ioan Voștinar, adopta, în septembrie 1928, proiectul de Regulament pentru organizarea serviciilor și atribuțiilor personalului Primăriei, unde erau prevăzute structurile administrative, rolul și îndatoririle fiecăreia⁸³. Executivul local a fost dizolvat prin Decretul Regenței nr. 2438/11 octombrie 1928 pentru „risipa banului public și administrarea veniturilor comunale fără prevedere bugetară”, ca de pildă acordarea de lucrări de asfaltare fără licitație, dar și pentru alte infracțiuni, inclusiv sprijinirea unei „instituițiuni particulare periculoase ordinei de Stat”, prin acordarea unei sume de bani pentru popota Căminului Muncitoresc, loc de întâlnire a celulei comuniste orădene, aflată în ilegalitate⁸⁴. Împotriva deciziei, președintele Consiliului dizolvat, Sever Andru, a înaintat un apel la Curtea de Apel Oradea⁸⁵. Până la alegeri, fixate inițial pentru 6 noiembrie⁸⁶, Oradea a fost condusă de o Comisie interimară numită în 12 octombrie 1928⁸⁷ și alcătuită din: Nicolae Zigre – președinte (rămânând în continuare primar, dar interimar), Ulpiu Traian Gomboșiu, Vasile Bledea, Ioan Picu Băncilă, Eugen Craioveanu (inspector Poștă-Telegraf-Telefon), Nicolae Mocan (avocat), Ion Ionașcu (inspector C.F.R.), Soós István, Adalbert Kabos (avocat), Fried János (secretarul Halei Comerciale) și Szábó Károly (industriaș)⁸⁸. Printre primele acțiuni ale sale a fost înființarea unei comisii „care să cerceteze gestiunea fostului consiliu”, fiind discutate și investițiile necesare în extinderea conductelor de apă, reparațiile clădirii gazdă a Societății „Principele Mircea”, repararea unor străzi și modernizarea Uzinei electrice⁸⁹. Alte chestiuni discutate de Comisie priveau asfaltarea străzilor Spiru Haret, Matei Basarab (azi Deltei) și Louis Pasteur,

⁸² În aprilie 1928, Consiliul Comunal era alcătuit din: Gheorghe Anca, Sabin Anca, Sever Andru, Iustin Ardelean, Bardos Emeric, Berkovits Bernath, Gheorghe Bota, Coriolan Bucico, Ambrozie Catona, Czeller Lajos, Demetriu Chiș, Andrei Crăciun, Csordás János, Veturia Candrea, V. Dragomir, Sever Erdeli, Victor Filip, Feuerstein Adalbert, Gaál Szabó István, Gembacz Friedrich, Andrei Havaș, Alexandru Hașăș, Elena Horvath, Hübschenberger József, Ioan Kocsan, Eugen Kotzó, Köszei Robert, Aurel Lazăr, episcopul romano-catolic Mayer Antal, Anastase Mavrodin, Vasile Maior, Gheorghe Maior, Markovits Ignatz, Anastase Negulescu, Órás László, Ioan Pelle, Gheorghe Peredy, Cornelia Popa, Iosif Pogan, Gheorghe Roxin, Rozvány Jenő, Gheorghe Simoca, Soós István, Spitzer Benjamin, Stern Sándor, Schwartz Lajos, Szábó Sándor, Szábó Károly, Szántó Dezső și Petru Vuruclăș. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 107-108.

⁸³ *Monitorul comunal*, anul III, nr. 2, 25 februarie 1929, p. 1-3; Idem, nr. 3, 12 martie 1929, p. 1-3; Idem, nr. 4, 27 martie 1929, p. 1-5; Idem, nr. 5, 15 aprilie 1929, p. 1-4; Idem, nr. 6, 30 aprilie 1929, p. 1-7.

⁸⁴ *Monitorul oficial*, nr. 227, 12 octombrie 1928, p. 2. Acuzația se referea la suma de 100.000 de lei dată bucătăriei Căminului muncitoresc, bani care ar fi fost deturnați către susținerea mișcării comuniste. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 14/1928, f. 7.

⁸⁵ *Adevărul*, anul XLI, nr. 13754, 21 octombrie 1928, p. 3.

⁸⁶ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 242, 30 octombrie 1928, p. 3.

⁸⁷ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1928, f. 1.

⁸⁸ *Adevărul*, anul XLI, nr. 13749, 15 octombrie 1928, p. 2; Idem, nr. 13750, 16 octombrie 1928, p. 3.

⁸⁹ *Viitorul*, anul XXI, nr. 6204, 20 octombrie 1928, p. 3; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1928, f. 1-12, 18-19, 24.

reparațiile și dotarea spitalului epidemic, încheierea licitației pentru furnizarea de cărbuni și lemne pentru Uzina electrică și pregătirea alegerilor locale⁹⁰.

Alegerile locale au fost amânate cu două luni la cererea P.N.L., care nu reușise să încheie vreo alianță electorală⁹¹, astfel că în 29 noiembrie era instituită o nouă Comisie interimară a municipiului. Inițial, în fruntea Comisiei fusese numit Grigore Egri⁹², dar în cursul lunii noiembrie, în contextul schimbării de guvern, Aurel Lazăr obținea modificarea Decretului de numire, astfel încât să fie numit președinte, implicit primar al Oradei. Astfel, noua Comisie era alcătuită din: A. Lazăr (președinte/primar), Sever Erdely (avocat), Gheorghe Banc (avocat), Andrei Crăciun (profesor), Petru Mărcuș (avocat), Soós István (avocat), Szábó Károly (industriș), Fried János (avocat), Markovits Ignátz (medic), Romul Pop (avocat) și Iosif Pogan (profesor), care a depus jurământul în 1 decembrie 1928⁹³. Delegația permanentă mai era alcătuită din: Sever Erdelyi, George Bancu, Petru Mărcuș, Andrei Crăciun, Iosif Pogan, Romul Pop, Soós István, Szábó Károly, Fried János și Markovits Ignátz⁹⁴.

Aurel Lazăr

Proaspăt primar, Lazăr le cerea funcționarilor Primăriei „muncă și nu sabotarea serviciului”, trebuind să fie rezolvate aspecte precum deficitul bugetar, aprovizionarea orașului cu lemne, reparațiile la spitalul epidemic și evacuarea și predarea Căminului Muncitoresc către sindicatul lucrătorilor⁹⁵. Lazăr solicita șefilor de servicii să pregătească foarte atent chestiunile prezentate primarului și Comisiei interimare și să fie mai severi față de funcționarii din subordine. Punea în discuție începerea sistematizării cartierelor marginase ale Oradei, pentru asigurarea unui minim de nivel de trai⁹⁶. În decembrie 1928, Comisia discuta înființarea unui local de deparazitare în apropierea spitalului epidemic, despre nevoia pavării urgente a

Pieței Mihai Viteazul (azi Parcul 1 Decembrie), aflată într-o „stare jalnică” și deschiderea unui credit de 100.000 lei pentru ajutorarea săracilor, bani din care să se ofere numerar și să se susțină încălzirea și hrana în cadrul adăpostului. În aceeași lună se încheia licitația pentru achiziționarea unei ambulante⁹⁷.

⁹⁰ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1928, f. 79-82.

⁹¹ *Adevărul*, anul XLI, nr. 13762, 30 octombrie 1928, p. 4; Idem, nr. 13764, 2 noiembrie 1928, p. 4.

⁹² Idem, partea I, nr. 256, 16 noiembrie 1928, p. 2.

⁹³ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 269, 1 decembrie 1928, p. 2; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1928, f. 117-121.

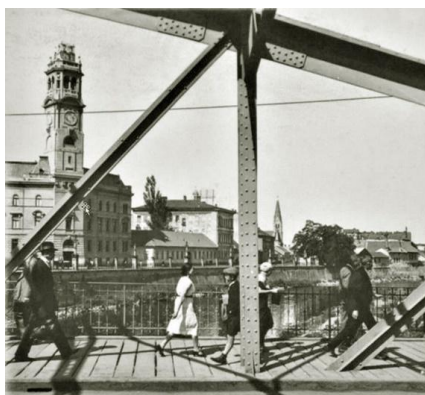
⁹⁴ *Adevărul*, anul XLI, nr. 13784, 25 noiembrie 1928, p. 4.

⁹⁵ *Dimineața*, anul XXIV, nr. 7901, 7 decembrie 1928, p. 9; *Universul*, anul XLVI, nr. 287, 9 decembrie 1928, p. 8; *Dimineața*, anul XXIV, nr. 7908, 14 decembrie 1928, p. 10.

⁹⁶ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 13/1928, f. 112.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 156, 163.

Comisia interimară s-a aflat în funcție mai mult decât cele două luni prevăzute de lege, alegerile locale fiind amânate de patru ori până în martie 1929⁹⁸ și din nou după aceea⁹⁹, iar cum, legal, aceasta nu putea vota bugetul, nici lua credite, nici decide în alte chestiuni importante, gospodărirea orașului stagnea în primăvara lui 1929. Totodată, Aurel Lazăr, bolnav fiind, a lipsit câteva luni din Oradea pentru a se trata în străinătate¹⁰⁰.

Pe podul din centrul Oradei (ebay.com)

Totuși în primul său mandat, A. Lazăr a luat câteva măsuri pentru îmbunătățirea activității Primăriei, precum stabilirea unui program clar și controlul funcționarilor care lipseau de la serviciu, supravegherea impunerii taxelor și impozitelor locale și deferirea către Parchet a celor găsiți vinovați de ilegalități. A crescut bugetul alocat culturii, fiind deschisă prima stagiune a trupei române a Teatrului de Vest, au fost pavate câteva străzi, altele reparate și s-au făcut unele plantări de arbori în parcuri. În 1929 erau, într-un final, deschise patru școli primare

și o grădiniță în cartierele periferice, iar pentru copiii săraci erau organizate consultații stomatologice și trei lăptării¹⁰¹. Primăria a găsit și resurse pentru cumpărarea clădirii în care funcționa Ambulatoriul Policlinic, fost sediu al Reuniunii Agrare din Bihor, pentru 1,5 milioane lei¹⁰².

Controalele au scos la iveală o situație ajunsă inclusiv în presa centrală. În august 1929, cu ocazia unor verificări, a fost descoperită o fraudă în încasarea impozitelor care se ridica, la primele calcule, la 8 milioane de lei. Metoda era simplă, funcționarii încasatori tăind un zero din finalul sumelor vărsate de contribuabili, astfel că, de pildă, din 45.000 de lei ajungeau efectiv în vistieria Primăriei numai 4.500, cu toate că depunătorul primea o chitanță pentru toată suma lăsată la casierie. Totodată, din excedentele rămase în final de an, rămăneau sume mai mici, iar „diferența era evaporată de cei cari învârteau șurubul”. În fine, fraude au fost descoperite și la impuneri, unii comercianți plătind sume mici sau deloc din impozitul pe clădiri. Fraudele se făceau deja din 1925, active, deci, de patru ani la momentul descoperirii, lucru posibil fiindcă registrele nu fuseseră verificate. Șeful Serviciului Percepției, Kakas István, șeful Serviciului Financiar, Benedek Aladár, și alți funcționari fuseseră suspendați. Au fost deschise două comisii speciale de anchetă, conduse personal de

⁹⁸ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 3, 3 ianuarie 1929, p. 7; Idem, nr. 50, 2 martie 1929, p. 6.

⁹⁹ Alegerile au fost amânate după luna martie 1929 pe termen nedefinit atât în așteptarea deciziei acțiunii în contencios, cât și având în vedere perspectiva modificării Legii Administrative: *Monitorul oficial*, partea I, nr. 86, 19 aprilie 1929, p. 6; Idem, nr. 107, 18 mai 1929, p. 6.

¹⁰⁰ *Adevărul*, anul XLII, nr. 13884, 28 martie 1929, p. 3.

¹⁰¹ *Gazeta de vest*, anul II, nr. 138, 1 ianuarie 1930, p. 4; *Monitorul oficial*, partea I, nr. 55, 8 martie 1929, p. 29.

¹⁰² A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 11/1929, p. 41-45.

Aurel Lazăr¹⁰³. După un an de anchete, suma fraudată era calculată la 13 milioane de lei¹⁰⁴, iar în august 1931 se vorbea de 40 de milioane¹⁰⁵, funcționarilor vinovați fiindu-le sechestrate averile¹⁰⁶. Procesul acuzaților a avut loc în septembrie-octombrie 1931, în final încasatorul Nicolae Andor fiind condamnat la opt luni de închisoare, pierderea drepturilor politice pe trei ani și 20.000 lei amendă, în timp ce contabilă Szábó Izabela era condamnată la 7 luni de închisoare, suspendarea drepturilor politice și 7000 de lei amendă. Ceilalți acuzați au fost achitați¹⁰⁷.

În acest context, dar și al celui al crizei economice globale, banii orașului reprezentau o problemă tot mai mare. În 1929, veniturile totale ale Primăriei au fost de puțin peste 71,5 milioane lei¹⁰⁸, din care 70% se cheltuiau pentru plata salariilor celor 340 de funcționari, fiind necesară și finanțarea Uzinei electrice, a Uzinei de apeduct și canalizare și a curățeniei publice¹⁰⁹. Primăria avea și obligația plății salariilor personalului spitalului și ale polițiștilor, lucru cu care Aurel Lazăr nu era de acord. Considera că trebuiau achitate din bugetul statului, motiv pentru care a și înaintat un memoriu către Ministerul de Interne¹¹⁰. Pentru creșterea veniturilor erau formulate mai multe propuneri: înființarea unor cinematografe orășenești, închirierea de teren în parcuri pentru locuri de șezut, cofetării și afișarea de reclame, înființarea unei tipografii orășenești, construirea unui ștrand și închirierea Uzinei electrice¹¹¹.

¹⁰³ *Gazeta de vest*, anul I, nr. 37, 27 august 1929, p. 4; Idem, nr. 40, 30 august 1929, p. 4; Idem, nr. 41, 31 august 1929, p. 4; *Cuvântul*, anul V, nr. 1565, 30 august 1929, p. 2; *Adevărul*, anul XLII, nr. 14014, 31 august 1929, p. 5; *Dimineața*, anul XXV, nr. 8156, 1 septembrie 1929, p. 8.

¹⁰⁴ *Gazeta de vest*, anul II, nr. 329, 20 septembrie 1930, p. 2; *Universul*, anul XLVIII, nr. 232, 24 septembrie 1930, p. 8.

¹⁰⁵ *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8837, 2 august 1931, p. 8.

¹⁰⁶ *Gazeta de vest*, anul III, nr. 574, 26 iulie 1931, p. 6; *Universul*, anul XLIX, nr. 200, 29 iulie 1931, p. 6. Lista acuzaților și acuzațiile aduse au fost publicate de *Patria*. Vezi: *Patria*, anul XIII, nr. 171, 6 august 1931, p. 3.

¹⁰⁷ *Gazeta de vest*, anul III, nr. 626, 30 septembrie 1931, p. 2; Idem, nr. 628, 2 octombrie 1931, p. 1; Idem, nr. 679, 3 decembrie 1931, p. 1.

¹⁰⁸ Virgil Givulescu, *Municipiul Oradea: patru ani de activitate gospodărească: 1934-1937*, Oradea, Tipografia Românească, 1937, p. 19.

¹⁰⁹ *Gazeta de vest*, anul I, nr. 30, 18 august 1929, p. 2.

¹¹⁰ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8319, 15 februarie 1930, p. 7. Cheltuieli ce puteau trece în dreapta statului au rămas valabile pentru bugetele locale și în jumătatea anilor 1930, lucru care a impus și creșterea birurilor pentru populație, inclusiv Oradea. Vezi: *Gazeta*, anul II, nr. 465, 29 septembrie 1935, p. 6.

¹¹¹ *Gazeta de vest*, anul II, nr. 186, 1 martie 1930, p. 1-2. Concursul pentru înființarea ștrandului avea loc în toamna anului 1929. Vezi: *Monitorul comunal*, anul III, nr. 14, 15 noiembrie 1929, p. 4-5.

Uzina Electrică a Oradei (delcampe.net)

Pentru reducerea presiunii asupra vistieriei locale, în vara anului 1929 se propunea concedierea a 110 funcționari, care nu aveau pregătirea necesară funcției¹¹². În privința Uzinei electrice s-a pus inclusiv problema arendării sau concesiunii unui investitor privat, care să facă înnoiri tehnologice¹¹³. În teorie, plățile restante, precum și finanțarea unor investiții publice s-ar fi putut face printr-un împrumut bancar, suma vehiculată în vara lui 1929 fiind colosală: 500 de milioane de lei. Un astfel de împrumut ar fi fost foarte greu de plătit înapoi, în condițiile slabei încasări a taxelor locale, oricum deja mărite aproape de maximul legal. Ziarul *Universul* opina că un astfel de credit nu era necesar, căci „orașul nostru este unul din cele mai bine prevăzute cu toate instituțiile gospodărești unui mare centru modern (...)”. Împrumutul care s’ar face, n’ar servi decât pentru oarecare înfrumusețări, care, natural că ar fi bune de realizat, dar nu în timpurile de azi, când trecem printr’o criză financiară cum n’a fost niciodată”¹¹⁴. Împrumutul se considera că putea fi garantat cu averea orașului, abia calculată și care atingea 900 de milioane de lei¹¹⁵. El nu a mai fost contractat, însă în mai 1930 Parlamentul vota o lege prin care Comisia interimară a Oradei primea posibilitatea de a lua un credit, suma vehiculată fiind de 60 de milioane de lei¹¹⁶, pentru care au fost depuse trei oferte¹¹⁷. Situația economică a orașului era atât de gravă, încât o delegație a oamenilor de afaceri locali au înaintat un memoriu către

¹¹² *Dimineața*, anul XXV, nr. 8147, 22 august 1929, p. 8.

¹¹³ Idem, nr. 8099, 5 iulie 1929, p. 8. Ar fi existat și o ofertă în acest sens, din partea Compagnie Italo-Belge pour Entreprises d’Electricité et d’Utilité Publique: *Dimineața*, anul XXV, nr. 8111, 17 iulie 1929, p. 7.

¹¹⁴ *Universul*, anul XLVII, nr. 162, 18 iulie 1929, p. 8.

¹¹⁵ *Viitorul*, anul XXII, nr. 6427, 18 iulie 1929, p. 3.

¹¹⁶ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8413, 26 mai 1930, p. 9.

¹¹⁷ *Gazeta de vest*, anul II, nr. 274, 1 iulie 1930, p. 1.

Primărie și Guvern cerând sprijin prin comenzi pentru industria locală, reducerea tarifelor C.F.R. pentru mărfurile produse aici și pentru vizitatorii târgului de mostre și reducerea taxelor pentru casele nou construite¹¹⁸.

Piața Mihai Viteazul
(*Universul*, 12 aprilie 1938)

Rămâneau puține fonduri pentru lucrări edilitare, fiind propuse câteva, cum a fost cazul pavării Pieței Mihai Viteazul (azi Parcul 1 Decembrie), unde se afla târgul agro-alimentar, a construirii unui pod peste pârâul Peța pe Calea Dorobanților (azi strada Armatei Române) pentru prelungirea liniei de tramvai, ori a canalizării străzii Fabricilor (azi Eftimie Murgu)¹¹⁹.

O nouă Comisie interimară, condusă tot de către

Aurel Lazăr, era numită în fruntea Oradei în septembrie 1929¹²⁰. În organizarea sa, în 28 noiembrie 1929 erau deschise în Oradea lucrările Congresului orașelor și municipiilor din România¹²¹. Evenimentul fusese pregătit în anul anterior, trebuind să aibă loc în 6-8 octombrie 1928¹²², însă în acele zile orașul a rămas fără Comisie interimară.

După aproape un an și jumătate de amânări, în 14 martie 1930 au fost organizate alegeri locale, în aceeași perioadă cu alegerile din țară, orădenii fiind chemați să aleagă 32 de consilieri locali¹²³. Alți nouă erau consilieri de drept. Partidul Național Țărănesc a format un cartel electoral cu Partidul Maghiar, Partidul Social Democrat și Mișcarea Sionistă¹²⁴. Oradea avea 18.500 de votanți¹²⁵, din care circa 8000 nu și-au ridicat certificatele de alegător, rezultatele fiind: cartelul – 5234 voturi, comuniștii – 2589 voturi, național-liberalii – 1120 voturi. Consilieri locali au fost aleși: Aurel Lazăr, Eugen Kotzó, Soós István, Grigore Egri, Schrifert Adalbert, Sever Erdély, Böszörményi Emil, Nussbaum Samuil, Flegmann Armin, Andrei Crăciun, Szábó Károly, Iosif Pogan, Altnöder András, Czegléd Miklós, Markovits Ignác, Hübschenberger József, Romul Pop, Darabont Gyula, Romulus Costa, Fehér Marton,

¹¹⁸ *Cuvântul*, anul VI, nr. 1829, 27 mai 1930, p. 2; *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8415, 28 mai 1930, p. 10.

¹¹⁹ *Gazeta de vest*, anul I, nr. 11, 26 iulie 1929, p. 3.

¹²⁰ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 211, 23 septembrie 1929, p. 4.

¹²¹ *Gazeta de vest*, anul I, nr. 115, 29 noiembrie 1929, p. 1.

¹²² A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 11/1929, f. 121.

¹²³ *Monitorul comunal*, anul IV, nr. 2, 28 februarie 1930, p. 1-3.

¹²⁴ Ion Zainea, *Economie și societate...*, p. 259; *Cuvântul*, anul VI, nr. 1694, 9 ianuarie 1930, p. 2.

¹²⁵ *Cuvântul*, anul VI, nr. 1755, 11 martie 1930, p. 2; Întocmirea listelor electorale cădea în sarcina Biroului administrației generale din cadrul Primăriei. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 17/1932, f. 23.

Martin Siminescu, Fried János, Ioan Pelle și comuniștii: Szenkovits Sándor, Ullmann Sándor, László Sándor, Borsi József, Dávid Ferenc^{Kovács} Jenő, Bereczky Lajos, Gyármáti Miklós și Groszszman József. Consilieri de drept: Victor Cădere – rectorul Academiei de Drept, Ambrosiu Catona – reprezentantul învățământului primar, Ioan Pop – reprezentatul învățământului secundar, Paul Rado – reprezentantul învățământului particular, Zaharie Moga – reprezentantul Bisericii Ortodoxe, Gheorghe Maior – reprezentantul Bisericii Greco-Catolice, Antoniu Mayer – reprezentantul Bisericii Romano-Catolice, Alexandru Paximade – președintele Camerei de Industrie și Comerț și Iosif Bulbuca – industriaș, recomandat de comercianții și industriașii din Oradea¹²⁶.

Consiliul Comunal ales nu s-a putut întruni, întrucât o parte a consilierilor au contestat prezența comuniștilor, unii de altfel condamnați pentru activitate subversivă, cazul fiind transmis Comisiunii regionale din Timișoara¹²⁷. „Administrația și averea orașului nostru în nici un caz nu poate fi lăsată pe mâna condamnaților”, nota *Gazeta de vest*¹²⁸. Au fost cinci contestații, din care una formulată de liberalii Anasatase Negulescu și Ulpiu Traian Gomboșiu, respectiv alta depusă de șapte consilieri național-țărăniști. Alegerile locale au fost anulate în totalitate, pe motiv că aproape jumătate dintre înscriși (8615 persoane) nu-și primiseră cărțile de alegător, alții ar fi fost „terorizați de comuniști” și nu au mai votat, nu a fost păstrat secretul votului în câteva secții, buletinele de vot nu au fost distruse după alegeri, iar dosarul rezultatului de la o secție nu a fost înaintat în timp biroului electoral¹²⁹.

Cu toate acestea, Consiliul Comunal s-a constituit în 7 iulie (cu 32 de consilieri aleși și 8 de drept, 12 români și 20 maghiari și evrei¹³⁰), prima ședință fiind dedicată alegerii primarului și a ajutorului de primar. Aurel Lazăr a obținut 23 de voturi, Grigore Egri opt voturi, iar Szenkovits Sándor (comunist) – opt voturi. Pentru funcția de ajutor de primar Soós István primea 30 de voturi, Romul Pop – opt voturi, iar Sever Erdélyi – un vot¹³¹. Vocali, consilierii comuniști, evrei și maghiari, opinau că „dacă e vorba să avem în vedere naționalitatea (Oradea fiind majoritar maghiară –

¹²⁶ *Adevărul*, anul XLIII, nr. 14180, 17 martie 1930, p. 4; *Monitorul comunal*, anul IV, nr. 7-8, 15 august 1930, p. 2; *Monitorul oficial*, partea I, nr. 56, 10 martie 1930, p. 7-8.

¹²⁷ *Universul*, anul XLVIII, nr. 79, 6 aprilie 1930, p. 8; *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8381, 18 aprilie 1930, p. 8.

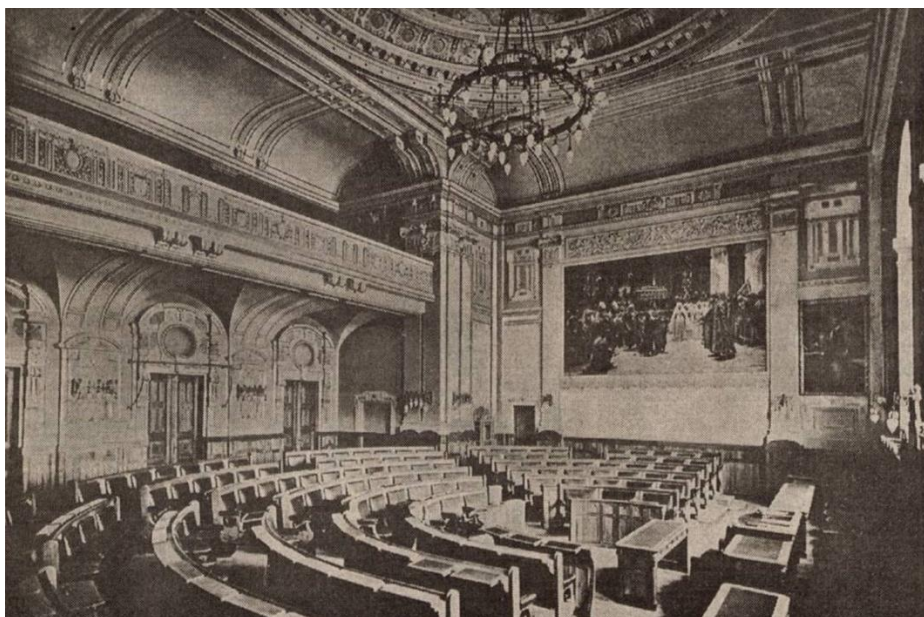
¹²⁸ *Gazeta de vest*, anul II, nr. 208, 28 martie 1930, p. 3.

¹²⁹ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8400, 12 mai 1930, p. 6; Idem, nr. 8403, 16 mai 1930, p. 10.

¹³⁰ Componența Consiliului: Aurel Lazăr, Eugen Kotzó, Soós István, Grigore Egri, Schriffert Adalbert, Sever Erdeli, Böszörmenyi Emil, Nusbaum Samuil, Flegmann Armin, Andrei Crăciun, Szabó Károly, Iosif Pogan, Altnöder András, Czegléd Miklós, Markovits Ignátz, Hübschenberger József, Romul Pop, Darabont Gyula, Romul Costa, Fehér Martin, Martin Simionescu, Fried János, Ioan Pelle, Szenkovits Sándor, Ullmann Sándor, Sándor László, Borsi József, Kovács Eugen, Bereczki Lajos, Gyármáti Miklós, Groszszman József și David Ferenc (aflat în închisoare); membri de drept: Iacob Lazăr, Ambrosiu Catona, Paul Rado, Zaharie Moga, Gheorghe Maior, Antoniu Mayer, Alexandru Paximade, Teodor Popa, Ioan Pop și Iosif Bulbuca. Vezi: A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 7/1931, f. 17-18.

¹³¹ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8459, 12 iulie 1930, p. 8; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 7/1931, f. 23.

n.a.), atunci Oradiei trebuie să-i dăm primar, pe un ungur”, respectiv că în oraș nu se află „naționalități, ci numai cetățeni”, conform consilierului evreu Fehér Marton¹³². Treptat, consilierii comuniști începeau să dispară din peisaj, pe măsură ce erau arestați și deferiți Tribunalului Militar, în plus ne mai fiind incluși în Comisiile interimare. Ullmann Sándor și Dávid Ferenc aveau să fie arestați pentru propagandă comunistă, Szántó Dezső pentru spionaj, în timp ce Rozvány Jenő pleca în Uniunea Sovietică în 1931¹³³.

Sala mare de ședințe a Primăriei în primii ani de funcționare (*Bihari napló*)

Mandatul lui Aurel Lazăr s-a încheiat în 26 iulie 1930, urmând ca noul Consiliu Municipal să fie întrunit în prima ședință în 5 august 1930, cu același A. Lazăr președinte, acum primar „plin”, respectiv Romul Pop ajutor de primar¹³⁴. A fost o nouă ocazie a consilierilor maghiari comuniști de a se manifesta împotriva politicianilor români, Gyármáti Miklós cerând inclusiv traducerea procesului-verbal al ședinței în maghiară, refuzând, în schimb, să învețe limba română. Un alt consilier, Eugen Kotzó, în numele Partidului Maghiar, nu recunoștea numirea ca ajutor de primar pe Romul Pop, adresându-se chiar justiției, considerând că funcția era potrivită mai degrabă candidatului propriu, Soós István (care și fusese inițial numit)¹³⁵. Hegedüs Nándor trimitea un protest Ministerului de Interne amenințând că, dacă Romul Pop nu va fi revocat din funcție, consilierii maghiari aveau să

¹³² *Universul*, anul XLVIII, nr. 158, 12 iulie 1930, p. 5.

¹³³ În cele din urmă, cu toții au fost achitați. Vezi: *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8725, 8 aprilie 1931, p. 18.

¹³⁴ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 168, 30 iul 1930, p. 3.

¹³⁵ *Gazeta de vest* (Oradea), anul II, nr. 293, 7 august 1930, p. 1-2; *Patria*, anul XII, nr. 165, 9 august 1930, p. 7.

demisioneze¹³⁶. În contra acestor acțiuni, în Casa Națională s-a ținut o întrunire a politicienilor, intelectualilor și industriașilor români din oraș, unde au participat și arhiepiscopul Andrei Crișanul, canonicul Iacob Radu și dr. Demetriu Chișiu. Întrunirea s-a încheiat cu o manifestație publică cu muzică militară în centrul orașului¹³⁷.

*Regulamentul pentru organizarea Serviciilor și atribuțiunile personalului din cadrul Primăriei*¹³⁸ arată că, în începutul anilor 1930, Consiliul Municipal, organul deliberativ local, era compus din 32 de consilieri aleși, consilieri de drept (decanul Facultății de Drept, câte un reprezentant al școlilor de stat din urbe, câte un reprezentant al Bisericii naționale și minoritare, președintele Camerei de Comerț și Industrie, președintele Camerei de Agricultură și un membru ales de către industriași și comercianții din municipiu). Delegația Consiliului Municipal era organ deliberativ al municipiului, executiv al Consiliului Municipal și consultativ al primarului și se compunea din primar, ajutor de primar, patru membri și doi supleanți aleși pentru întreaga durată a Consiliului. Delegația se întrunea lunar pentru a discuta referatele șefilor Serviciilor municipale. În calitate de „cap al administrației municipale”, primarul îndeplinea atribuțiile administrative de care nu se ocupau Consiliul Municipal și Delegația Consiliului, reprezenta urbea în ceremoniile oficiale, era șeful Poliției comunale și ofițer al stării civile, putând îndeplini și acte în justiție în cazuri urgente. Convoca și prezida ședințele Comisiei, prezida licitațiile publice și inspecta periodic Serviciile Primăriei și uzinele municipale. În lipsa primarului, atribuțiile îi erau îndeplinite de către ajutorul de primar.

Comisiile speciale funcționau ca organe consultative ale Consiliului Municipal, membrii lor fiind aleși dintre consilierii locali. Comisiile obligatorii erau: Comisia de verificare (cu rol economico-financiar), Comisia financiară și bugetară, Comisia edilitară, Comisia sanitară și de ocrotire socială, Comisia economică și de inventariere, Comisia juridică și Comisia culturală. În structura Primăriei mai intrau Serviciile comunale. Secretariatul General avea în subordine Servicii, cu Birouri proprii: Serviciul administrativ, Serviciul financiar, Serviciul economic și al bunurilor, Serviciul cultural și al ocrotirilor sociale, Contenciosul (Serviciul juridic), Serviciul tehnic, Serviciul sanitar și Serviciul zootehnic și sanitar-veterinar. Șeful ierarhic al tuturor funcționarilor Primăriei era secretarul general, la rândul său subordonat direct primarului. Percepția, parte a Serviciului financiar, se ocupa de urmărirea și încasarea taxelor, existând o Casierie centrală, Primăria având și un birou contabil. Între angajații Primăriei se numărau și personalul ajutător și de serviciu: controlorii de piață, încasatorii, taxatorii, urmăritorii, cântăritorii, oficianții sanitari, economistul, șoferul, comandantul de pluton, plutonierii majori de pompieri, plutonierii de pompieri, picherii, ajutorul grădinar, primmecanicul și mecanicul Teatrului, mecanicul frigoriferului, ajutorul mecanic al Abatorului, moașele și revizorul de animale. Personalul de serviciu includea persoane necalificate: portarul Primăriei și cel al Teatrului, magazionerul, manipulantul cortinei Teatrului, sergenții și caporalii pompieri, pompierii cl. I și II, cantonierii, dezinfectorii, inmanuatorii, camerierii, servitorii, toboșarul, afișatorul, laborantul la abator, paznicii de câmp și hingherii.

¹³⁶ *Universul*, anul XLVIII, nr. 185, 8 august 1930, p. 6.

¹³⁷ *Patria*, anul XII, nr. 164, 7 august 1930, p. 3.

¹³⁸ A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 17/1932, passim.

În ce privește Comisiile, în urma întrunirii Consiliului Municipal în august 1930, au fost aleși următorii membri:

- Comisia administrativă și juridică: Grigore Egri, Erdélyi Sever, Soós István, Romul Pop, Eugen Kotzó, Czegléd Miklós, Böszörményi Emil, Teodor Popa, Iosif Pogan, Fehér Márton și Nussbaum Samuil;

- Comisia financiară și economică: Romul Pop, Romulus Costa, Armin Flegmann, Martin Simionescu, Darabont Gyula, Teodor Popa, Böszörményi Emil, Alexandru Paximade, Eugen Kotzó, Sever Erdélyi, Grigore Egri, Gheorghe Maior, Nussbaum Samuil, Czegléd Miklós, Fehér Márton, Gyármáti Miklós și Szabó Sándor;

- Comisia edilitară: Iosif Pogan, Altnöder András, Ioan Pelle, Szabó Sándor, Martin Simionescu, Iosif Bulbuca, Ignatie Márkovits și Borsi József;

- Comisia socială, culturală și de învățământ: Andrei Crăciun, Mayer, Gheorghe Maior, Moga, Nussbaum Samuil, Ignatie Márkovits, Romulus Costa, Hübschenberger József, Radó Paul, Ambrozie Katona, Schriffert Adalbert, Iosif Iacob, Armin Flegmann, Darabont Gyula, Fehér Márton și Dávid Ferenc.

Anul 1930 înregistra deja vârfuri ale crizei economice¹³⁹. Prin urmare, Comisiile și Consiliul Municipal odată constituite au reiterat ideea unui împrumut, fiind vehiculată din nou o sumă imposibil de suportat de către municipiu: 450 de milioane de lei, din care bani s-ar fi modernizat Uzina electrică și Abatorul, s-ar fi construit locuințe pentru săraci și s-ar fi demarat alte lucrări publice¹⁴⁰. Ulterior s-ar fi dorit un credit mai mic, de 25 de milioane de lei, de la băncile locale¹⁴¹, dar în octombrie 1930 încă existau tatonări, deși au fost primite mai multe oferte. Ar fi existat inclusiv una din partea unei societăți americane, dispuse să crediteze orașul cu 450 de milioane de lei, pe 30 de ani, la o dobândă de 7% sau 8%¹⁴². Nici în prima parte a anului 1931 situația împrumutului nu avea să fie decisă, consilierii maghiari fiind împotriva oricărei oferte¹⁴³. Consilierii comuniști erau cei mai vocali, preferând să critice administrația orădeană pentru amânări: „să se ducă dracului consiliul comunal, cu primar cu tot, dacă nu e în stare să facă pentru oraș împrumuturi mari”, ar fi comentat Gyármáti Miklós¹⁴⁴. Consiliul Municipal a reușit însă să aprobe bugetul local, ridicat la 180 de milioane de lei, cu un deficit de 10 milioane, înlăturat în cele din urmă prin reduceri de cheltuieli¹⁴⁵. Au fost propuse trei variante de împrumut pentru Uzina Electrică: prima, în valoare de 350 de milioane de lei și cu timp de

¹³⁹ Ioan Marinescu, „Aspecte ale crizei economice din 1929-1933 în orașul Oradea”, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, p. 405-423; Cristian Culiciu, „Oradea în «marea criză». Aspecte privind viața orașului în perioada 1929-1933”, în Gabriel Moisa, Sorin Șipoș (coordonatori), *Între istorie națională și istorie europeană. Studii în onoarea profesorului Mihai Drecin*, Oradea/București, Editura Universității din Oradea/Editura Pro Universitaria, 2019, p. 214-236.

¹⁴⁰ *Patria*, anul XII, nr. 167, 11 august 1930, p. 11; *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8492, 13 august 1930, p. 7.

¹⁴¹ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8499, 20 august 1930, p. 8.

¹⁴² *Gazeta de vest*, anul II, nr. 361, 29 octombrie 1930, p. 1.

¹⁴³ *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8702, 16 martie 1931, p. 8.

¹⁴⁴ *Universul*, anul XLVIII, nr. 243, 5 octombrie 1930, p. 2.

¹⁴⁵ *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8531, 21 septembrie 1930, p. 7.

amortizare de 50 de ani, ar fi fost suficientă pentru construirea unei noi centrale, hidroelectrice sau termice; a doua se ridica la 150 de milioane de lei, amortizabilă în 30 de ani, pentru modernizarea Uzinei și rețelelor de distribuție existente; a treia era de 100 de milioane de lei, bani din care s-ar fi făcut modernizări moderate ale Uzinei și rețelelor de distribuție existente¹⁴⁶. Nu s-a optat pentru niciuna din variante. Pentru rentabilizarea uzinelor de apeduct și canalizare, în octombrie 1930 era finalizat un proiect de Regulament privind reorganizarea sa în regie publică comercială¹⁴⁷. În decembrie, aceeași măsură era în pregătire pentru Uzina de curățenie publică și fabrica de gheață¹⁴⁸.

Aurel Lazăr a fost primar până la moartea sa în 18 noiembrie 1930. Numirea unui nou primar s-a dovedit a fi o provocare pentru Consiliu, convocat în acest scop în 2 decembrie. Consilierii comuniști, precum și publicul fraternizat (câteva zeci de șomeri), au fost evacuați din sala de ședințe a Primăriei de jandarmi, iar prin votul consilierilor rămași a fost ales Grigore Egri ca primar¹⁴⁹. Însă alegerea a fost contestată de către Partidul Maghiar, el având pe rol o acțiune în contencios împotriva alegerii ajutorului de primar Romul Pop. Comitetul de revizuire din Timișoara a admis contestația, anulând alegerea, Egri contestând decizia¹⁵⁰ și având câștig de cauză, pentru a fi confirmat în funcție 12 decembrie (Romul Pop era ajutor de primar)¹⁵¹.

Începutul anilor 1920 a fost, așadar, unul de schimbare administrativă, de tranziție și trecere completă sub sistemul românesc. Prima jumătate a decadei a fost stabilă administrativ, cu un primar care și-a exercitat mandatul pe mai mulți ani (Coriolan Bucico) și un Consiliu Local și el relativ consecvent. Cea de-a doua jumătate a deceniului a fostă, însă, instabilă administrativ, iar apariția comuniștilor în structura decizională a Primăriei a complicat lucrurile. Totodată, primarii se succedau într-un ritm crescând. Finalul deceniului găsea administrația orădeană în plină instabilitate, orașul în criză economică, populația în nevoie de locuri de muncă și de un trai mai bun. Reformele se lăsau așteptate, iar investițiile se urneau greu. Rezolvarea acestor aspecte era așteptată pentru anii 1930.

¹⁴⁶ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 280, 10 decembrie 1930, p. 22.

¹⁴⁷ *Monitorul comunal*, anul IV, nr. 9-10, 4 octombrie 1930, p. 10-15.

¹⁴⁸ Idem, nr. 13-14, 20 decembrie 1930, p. 9-13; Idem, nr. 15, 31 decembrie 1930, p. 5-8.

¹⁴⁹ *Patria*, anul XII, nr. 260, 3 decembrie 1930, p. 4; *Universul*, anul XLVIII, nr. 306, 7 decembrie 1930, p. 5; *Dimineața*, anul XXVI, nr. 8608, 7 decembrie 1930, p. 10.

¹⁵⁰ *Dimineața*, anul XXVII, nr. 8676, 18 februarie 1931, p. 10.

¹⁵¹ *Monitorul oficial*, partea I, nr. 286, 17 decembrie 1930, p. 7; *Monitorul comunal*, anul IV, nr. 13-14, 20 decembrie 1930, p. 1; A.N.-S.J.Bh., fond *Primăria municipiului Oradea*, dos. 10/1932, f. 56-59.

IACOB DANCEA, MEMBRU MARCANT ȘI FINANȚATOR AL ORGANIZAȚIEI P.N.L. BIHOR

*Sanda Dumitrița BUBOI (CAPOTA)**

Abstract. *Iacob Dancea, prominent member and financier of the P.N.L. Bihor organization. Iacob Dancea was an important player in the field of commerce in the city of Oradea, but also in Bihor county. Politically, he was a member of the P.N.L. Bihor, which propelled him among the party leaders and into the leadership of the city of Oradea as a member of the interim commission and then as deputy mayor. His importance for the P.N.L. Bihor was also due to his financial involvement during electoral campaigns, subsidizing them, but also by distributing, during the electoral period, bread to the needy in peripheral neighborhoods, in order to obtain as many votes as possible for the Bihor liberals. After Dancea's exit from politics, he was closely monitored by the state authorities. In 1948, Iacob Dancea suffered his first conviction. Iacob Dancea was re-imprisoned in 1950. A new arrest of the person under consideration took place on March 2, 1952, being released on January 9, 1954. He died on October 12, 1964, the cause of death being heart failure.*

Keywords: *prominent member of the P.N.L. Bihor organization, financier of the P.N.L. Bihor organization, politically arrested*

Iacob Dancea s-a fost născut în anul 1896 în cartierul Velența, Oradea¹. Din punct de vedere profesional acesta a activat cu succes în comerț și industrie² până în 1940 când, odată cu cedarea Ardealului de Nord, i-a fost anulat brevetul de comerciant de către autoritățile maghiare³.

* Direcția Județeană pentru Cultură Bihor, buboisanda@gmail.com, doctorandă la Universitatea din Oradea.

¹ Aurel, Tripon, *Monografia almanah a Crișanei – județul Bihor*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 385. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *fond Penal*, dos. 72.264, f. 2. Părinții săi au fost Ioan și Ana, născută Ghelberan. *Idem*, *fond Informativ*, dos. 599.692, vol. 1, f. 11. Filele Securității consemnau că au fost 17 frați. *Idem*, *fond Penal*, dos. 72.264, f. 7. Au ajuns la maturitate cinci dintre aceștia: Iacob, Luca, Nicolae, Rozalia și Valeria.

² Augustin, Țărău, *Camera de Comerț și Industrie din Oradea în perioada anilor 1945 – 1949*, în *Camera de Comerț și Industrie a Județului Bihor. Repere istorice*, Aurel. Chiriac, Lucia, Cornea, Bujor, Dulgău, Gabriel, Moisa, Augustin, Țărău (coord.), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 59. A fost comerciant angrosist de cereale și vite dar și mare exportator de cereale.

³ A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 8.

A urmat Academia de Drept din Oradea⁴ (dar nu a activat în această branșă⁵) și Școala superioară de comerț din Oradea⁶. În domeniul comerțului a fost desemnat președinte al Sindicatului Brutarilor din Oradea, membru al Camerei de Comerț și Industrie – încă din anul 1934⁷ (fiind și președinte⁸) dar și al Bursei de mărfuri⁹.

Politic a fost încadrat în P.N.L. Bihor fiind unul dintre membrii delegației permanente a acestei organizații¹⁰ (pentru întreaga perioadă interbelică¹¹) și membru al comitetului de conducere ceea ce l-a plasat între liderii liberali bihoreni, poziție din care a participat la toate evenimentele importante ale acestei organizații¹².

Odată cu preluarea conducerii orașului Oradea de către liberali, în urma alegerilor parlamentare din decembrie 1933, și comisia interimară a fost compusă din membrii acestui partid, Iacob Dancea fiind unul dintre ei¹³. În calitate de consilier comunal al orașului Oradea s-a implicat în toate aspectele vieții urbei prin enunțarea unor aprecieri referitor la diverse chestiuni¹⁴.

Între 1935-1937 a fost desemnat ca viceprimar al orașului Oradea¹⁵, alături de Ion Ionașcu, președintele Comisiei Interimare fiind Vasile Bledea¹⁶.

⁴ *Ibidem*, f. 1, verso. Florentina, Chirodea, *Învățământul superior la granița de vest a României Mari. Academia de Drept din Oradea (1919 – 1934)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, Oradea, 2011, p. 264. Menționa că acesta a promovat examenul de licență la Academia de Drept din Oradea în anul 1926 – 1927.

⁵ A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 19.

⁶ Aurel, Tripon, *op. cit.*, p. 385. Școala primară a urmat-o în Oradea, 4 clase frecventate la „școala profesională ortodoxă din Velența” apoi a urmat liceul la Liceul Premonstratenșilor din Oradea. A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 7.

⁷ *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1.203, p. 5.

⁸ A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 3. Augustin, Țărău *op. cit.*, pp.100 – 101. Desemnat ca președinte al comisiei interimare a Camerei de Comerț și Industrie la data de 11 iulie 1945; tot acum a fost însărcinat ca membru în comisia de disciplină a consilierilor Camerei de Comerț și Industrie din Oradea.

⁹ Aurel, Tripon, *op. cit.*, p. 385.

¹⁰ *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1.378, p. 5.

¹¹ *Liberalul*, 1936, nr. 36, p. 2; *Idem*, 1937, nr. 3, p. 1. Inclusiv la nivelul anului 1937 apare menționat ca ajutor de primar al comisiei interimare.

¹² *Ibidem*, nr. 17, p. 2. Ședințele delegației permanente. *Dreptatea Poporului*, 1927, nr. 32, p. 4. Congrese județene. A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 33. Adunări populare, a recrutat membri, etc.

¹³ Primăria Municipiului Oradea, *Monitorul Comunal*, 1934, nr. 3, p. 1. *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1.171, p. 1. În cadrul acesteia asigurându-i-se conducerea serviciului sanitar – veterinar și cea a comisiei de verificare și recepție din cadrul primăriei.

¹⁴ *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1.184, p. 3. *Ibidem*, nr. 1.207, p. 2. *Ibidem*, nr. 1.283, p. 4. *Ibidem*, nr. 1.193, p. 4. *Ibidem*, nr. 1.207, p.2. *Ibidem*, nr. 1.252, p. 2. A fost delegat a reprezenta primăria în chestiuni juridice. *Ibidem*, nr. 1.258, p. 5. În cazul imobilelor reprezentative pentru oraș. *Ibidem*, nr. 1.275, p. 5. Anchete ale primăriei la instituțiile din subordine *Liberalul*, 1936, nr. 26, p. 3 A avut momente în care a reprezentat diverse delegații, ex. ce a fabricanților de sifon, în ședințele comisiei expunând punctele de vedere ale acestora. Primăria Municipiului Oradea, *Monitorul Comunal*, 1936, nr. 18, p. 1. În anul 1936. *Noua Gazetă de Vest*, 1937, nr. 300, p. 8. În anul 1937.

¹⁵ *Liberalul*, 1935, nr. 4, p. 3.

¹⁶ *Gazeta de Vest*, 1934, nr. 1.618, p. 6.

Odată cu această *promovare* a fost mai vizibil pentru adversarii politici ceea ce a și generat atacuri la adresa acestuia. Era acuzat că funcția de ajutor de primar a fost, de fapt, o recompensă pentru „un om care a jertfit grele zeci și sute de mii de lei, în campaniile electorale. Odată desemnat în această funcție Dancea era învinuit că „face tranzacții și contracte calculate la centimă cu câștiguri strașnice, șperțuind jidanii la lemne, la ciment, la carne, la făină, cu un talent rar de om de afaceri. Cu o abilitate sigură, toarnă... licitați neavantajoase [n. n. – pentru municipalitate] cu Bitumen, Jenny, Farago ...”. Pe seama ambiției lui Iacob Dancea era pusă înlăturarea lui Vasile Bledea din funcția de primar¹⁷.

Importanța lui pentru P.N.L. Bihor era dată și de implicarea financiară în timpul campaniilor electorale, subvenționându-le¹⁸, dar și prin distribuirea, în perioada alegerilor electorale, de pâine nevoiașilor în cartierele periferice, pentru a obține un număr cât mai mare de voturi pentru liberalii bihoreni¹⁹.

Acest ajutor financiar acordat organizației liberale bihorene i-au asigurat lui I. Dancea poziția șef de sector (în Oradea în campania electorală din 1936²⁰ pentru circumscripțiile Velența și Liceul Gojdu²¹ și în cea din 1937²², pentru sectorul Oșorhei²³) dar și înscrierea pe lista electorală pentru alegerile județene din anul 1926²⁴ și pentru cele parlamentare din anul 1932²⁵ și 1937²⁶.

Odată cu cedarea Ardealului de Nord Iacob Dancea s-a aflat printre liderii marcantii ai românilor din Oradea care au fost expulzați²⁷. După un scurt exil la Arad și București a reușit să reintre în Ungaria. Iacob și fratele său Nicolae au fost atent monitorizați de Agentura Frontului de Vest datorită suspiciunilor pe care le trezeau. Se menționa că după întoarcerea în Oradea, Iacob Dancea și fratele său au declarat că „le este rușine că s-au născut români și că ei nu sunt vinovați de aceasta, și că n-au nimic comun cu poporul român, care-i un popor de hoși și tâlhari etc.”²⁸. Agentura de Vest concluziona „chiar dacă nu li se poate aduce acuzația temeinică de a unelti contra intereselor românești, este cert că sunt niște afaceriști, care pentru reușita afacerilor lor comerciale nu se sfiesc de a se împrieteni cu toți afaceriștii unguri ... de a

¹⁷ *Dacia*, 1938, nr. 18 – 20, p. 3. „Cu d. Moșoiu e dragă Tiberiu prieten și fidel al casei, din hada amicilor personali ai acestuia: mergând cu îndrăzneala până acolo ca să ceară capul doctorului Vasile Bledea, primarul Orăzii atunci, un om absolut la locul său, – vroind să-i i-a primăria. Chiar s'au învărtit sforării, – fără succes pentru Dancea”.

¹⁸ A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 31.

¹⁹ *Gazeta de Vest*, 1933, nr. 1.129, p. 4. De exemplu în anul 1936 prin „bucătăriile populare a oferit săracilor, de Crăciun și Anul Nou, 4.000 de porții, printre furnizorii fiind și Iacob Dancea.

²⁰ *Liberalul*, 1936, nr. 18, p. 2.

²¹ *Noua Gazetă de Vest*, 1936, nr. 18, p. 3.

²² *Dacia*, 1937, nr. 12 – 13, p. 4.

²³ *Liberalul* 1937, nr. 18 – 19, p. 2.

²⁴ Ion, Zainea, *Economie și societate (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena) în Bihor*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007, p. 194.

²⁵ *Voința Națională*, 1932, nr. 1, p. 3.

²⁶ *Noua Gazetă de Vest*, 1937, nr. 477, p. 3.

²⁷ Augustin, Țărău, *op. cit.*, pp. 93 – 94. „În ziua de 4 octombrie 1940, un grup de 285 de români – intelectuali de diferite profesii, funcționari, comercianți și preoți au fost expulzați de către autoritățile ungare și expediați la Arad într-un ten de marfă sigilat”.

²⁸ A.C.N.S.A.S., *fond Penal*, dos. 72.264, f. 28.

se umili numai pentru a-și vedea averea în siguranță. Numiți sunt elemente slabe, pe care elementele ungurești ușor i-ar putea câștiga și pentru acțiuni contra intereselor noastre naționale”²⁹.

După scindarea grupării lui Gh. Tătărescu din cadrul P.N.L., I. Dancea a optat pentru tătărăscieni, fiind vicepreședinte (în intervalul 1945 – 1947³⁰) a organizației orașenești³¹ și membru al delegației permanente³². Cum Tiberiu Moșoiu venea rar în județ, Iacob Dancea era cel care se ocupa propriu – zis de conducerea organizației județene³³.

Cu toate că gruparea pentru care a optat se afla la conducerea țării alături de comuniști sunt unele mențiuni care îl prezintă pe I. Dancea ca fiind un element agitator prin faptul că „în adunările politice a partidului Național Liberal, Dul. Dancea și Dul. Givulescu, au cerut pe față, îndepărtarea din aparatul de stat a funcționarilor de Stânga”³⁴.

Cel puțin în județului Bihor, dar probabil este cazul întregii țări, între celor două grupări liberale – P.N.L. C – tin Brătianu și P.N.L. Gh. Tătărescu – au existat, informal și neoficial, întâlniri și discuții între membrii. Acest aspect a întărit bănuielile comuniștilor că aliații lor, tătărăscienii, ar fi mai apropiați de opoziție, în speță de liberalii brătieniști. Darea de seamă, din perioada 29 decembrie 1947 – 4 ianuarie 1948, prezenta faptul că cele două grupări liberale aveau așteptări și speranțe comune³⁵. Acest lucru a determinat încadrarea lui I. Dancea, de către comuniști, în rândurile persoanelor din partidele politice ale B.P.D. periculoase sau suspecte, care ar avea activitate contrară regimului democratic³⁶. După excluderea liberalilor tătărăscieni, în 1947, din guvern I. Dancea, la fel ca mulți tătărăscieni, a demisionat de la conducerea Camerei de Comerț și Industrie din Bihor. El și-a motivat decizia prin faptul că „au demisionat toți liberalii tătărăscieni. Eu nu vreau să fac jocul comuniștilor”³⁷.

Politic a optat apoi pentru a se alătura grupării liberale băjenite Bihor (condusă de P. Bejan – cel care se considera continuatorul lui Gh. Tătărescu) iar ca președinte al acestei grupări³⁸ a convocat, în data de 8 martie 1948, prima ședință a delegației permanente. Pentru alegerile parlamentare din 28 martie 1948 a depus eforturi însemnate pentru reorganizarea Partidului Liberal băjenist din județul Bihor și pentru depunerea listelor electorale³⁹ dar, cu toată atitudinea binevoitoare a Guvernului a avut față de băjeniiștii bihoreni, influența lor era minimă în județ și nu au reușit depunerea listei electorale. Nereușita participării la lupta electorală era pusă de băjeniiștii bihoreni, conform dării de seamă din 30 martie a aceluiași an, pe lipsa de propunători și candidați⁴⁰. Președintele grupării, I. Dancea, considera că Bihorului

²⁹ *Ibidem*, f. 56.

³⁰ *Ibidem*, f. 4.

³¹ *Idem*, fond Documentar, dos. 11.065, f. 155.

³² *Ibidem*, dos. 5.648, f. 197.

³³ *Idem*, fond Penal, dos. 72.264, f. 19.

³⁴ *Idem*, fond Documentar, dos. 11.741, vol. 5, f. 80.

³⁵ *Ibidem*, vol. 3, f. 205.

³⁶ *Ibidem*, dos. 1.225, vol. 2, f. 221.

³⁷ *Ibidem*, dos. 11.065, f. 142.

³⁸ *Ibidem*, dos. 11.741, vol. 3, f. 89; dos. 8.733, f. 169.

³⁹ *Idem*, fond Penal, dos. 72.264, f. 19.

⁴⁰ *Idem*, fond Documentar, dos. 11.741, vol. 3, f. 89.

avea „mulți *minoritari* cari nu se interesează și nu simpatizează cu partidul liberal. În plus, acuza și faptul „că nu a primit fonduri de la centru [necesare] cheltuielilor ... campaniei electorale⁴¹.

În 1949, I. Dancea s-a retras de pe scena politică. Decizia și-a bazat-o pe convingerea că P.N.L. Bejan „n-are nici un rost ca să funcționeze și trebuie să ne asimilăm și noi în partidul muncitorilor care are singura chemare să conducă țara noastră”. Decizia retragerii lui Dancea a angrenat întreaga organizație, și așa fragilă, a P.N.L. Bejan din Bihor⁴².

După ieșirea din politică a lui I. Dancea acesta a fost atent monitorizat de organele statului. Din nota dată de Ștefan Blaga reiese că I. Dancea, în calitatea sa de apropiat al guvernatorului Băncii Naționale a României Tiberiu Moșoiu, ar fi primit de la acesta anumite sume de bani cu care „făcea afaceri pe întreg județul Bihor, cu cereale, semințe și fructe”⁴³. Aceeași sursă menționa că prin Virgil Givulescu, un alt liberal bihorean marcat, care funcționa în cadrul Ministerului Lucrărilor Publice, i-au fost repartizate lui I. Dancea reparația podurilor din Bihor. În acest caz: „Dancea cerea primarilor din comună ca țăranii să facă munca voluntară cu căruțele, deoarece podurile sunt făcute de guvernul Petre Groza, și el în schimb arăta ministrului că a plătit munca”, iar materialele primite pentru reparații le vindea, prin intermediul fierăriei *Andrei* din Oradea la care funcționa ca administrator. Pentru aceste *afaceri* I. Dancea a fost condamnat la șase ani de închisoare pe care însă nu i-a executat ca urmare a intervenției lui Tiberiu Moșoiu⁴⁴.

În anul 1948 Iacob Dancea a suferit prima sa condamnare⁴⁵, pentru 5 luni, executată în Penitenciarul Oradea⁴⁶. Acuzația care i-a atras această pedeapsă a fost cea de sabotaj⁴⁷ (în calitatea sa de administrator de supraveghere la ferma *Carol Andras* și *fiii* din Oradea ar fi sabotat, împreună cu directorul, economia națională⁴⁸).

După eliberare informatorul C.P., în iulie 1949, semnala că în cercurile intime I. Dancea comenta situația politică internă și internațională, asculta posturi de radio străine și difuza știrile acestora în rândurile locuitorilor din Oradea. Același informator în luna aprilie a anului 1950 consemna că „duce o muncă continuă de subminare a regimului nostru. Se întâlnește cu vechii conducători ai partidelor istorice, cu care discută situația actuală și se manifestă ostil regimului nostru”⁴⁹. Ca și concluzie se considera că atitudinea dușmănoasă împotriva regimului a păstrat-o și după arestare.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Idem, fond Informativ*, dos. 599.692, vol. 1, f. 71.

⁴³ *Ibidem*, dos. 234.040 (Digi), f. 5.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Idem, fond Penal*, dos. 72.264, f. 22.

⁴⁶ *Idem, fond Informativ*, dos. 599.692, vol. 1, f. 49.

⁴⁷ *Idem, fond Penal*, dos. 72.264, f. 19.

⁴⁸ *Idem, fond Informativ*, dos. 599.692, vol. 1, f. 11.

⁴⁹ *Idem, fond Penal*, dos. 72.264, f. 24. Vechii conducători ai partidelor istorice cu care se întâlnea erau Octavian Lascu, președintele P.N.L. Brătianu Bihor, preotul Vasile Chirvai și preotul Mihail Boca, ambii membri marcanți ai P.N.L. Tătărescu Bihor.

O altă caracterizare îl prezenta ca „inteligent, viclean și setos de bani ... este ursuz”⁵⁰, în fața persoanelor pe care le nu le considera a fi cercul său intim de prieteni, evita a se manifesta față de evenimentele politice, fiind prevăzător⁵¹, considerându-se oportun a fi reîncadrat într-o unitate de muncă pentru doi ani⁵².

Iacob Dancea a fost reîncarcerat în 1950⁵³, fiind pus în libertate în 1951 din colonia de muncă nr. 3 Bicaz. Motivul condamnării a fost apartenența la P.N.L. din Bihor⁵⁴. În timpul detenției, pe când era încadrat în colonia de muncă la Canal, soția lui I. Dancea ar fi intentat divorțul⁵⁵, iar locuința i-a fost naționalizată⁵⁶.

O nouă arestare a celui analizat a avut loc la data de 2 martie 1952⁵⁷ fiind încadrat într-o unitate de muncă⁵⁸, motivul detenției fiind activitatea lui dușmănoasă față de regim⁵⁹. S-a avut la bază afirmațiile acestuia cu privire la reforma monetară din ianuarie 1952, fiind acuzat că a instigat contra acestei reforme și a lansat zvonuri alarmiste și instigatoare⁶⁰, pentru injuriile aduse la adresa conducătorilor R. P. R.⁶¹, și atitudinea recalcitrantă față de regim, în repetate rânduri având discuții pe teme politice și manifestându-se în favoarea unui război între occident (englezi) și ruși, care se va încheia cu înfrângerea celor din urmă⁶².

Cu toate că pedeapsa sa expira la 2 martie 1953, data de 12 ianuarie 1954 îl găsea la închisoare Văcărești, ca internat politic, scriind un memoriu pentru cercetare pe care dorea să îl înainteze forurilor competente⁶³. Din memoriul amintit reiese că în august 1953 în urma reaudierii cazului său (la care nu a putut participa fiind operat) pedeapsa i-a fost prelungită⁶⁴. Drept urmare, Dancea scria memoriul sus amintit prin care răspundea, punctual, la toate acuzațiile⁶⁵. Rezultatul memoriului a fost cel scontat I. Dance fiind pus în libertate la data de 9 ianuarie 1954 din Penitenciarul Văcărești⁶⁶.

După eliberare, pe baza informațiilor adunate prin agenții Călin, Cernea și Constantinescu, s-a concluzionat că acesta nu desfășura activitate organizată astfel că, la 20 iulie 1961, i-a fost închis dosarul de acțiune informativă individuală S-a menținut supravegherea asupra sa iar din notele emise de agenți reiese că în general se plânge de situația dificilă în care se afla⁶⁷, că a demarat o serie de acțiuni pentru a-

⁵⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁵¹ *Idem*, fond Informativ, dos. 599.692, vol. 1, f. 44.

⁵² *Idem*, fond Penal, dos. 72.264, f. 23.

⁵³ *Ibidem*, f. 20, verso.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 27.981, f. 2.

⁵⁵ *Idem*, fond Informativ, dos. 599.692, vol. 1, f. 97.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 37.

⁵⁷ *Idem*, fond Penal, dos. 72.264, f. III.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 3.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 27.981, f. 2, verso.

⁶² *Idem*, fond Informativ, dos. 599.692, vol. 1, f. 43.

⁶³ *Idem*, fond Penal, dos. 72.264, f. 13.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 13, f. 13, verso, f. 14, f. 14, verso, f. 15.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 16.

⁶⁷ *Idem* fond Informativ, dos. 599.692, vol. 2, f. 11.

și recupera o parte din bunurile confiscate⁶⁸, evita discuțiile politice⁶⁹ dar era destul de în temă cu situația foștilor colegi din P.N.L.

După o viață tumultuoasă și fiind martorul marilor preschimbări sociale din România nu mai spera la o schimbare de regim ci își dorea doar o bătrânețe liniștită⁷⁰. A decedat la data de 12 octombrie 1964, cauza morții fiind insuficiență cardiacă⁷¹.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 4.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. 1, f. 26.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 22.

⁷¹ *Ibidem*, f. 3.

ORIZONTURI INTERDISCIPLINARE ÎN CORESPONDENȚA PRIMITĂ DE CONSTANTIN DAICOVICIU: DE LA GEOGRAFIE LA FILOLOGIE ȘI ARHEOLOGIE

*Mihaela GOMAN**

Abstract. *Interdisciplinary horizons in the correspondence received by Constantin Daicoviciu: From geography to philology and archaeology. The six letters received by archaeologist and historian Constantin Daicoviciu between 1963 and 1967 reveal a personality strongly anchored in the national scientific world and always open to interdisciplinary collaborations. Their signatories are both prominent figures of the Romanian intellectual elite of the 20th century.*

Keywords: *Constantin Daicoviciu, letter, archaeologist, linguist, historian*

Cercetarea vastei corespondențe a arheologului și istoricului Constantin Daicoviciu, păstrată în *Fondul Constantin Daicoviciu* aflat la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, ne-a permis să conturăm personalitatea științifică a acestuia și din această perspectivă, mai exact a relațiilor de prietenie și colaborare pe care acesta le-a avut, de-a lungul vieții sale, cu o pleiadă de arheologi, istorici, filologi, lingviști, geografi, etnografi etc¹. care au activat în cadrul unor instituții academice precum universități, institute de cercetare, muzee etc. din țară. În studiul de față, continuăm să prezentăm câteva scrisori primite de acesta, în perioada anilor 1963-1967, semnate de colegi de breaslă, prieteni și colaboratori apropiați precum Ion Conea, Haralambie Mihăescu, Ion Berciu, Alexandru Rosetti și Octavian Floca.

Primul menționat, Ion Conea (1902-1974) a fost geograf și geopolitician, reputat specialist în geografie istorică și toponimie geografică, așa cum reiese de altfel și din cuprinsul celor două scrisori trimise lui Constantin Daicoviciu, prima la data de 7 octombrie 1963 și a doua la data de 4 ianuarie 1964. În prima scrisoare acesta menționează faptul că în anul următor, 1964, urma să aibă loc, la Londra, un congres internațional de geografie, la care avea să participe „sarea pământului geografică de par le monde” și totodată sugera că ar fi bine să participe și țara noastră sau să se trimită o comunicare cu titlul *O celebră problemă de geografie istorică: „continuitatea daco-romană”*, pe care o consideră o problemă de istorie propriu-zisă,

* Lector univ. dr., email: mihaela_goman@yahoo.com

¹ Vezi în acest sens Mihaela Goman, *Din corespondența lui Constantin Daicoviciu cu arheologi și istorici români*, în vol. *Vocație și devotament profesional Studii în onoarea lui Aurel Chiriac la 70 de ani* (coord. G. Moisa, I. Goman, S. Șipoș), Supliment nr. 1/2021 Crisia, vol. LI, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2021, p. 292-297; Idem, *From Constantin Daicoviciu's Correspondence with Romanian Archaeologists and Historians*, în *Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie-Arheologie*, Tom XXX, 2020, p. 87-95

de geografie istorică și în egală măsură de arheologie, etnografie, toponimie². În cea de-a doua scrisoare, reputatul savant își manifesta dorința de a veni la Cluj, la Universitate, pentru a ține o conferință cu titlul *În ce locuri și în ce fel de așezări a trăit populația autohtonă din Dacia în perioada migrațiilor*, un subiect de geografie istorică și de etnografie care dovedește continuitatea³.

O altă scrisoare, primită de Constantin Daicoviciu tot în anul 1964, la 30 ianuarie, îl are ca și semnatar pe Haralambie Mihăescu (1907-1985), lingvist și filolog, profesor al Universității din Iași în perioada anilor 1936-1950, iar mai apoi cercetător principal la Institutul de Lingvistică din București. Din cuprinsul ei aflăm că acesta a fost, ca și Daicoviciu, elev al Școlii Române de la Roma, iar ulterior avea să scrie o lucrare despre *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, care a văzut lumina tiparului în anul 1960, a fost distinsă cu premiul Academiei R.P.R. și a primit peste treizeci de recenzii scrise de specialiști de seamă din străinătate. Deși a închinat-o lui Alexandru Philippide, totuși Mihăescu afirmă că acest lucru „nu înseamnă că eu accept implicit toate concluziile lui despre originea românilor”, concluzionând faptul că speră să-și formeze cu timpul o părere proprie vis a vis de problema cercetată și încheie afirmând „între noi pot exista controverse și deosebiri de păreri importante, însă toate acestea nu exclud o colaborare constructivă, ci o condiționează”⁴. Profesorul clujean i-a răspuns acestuia la data de 2 februarie 1964, așa cum apare menționat în colțul din stânga sus al scrisorii.

De un real interes este apoi scrisoarea semnată de Ion Berciu (1904-1986) - arheolog și muzeograf deopotrivă, cel care la recomandarea lui Nicolae Iorga avea să devină directorul Muzeului din Alba-Iulia și fondatorul anuarului *Apulum* - din data de 2 iulie 1965. În cuprinsul acesteia, Berciu semnală faptul că, în anul respectiv, nu s-au efectuat săpături arheologice la Piatra Craivii datorită bugetului redus, din care o bună parte trebuia direcționat pentru publicarea volumului V al anuarului muzeului. În schimb se încheiau săpăturile arheologice de la cetatea dacică Căpâlna, împreună cu Mihail Macrea și Hadrian Daicoviciu. Totodată Berciu îl anunța pe rectorul clujean că la sfârșitul lunii iulie, doi arheologi francezi (unul dintre ei fiind Bernard Chertier, specialist în epoca fierului) urmau să vină în țara noastră pentru a vizita cetățile dacice din Munții Orăștiei⁵.

O relație de prietenie constantă a avut profesorul clujean cu Alexandru Rosetti (1895-1990), un reputat lingvist și filolog român, editor, pedagog, istoric al limbii române, patron spiritual al școlii românești de lingvistică, care la fel ca și Daicoviciu a urcat rând pe rând treptele ierarhiei universitare până la cea de rector al Universității din București. Ambii au fost intelectuali de marcă, legați prin activitatea academică, dar și prin implicarea în acțiuni civice, respectiv o atitudine comună în momentele critice ale istoriei românești. De altfel în scrisoarea trimisă, acad. profesor Constantin Daicoviciu, la data de 2 aprilie 1967, Rosetti afirmă între altele că el a „rămas fidel amicitiei din anii 39-40!”, dorindu-i totodată multă sănătate și o activitate științifică continuă⁶.

¹ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, *Fondul Constantin Daicoviciu*, C₂3738

³ *Ibidem*, C₂2374

⁴ *Ibidem*, C₂2786

⁵ *Ibidem*, C₂3952

⁶ *Ibidem*, C₂2704

O ultimă scrisoare avută în vedere de noi, îl are ca și semnatar pe Octavian Floca (1904-1983), istoric și arheolog, un colaborator apropiat al lui Constantin Daicoviciu, cu un traseu profesional asemănător lui Ion Berciu, sau cu alte cuvinte a fost directorul Muzeului Regional din Deva în perioada anilor 1934-1962, iar în anul 1937, prin grija acestuia, a apărut primul număr al anuarului muzeului *Acta Musei Regionalis Devensis - Sargetia*. În scrisoarea trimisă profesorului clujean, la data de 5 septembrie 1967, acesta îl informa, pe de o parte, despre continuarea săpăturilor arheologice la Micia, la „terme” și la cele patru cuptoare, iar pe de altă parte despre cele două monumente cu inscripții, unul funerar și un altar închinat zeului Silvanus, ambele descoperite pe șantierul termocentralei de la Micia. Totodată aflăm că pe acest șantier arheologic s-au efectuat săpături arheologice în colaborare cu Universitatea din Cluj, respectiv suma repartizată acestui șantier a fost de 15.000 lei. Floca urma să copieze textul inscripțiilor și să-l arate profesorului când avea să vină la Cluj⁷.

Cele șase scrisori avute în vedere de noi au constituit adevărate punți de legătură între suflete și minți, un dialog la distanță, ele nefiind altceva decât o oglindă a relațiilor umane, dincolo de cuvinte și idei, o „conversație” în tăcere, o dovadă că distanța poate fi învinsă prin puterea cuvântului. Ele nu reprezintă doar documente de arhivă, ci dezvăluie o colaborare intelectuală bazată pe respect reciproc și polemică constructivă.

⁷ *Ibidem*, C₂5558

ANEXE

C23738

Dragă Daicovici,

Bine că uitaj să pun, adăugând când ieșii în
 masă cu el în servietă, la cutre plicul pe care ți-l trimet.
 Și iată pentru ce spun că bine: Mi-am adus aminte
 între timp că în 1964 are loc, la Londra, un congres internațional
 de geografie. Va fi aceluși, extrem de probabil, și geograful
 Pierre George. Și mă gândesc că ce bine ar fi să se vină (sau
 să se trimită) din România, la acest congres, între comunicările
 cu care ne vom prezenta, și una: O celebră problemă de
geografie istorică: "Continuitatea daco-română". Mă gândesc să
 te cămăresc (ca să nu spuni ceva): Eu este, de sigur, mai rău o
 problemă de istorie pură și simplă, dar poate fi numită (tatată sub
 aspectul ei) de geografie istorică (cum am face-o noi, de circumstanțe,
 dacă s-ar vrea!) sau de arheologie, de etnografie, de toponimie....
 Este o ocazie extrem de potrivită pentru ca, indirect și fără patos
 (mie ire....) să ne prezentăm măreala (și fustă) cauză — la un
 astfel de congres, unde va fi prezentă toată patrimoniul geografic
de par le monde.

Ți-am dat de gândit. Și termin. Și te rog să-mi răspunzi. Orice va fi,
 va supăra.

Al tău, Ion Cănean
 16.3.2.X. Buc -

Fig. 1. Prima scrisoare trimisă de Ion Cănean, București, 7 octombrie 1963 (MNIT, C23738)

C₂ 2374

Intre multe si bune ani cu sanatate,
 tovarăsc Daicoviciu. — Ion Conea.

De cînd mă tot bate gîndul să-ți scriu
 și să te rog să te gîndești asupra dorinței
 pe care ai avea o ră'vă fac o comunicare
 la Cluj — la voi, Emil Iac 2 — cu subiectul:
În ce locuri și în ce fel de așezări a trăit
populația autohtonă din Dacia în perioada mi-
-gratilor. E subiect de proprie umbră istorică
 și de etnografie — și este într-adevăr con-
 tinuității. Ai avea de spus lucruri deosebite
 de interesante. Textul îl am deja scris, el
 fiind unul din capitolele lucrării mele asupra
 Continuității.

Nu aș polemiza cu nimeni, aș face o
 expunere obiectivă, cred eu — bună. Te
 rog să te gîndești asupra ofertei. Eu nu urmă-
 resc nimic — și nu voi cere nimic, personal.

Al tău Ion Conea

4.I.1964

Fig. 2. A două scrisoare trimisă de Ion Conea, 4 ianuarie 1964 (MNIT, C₂2374)

C₂ 2786

Pap 211/64.

Mult stimată tovarăşe Rector şi Academician,

În copilărie, Domnia Voastră aţi cunoscut imnul maghiar, iar eu pe cel austriac, la Suceava. Apoi amîndoi am avut norocul să fim elevi ai şcolii române din Roma. Eu am cunoscut de aproape pe toţi colaboratorii şcolii arheologice din Cluj, de la care am mult de învăţat.

Din păstrăminte oficială am scris o lucrare despre limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman. Trebuie să recunosc: există o întăritură în multe locuri şi uneori chiar greşeli foarte neplăcute. Asta a dus şi la concluzia că lucrarea mea nu merită un premiu al Academiei R.P.R. Totuşi ea are şi părţi pozitive şi este o contribuţie utilă şi meritorie. Asta se explică de ce a fost primită cu căldură de către critica de la noi şi din alte ţări: peste 30 (treizeci) de recenzii scrise de specialiştii de seamă din URSS, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, USA, Anglia, Italia, Germania, Suedia, Austria, Elveţia, Olanda, Belgia. Chiar în Bulgaria a apărut o recenzie favorabilă în „Acta antiqua” XII, 1962, p. 419-423, scrisă de profesorul R. Dorovici de la Universitatea din Leningrad, în limba rusă.

Trebuie să mărturisesc că mă simt jignit de laudele ce mi se aduc, deoarece mi s-a dat seama mai bine la origine de epurarea cărţii mele. Poate că voi ajunge neodată să le umplu, să înlătur balastul şi greşurile şi să adăug multe lucruri noi, într-o ediţie îmbunătăţită.

Am închinat cartea lui R. Philippide, de la care am învăţat multe lucruri bune. Dar dedicaţia nu este simbolică: nu înseamnă că am acceptat implicit toate concluziile lui Philippide despre originea românilor. Sper să-mi formeze cu timpul o părere proprie, după ce voi asigura toate eforturile depuse de savanţii din trecut şi mai ales de cei din vremea noastră.

Ştiu că Domnia Voastră aţi ocazional încredinţat o muncă organizatorică de mare răspundere. Apoi ştiu că toţi aţi de înţelepti şi aţi de uniţi, trebuie să fim oare a muncii cu succes în domeniul nostru de activitate: între noi pot exista controverse şi deosebiri de păreri importante, însă toate acestea nu exclud o colaborare constructivă, ci o condiţionază.

Cu cele mai bune urări

Haralambie Mihăescu
cercetător principal,
doctor în ştiinţe filologice

Bucureşti, 30 ianuarie 1964

Fig. 3. Scrisoarea trimisă de Haralambie Mihăescu, Bucureşti, 30 ianuarie 1964 (MNIT, C₂2786)

C₂3952
Alba Iulia, 2.VII.1965

Carissime M A G I S T E R ,

Vă mulțumesc din toată inima pentru înțelegerea, bunăvoința și sprijinul acordat.

Am încercat, încerc și voi încerca mereu să vă mulțumesc prin muncă asiduă și devotament nedesmințit.

Aștept traducerea în fapt a măsurilor luate de regiune.

Mi-a scris Macrea că ați binevoit a decide terminarea săpăturilor de la Căpîlna : o vom face, în condiții bune, cu Hadrian.

Avînd un buget extrem de redus și urmînd a plăti o sumă cam mare pentru APULUM V, este posibil că noi nu vom face anul acesta săpături la Piatră Craivii. Probabil anul viitor ne vom concentra toate forțele acolo.

La sfîrșitul lunii Iulie vor veni în regiunea noastră doi francezi cu soțiile. Unul dintre ei este arheologul Bernard Chertier, directorul revistei Cahiers d'archéologie de l'Est, un specialist în Hallstatt și Latène. Ei au fost și anul trecut la Alba Iulia și s-au urcat, pe o vreme de ploaie torențială la Piatra Craivii !. Au vizitat și Dobrogea. Au ținut în Franța o serie de conferințe despre arheologia românească. Ei vin acum direct în regiunea H, nedoara pentru a vizita cetățile dacice.

Vi se vor adresa direct dvs în această privință.

Am informat despre acest lucru și pe tov. Președinte Dejeu.

Cred că este indicat să le acordăm întreg sprijinul, ei considerîndu-se și comportîndu-se ca unii dintre cei mai sinceri prieteni ai țării noastre.

Cu aprobarea și sprijinul dvs vom căuta să le înlesnim cunoașterea monumentelor arheologice din regiunea noastră și să le facem șederea cît mai plăcută.

Ei țin să prezinte, în chipul cel mai pregnant, în Franța, vestitele oppida Dacica, scoase la lumină de dvs.

Al dvs devotat,
Ion Berciu

Fig. 4. Scrisoarea trimisă de Ion Berciu, Alba-Iulia, 2 iulie 1965 (MNIT, C₂3952)

C22704

Buc., 2. 4. 67

Rp

acad. prof. E. Dăicoviciu
Cluj

București (cu via Dăicoviciu) și
Dăicoviciu,

nu te-am văzut de mult, și
m-am speriat că ai fi bolnav!
Dar află prin Petronia că ești
sănătos. Ce bine! (Dăicoviciu pare să
câștige ciucă no-a stricat re-
leziunile unicele. Nu din partea
mea, care am rămas fidel mi-
cării din anul 24-40!).

Și un mic multă sănătate
și activitate științifică continuă!
De Dăicoviciu, cu mulțumiri alese

Mondy
(H. Rosetti)

Fig. 5. Scrisoarea trimisă de Alexandru Rosetti, București, 2 aprilie 1967 (MNIT, C22704)

C₂5558

Mult stimat domnule Profesor

Primitiv, aneiat, al doilea stat de plată al muncitorilor de la Micia. Este mai mare de cît avansurile primite (5000 + 4970) căci s-a plătit și din suma lăsată de tov. Hadrian. După ce vom primi de la Universitate, pe baza actelor trimise, restul sumei, pînă la 15.000, vom întoarni în înainta statul cu suma de 5125⁵⁰ justificat față de academie (presp. tov. Hadrian). Această ultimă plată se va putea efectua la sfîrșitul acestei săptămîni.

S-a lucrat la „terme” și la ceapă cuptoare. Separat de aceasta, s-au aflat pe șantierul Termocentralei două monumente cu inscripție (unul funerar și un altar cu Silvanus pomosus Ciel). Voi aduce textul copiat al inscripțiilor, cînd merg la Cluj. Cu deosebită stimă

Octav Floca

Plata si functionare din acest stat si d. efectuat de p. p. p. p.

5 sept. 1967 -

Fig. 6. Scrisoarea trimisă de Octavian Floca, 5 septembrie 1967 (MNIT, C₂5558)

MEDALION: LECTOR UNIV. MARGARETA DANCIU, ŞEF AL CATEDREI DE ISTORIE AL INSTITUTULUI PEDAGOGIC DE 3 ANI ORADEA (1966-1971)

Mihai D. DRECIN*

Abstract. Medallion: *University lecturer Margareta Danciu, Head of the History Department of the Pedagogical Institute of Oradea for 3 years (1966-1971). A university student from Cluj, between 1966-1971 she taught courses in Contemporary Romanian and Universal History at the Faculty of History and Geography of IP3 Oradea.*

As her former tutor and assistant professor, then successor to the Chair since 1971, I am making a didactic, scientific and human portrait of my former "boss". An extraordinary woman from whom I learned many things that have been useful to me in my professional ascent and in life. I come with examples in this regard, all of which combine into a Tribute over the years.

Keywords: *Margareta Danciu, university, Cluj, Oradea 1966-1971*

În mediul universitar din România interbelică, după modelul vest şi central european, se cultiva recunoştinţa generaţiilor tinere universitare faţă de foştii lor profesori, mai ales de "mentorii" lor. "Mentori" în sensul de profesori titulari care şi-au selectat şi sprijinit în afirmarea profesională foşti studenţi de excepţie, pe care i-au reţinut ca preparatori şi asistenţi. Uneori, aceştia treceau şi prin etapa de bibliotecari la nivelul Catedrei, Institutului de cercetări în domeniu, chiar în cadrul Bibliotecii Centrale a Universităţii. Tânărul ajuns la Catedră îşi însoţea Profesorul-mentor la cursuri şi seminarii, purtându-i mapa/servieta, afişând harta istorică sau geografică- după caz, proiectând diapozitive sau fotografii pe baza cărora Profesorul îşi argumenta aserţiunile făcute în curs. De obicei, legătura dintre Profesor şi asistentul său depăşea relaţiile didactice profesionale, ele căpătând chiar note de paternalism. Pe lângă urmărirea atentă a evoluţiei profesionale a propriului asistent (cercetarea ştiinţifică, pregătirea doctoratului, implicarea în sesiuni ştiinţifice naţionale şi internaţionale cu comunicări, specializări în cadrul unor universităţi sau centre de cercetare din străinătate ş.a.). Profesorul îl invita în cadrul propriei sale familii la masă, diferite aniversări, la discuţii pe teme de viaţă. Uneori asistentul îşi urma Profesorul chiar în activităţi civice prin diferite comitete şi comisii care urmăreau răspândirea culturii şi modernităţii în rândul tinerilor şi masei cetăţenilor de rând, uneori în viaţa politică¹.

* Prof.univ.dr., Membru titular al Academiei Oamenilor de Ştiinţă din România, Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea

¹ Vezi pentru Clujul interbelic în sânul Colectivului de istorici, cazurile: Ion Lupaş şi Silviu Dragomir pentru Ştefan Pascu; D.D. Roşca - pentru Constantin Marinescu; Constantin Marinescu pentru Francisc Pal; D.M. Teodorescu pentru Constantin Daicoviciu.

Această relație Profesor-tânăr învățăcel/ colaborator², după o scurtă perioadă de obturare în anii 1948-1960 de către regimul comunist de tip sovietic, a renăscut în anii '60 ai secolului trecut în Universitățile românești. Ea s-a manifestat pe două paliere. În primul rând, tinerii asistenți universitari ai perioadei interbelice, care au reușit să treacă prin “furcile caudine” ale regimului democrat-popular, ajunși în funcții de conducere profesionale și politice, și-au ajutat foștii mentori- scăpați din închisorile comuniste sau de marginalizarea profesională pe motivul apartenenței la mediul “mic burghez” – să se reintegreze în viața universitară la Catedră sau măcar în institutele de cercetări ale Academiei Române, pentru a-și câștiga existența zilnică³.

Tradiția aceasta, frumoasă și onestă, o veritabilă vocație, a continuat în anii '60-'80, cu intensități diferite, în funcție de deciziile Ministerului Învățământului și directivele conducerii centrale a PCR de a face economii la bugetul Țării, mai ales pe seama culturii și învățământului. În situația desființării posturilor de “preparatori” și reducerea drastică a celor de “asistenți” universitari – Profesorii căutau să-și țină alături pe șefii de promoții, găsindu-le locuri de muncă temporare în arhivele și bibliotecile locale, repartizându-i în învățământul preuniversitar în orașe sau comune apropiate de sediul universității, în speranța aducerii lor la Catedră în funcție de eliberarea unor locuri prin pensionarea generației în vârstă de profesori universitari.

După 1990, tradiția reînnoșării cuplului Profesor -preparator/asistent universitar reînvie, capătă noi valențe, în favoarea pregătirii atente a schimbului de generații.

Am aflat despre mecanismul promovării tinerilor studenți eminenți în rândul universitarilor din spusele părinților mei, studenți în Clujul anilor '20-'30. Apoi am văzut-o ca student în anii '60, tot la Cluj, în fine, am simțit-o pe “pielea mea” ca preparator și asistent la Oradea la sfârșitul anilor '60 –începutul anilor '70 ai secolului trecut.

În ce mă privește, am avut “mentori” științifici atât la Cluj, cât și la Oradea. I-am pomenit întotdeauna, verbal sau în scris, în funcție de momentul potrivit. Pe lângă munca stăruitoare pe care am depus-o în arhive și biblioteci, pentru afirmarea științifică și didactică, dascălii mei mentori mi-au dat o șansă în plus în momente hotărâtoare pentru avansarea în lumea universitară prin: repartitia guvernamentală la Oradea (1967) și acceptarea la doctorat la Cluj (1970), mai apoi în lupta pentru a-mi apăra statutul de universitar (1979) sau de a-l recâștiga (1990).

² Pentru cazul D.D. Roșca-Constantin Marinescu, vezi: Mihai D. Drecin, “Despre mentalități universitare și politice în România interbelică. Considerații pe marginea unei scrisori inedite a filosofului D.D. Roșca, trimisă în 1935, lui Octavian Goga”, în *Analele Universității din Oradea, Seria: Istorie-Arheologie*, Tom VIII-IX, Oradea, 1998-1999, p.117-126. Pentru cazul D.M. Teodorescu-Constantin Daicoviciu, vezi: *Tradiție și excelență. Școlile Academice/ de Știință la Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1581-1872-1919-Prezent)*, coordonator Daniel David, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, p. 221-222.

³ Pentru colectivul istoricilor clujeni vezi intervențiile lui C-tin Daicoviciu și David Prodan, asimilați membrilor PCR din ilegalitate, pentru Silviu Dragomir și Virgil Vătășianu. Cf. *Tradiție și excelență...*, Cluj-Napoca, 2019, p. 227-229.

Dintre dascălii mei din perioada studenției în Clujul Universității “Babeș-Bolyai” (1962-1967), apoi a fazei de pregătire a doctoratului (1969/70-1975) și de susținere publică a acestuia (1978), în primul rând, mă închin memoriei prof.univ.dr. Bujor Surdu, a cărui cercetări de istorie financiar-bancară pentru Transilvania epocii dualiste (1867-1918)- le-am continuat. Apoi, cu aceeași recunoștință, îi amintesc pe conducătorii doctoratului meu: prof.univ.dr.doc. Mihail Dan și prof.univ.dr. Kovacs Iosif⁴. Nu în ultimul rând- prof.univ.dr. Pompiliu Teodor, Membru corespondent al Academiei Române⁵, care, deși nu mi-a fost dascăl, m-a ajutat în două momente profesionale de răscruce din viața mea (septembrie 1971 și mai 1990).

*

Prin repartitia guvernamentală desfășurată la Iași în iulie 1967, am ocupat postul de preparator la Catedra de Istorie a Facultății de Istorie-Geografie din cadrul Institutului Pedagogic de 3 ani din Oradea. Aici, Șef al Catedrei era lector univ. Margareta Danciu, universitară clujeană, detașată la Oradea în 1966. Preda cursurile de Istorie contemporană a României și Universală la anul III, an terminal. În condițiile în care fostul ei asistent- Teodor Pavel, a trecut la seminarizarea, apoi predarea cursurilor de Istorie modernă, am devenit preparator (1967/69), apoi asistent (1969-1971) al doamnei Margareta Danciu, din februarie 1968- după efectuarea stagiului militar. La pensionarea sa, în 1 X 1971, fiind înscris la doctorat la Cluj-Napoca și având anii minimi de vechime, am devenit lector titular pe cursurile de Istorie contemporană, mai întâi cu delegație internă de lector (1971/72), apoi cu delegație ministerială (1972/73), din 1973 lector titular⁶.

Evoluția mea didactic-o-științifică, maturizarea ca om, mi-o datorez, în mare parte, șefii mele de Catedră. Încerc, peste ani, să-i creionez personalitatea prin etapele evoluției sale școlare și universitare, pornind de la mediul familial în care a crescut până în ultimii ani de viață, după pensionare.

La sfârșitul lui februarie 1968, după efectuarea stagiului militar, m-am prezentat la post. Atunci am cunoscut-o pe “șefa mea”. În iunie 1967, când m-am prezentat cu adresa oficială de repartitie la Decanul facultății, lector univ. dr. Ignatie O. Berindei, doamna Danciu avea examen cu studenții, deci nu am îndrăznit să o deranjez. În februarie 1968, când am întâlnit-o prima dată, m-a dojenit că nu m-am prezentat mai întâi dânsi ca “șef-direct”. Asta a fost prima “învățătură” pe care am primit-o de la dânsa. Mai apoi, în toate instituțiile și partidele politice prin care viața m-a peregrinat, am știut că, în primul rând, trebuie să mă prezint “șefului” direct. Era o chestiune de “bon ton”.

⁴ *Dialoguri pentru Istorie*, volum îngrijit de dr. Mihai Nicolae și dr. Magdalena Albu, Ed. Ștefădina, București, 2025, p. 312-315.

⁵ *Ibidem*, p. 313; *Pompiliu Teodor și lumea prin care a trecut*, volum coordonat de Corina Teodor, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016, p. 77-85 (articolul lui Mihai D. Drecin, “Dom’ Profesor Pompei”).

⁶ Vezi: Mihai D. Drecin, “15 ani de activitate didactică și de cercetare științifică universitară în științele istorice la Oradea (1964-1979)”, în *Crisia* (Oradea), 1980, p. 312; Vezi și *CV-Mihai D. Drecin*.

De la început, mi-am dat seama că este o persoană energică, directă în discuții cu interlocutorul, cu principii de viață serioase, înclinată spre un dialog matern cu studenții și tinerii în general, cu atât mai mult cu colegii din Catedră și Institutul orădean.

Aceste calități erau moșteniri din familie, tatăl dânzei- Aurel Tămășan, fiind învățător, mama Aurelia-casnică. Doamna Margareta s-a născut la 6 X 1914 în satul Ugruțiu, comuna Dragu, atunci în comitatul Cluj⁷, după împărțirea administrativă austro-ungară. În timpul Marelui Război (1914-1918), familia se mută într-o comună mai mare – Sânmihaiu Almașului, unde se eliberase un post de învățător.

Făurirea României Mari schimbă traiectoria profesională și politică a multor români. În primul rând a unei părți a elitei românești de la sate, dar și a multor meseriași și țăranii români de la sate, mai ales a celor din hinterlandul marilor orașe masiv locuite de maghiari/ secui și sași/ șvabi. Clujul, considerat capitala politică și culturală a Ardealului, se încadrează în procesul de românizare. El se va desfășura firesc, într-un ritm tot mai accelerat între 1920-1939, apoi, după 1950, în epoca comunistă, cu o perioadă de stagnare, chiar regres, între 1940-1944, în crunta perioadă a ocupației maghiaro-horthystă, determinată de Dictatul de la Viena, când românii clujeni au fost expulzați în România, prin granița de la Turda.

Clujul interbelic va aspira, în timp record, un număr mare de români din hinterlandul său, din alte județe și orașele ale Transilvaniei, chiar din “Regatul României”. Instituția care reușește acest lucru va fi noua Universitate românească a “Daciei Superioare” și Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Pe lângă corpul profesoral și studenți, sistemul școlar preuniversitar, spitalele, administrația și armata- întregesc desantul românesc la nivelul elitelor. Apoi, procesul de industrializare, creșterea numărului de societăți comerciale și bancare, atrag muncitori, comercianți și funcționari de bancă. Desigur, până în 1940, chiar și după Al Doilea Război Mondial – maghiarii și evreii maghiarizați rămân încă majoritari, în pofida faptului că, în primăvara anului 1944, comunitatea evreiască va fi aproape total decimată de administrația horthystă-maghiară, care o trimite în lagărele de exterminare naziste.

În contextul politico-economic amintit al anilor '20 ai secolului al XX-lea, familia Tămășan se mută la Cluj. Sistemul de școli românești avea nevoie de dascăli, de la învățători până la universitari. Aici familia își construiește o vilă cu etaj și mai achiziționează o casă în apropierea acesteia, pe strada Mică, nr. 7, câte un apartament spațios pentru cele trei fete ale familiei. Tânăra Margareta Tămășan, între anii 1927-1930, urmează Liceul de fete “Regina Maria”, apoi Facultatea de Litere și Filosofie a Universității, specializarea Istorie (1930-1935), primii doi ani fiind considerați “preparatori” (1930-1932).

Ca studentă, a beneficiat de știința unei pleiade de profesori-savanți, cu studii și doctorate susținute în marile universități din Vestul și Centrul Europei: Franța, Austria, Germania, Italia, Anglia, dar și la Budapesta și Novi Sad-ul epocii dualiste, Iași și Bucureștii din Regatul României, chiar Moscova. Cursurile lor se bazau pe o literatură edită la zi, dar și pe propriile cercetări. Amintim pe: D.M. Teodorescu, Emil Panaitescu și Constantin Daicoviciu- cu cercetări în istoria antică universală și a

⁷ Astăzi comuna face parte din județul Sălaj, fiind situată la limita cu județul Cluj.

Daciei libere, Ion Lupaș și Alexandru Lapedatu –medieviști și moderniști, cu cercetări speciale asupra istoriei Transilvaniei și epocii lui Mihai Viteazul, Nicolae Bănescu –bizantinolog, Constantin Marinescu- specialist în istorie universală⁸, Coriolan Petranu – istoric al artelor universale și românești⁹, Theodor Naum–specialist în literatura și arta greco-romană¹⁰, Romulus Vuia- etnograf¹¹, Petre Grimm – cursuri de literatură și limba engleză, Silviu Dragomir-slavist, specialist în istoria românilor din Balcani și a anului revoluționar 1848 în spațiul românesc¹², Vladimir Ghidionescu și Onisifor Ghibu – specialiști în pedagogie, didactică și metodică generală¹³. Studenții erau pregătiți și pentru cercetarea autentică, putând audia un curs de “Metodica și tehnica istorică” susținut de Ion Lupaș în primii doi ani preparatori/pregătitori¹⁴.

Își susține examenul de licență în 1935, devenind diplomată în Istoria românilor, antică și arheologie¹⁵.

În 1937 se căsătorește cu ing. Aurel Danciu, originar din Țara Moșilor, absolvent al Politehnicii din Timișoara, având ca specializare ingineria minieră și

⁸ Vezi detalii despre viața și activitatea lor științifică în: *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator: Ștefan Ștefănescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, în ordine: p.328, 249-250, 117-118, 202-203, 196-197, 50-51, 210-211.

⁹ Născut în 1893 la Ileanda Mare, atunci comitatul Solnoc-Dăbăca, în România Întregită județul Someș, cu capitala la Dej, din 1968 județul Sălaj. Doctor în filosofie la Viena (1917), conferențiar și profesor la Universitatea din Cluj (1921-1938). Primul specialist important în istoria arhitecturii românești din Transilvania, cu studii asupra bisericilor de lemn românești. Întemeietor al Catedrei de Istoria Artelor la Cluj. Sub coordonarea sa, se formează viitorul Acad. Virgil Vătășianu. Moare de o boală incurabilă, în plină putere de creație (1945). Cf. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 260.

¹⁰ Moldovean la origine, fiul universitarului și academicianului ieșean Anton Naum (1829-1917). Studii liceale și universitare la Iași, cu înclinații spre filologia clasică, greacă și latină. Profesorul său- Vasile Bogrea, ajuns la Universitatea din Cluj, îl duce la Cluj în 1926. Titular al Catedrei de Limba și literatura latină, are o laborioasă activitate științifică traducând din operele poezilor latini și greci. Este primul doctor în Filologie clasică din România (1924). Vezi detalii în: Mircea Popa, *Sextil Pușcariu și Muzeul Literaturii Române*, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2016. Mulțumesc pentru informația bibliografică fostei mele masterande prof.Gabriela Antonovici (Oradea).

¹¹ Născut în 1887 în Comloșul Mare/ Timiș –d. 1963 București. Etnograf și antropolog cu studii la Berlin. Asistent al geografului George Vâlsan (1920), șef de lucrări (1921-1926), profesor (1926-1940). Întemeietor al Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1923). Funcții științifice la București și Sibiu (Muzeul Astra). Vezi: Ioan Godea, *Etnologia Română Contemporană. Lexicon Biografic ilustrat*, Ed. Enciclopedică, București, 2002, p. 398-413.

¹² *Enciclopedia istoriografiei românești*, 1978, p. 129-130.

¹³ *Ibidem*, p. 153-154; Teodor Gal, *Onisifor Ghibu- pedagog și educator național-militant*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2002.

¹⁴ Apud: Margareta Tămășan, *Caet de cursuri* (conspectat de M.D.); În perioada interbelică, studiile universitare debutau cu doi ani “preparatori/pregătitori”, în care se audiau cursuri de specialitate cu caracter general, apoi trei ani de cursuri speciale încadrate în universalitate, în timp și spațiu. Excepție făceau așa-zisele „Academii” care școlarizau pe parcursul a trei ani (ex. Academii comerciale și industriale, de artă, muzică, sport).

¹⁵ Diploma de licență nr.1148/31 X 1935. Apud *Carnet de muncă*, seria M, nr. 265035, eliberat de Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj (cercetat de M.D.).

hidrologia. Ca tânăr absolvent, va profesa la Abrud, după căsătorie mutându-se la Cluj, unde va lucra în hidrologie, după 1945, până la pensionare, ocupând funcția de șef al Institutului de Hidrologie a regiunii/ județului Cluj¹⁶.

Cedarea Transilvaniei de nord-est prin Dictatul de la Viena, obligă familia Danciu să se refugieze la Constanța și Pitești. După eliberarea Clujului de către armatele română și sovietică, în toamna anului 1944, familia se reîntoarce la Cluj. Din acest moment, avem date exacte despre evoluția profesională a Margaretei Danciu. Între 1944- 1949 va preda în școli pedagogice și licee de fete și băieți, așa cum încă era organizat învățământul liceal¹⁷ până la reforma comunistă din 1948.

În 1949, se înființează facultățile și liceele muncitorești, pe lângă marile universități ale țării. Ele trebuiau să transmită niște cunoștințe de cultură generală tinerilor activiști de partid și utemiști, în marea lor majoritate cu o instrucție școlară precară, patru-șapte clase primare, eventual școli profesionale. Școlarizarea era concentrată în 1-2 ani, pe baza unor programe speciale în care abundau materii politizante. Totuși, Istoria era considerată o materie de bază, desigur privită prin prisma istoriei clasei muncitoare și a Partidului Comunist (bolșevic) a URSS. În țara noastră, a anilor “obsedantului deceniu”, lucrarea de căpetenie era Istoria României, redactată sub coordonarea lui Mihail Roller, istoricul fără studii în Istorie, pregătit în școlile de partid de la Moscova perioadei staliniste¹⁸.

Autoritățile vremii au căutat să transfere la aceste școli cei mai bine pregătiți profesori din mediul liceal. Cum la școlile pedagogice, pregătitoare de educatoare și învățători, erau selectați cei mai buni profesori, nu numai prin cunoștințele științifice pe care le posedau ci și prin tactul didactico-pedagogic de care dădeau dovadă la clasă, tânăra profesoară de Istorie- Margareta Danciu, la vârsta și experiența deplină (35 de ani) este transferată la Universitatea “Babeș”- Facultatea muncitorească, Catedra de Istorie (1949-1950), apoi la Liceul seral muncitoresc din Cluj (1950-1951), din nou la Universitate- Facultatea muncitorească, Catedra de Istorie (1950-1954)¹⁹.

Revenirea la Catedre a generației tinere de universitari, afirmați la Universitatea Cluj/ Sibiu, încă din anii 1938-1948, acum conferențieri și profesori titulari, după o perioadă de penitență politică, mulți retrogradați ca cercetători științifici, apoi reabilitați, pune problema consolidării Catedrelor cu tineri asistenți. În aceste condiții, Margareta Danciu este selectată ca asistenta conf. univ. dr. Mihail P. Dan²⁰, cunoscut și apreciat slavist. Va seminariza la Cursul de Istorie a Rusiei și

¹⁶ Date rezultate din discuțiile despre viață cu dna. Margareta Danciu și fiul ei -Dr. Gelu Danciu.

¹⁷ Școala Normală de învățători Cluj (1944- 1945), Liceul de fete „Principesa Ileana” Cluj (1945-1946), Școala Pedagogică de băieți Cluj (1946-1947), Liceul de băieți nr. 2 Cluj (1947-1948), Școala Pedagogică de fete Cluj (1948-1949). Cf. *Carnet de muncă*.

¹⁸ *Enciclopedia istoriografiei românești*, 1978, p. 282. Pentru maniera de-a rescrie istoria națională, vezi: *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, Ed. de Stat, București, 1947, redactor responsabil: Mihail Roller (alți autori: Gh.I. Georgescu, Dumitru Tudor, Vasile Maciu).

¹⁹ Cf. *Carnetul de muncă*

²⁰ În 1960 doctor docent, iar din 1964 profesor universitar.

URSS, încă în vogă între 1954-1960. Între 1954-1959 va face parte din Catedra de Istorie Universală a Facultății de Istorie-Filosofie, Universitatea “Babeș” din Cluj²¹.

Înființarea Institutului Pedagogic de 3 ani la Cluj, cu o serie de facultăți, printre care și cea de Istorie-Geografie, ce trebuiau să pregătească profesori de gimnaziu, într-o structură școlară deficitară cu profesori cu studii universitare, permite Margaretei Danciu să fie promovată lector universitar. Va deveni titulara cursurilor de Istorie contemporană a României și Universală (1961-1966)²².

*

În 1963, se înființează Institutul Pedagogic de 3 ani în Oradea, prin transferarea treptată a patru facultăți de la IP₃ Cluj. Este vorba de facultățile de Filologie și Matematică- Fizică (1963), apoi de Istorie-Geografie și Educație fizică (1964)²³. Se reînființa un institut de învățământ superior la Oradea, după Facultatea de Drept, lichidată în 1934²⁴, exact în centrul istorico-geografic al Vestului Românesc (Maramureș, Crișana, Banat), supus propagandei revizioniste maghiare, indiferent de regimul politic ajuns la Budapesta, în perioada interbelică și după al Doilea Război Mondial²⁵. În plus, Oradea vremii, era încă un oraș cu majoritate demografică maghiară. Abia în 1977, în urma masivei industrializări socialiste, românii devin majoritari²⁶. De altfel, înființarea Institutului Pedagogic de 3 ani la Oradea, alături de alte instituții culturale (revista “Familia” –seria a V-a, Secția română de teatru, Filarmonica, orchestra de muzică și dansuri populare “Crișana”, dezvoltarea Muzeului Țării Crișurilor ș.a.)- vizau ridicarea standardului cultural al locuitorilor, în general, al românilor în special.

Primele cadre didactice titulare care au predat cursurile au provenit din cadrul universitarilor clujeni, atât din cadrul IP₃, cât și ai Universității “Babeș-Bolyai”. Asistenții erau, mai ales, absolvenți ai Clujului, câțiva ai Bucureștilor. Amprenta seriozității și calității didactico-științifice a clujenilor și-a pus, de la început, accentul asupra întregului proces educativ orădean, de la corpul profesional la studenți.

În acest context, Margareta Danciu ajunge să predea la Oradea din anul universitar 1966 până la pensionarea sa pe 1 octombrie 1971. În acest interval de timp, ca lector universitar, va fi și șef al Catedrei de Istorie²⁷.

²¹ Din 1958 Universitatea „Babeș-Bolyai”, în urma unificării universităților română (“Babeș”) și maghiară (“Bolyai”).

²² Cf. *Carnet de muncă*.

²³ Cf. *Institutul Pedagogic Oradea – 1963-1973. Monografie*, volum elaborat de lector univ. dr. Victor V. Grecu, Oradea, 1973, p. 23-24.

²⁴ Vezi pe larg: Florentina Chirodea, *Învățământul superior la granița de vest a României Mari. Academia de Drept din Oradea*, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2011.

²⁵ Vezi: Mihai D. Drecin, “Argumente pentru o universitate de tip integrat la Oradea”, în *Crisia* (Oradea), 1990, p. 343-344.

²⁶ Idem, “Considerații asupra evoluției demografice a orașului Oradea pe baza recensămintelor oficiale (1880-2011)”, în vol. *Economie și Istorie. Dialog și interdisciplinaritate. În onoare prof.univ.dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori: Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață, Ed. Academia Română/ Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, p. 520.

²⁷ Cf. *Carnet de muncă*.

În cei cinci ani cât am fost preparator și asistent al dnei. Margareta Danciu am putut constata capacitatea sa de-a organiza și conduce colectivul de istorici, rolul deosebit în consolidarea Facultății de Istorie-Geografie, a Institutului per ansamblu, în calitate de Director educativ la Căminul de fete (C1).

Ca preparator universitar (1967/68-1969) nu aveam normă didactică. Totuși, doamna Danciu (nu îi plăcea să-i spui “tovarășa șefă”) mi-a făcut un program zilnic de studii, dimineața și uneori după amiaza. Într-un caiet trebuia să notez cartea/studiul și paginile din acestea pe care le-am citit în fiecare zi. Bibliografia mi-a sugerat-o dânsa, din cea a cursurilor de Istorie contemporană a României și Universală pe care le susținea și, peste ani, urma să le predau eu. Îmi spunea: “Mihai, ai în vedere bibliografia nouă, din țară și străinătate. Eu nu mai pot ține pasul cu ea. Tu ești tânăr și poți!”. La sfârșitul fiecărei săptămâni, îmi cerea caietul, îl verifica și semna în dreptul lucrărilor și paginilor citite. Nu de puține ori, mă chema să discutăm pe marginea celor citite de mine. La sfârșit de an calendaristic îmi dădea să comand pentru Biblioteca Institutului, pe broșurile primite de la editurile din țară care își anunțau programul de tipărituri pe anul următor, cărțile și numărul acestora ce trebuiau achiziționate în perspectiva bibliografiei pentru seminarii. Uneori îmi aducea lucrări în limba franceză, apărute relativ recent, de la Biblioteca Institutului de Istorie din Cluj- care avea relații științifice internaționale bine conturate, față de Oradea- încă la început de drum.

M-a sfătuit să încep cercetări de istorie locală la Filiala Oradea a Arhivelor Statului. A discutat cu mine asupra tezei de doctorat la care m-am gândit să o pregătesc la Cluj. Așa se face că, deși m-am înscris în februarie 1971, am început cercetările pentru teză încă în august 1969, la Arhivele din Sibiu²⁸. Până când s-a pensionat, m-a ajutat să obțin, din partea Rectoratului Institutului, facilități la deplasări și diurnă, ceea ce era un ajutor bănesc deosebit, la un salariu lunar între 1150-1250 lei.

În primii doi ani am fost cazat, împreună cu alți trei colegi asistenți la alte catedre, într-o cameră în Pavilionul C. Din grija unui alt binefăcător al tinerilor asistenți, Rectorul conf. univ. dr. Alexandru Săndulache, titular la Facultatea de Geografie-Geologie a Universității din Cluj, navetist și el între 1967-1972. Aici erau birourile și majoritatea sălilor de curs și seminarii²⁹. Când nu aveam seminarii, citeam în birou îmbrăcat în „haine de lucru”. La seminar era obligatoriu să te prezinți în costum, cămașă albă și cravată. În zilele când nu aveam obligații profesionale, uneori nu mă bărbeream. Într-o zi mă vede doamna Danciu și mă cheamă în biroul dânsi: Mă ia, părințește, la întrebări: „De ce nu ești bărberit”? I-am răspuns că nu aveam seminarii în acea zi, că mă duc în birou să citesc. Mi-a dat un sfat pe care, mai apoi,

²⁸ Teza de doctorat aleasă a fost: „Banca <<Albina>> din Sibiu (1871-1918). Monografie istorică”. La Sibiu am făcut cercetări între 1969-1975, la Arhivele Statului și ale Mitropoliei Ortodoxe Române, la Biblioteca „Astra” Sibiu. Apoi la Arhivele Statului din Cluj și Brașov, la Arhiva Băncii Naționale a României și Biblioteca Academiei Române din București.

²⁹ O perioadă, până nu a intrat în funcțiune și căminul C2, la etajul II au fost cazați băieții.

până astăzi, l-am respectat, pentru prestigiul meu de dascăl. Mi-a zis: „Un bărbat nebarberit arată ca o femeie necoafată. Mă vezi pe mine nearanjată într-o zi?”

Un alt moment pe care nu-l pot uita. Între cadrele didactice navetiste venite din Cluj se număra tânărul lector universitar Vasile Fanache (1965-1968)³⁰. Preda la Filologie cursul de Literatură românească, perioada interbelică. Cum filologii ocupau în Pavilionul C parter două culoare (decanat, birourile colegilor orădeni, sălile de curs și seminarii), pe al treilea fiind Catedra de Istorie, doamna Danciu își invita colegul clujean, în pauza mare dintre cursuri (20 minute), la o cafea. Cu această ocazie îmi spunea să vin și eu, să asist la discuțiile inerente, la o cafea, să cunosc și acest aspect al vieții universitare. Fanache era un tip citit și glumeț. Cum se așeza pe scaun întreba: „Doamna Danciu ce se mai vorbește pe strada Brașoavelor?”. Era o aluzie la prietenia dintre dânsa și doamna Pascu, Director al Muzeului Etnografic din Cluj, soția Rectorului clujean Acad. Ștefan Pascu, care, se pare, avea plăcerea să adune toate can-canurile universitare și artistice din oraș. Doamna Danciu îl dojenea franțuzindu-i numele: „Dragă Fanaș, parcă tu nu le cunoști?”. Apoi se purtau discuții legate de studenți, cursuri, cercetarea științifică, evenimentele culturale din Cluj. Am avut ce învăța, inclusiv când să intru în vorbă și, mai ales, să tac când nu eram în temă³¹.

Un prim moment șoc, în primii ani la Oradea, a fost participarea mea în echipa Oradei la concursul, televizat în direct, „Cheia orașului”. Echipa noastră a fost formată din doi asistenți universitari, un inginer, un economist și o studentă. Toți eram tineri „frunțași în muncă”. Am studiat o bibliografie stufoasă, precizată de Televiziunea Română și Comitetul Județean UTC, sub egida cărora era organizat Concursul la nivel național. Ne-am confruntat cu echipa Clujului, într-un veritabil spectacol desfășurat în sala Teatrului de Stat, plină „ochi” cu intelectuali, studenți, colegi din Institut în frunte cu conducerea orășenească și județeană de partid. Sub imperiul emoției, am dat un răspuns greșit. Oradea a pierdut confruntarea cu Clujul. Deja locuiam în gazdă, într-o casă, nu departe de Institut. Trei zile nu am ieșit din apartament, nici la cantina Institutului. Doamna Danciu, îngrijorată, a venit să vadă ce mi s-a întâmplat? Când i-am spus de ce m-am izolat, a râs și mi-a replicat: „Tu nu știi că o minune ține doar trei zile?”. M-a scos din casă și am revenit la birou, între colegi și studenți. Vorba dânsa: “Dacă până acum orădenii n-au știut de tine, acum te cunosc! Nu e un capăt de țară dacă un om mai înregistrează și insuccese!”.

Cadrele didactice clujene făceau săptămânal naveta Cluj-Oradea-Cluj, sosind luni și plecând vineri/ sâmbătă. Circulau cu un microbuz al Institutului, căruia studenții, glumeți ca întotdeauna, îl botezaseră “Cutia cu maimuțe”. Doamna Danciu nu făcea naveta săptămânal. Uneori doar la 2-3 săptămâni, având între obligații și asigurarea ordinii și disciplinei la căminul de fete. Alteori, la sfârșit de săptămână, se deplasa cu autobuzul Oradea-Sighet la fiul ei, stomatolog în Sighetul Marmăției.

³⁰ Moldovean la origine, studii universitare la Cluj (licențiat în 1958), critic literar, colaborator la principalele reviste literare din țară, universitar la Oradea și Cluj-Napoca, predă la Universitatea Sorbona din Paris (1976-1979). Prin activitatea de cercetare, continuă pe Ion Breazu și Ion Chinezu. Vezi: *Dicționarul scriitorilor români, D.L.*, coordonatori: Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 252-253.

³¹ Victor V. Grecu, *op.cit.*, p.120.

Un alt amănunt. Când se plăteau salariile, comanda câte un covoraș persan, țesut cu mână, la o cooperativă din Oradea, unde se lucra mai mult pentru export.

În aceste drumuri, spre Autogara orașului și cooperativa de covoare, mă ruga să o însoțesc. La început, m-au deranjat lucrurile, mai ales că aveau un coleg, asistent la Geografie, care mă apela „cățelușul șefei”. Cum destul de des îi vizitam pe tata și sora mea la Arad, m-am destăinuit lor. Tata a râs și mi-a spus că și în Clujul studenției sale, asistentul era întotdeauna însoțitorul Profesorului. Tandemul acesta nu putea fi decât benefic tânărului universitar, prin sfaturile pe care le primea de la magistrul său, atât în plan științific profesional cât și pentru viață. Așa a și fost. În timpul acestor drumuri prin oraș, doamna Danciu mi-a dat multe sfaturi pentru viață, mi-a făcut cunoștință cu personalități culturale și politice locale, pe care le cunoștea încă din timpul „studiilor” acestora la Facultatea muncitorească de la Cluj, unde le-a fost profesoară.

Cum eram foarte studios, uneori seara, mă scotea din birou pentru a merge în sala Clubului Sindicatului din Pavilionul A, pentru a urmări un film sau o emisiune la TV. Atunci era în vogă emisiunea „Steaua fără nume”. Îi plăcea Corina Chiriac. Îmi spunea: „Mihai, hai să o vedem pe nebuna de Corina. Va ajunge mare solistă de muzică ușoară!”. A fost întristată când a aflat de la Emanuil Enghel, directorul Teatrului de Stat Oradea, cadru didactic asociat între 1966-1968, cum Corina, repartizată la Oradea, ca absolventă a IATC „Ion Luca Caragiale” din București, chiar distribuită să joace un rol în piesa „Preșul” a lui Ion Băieșu, ne-a dus cu „preșul”, refuzând repartiția.

Calitatea de Director educativ la Căminul de fete (C1) a luat-o foarte în serios. Majoritatea studenților proveneau din mediul rural, cu liceul absolvit în comune sau orașele de la țară, cu puține tentații în afara vieții patriarhale dusă în propriile familii. Într-un oraș modern ca Oradea, viața era trepidantă, cu mai multe capcane pentru un tânăr adolescent de liceu „scăpat” de sub supravegherea familiei. Cu această concepție oarecum conservatoare, pe baza “Regulamentului de ordine interioară a Institutului”, trebuiau respectate niște reguli de disciplină. De altfel, ca student în Cluj, a trebuit să respect și eu aceleași reguli. Bunăoară, la orele 22, trebuia să fii în cămin. Dacă te duceai la un film, teatru sau alt spectacol, care se prelungea până la orele 23, trebuia să te înscrii într-un caiet la portar, precizând de ce întârzieai peste “ora <<stingerii>>”. Unii cheflii lipseau toată noaptea, nu se notau în caietul cu pricina, dimineața veneau direct la cursuri. Aceștia scăpau de sub vigilența directorului educativ. Ca urmare, doamna Danciu obliga studentele interne să nu închidă camera cu cheia, din interior, putând să fie verificate pe la miezul nopții. Cum doamna Danciu își cunoștea „fetițele fluturași de noapte”- cum le botezase, făcea controale inopinate exact la camerele respective. De obicei, fete drăguțe de la Filologie și Educație fizică.

Într-o seară, doi colegi filologi, burlaci convinși, au primit ca repartiție o garsonieră confort III în cartierul Rogerius. Mai vechi în Institut, au dat o masă pentru inaugurarea apartamentului. M-au invitat și pe mine. Sosind la locul cu pricina, m-am pomenit cu trei fete drăguțe, ca parteneri de dans. Cu una dintre ele, unul dintre cei doi colegi se va căsători. Când am văzut că atmosfera se încinge, am comandat un taxi, am lăsat sindrofia, am plecat acasă, la gazda mea. Nu că nu aș fi fost tentat

să rămân, dar nu îmi plăceau chefurile „în grup”. A doua zi dimineața, m-am prezentat la seminar, la cele două grupe, de la 8.00-12.00.

În seara respectivă, cu ocazia inspecției de rigoare, doamna Danciu depistează cele trei fete că lipseau din camere. A doua zi dimineața, le cheamă la „raport”. Ca să scape de sancțiuni, cea care trebuie să fie partenera mea în noaptea trecută, îi răspunde „șefei mele”: “A fost și tovarășul asistent Mihai, la cheful nostru.” Rămânând fără replică, furioasă, doamna Danciu vine la Catedră și îi spune secretarei să mă caute și să vin la dânsa. După seminarii, mă înfățișez la „interogatoriu”. Îi spun traseul din noaptea trecută și o liniștesc că nu am nici un amestec în finalul sindrofiei. Aveam prietena mea, psiholog la un spital, absolventă de Cluj. S-a liniștit, spunându-mi că perechea planificată pentru mine, fata popii din Oțelul Roșu, o bănățeană drăguță și temperamentală, caută să se mărite, după aventuri cu un alt asistent, între timp căsătorit. După absolvirea ei, cu ocazia unei întâlniri organizate de Rectorat cu absolvenții, m-am întâlnit cu bănățeanca, proaspăt căsătorită....

Cei doi copii ai doamnei Danciu, Gelu – stomatolog și Ileana- juristă, erau căsătoriți și aveau copii. Problema căsătoriei în familie fiind rezolvată, doamna Danciu poate dorea să mai aranjeze câteva căsătorii ale unor tineri asistenți pe care îi aprecia pentru munca și comportamentul lor în Institut. Pe lângă mine, mai erau încă doi colegi de la Educație fizică, unul român, născut dean, celălalt secui. Cum la prânz mâncam la cantina Institutului, seara, noi cei trei prieteni, ne descurcam cum puteam. De aceea, uneori, seara, „șefa mea” ne invita la Căminul de fete unde locuia singură într-o cameră la parter. Cu câteva studențe apropiate de dânsa, pregătea o cină cu grătar, cartofi prăjiți/ pireu și salate. Fără băuturi alcoolice, numai cu apă și suc. Cu această ocazie, ne prezenta fetele apropiate dânssei, ni le laudau, ne spunea condiția lor familială, ce posibilități materiale aveau părinții lor, că trebuia să ne înșurăm „bine” și cu fete serioase. Numai așa vom avea liniștea necesară pentru studiu și afirmare profesională. Pentru prietenul secui i-a găsit o unguroaică, pentru ceilalți doi câte o româncă. Noi ascultam liniștiți, mâncam grătarul și îi dădeam dreptate. Până la urmă ne-am căsătorit după pensionarea dânssei, fiecare cum am vrut. Secuiul nu prea a avut noroc în căsnicie, noi ceilalți doi am fost norocoși în alegeri, dar, cred, și soțiile noastre cu noi.

Trebuie să recunosc că discuțiile pe care le-am avut cu „șefa mea”, pe teme profesionale și de viață, mi-au prins bine. Cum mama mea decedase când eram încă elev de liceu, doamna Danciu mi-a fost ca a *doua mamă*.

După pensionarea dânssei, am urmat-o la Catedră ca titularul cursurilor de Istorie contemporană. Când m-am căsătorit, am invitat-o la nuntă. Nu a putut să vină fiind deja bolnavă. În drumurile mele la Cluj, la sesiuni științifice sau ca referent la doctorate (mai ales după 1990), am vizitat-o aproape totdeauna. A fost bucurioasă când i-am dus fotografii cu familia mea, mai ales cu copiii. În ultimii patru-cinci ani avea mari probleme de sănătate. Un reumatism rebel a ținut-o la pat. A decedat pe 29.02 1992 la Cluj, fiind înhumată în Cimitirul Central.

Era bucurioasă când îi duceam cărți și studii publicate de mine. Se scuza că în planul cercetării și publicării de studii nu a prea excelat. Ca soție și mamă, apoi ca navetistă la Oradea, nu a avut prea mult timp pentru cercetarea științifică. Totuși, am depistat opt studii publicate în reviste universitare din Cluj și Oradea, în care aborda

teme de istorie modernă și contemporană a României, cu predilecție vizând Transilvania. Pe lângă valorificarea bibliografiei editate la zi, studiile se bazau pe izvoare arhivistice inedite și presă. În plus, a avut un rol important în editarea anuarului „Lucrări științifice” (1967), al Institutului Pedagogic de 3 ani Oradea, fiind în Comitetul de redacție al acestuia. Acribia științifică de care a dat dovadă în scrierea și publicarea studiilor sale mi-a fost un bun exemplu pentru începuturile cercetărilor mele.

*

Din toate aceste motive, detaliate mai sus, o împletire între biografia Sa și o micro autobiografie secvențială despre viața mea, sper să fie înțeleasă de cititor ca un Omagiu adus post-mortem unui „Șef model și Mamă iubitoare a tinerilor săi învățăcei și studenți”.

PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI PEDAGOGIC ORADEA SUB LUPA CENZURII LOCALE

*Ion ZAINEA**

Abstract. *Publications of the Oradea Pedagogical Institute under the scrutiny of local censorship. The 3-year Pedagogical Institute of Oradea was established, by Order of the Ministry of Education, in September 1963. It was reorganized in the following years, so that from two faculties with two departments, as there were at the beginning, it reached four faculties with nine departments, plus an evening education department for sub-engineers. In 1967, the Oradea Pedagogical Institute published the first issue of the publication entitled "Scientific Papers", a volume of studies, the result of the papers presented by the teaching staff at the first annual scientific sessions of the Institute. The following year, the publication of the student magazine Gaudeamus was also approved. The publication "Scientific Papers", the result of the research activity of the teaching staff at the Pedagogical Institute of Oradea, as well as of external collaborators, had a continuous/rhythmic appearance for 13 years (1967 - 1979), a period in which 11 editions were printed, being known, appreciated and requested by institutions, researchers and teaching staff from the country and abroad. At the same time, both "Scientific Works" and the student magazine Gaudeamus were subjected to rigorous control by local censorship, in order to fit into the ideological desires of the time.*

Keywords: *Oradea Pedagogical Institute, Scientific Papers, Gaudeamus, ideology, censorship*

1. Institutul Pedagogic Oradea și publicațiile sale

Schimbările petrecute în România după instaurarea regimului comunist, în principal colectivizarea agriculturii și procesul de industrializare, pentru a putea să absoarbă forța de muncă de la sate, alfabetizarea generațiilor mai vechi, obligativitatea absolvirii a șapte clase primare, ulterior generalizarea învățământului de zece clase, a cerut pregătirea unui număr sporit de învățători și profesori. În acest context, la sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut apar institutele pedagogice de 3 ani în marile centre universitare București, Cluj, Timișoara, iar la începutul anilor '60 la Suceava, Bacău, Constanța, Galați, Pitești, Craiova, Târgu Mureș, Baia Mare, Oradea. Noile centre universitare aveau sarcina de a pregăti profesori de diferite specializări pentru câte un grup de unități politico-administrative din proximitatea lor.

Institutul Pedagogic de 3 ani Oradea s-a înființat prin Ordinul Ministerului Învățământului nr. 831, din 15 septembrie 1963, urmând să-și înceapă activitatea la 1 octombrie același an, pentru început cu două facultăți: filologie (cu 80 de locuri în

* Prof. univ. dr. emerit, Universitatea din Oradea; membru corespondent al Academiei Oamenilor de Știință din România

anul I) și matematică-fizică (cu 70 de locuri în anul I)¹. Alte două noi specializări se adaugă în anul universitar următor: istorie-geografie (unde urmau a fi școlarizați, în anul I, 40 de studenți la cursurile de zi și 50 de studenți la cursurile fără frecvență) și educație fizică (cu 40 locuri în anul I)². În anul 1971, Institutul se reorganizează pe principiul profilului cu dublă specializare, ceea ce a dus la crearea de noi secții: la filologie s-au creat secțiile: română - franceză, română - engleză și română - rusă, iar la matematică secțiile: matematică - fizică, fizică - chimie, fizică - cunoștințe tehnico-productive, chimie - cunoștințe tehnico-productive. De la două facultăți cu două secții, câte au fost la început, s-a ajuns la patru facultăți cu nouă secții, plus o secție de învățământ seral de subingineri³.

La patru ani de la înființare, în 1967, Institutul Pedagogic de 3 ani Oradea scoate primul număr al publicației intitulate „Lucrări Științifice”, în fapt un volum de studii, rezultat al strădaniilor conjugate ale cadrelor didactice ale Institutului la acea vreme, respectiv al comunicărilor prezentate de către aceștia la cele dintâi sesiuni științifice anuale ale Institutului⁴. Comitetul de redacție al acestui prim număr era alcătuit din: conf. dr. Alexandru Săndulache, Rectorul Institutului, lector Traian Blajovici, redactor responsabil, conf. dr. D. Paulescu, conf. dr. Teodor Pop, lector Ignatie Berindei, lector V. Covic, lector Zaharia Macovei, secretar de redacție, lector Grigor Pop, secretar de redacție⁵.

Cele 27 de comunicări/studii cuprinse în primul volum, ce însuma 419 pagini plus câteva anexe, au fost grupate pe următoarele secțiuni: Științe sociale (3), Istorie (7), Matematică-Fizică (3), Geografie (8), Limbă și literatură (6). Se adaugă o secțiune cu „Note și recenzii”. Articolele sunt inspirate, în general, dar cu precădere

¹ Victor V. Grecu, *Institutul Pedagogic Oradea (1963-1973). Monografie*, Oradea, 1973, p. 23-24.

² Până în anul 1968 cele două noi specializări vor fi conduse de același decan. Din anul 1968, Istoria-Geografia se va constitui în facultate separată, pentru ca din 1973 să se transforme în „Secția de Istorie-Geografie a Facultății de Învățământ Pedagogic Oradea”. A primit cifră de școlarizare anuală până în anul universitar 1974-1975, apoi din doi în doi ani, în alternanță cu secția similară a Institutului din Suceava. În 1977, prin reorganizarea învățământului, s-a prevăzut intrarea în lichidare a secției, astfel că în anul universitar 1978-1979 s-a încheiat școlarizarea ultimei promoții de studenți la cursurile de zi, după ce în 1971 se sistase admiterea la cursurile fără frecvență, ultima promoție absolvind în anul 1975.

³ Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 24 - 25.

⁴ Prima sesiune științifică a Institutului a avut loc în iunie 1965 și a fost organizată pe două secții: filologie și matematică - istorie - geografie (11 comunicări prezentate), iar cea de-a doua în mai 1966, cu trei secții și 28 de comunicări. Începând din acest a devenit o tradiție ca în fiecare an, la finele lunii mai, rezultatele muncii de cercetare să fie valorificate prin organizarea sesiunii științifice anuale. Cu sesiunea din mai 1967 au fost invitate și au participat la lucrări și cercetători din afara Institutului, din țară și din străinătate. Valoarea științifică a sporit proporțional cu amploarea lor, așa cum o dovedește numărul comunicărilor: 128 (în 1968), 162 (în 1969), 198 (în 1970), 237 (în 1971), 346 (în 1972) s.a.m.d. Începând din anul 1968, programele și afișele privind organizarea sesiunilor științifice au fost tipărite. Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 52.

⁵ „Lucrări Științifice”, 1, 1967, Redacția: Institutul Pedagogic Oradea, strada Armatei Roșii nr. 5.

cele de la secțiunile Istorie și Geografie, din problematica științifică a regiunii de la poalele vestice a Munților Apuseni⁶.

Cel de-al doilea număr/volum de comunicări/studii, apărut în 1968, cu același titlu, „Lucrări Științifice”, având 383 de pagini, cuprinde 35 de articole, grupate pe specializările: Matematică (7), Fizică (2), Geografie (6), Limbă și literatură (9), Istorie (7), Științe sociale (3), Pedagogie (1). Față de secțiunile primului volum, constatăm separarea Matematicii de Fizică și apariția, timidă am putea spune, a secțiunii Pedagogie. Cităm dintre contributorii volumului: M. Țarină, Pavel Enghiș, M. Rădulescu, Florin Radu, Nicolae Lungu (Matematică), Ana Matei, Coriolan Rus (Fizică), Al. Săndulache, Ignatie Berindei, Grigor Pop, Gheorghe Măhăra (Geografie), Rusu D. Popescu, Victor Grecu, Zaharia Macovei, V. Fanache, Ursula Binder, Lucian Drimba (Limbă și literatură), Sever Dumitrașcu, Ion Bratu, Margareta Danciu, Ileana Șuta, Mihai Drecin (Istorie), Teodor Pop, Florin Druță, Ecaterina Deliman (Științe sociale). Articolul de la secțiunea Pedagogie, cu titlul „Gândirea pedagogică a lui Visarion Roman”, aparține lui Victor Grecu. Studiile, în principal cele de istorie și geografie, fac referire la Crișana și împrejurimi⁷. Altele studii abordează diverse aspecte din problematica de ansamblu a domeniului respectiv, precum cele de la secțiunile Matematică, Fizică, Limbă și literatură, Științe sociale⁸.

La fel ca și primul volum, și cel de-al doilea se finalizează cu secțiunea „Note și recenzii”. Menționăm și faptul că atât în cazul primului volum de comunicări, cât și a celui de-al doilea, Sumarul este prezentat în limba română și în limba franceză. La fel și faptul că fiecare articol este însoțit de un rezumat într-o limbă străină (mai întâi în franceză, apoi din ce în ce mai mult și în engleză ori germană). Acest lucru a permis schimbul de publicații cu instituții și biblioteci nu doar din țară, ci și din străinătate.

Numărul mare de lucrări prezentate la sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului ori la altele din țară, a impus apariția volumului 3/1969 din „Lucrări Științifice” în două serii: Seria A (matematică, fizică, astronomie, geografie⁹, biologie, educație fizică) și Seria B (filologie, istorie, științe sociale,

⁶ Cele de la secțiunile Științe sociale, Matematică-Fizică, Limbă și literatură tratează teme din problematică fiecărui domeniu. Reținem dintre autori: Teodor Pop, Florin Druță, Ecaterina Deliman (Științe sociale), P. Enghiș, Nicolae Lungu, I. Helgiu (Matematică-Fizică), Iosif Pervain, Lucian Drimba, Lucia Pavel (Limbă și literatură). „Lucrări Științifice”, 1, 1967, p. 11-55; 145-165; 273-367.

⁷ „Lucrări Științifice”, nr. 2, 1968, p. 75 - 129; 239 - 319.

⁸ *Ibidem*, p. 9 - 62; 63 - 75; 129 - 238; 319 - 346. A se vedea și Ion Zainea, „Lucrări Științifice (1967-1979) - publicație a Institutului pedagogic din Oradea”, în vol. *Catedra și publicațiile sale. Presa instituțiilor educației, instrucției și formării profesionale*. Lucrările Congresului internațional de Istorie a Presei, ediția a XVI-a, (volum îngrijit de Ioan David și Viviana Milivoievici), Editura Academiei Române - filiala Timișoara, David Press Print, Timișoara, 2023, p. 540-552.

⁹ Domeniul Geografie și studiile aferente au fost incluse în Seria A a volumului „Lucrări Științifice” în anii 1969, 1970, 1974, 1975, 1976 și 1977. În anii 1971, 1972 și 1973 a avut apariție separată („Lucrări Științifice” - seria Geografie), așa cum se va întâmpla și cu Filologia, în același an cu Geografia, iar mai apoi Istoria începând din anul 1973. Fascicula de Geografie a revistei a fost bine primită de critica de specialitate, colectivul de redacție, în frunte cu Grigor P. Pop, străduindu-se să țină cont de sugestiile formulate de referenți,

pedagogie). Redactorii volumului 3/1969, Seria B, din „Lucrări Științifice” au fost: lector Traian Blajovici, lector Victor Grecu și lector Zaharia Macovei, redactor responsabil. Conține, în cele 539 de pagini ale sale, 43 de articole: Filologie (20), Istorie (9), Științe sociale (6), Pedagogie (8), cărora li se adaugă 8 recenzii și 5 note. O rubrică nouă, în final, cu cărți și publicații primite în schimbul volumului I din „Lucrări Științifice” (1967).

Seria B a volumului de „Lucrări Științifice” pe anul 1970, are ca redactori pe aceiași Traian Blajovici, Victor Grecu și Zaharia Macovei. Este structurat pe aceleași secțiuni ca și cel anterior (Filologie, Istorie, Științe sociale, Pedagogie), plus rubrica „Documente, note, recenzii” din partea finală. Singura diferență este că Sumarul n-a mai fost redactat separat în română, respectiv franceză, ca până acum, ci este unul singur, unde autorii și lucrările sunt menționați în ambele limbi. Volumul are 416 pagini, din care 137 aparțin secției Filologie, 139 secțiunii Istorie, 35 sectorului Științe sociale, 57 Pedagogiei, iar restul rubricii „Documente, note, recenzii”, unde est inclus și un set de Anexe documentare (pp. 401-416).

Începând cu anul 1971, „Lucrări Științifice” apare în cinci serii: Filologie, Geografie, Istorie - Științe sociale - Pedagogie, Matematică - Fizică - Chimie, Educație Fizică - Biologie. Fiecare serie a beneficiat de propriul colectiv redacțional, dar s-a menținut și un colectiv de redacție la nivel de Institut, alcătuit din noul Rector Ioan Al. Crișan, redactor șef, prorectorul Victor Grecu, redactor șef adjunct și Zaharia Macovei, secretar general de redacție.

Colectivul redacțional al seriei Istorie - Științe sociale - Pedagogie din „Lucrări Științifice” este alcătuit din lectorii Ion Bratu, redactor responsabil, Ecaterina Deliman și Ion Comănescu. Volumul are 276 de pagini, din care secțiunii Istorie îi revine 157 pagini, secțiunii Științe sociale 59, iar Pedagogiei 37. Restul paginilor sunt ocupate de rubrica „Note și recenzii”.

În anii care au urmat, s-au produs alte schimbări în apariția „Lucrărilor Științifice” ale Institutului Pedagogic Oradea. Începând cu anul 1973, seria Istorie - Științe sociale - Pedagogie s-a despărțit, la rândul ei, în trei serii: Istorie, Pedagogie, Științe sociale. În 1974 se tipăresc, din nou, două serii: Seria A (Matematică - Fizică - Chimie - Geografie) și Seria B (Istorie - Științe sociale - Educație fizică). Începând cu anul 1975, cele două serii s-au tipărit astfel: Seria A: Matematică - Fizică - Chimie - Geografie și Seria B: Istorie - Științe sociale - Filologie - Pedagogie - Educație fizică. Anul 1977 include în Seria A, pentru prima dată, discipline legate de Științele tehnice, astfel că în anii 1978-1979, cele două serii, ultimele, se tipăresc astfel: Seria A - Științe tehnice și Seria B - Științe sociale - Istorie - Filologie - Educație fizică¹⁰.

să îmbunătățească continuu structura sumarului, publicând studii ce interesau zona de vest și alte zone ale țării, ferindu-se de a se ancora într-o problemă regională îngustă, acordând o atenție sporită, de la un număr la altul al revistei, notelor, recenziilor și discuțiilor de specialitate asupra problemelor de stringentă actualitate cu care se confrunta știința geografică națională. M. Drecin, Gh. Măhăra Măhăra (coordonatori), *Facultatea de Istorie-Geografie la 40 de ani (1964-2004)*, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 29.

¹⁰ Ion Zainea, „Lucrări Științifice (1967-1979) - publicație a Institutului pedagogic din Oradea”, în vol. *Catedra și publicațiile sale. Presa instituțiilor educației, instrucției și formării profesionale*, p. 551-552.

Revista studențească *Gaudeamus* a apărut începând cu anul universitar 1968-1969. Am găsit în arhiva instituției de cenzură, câteva acte de corespondență între Ministerul Învățământului, Uniunea Asociațiilor Studențești din R.S.R., pe de o parte și Institutul Pedagogic, respectiv Direcția Presei locale, pe de altă parte. Le redăm mai jos, în forma lor originală:

„MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
Nr. 10.883/20.sept.1968
UNIUNEA ASOCIAȚIILOR STUDENȚILOR
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
CONSILIUL UNIUNII
26 SEPT. 1968

COPIE
L.S. INTRAT nr. 3992/28.09.1968

Către

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI DIN ORADEA

Analizând propunerile mai multor instituții de învățământ superior privind editarea unor publicații studențești interne tratând aspecte din activitatea instituției respective de învățământ superior, Ministerul Învățământului și Comitetul Executiv al U.A.S.R. a aprobat editarea acestor publicații începând cu anul universitar 1968 – 1969.

Aceste publicații care vor avea o difuzare numai internă vor fi editate de Comitetele U.T.C. și Consiliile Asociațiilor Studențești din instituțiile de învățământ superior cu sprijinul conducerilor acestora sub îndrumarea și controlul organizațiilor și comitetelor de partid. Publicațiile vor fi realizate de colective redacționale formate din studenți și cadre didactice.

În raport cu condițiile și cerințele specifice din fiecare institut aceste publicații vor avea caracter de informare, științifică, literar-artistică sau mixt și vor trata în principal următoarele aspecte:

a). Informarea studenților asupra unor activități ce se desfășoară în instituția respectivă și în centrul universitar pe plan profesional, științific, politico-ideologic, cultural, artistic, sportiv (note privind activitatea cercurilor științifice, ateneelor studențești, cluburilor și caselor de cultură etc.)

b). Informarea studenților asupra unor reglementări privind organizarea procesului de învățământ și activitatea profesională a studenților;

c). Opinii ale studenților și cadrelor didactice privind diverse aspecte ale activității ce se desfășoară în instituția de învățământ superior (procesul de învățământ, activitatea social-gospodărească, cultural-artistică, sportivă, recreativă);

d) Consultații acordate de cadre didactice și alți specialiști în probleme care interesează pe studenți, răspunsuri la întrebările puse de studenți;

e). Popularizarea studenților și colectivelor studențești fruntași și a experienței pozitive acumulată în activitatea profesională și obștească;

f). Recomandări bibliografice;

g). Materiale specifice preocupărilor studenților din instituția respectivă de învățământ superior (recenzii și rezumate ale lucrărilor științifice elaborate de studenți, producții literare și artistice ale studenților).

Denumirea publicației, formatul, numărul de pagini, tirajul și condițiile de apariție vor fi stabilite de fiecare instituție de învățământ superior, în funcție de posibilitățile tehnice locale și de numărul studenților și cadrelor didactice cărora li se adresează.

Cheltuielile ocazionate de editarea acestor publicații vor fi acoperite de fiecare instituție de învățământ superior din fondurile alocate în buget la capitolul „Cheltuieli pentru activitatea cultural-educativă” urmând ca începând cu anul financiar 1969, acestea să fie prevăzute în buget. Materialele necesare, inclusiv hârtia vor fi asigurate din stocurile existente în instituțiile de învățământ superior urmînd ca din anul 1969 acestea să fie prevăzute în planul de aprovizionare.

Pentru acoperirea parțială a cheltuielilor de editare, publicațiile vor fi difuzate studenților și cadrelor didactice la prețul de 0,25 lei exemplarul¹¹.

MINISTRU PREȘEDINTE AL CONSIL. UASR

ss.acad. Ștefan Bălan

ss. Mircea Angelescu

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI ORADEA
CALEA ARMATEI ROȘII nr. 5
RECTORAT

Nr. 4711

Oradea, 6 noiembrie 1968

Către

DIRECȚIA PRESEI

Vă facem cunoscut că Ministerul Învățământului și Comitetul Executiv al U.A.S.R. a aprobat prin adresa nr. 10.883/20 septembrie 1968, editarea unor publicații studențești începând cu anul universitar 1968 – 1969.

În acest scop vă trimitem alăturat, pentru a obține avizul Dv., materialele primului număr al revistei studențești „*Gaudeamus*”, ce urmează să o tipărească institutul nostru.

RECTOR

Conf. Dr. Al. Săndulescu

SECRETAR ȘEF

Nicolae Teotoi

2. Unitatea/colectivul D.G.P.T./C.P.T. Oradea și atribuțiile sale

¹¹ Arhivele Naționale - Serviciul Județean Bihor (în continuare se va cita A.N.-S.J.BH.), Fond Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri - Unitatea Oradea (în continuare se va cita D.G.P.T.-U.O.), dosar 14/1968. Corespondență referitoare la acordarea ”bun de tipar” unor volume de lucrări științifice, reviste școlare, editarea unor publicații studențești și avizarea unor diapozitive pentru prezentarea pe ecranele cinematografe

Unitatea Oradea din cadrul Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor a fost printre cele dintâi structuri teritoriale ale instituției¹², fapt determinat în primul rând de diversitatea și complexitatea acțiunilor de control: de la presă cotidiană la revistă literară, de la teatru, muzee și cinematografe, la reviste școlare și studentești, de la tipografie la stații de radioficare, de la producție editorială locală și expoziții la import-export publicații și alte bunuri culturale prin vămile Oradea și Episcopia Bihor, respectiv ghișeul special PTTR.

Aflăm din alte surse¹³ că, în 1951, la Oradea funcționau doi cenzori salariați ai D.G.P.T.: **Nadaș Victor**, funcționar la fabrica „Solidaritatea” din localitate și **Nagyari Vasile**, responsabilul Secției Artă și Cultură al Sfatului Popular Regional.

O situație privind colectivele de împuterniciți din țară, la 30 mai 1961¹⁴, cu numărul membrilor acestora și șeful fiecărui colectiv, menționează la Oradea, un colectiv alcătuit din 4 membri, șef de colectiv fiind **Gherdan Nicolae**. Acesta, cum aflăm dintr-o caracterizare a D.G.P.T., a fost angajat ca împuternicit pentru Oradea la 20 iulie 1956, devenind responsabilul colectivului¹⁵.

În anul 1966, an din care începem să avem informații documentare mai complete, colectivul D.G.P.T. Oradea era format din următorii:

Copil Teodor, șeful colectivului, era născut în anul 1925, lucra în instituție (D.G.P.T.) din 1963, iar în 1966 era student anul cinci la Facultatea de Litere; pentru rezultatele foarte bune obținute în activitatea profesională în anul 1974, a primit o primă excepțională de 500 lei¹⁶; șeful colectivului recunoștea că trebuie să-și sporească efortul pentru „ridicarea nivelului de cunoștințe multilateral”, care să-i servească atât lui personal, cât și pentru îndrumarea și sprijinul celorlalți¹⁷.

Nagyari Vasile, era născut în 1924, lucra în D.G.P.T. din 1951, iar în 1966 era elev în clasa a-XI-a de Școală Medie; pregătirea lui generală nu depășea, potrivit aprecierii unui coleg, nivelul mediu; stătea rău și la capitolul pregătire politico-ideologică, motiv pentru care se preconiza înscrierea lui într-o școală de partid; între 1962-1966, a fost șeful colectivului. Pentru rezultatele avute în cursul trimestrului III al anului 1962 a fost premiat cu suma de 800 lei¹⁸. Acesta suferea de mai mult timp de T.B.C. la ochi. Pentru tratarea bolii avea nevoie de o serie întreagă de medicamente

¹² Ioan Laza, *Anatomia cenzurii comuniste. O perspectivă asupra revistei Familia (1966-1977)*, teză de doctorat susținută la Oradea, sub coordonarea prof. univ. dr. Mihai Drecin, în anul 2014, nepublicată, p. 111. Dovada existenței unei asemenea structuri este faptul că la 8 februarie 1968, cu adresa Nr. 17/1968, Unitatea Oradea înainta D.G.P.T. București, Direcția Instrucțaj-Control, documentele de arhivă din anii 1949 – 1965. A.N.-S.J.BH., Fond D.G.P.T.-U.O., dosar 10/1968, f. 1-45. Corespondență referitoare la înaintarea documentelor de arhivă, speciamentele de semnături, primirea tichetelor pentru corespondența secretă, listele cu documentele publicabile, participarea la expoziții și târguri internaționale.

¹³ Menesi Béata, *Ultima verigă, Cenzori și structuri ale cenzurii în România comunistă (1949-1977)*, Academia Română - Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2018, p. 23.

¹⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), Fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri (în continuare C.P.T.), dosar 32/1961, f. 179.

¹⁵ Menesi Béata, *Ultima verigă.....*, p. 106-107.

¹⁶ A.N.I.C., Fond C.P.T., dosar 14/1975, f. 70.

¹⁷ Ioan Laza, *op. cit.*, p. 112.

¹⁸ A.N.I.C., Fond C.P.T., dosar 22/1962, f. 54 față-verso.

speciale, ochelari comandați în străinătate și se deplasa deseori la București pentru consultații și tratament. Având în vedere boala de lungă durată, a primit din partea instituției un ajutor de 500 lei¹⁹.

Opriș Andrei se născuse în 1923 și fusese angajat în instituție în anul 1965; era absolvent de școală medie, cu examen de maturitate (bacalaureat) și absolvise, de asemenea, Școala Superioară de Științe Sociale „Jdanov”, cu examen de stat; din cauza aceleiași slabe pregătiri, Andrei Opriș făcea multe sesizări pripite și exagerări..

Bölönyi Emilia, al patrulea membru al colectivului, era născută în 1934; fusese încadrată în D.G.P.T. în 1959; avea și ea o pregătire precară (încă nu-și terminase liceul) și mari dificultăți în sesizarea sensului frazelor, motiv pentru care se făcea vinovată de cele mai multe „scăpări”; urma la un moment dat, Facultatea de Filologie, fără a avea însă luat examenul de maturitate²⁰.

Componenta colectivului a rămas aceeași până în anul 1970, când Vasile Nagyari a plecat la Cluj, fiind înlocuit cu **Lenghel Ioan**. Acesta era absolvent la zi al Facultății de Filologie. Avea, prin urmare, o cultură generală mai vastă, ceea ce a condus la rezultate în general bune în munca de cenzură. Ținea și locul șefului de colectiv, când acesta lipsea din localitate.

Unitatea D.G.P.T. Oradea și-a avut sediul în Piața 23 August nr. 10, camera 11. Un al punct al său de lucru era la Primăria Oradea, Sfatul Popular oraș, camera 115. Documentele întocmite (note de sesizări, referate, dări de seamă), având caracter secret, erau înaintate D.G.P.T. prin poșta specială a U.M.0251 Oradea. Prin aceeași poștă se primeau toate documentele transmise de către instituția centrală.

Care erau atribuțiile colectivului D.G.P.T. Oradea, aflăm din extrasul privind „Instrucțiunile de aplicare în cadrul Direcției „Instructaj-Control” a Regulamentului de stabilire a atribuțiilor angajaților cu funcții de specialitate din DGPT”, din care aflăm că: „Angajații direcției „Instructaj-Control”, cu funcții de specialitate din provincie **exercită controlul de stat asupra conținutului materialelor ce intră în competența Direcției generale a Presei și Tipăriturilor în provincie**, în scopul de a preîntâmpina difuzarea în public a acelor materiale care contravin politicii Guvernului Republicii Socialiste România, stabilită pe baza Directivelor Partidului Comunist Român, precum și a oricăror date, cifre și informații care constituie secrete de stat sau care nu pot fi difuzate în public din alte considerente”²¹.

3. *Lucrări științifice și Gaudeamus sub lupa cenzurii locale*

¹⁹ Ibidem, dosar 14/1975, f. 203.

²⁰ Ion Zainea „Cenzură, cenzeni și cenzuți. Din activitatea colectivului DGPT-Unitatea Oradea (1966-1977)”, în vol. *Cenzura în spațiul cultural românesc*, (coord. Marian Petcu), Editura Comunicare.ro, București, 2005, p. 210.

²¹ Idem, „Instituții de cenzură în primii ani ai „Epocii Ceaușescu”. Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri-Unitatea Oradea (1966-1970)”, în vol. *The Role of the Mass-Media and the New Information and Communication Technologies in the Democratisation Proces of Central and Eastern European Societies*, Edited by Ioan Horga & Renaud de la Brosse, Bruxelles, 2002, p. 133.

Cele două publicații erau trimise. Înainte de apariție, prin intermediul Rectoratului Institutului, unității D.G.P.T. Oradea, cum reiese din documentele²² pe care le redăm mai jos:

„MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI ORADEA
CALEA ARMATEI ROȘII nr. 5
RECTORAT

Nr. 134/1968

Oradea, 12 ianuarie 1968

Către
DIRECȚIA PRESEI ȘI TIPĂRITURILOR
Colectivul Oradea

Vă înaintăm spre lectură, aprobare și „bun de tipar” materialele științifice susținute în cadrul unei sesiuni științifice de la institutul nostru.

Menționăm că publicarea în volum a acestor lucrări științifice este aprobată de Ministerul Învățământului.

RECTOR
Conf. Dr. Al. Săndulache

SECRETAR REDACȚIE
lector Gr. Pop

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI ORADEA
CALEA ARMATEI ROȘII nr. 5
- RECTORAT -

Nr. 2861

Oradea, 2 iulie 1968

Către
DIRECȚIA PRESEI
Oradea
Piața Victoriei nr. 1

Vă înaintăm alăturat un număr de 39 de materiale, spre aprobare, în vederea publicării celui de-al II-lea volum din *Lucrări științifice*, editat de Institutul nostru.

Precizăm că materialele au fost văzute și aprobate de forul nostru titular, Ministerul Învățământului, avem aprobarea și repartiția de hârtie pentru tipărirea acestui volum; materialele au fost prezentate în sesiunile științifice din anii 1966 și 1967.

RECTOR
Conf. Dr. Al. Săndulache

SECRETAR REDACȚIE
lector Gr. Pop

MINISTERUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

²² A.N.-S.J.BH., Fond D.G.P.T.-U.O., dosar 14/1968.

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI ORADEA
CALEA ARMATEI ROȘII nr. 5

Nr. 5215

Oradea, 7 decembrie 1968

Către
DIRECȚIA PRESEI
Oradea

Vz. 108/9.XII.1968

Vă trimitem alăturat, pentru a obține avizul dv. materialele celui de-al doilea număr al revistei studențești "*Gaudeamus*" (cu subtitlul Alma Mater Crisiensis) ce urmează să o tipărească institutul nostru, având un tiraj de 1.000 exemplare și formatul 26x16,5 cm, pe luna decembrie 1968.

Vă mulțumim de asemenea pentru sprijinul pe care ni l-ați acordat la tipărirea primului număr.

RECTOR
Conf. Dr. Al. Săndulescu

SECRETAR ȘEF
N. Teotoi

Pentru controlul volumului de *Lucrări științifice* (care însumau aproximativ 500 pagini), colectivul de cenzură estima că are nevoie de 39 de ore (revenind 13 ore/lună), defalcate astfel: cititul = 25 ore; documentarea = 4 ore; discutarea observațiilor în colectiv și la Organul de îndrumare = 4 ore; discutarea observațiilor cu redacția = 3 ore; întocmirea referatului = 3 ore.

Am găsit în arhiva instituției de control, intervențiile efectuate în volumul de *Comunicări Științifice de Istorie* (compus din 17 lucrări) (editat de Comitetul de cultură și artă a județului Bihor și Societatea de științe istorice, filiala Oradea). Le redăm în forma originală:

I. INTERVENȚII OBLIGATORII

1. În lucrarea „*Oradea centrul activității românești 1918*” de Sever Dumitrașcu s-au eliminat următoarele expresii: „*realizarea unității noastre naționale; desăvârșirea unității noastre naționale; ... din întregul nostru teritoriu național.*” A fost eliminat de asemenea referiri la Alexandru Vaida – Voevod și Iuliu Maniu în mai multe locuri fiind amintite ca persoane cu activități pozitive pentru Unire.

2. În lucrarea „*Aspecte din istoria făuririi Unirii 1918 la Oradea*” de Edith Dumitrașcu a fost eliminată referirea la Alexandru Vaida Voevod.

3. În lucrarea „*Poetul Emil Isac luptător pentru Unitatea națională*” de Ion Isaiu a fost eliminat din titlu unitatea națională; de asemenea a fost eliminată expresia referitoare la O. Goga ca „*poetul pătimirii noastre*”. În continuare au fost eliminate următoarele citate: „*I). Noi românii din Ungaria vrem unitatea tuturor elementelor românești*”; Autorul dând un citat din articolul scris de Emil Isac intitulat „*Alba Iulia socialiștilor români*”, scrie: *Înainte de a analiza sentința socialiștilor români de la Alba Iulia să precizăm că socialismul nu recunoaște tradițiunea istorică ci stînd pe baza evoluțiunii este dușmanul oricărui trecut istoric care nu asigură în întregime libertatea popoarelor. Ungaria milenară, statul național maghiar a fost stavila*

dezvoltării tuturor popoarelor mici din țara noastră. Ungaria istorică în alcătuirea ei n-a fost decât imperialismul rușinos al clasei feudale. Ungaria istorică n-a garantat nici progresul cultural al neamurilor, nici înșiși libertatea ci a susținut multe sute de ani hegemonia feudalismului maghiar”, „după ce combate acuzarea de odinioară a unora dintre intoleranții panmaghiarismului că orice manifestare politică a românismului din Ungaria este o tendință iredentistă.”

4. În lucrarea „*Lupta muncitorimii transilvane pentru Unirea cu România*” de Drecin Mihai au fost efectuate următoarele eliminări:

1). Referirea la independența desăvârșită a Transilvaniei împreună cu Banatul și Bucovina; expresia de Austro-Ungaria înlocuit cu Imperiul Habsburgic.

2). Referirea la Iuliu Maniu care făcea parte din delegația română care purta tratative cu guvernul Károlyi.

3). „*Guvernul maghiar situându-se pe vechile lui poziții, încercând să mențină Ungaria în limitele granițelor feudale nu vrea să recunoască nici acum poporul român, dreptul lui la suveranitate și autodeterminare. Tratatивele sînt întrerupte în deplină unitate de vederi între burghezie și social-democrația română ambele văzând că guvernul maghiar revoluționar vrea să se înțeleagă cu națiunea română fără a vrea să o înțeleagă.*”²³.

5. În lucrarea „*Un luptător bihorean pentru Unire dr. Aurel Lazăr*” de S. Dumitrașcu, combătându-se că mișcarea pentru Unire ar fi fost o mișcare antisemită se dă un citat dintr-o scriere a lui Vasile Goldiș: „*În studiu am vrut să arăt că nu numai că nu sîntem dușmanii evreilor dar privim cu cea mai mare simpatie activitatea lor pentru că evreii sînt peste tot sufletul mișcării democratice. Este un mare neadevăr cînd se spune că în satele locuite de romîni populația a devastat magazinele negustorilor evrei, căci ura nu este îndreptată împotriva evreilor pentru că la Pîncota au devastat și magazia lui Dumitrașcu care era român.*” S-a eliminat partea citată.

6. În lucrarea „*Din lupta populației bihorene pentru Unirea Transilvaniei cu România*” de T. Pavel s-au eliminat următoarele:

1). S-a înlocuit expresia de Austro-Ungaria și Imperiul Habsburgic în două locuri.

2). Vorbind despre acțiuni armate ale autorităților din Ungaria împotriva populației române pentru a împiedica actul unirii autorul scire: „*Vîrfurile burgheziei și moșierimii maghiare folosesc bandele înarmate (ale lui Kratochwill) pentru a înăbuși în sînge lupta maselor pentru dreptate socială, libertate națională și unitate*”.

3). „*Dar încercările claselor dominante în frunte cu Károlyi Mihaly de a salva cu sprijinul antantei vechia Ungarie, încălcau drepturile popoarelor de liberă dispunere și lezau interesele naționale românești.*”

4). „*Împotriva populației române, a consiliilor și gărzilor sale naționale împotriva fruntașilor politici din Bihor au început nenumărate și sistematice persecuțiuni. Bandele teroriste organizate din elemente declasate și ultra șovine cutreerău satele, dezarmău gărzile române, desființau consiliile naționale și*

²³ Aceluiași autor i-a fost amănată pentru refacere lucrarea „Din activitatea financiar-bancară a bihoreanului Partenie Cosma în cadrul băncii „Albina” din Sibiu” (Crisia/1975), deoarece „era redată de pe pozițiile de clasă ale burgheziei”. A.N.-S.J.BH., Fond D.G.P.T.-U.O., dosar 65/1975.

comiteau jafuri și atrocități față de populație încercînd să împiedice exprimarea voinței de unire cu România”

5). „În împrejurări cunoscute CNR Central, prin nota ultimativă din 9 noiembrie, soma guvernul Károlyi să predea stăpînirea asupra teritoriilor locuite de români.

6). „Marea adunare populară de la Aleșd care a avut loc cu toate obstacolele impuse de prezența trupelor guvernului Károlyiși de gărzile secuiești”.

7). „Față de jafurile și crimele comise împotriva populației din plasă”

7. În lucrarea „Beiușul și Unirea Transilvaniei cu România” de Constantin Duma Suceveanu s-au efectuat următoarele eliminări:

1). „unirea tuturor românilor”

2). „Tot timpul revoluției din 1848 tribunalul revoluționar volant maghiar a pronunțat și la Beiuș sentințe nedrepte împotriva românilor...”, „Pe baza acestora Forloge Vasile din Pietroasa și Boduraș Mihai din Chișcău au fost spînzurați”.

3). „Persecutarea liceului românesc din Beiuș începînd din vara anului 1888 a atras atenția și protestele întregii opinii publice românești din Transilvania”.

4). „Prigonirea dirijorului corului („Lyra”) citarea acestuia la Ministerul instrucțiunii la contele Apponyi, suspendarea lui sînt dovezi grăitoare ale influenței pozitive asupra românilor a acestui cor.”

5). „Din nou a fost atrasă atenția opiniei publice din Transilvania și Ungaria asupra Beiușului mai ales că fuseseră provocate grave incidente de către sprijinatorii legii lui Apponyi”

6). Vorbînd despre victoria în alegeri a deputatului român din Beiuș, autorul scria: „Guvernul de la Budapesta era adînc tulburat de această victorie a românilor din Beiuș”.

7). Arătînd „Jertfa românilor din valea Beiușului pentru întregirea neamului” continua: „Bande de mercenari conduse de Verböczi, Ūrmösi și Magos prin cruzimea lor au depășit toate rigorile conflictelor dintre oameni, au depășit toate limitele rațiunii umane și au înscris o pagină neagră în istoria Bihorului”.

8). Dr. C. Pavel în articolul „Zile trăite” 1918 – 1919 arată că dr. I. Ciordaș și tînărul avocat N. Bolcaș în noaptea de 4 aprilie 1919 au dispărut în mâinile „secuilor”.

9). „Masacrarea țaranilor din Seghiștel și din alte sate săvîrșite anterior au tulburat adînc conștiința tuturor românilor din această provincie ca și actele de cruzime din aprilie 1919”

Lector: Opriș Andrei²⁴.

Din seria A, a volumului *Lucrări științifice* / 1970 (962 pagini) s-a eliminat în întregime o comunicare privind practicarea sportului la sate, calificată ca „negativistă și depășită”, în lucrările de geografie au fost intervenții pe linia dispozițiilor de muncă, iar în lucrările de istorie s-au semnalat unele „formulări greșite” ca: frontiere etnice, unirea tuturor teritoriilor românești de la Dunăre pînă la Prut. În seria B (714 pagini, 56 de lucrări), în lucrarea „Conținutul geografiei ca obiect

²⁴ A.N.-S.J.BH., Fond D.G.P.T.-U.O., dosar 23/1969, f. 115-117.

de învățămînt în școala populară în a doua jumătate a sec. al XIX-lea” a fost semnalat faptul că noțiunile de „Austro-Ungaria” și „Patrie” se confundau, iar din lucrarea *Educația în școala populară din Bihor* s-a eliminat paragraful în care se spunea că „învățămintele își au și ele rolul lor în școala populară. Ele nu fac decît să întărească anumite tradiții sănătoase de viață, anumite calități morale care se transmit din generație în generație la țaranul român”. Din această serie, 10 lucrări, cu observațiile cenzorilor D.G.P.T. Oradea, au fost trimise D.I.C. București pentru rezolvare²⁵.

Din vol. *Lucrări științifice* (seria Geografie)/1972, a fost eliminat studiul „Considerațiuni asupra lucrărilor de amenajare existente și de perspectivă din bazinul Crișurilor” de V. Vancea, deoarece critica planul de realizare a canalului magistral Someș-Crișul Alb pentru irigații, arătând ineficiența unei asemenea investiții și faptul că n-ar rezolva problema inundațiilor. Din același volum, a fost eliminată lucrarea „Autonomia creației și angajarea artistului” de Mihai Novicov, deoarece, reluând unele concepții ale lui Maiakovski și Boris Pasternak, „demonstra necesitatea afirmării neîngrădite a libertății de creație în socialism”²⁶.

Redăm și câteva intervenții efectuate la controlul revistei *Gaudeamus*, nr. 1 – 2/1969

„Intervenții obligatorii:

1. Articolul lui Ecaterina Deliman „*Tineretul studios din țările capitaliste în optica actualelor lupte sociale*” nu se includea în profilul revistei și s-a hotărât ca articolul să fie completat cu date privind condițiile create studențimii noastre de către partid și guvern. Colectivul de redacție a renunțat la articol, pe motiv că nu făcea „o tratare paralelă cu tineretul studios din țara noastră, căruia i s-au creat condiții optime pentru studiu”.

2. „*Fragment despre Ady Endre*” cuprinde fragmente din viața poetului, se citează un pragraf dintr-un articol scris de acesta în 1902: „Urîți, tot ceea ce se interpune între spițele roții menite să ducă lumea pe drumul progresului...nu iubirea va transforma lumea, ci ura cea mare, căci acea ură înseamnă lumină...”. Fragmentul următor se ocupa de răscoala țăranilor români din Maramureș din 1907, când poetul exclamă: „Bravo, ura Maramureș, poate singurul colț revoluționar din Ungaria.” S-a renunțat la fragmentele semnalate mai sus.

3. În legătură cu unirea de la 1859 revista cuprindea o singură pagină „*Comentarii despre Unirea Principatelor*” cuprinzând scurte citate (1-2 rânduri) din Edgar Quinet, Cernîșevski, Kossuth etc. Întrucât revista apărea după 24 ianuarie redacția a renunțat la întregul material.

4. În „*Studiul limbii române în universitățile străine*” de Gh. Bulgăr se făceau simple referiri la Mircea Eliade. S-a dat dezlegare.

5. În materialul „*Interviuri literare -cu Nicolae Balotă*” despre literatura actuală s-a semnalat către D.G.P.T. București, simpla referire la L. Dimov. S-a primit dezlegare.

6. În articolul „*Descoperiri de monede și tezaure monetare în vestul și nord vestul României*” de Fl. Dudaș fiind vorba de apariția monedei romane în sec. I î.e.n. se arată că „*Era momentul afirmării daco-geților sub Burebista în cadrul unei*

²⁵ Ibidem, dosar 25/1970, f. 14-16.

²⁶ Ibidem, dosar 41/1972.

formațiuni superioare”...”era pentru Dacia, momentul istoric care confirmă o politică nouă, de orientare spre vest, începută însăși de Burebista și continuată prin urmașii săi”.

7. În cadrul rubricii „Revista revistelor – România literară” nr. 1/1969 s-a semnalat către D.G.P.T. faptul că semnează C. Noica (s-a dat dezlegare).

8. De asemenea, două referiri la O. Goga din recenzia la cartea lui Horia Oprescu „Scriitori în lumina documentelor”, semnată de Ion Cruceană. În una din referiri se spunea că Titu Maiorescu l-a caracterizat pe Goga ca având izvor al poeziei sale, patriotismul...

Ni s-a indicat că pot să apară aceste referiri.

Revista a apărut la data de 1 martie a.c.

Oradea, la 4 martie 1969”²⁷.

Din nr. 1/1968 al revistei *Gaudeamus*, în cuvântul de salut al revistei *Familia* semnat de Radu Enescu, redactor-șef adjunct către noua revistă studențească, autorul se adresează studenților spunând următoarele: „Trebuie să avem încredere și stimă față de tineret, pentru că vârsta voastră înseamnă generozitate, entuziasm și speranță. Nu sînt de acord cu aceia care au transformat tineretul într-un mit, într-un fetiș electoral și demagogic”... „Nu am optat și de aceea iubesc tinerețea și vreau să rămîn asemenea vouă și alături de voi întotdeauna pentru că voi nu cunoașteți capitulările și oportunismul.” Organul de îndrumare a indicat eliminarea în întregime a salutului. Lector: Bölönyi Emilia

Tot din nr. 1/1968, al revistei, a fost sesizat articolul „Unirea imperativ al istoriei” de Teodor Pavel, care, ocupându-se de procesul unirii de-a lungul secolelor, arată unitatea de limbă, obiceiuri etc. a populației din Transilvania și Țările române. Arată că: „...asuprirea țăranimii dependente de stăpînii feudali și întreita dominație străină – otomană, habsburgică, țaristă – în Țările Române trasează revoluției obiectivul imediat al emancipării naționale.” La sesizarea noastră, redacția a renunțat la cele subliniate, apariția fiind inoportună.

În nr. 2/1968 al revistei era cuprins și un material, „Din frumusețile Bihorului” de Bențe Florian în care într-un pasaj se consemna: munți, chei dealuri, văi, stațiuni climaterice, constituie cadrul variat și armonios dispus, așa după cum arată descoperirile arheologice și istorice, românii au găsit de timpuriu toate condițiile pentru dezvoltarea lor socială căci, „după cum fizico-geografic Cîmpia Tisei este de neseplat față de Carpați, tot așa și antripo-geografic românii de dincoace de munți, inclusiv cei din cîmpie au fost și vor rămîne pentru totdeauna legați de frații lor de dincolo de Carpați.” Paragraful citat a fost eliminat pentru că nu se făcea o delimitare a teritoriului nostru la apus, putându-se înțelege că întreaga câmpie a Tisei ne aparține nouă. Lector: Bölönyi Emilia.

Cu prilejul ședinței de analiză a muncii colectivului pe anul 1969, instructorul D.G.P.T. Kovacs Eugen, în legătură cu revistele studențești arată că s-a făcut o analiză asupra a 32 de reviste și s-a constatat că nu toate se încadrează în profilul stabilit. Privind revista *Gaudeamus* semnalează că au apărut unele probleme greșite. De exemplu, poezia „Iehova” în care poetul aruncă cele mai grele blesteme asupra

²⁷ *Ibidem*, dosar 23/1969.

ocupantului fascist, nu a fost oportun să apară în condițiile de azi; în articolul „*Momente din istoria patriei*” tratate de Mihai Drecin, autorul n-a ținut cont de anumite idei ale materialismului istoric. E bine să trecem la studierea unor categorii filozofice ca: esență, fenomen, intern-extern.

În revista *Gaudeamus*/1970 au fost sesizate redacției articolele dedicate unor evenimente sau aniversări ce conțineau „confuzii, exagerări sau inexactități”, redacția fiind nevoită să renunțe la unele, iar la altele să facă modificări, cazul articolelor „Unirea, Cuza Vodă și Transilvania” de Indrieș Maria (nr. 1), „Grivița 1933” de V. Cosma (nr. 2), „Constantin Brâncuși” de I. Apostol (nr. 4)²⁸.

În concluzie, publicația „*Lucrări Științifice*”, rezultat al activității de cercetare al cadrelor didactice de la Institutul Pedagogic din Oradea, precum și al colaboratorilor externi, a avut o apariție continuă/ritmică timp de 13 ani (1967 - 1979)²⁹, perioadă în care s-au tipărit 11 ediții (pentru anii 1974 - 1975 și 1978 - 1979 s-au tipărit ediții comune), fiind cunoscută, apreciată și cerută de instituții, cercetători și cadre didactice din țară și din străinătate. În intervalul amintit, cercetarea științifică în cadrul institutului a progresat atât în profunzime, cât și în proporții, s-au încheiat colective didactico - științifice puternice, în cadrul cărora s-au conturat domenii, direcții și teme specifice de cercetare științifică. În același timp, atât „*Lucrări Științifice*” cât și revista studențească *Gaudeamus* au fost supuse unui control riguros prin intermediul cenzurii locale, pentru a se încadra în dezideratele ideologice ale timpului.

²⁸ *Ibidem*, dosar 25/1970.

²⁹ Când au fost desființate secțiile cu profil pedagogic, matematică-fizică-chimie și istorie - geografie, mai apoi cele de educație fizică (1983) și filologie (1984).

TIMIȘOARA COMUNISTĂ: DE LA UTOPIA ȘTIINȚIFICĂ LA EȘECUL CALITĂȚII VIEȚII

*Lidia CIOBANU**

Abstract. *Communist Timișoara: from scientific utopia to quality of life failure*". This article examines the process of urban systematization and the dynamics of mobility in Timișoara between 1965 and 1989, demonstrating the structural failure of the socialist doctrine to correlate industrial development with quality of life. Urban planning functioned as an instrumental practice, subordinated entirely to the imperative of delivering quantity at the expense of comfort and urban authenticity. The most visible failure was the system's inability to accommodate the workforce, generating massive forced commuting. The regime managed this crisis through administrative control, particularly through Decree No. 68/1976, which turned the commuting worker into a „second-class citizen” by denying the right to stable residence. Public transport operated as a strictly functional mechanism, its entire evolution dictated by the need to efficiently move workers to factories. The treatment applied to the built heritage, illustrated by the brutal interventions in Union Square (Piața Unirii) and Victory Square (Piața Victoriei), confirmed the subordination of historical authenticity to ideological vision. The chronic discrepancy between utopian rhetoric and the reality of daily privations transformed Timișoara from a model of forced systematization into the spark of the December 1989 Revolution, marking the collapse of a system built on the priority of quantity over the individual.

Keywords: *Systematization, Commuting, Timișoara, Communism / Ceaușescu Era, Quality of Life, Decree 68/1976 / Closed City, Instrumental Urbanism.*

I. Fundamentele ideologice și cadrul legislativ al sistematizării (1965–1974)

Dezvoltarea Timișoarei în perioada socialistă a fost subordonată unei viziuni rigide, ancorată în doctrina lui Nicolae Ceaușescu, care promova ideea că „ridicarea continuă a nivelului de trai și a calității vieții” este condiționată de „baza economică solidă a societății socialiste”¹. Această formulă a transformat planificarea urbană dintr-un proces tehnic într-un instrument de control și productivism, având ca scop

* Doctorandă, Universitatea din Oradea. Email:ciobanulidia68@gmail.com

¹ Ion Iordăchel, „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind o nouă calitate a muncii și a vieții în societatea socialistă și comunistă”, *Viitorul Social*, Anul LXXVIII, Nr. 1, 1985, p. 16.

transformarea oraşului într-un „Oraş Contemporan”². Această viziune a calităţii vieţii era definită în detaliu în documentele ideologice ale vremii³.

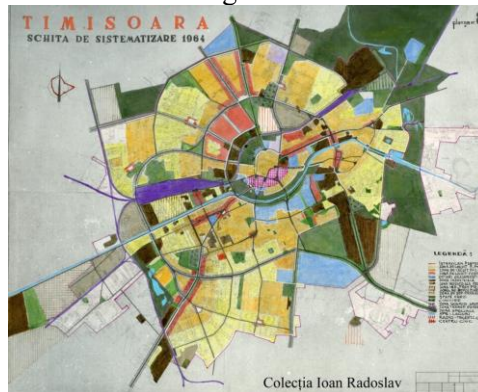

Fig. 1. *Schița de Sistematizare a Municipiului Timișoara, Planșa 8 – „Soluție propusă 1980”, elaborată de DSAPCB Timișoara. Sursa: Ioan Radoslav, arhiva personală.*

1. Noul curs al P.C.R. și controlul total

Venirea lui Ceaușescu la putere, în 1965, a marcat o radicalizare a politicii urbanistice. S-a cerut eliminarea „grandomaniei” arhitecturale anterioare și adaptarea locuințelor la nevoile populației, cerând totodată introducerea elementelor de specific local sub control centralizat⁴. În esență, Partidul dorea să eficientizeze producția locativă, însă fără a ceda controlul ideologic asupra spațiului.

2. Edificarea cadrului legislativ de control

Între 1968 și 1974, un pachet legislativ a asigurat Partidului controlul absolut asupra dezvoltării urbane. Legea nr. 19/1968 a constituit un pas esențial, punând sub controlul statului toate terenurile libere din intravilan și dând administrației dreptul de a le expropria pentru construcții de interes public⁵. Acest cadru a fost consolidat de Legea nr. 58 din 1974, care, prin limitarea extinderii intravilanului, impunea densificarea zonelor centrale, făcând demolările inevitabile⁶.

Prin aceste măsuri, urbanismul a devenit un instrument de inginerie socială menit să exprime ordinea și disciplina regimului. Arhitectul, în mod simbolic și propagandistic, a fost transformat în executant al directivelor, Ceaușescu fiind

² Radoslav Radu, „*RECUPERAREA ARHIVELOR URBANISTICE din ROMÂNIA (II) – SCHIȚA de SISTEMATIZARE Timișoara 1964 (SSTM64), elaborator DSAPCB, Timișoara (I)*”, Blogul lui Radu (blog), 10 noiembrie 2021, text accesibil pe <https://radulblog.wordpress.com/2021/11/17/recuperarea-arhivelor-urbanistice-din-romania-ii-schita-de-sistematizare-timisoara-1964-sstm64-elaborator-dsapcb-timisoara-partea-a-doua-solutii-propuse/>, accesat în 6 octombrie 2023

³ Ion Iordăchel, „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind o nouă calitate a muncii și a vieții în societatea socialistă și comunistă”, *Viitorul Social*, Anul LXXVIII, Nr. 1, 1985, p. 16.

⁴ Cristian Culiciu, *op. cit.*,

⁵ Legea nr. 19 din 24 iunie 1968, cu privire la regimul juridic al terenurilor...

⁶ Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale.

celebrat drept „primul arhitect al țării”⁷, reflectând subordonarea totală a intervențiilor urbane viziunii Partidului.

II. Urbanizarea masivă și eșecul calității locuirii

Dezvoltarea Timișoarei în perioada 1965–1989 a fost subordonată imperativului de a asigura cazare forței de muncă necesare pentru platformele de producție. Această presiune economică a condus la o expansiune teritorială accelerată, generând o presiune demografică fără precedent. Sub presiunea noilor directive economice din anii 1970–1980, zonele rezidențiale au devenit funcțiunea dominantă a dezvoltării urbane.

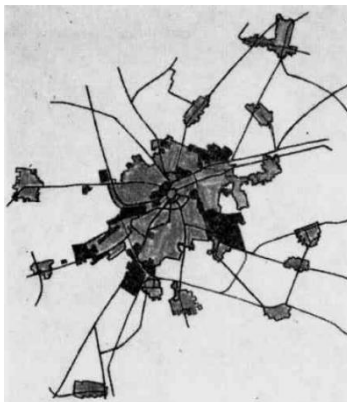

Fig. 2. Harta Timișoarei cu zonele industriale (cu negru)

1. Cartierele-dormitor și estetica anonimă

Până în 1989 s-au construit aproximativ 60.000 de apartamente în blocuri colective, ceea ce a dus la o dublare a populației, de la 146.786 locuitori în 1960 la 312.720 în 1985. Pentru a răspunde crizei locative, planificatorii au proiectat cele 60.000 de apartamente în noile zone rezidențiale, organizate conform programului strategic de industrializare forțată, incluzând zone precum Circumvalațiunii, Calea Șagului, Dâmbovița și altele.

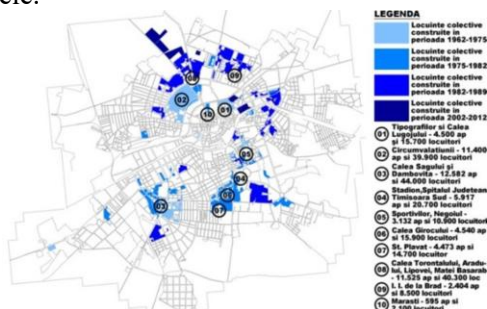

Fig. 3. Timișoara 1965–1989, delimitarea noilor zone de locuit construite în perioada analizată. Sursa: Radoslav Radu, 2021.

⁷ *Scînteia*, București, anul LIII, nr. 12879, 20 ianuarie 1984, p. 3.

Cartierele precum *Circumvalațiunii*, *Soarelui* și *Girocului* au fost extinse masiv sau finalizate în valuri de construcții concentrate în perioada 1976-1989⁸. Acestea au fost create pentru a servi giganții industriali precum *Solventul*, *UMT*, *Electromotor*, *Electrotimiș* și *I.M.A.I.A.*.

Până în 1979, au fost realizate un număr semnificativ de 61.068 de apartamente⁹. Locuințele au fost construite cu viteze record, utilizând pe scară largă panouri mari prefabricate (Fig. 4)¹⁰. Această grabă a compromis calitatea, conducând la o arhitectură „anonimă” și la o „sărăcie a execuției”¹¹. Ansamblurile astfel rezultate, reflectau îndepărtarea de valorile simbolice inițiale, în favoarea unui stil „modern internațional”, generat doar de tehnologia standardizată de execuție.

Fig. 4. Cartierele *Circumvalațiunii* și *Tipografilor* (sursa Mihai Opriș)

2. Criza utilităților și anularea confortului

Deși doctrina socialistă promitea „condițiile de habitat” și „facilități ale menajului”¹², realitatea a fost alta. Criza energetică din anii '80 a anulat orice beneficiu adus de locuințele noi, transformând locuința dintr-o promisiune utopică într-o sursă de nemulțumire, generată de lipsa constantă a încălzirii și a apei calde.

Această criză contrasta puternic cu eforturile izolate de modernizare locală: în Timișoara – Sud, în Cartierul Soarelui, s-a dat în folosință prima centrală de încălzit apa cu ajutorul celulelor solare din România. Această inițiativă tehnică, deși lăudabilă, contrasta cu eșecul general al sistemului centralizat de termoficare, care afecta majoritatea blocurilor noi. Concomitent, presiunea densificării a sacrificat spațiile libere; planificatorii recunoșteau că suprafața verde pe cap de locuitor era „mult inferioară celei din alte orașe republicane”¹³, dar acest standard era ignorat în fața imperativului de a caza muncitorii.

III. Fenomenul Navetismului – presiunea umană și mărturiile

Navetismul a fost axul central al mobilității și o consecință directă a industrializării forțate, în condițiile eșecului de a asigura locuințe adecvate în oraș.

⁸ Mihai Opriș, *Timișoara Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București 1987.

⁹ Ibidem p. 215.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ion Iordăchel, „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind o nouă calitate a muncii și a vieții în societatea socialistă și comunistă”, *Viitorul Social*, Anul LXXVIII, Nr. 1, 1985, p. 17.

¹³ Mihai Opriș, *Timișoara Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București 1987.

1. Analiza Cantitativă a Presiunii (NMCL)

Datele cantitative, exprimate prin Numărul Mediu de Călătorii pe Locuitor (NMCL), ilustrează presiunea enormă asupra transportului¹⁴:

Anul	NMCL
1965	580
1977	759 (Vârf)
1989	546

Fig. 5. Statistică cu număr mediu de călătorii pe locuitor

Vârful de 759 în 1977 demonstrează că Timișoara funcționa ca un magnet industrial, dar eșua să coreleze dezvoltarea locativă cu cea industrială, transformând navetismul într-o necesitate structurală.

2. Traseul epuizant și aglomerația

Mărturiile muncitorilor arată impactul fizic și social al navetei. Muncitorii foloseau un traseu compus (tren + tramvai/autobuz) pentru a ajunge la fabrici. Programul se extindea adesea până la ora 23:00, din cauza dublei poveri (muncă la fabrică și sarcini casnice în sat)¹⁵.

Transportul public era descris ca fiind „foarte aglomerat”, circulându-se „cu ușile deschise și pe scări”¹⁶. După 1985, criza energetică a dus la oprirea troleibuzelor din lipsă de curent și la întârzieri severe, obligând muncitorii să meargă pe jos iarna pentru a evita penalizările¹⁷.

IV. Controlul administrativ: Timișoara, „oraș închis”

În fața supraaglomerării orașelor și a presiunii asupra locuințelor, regimul a decis să gestioneze problema demografică nu prin investiții, ci prin restricții de liberă circulație și de domiciliu.

¹⁴ Tabel de Demonstrație a Calculului Numărului Mediu de Călătorii pe Locuitor (NMCL)

Anul	Total Calatorii Efectuate (A)	Populatie Rezidenta (B)	Formula de calcul (A / B)	NMCL (Rotunjit)
1965	100985746	173986	100985746 / 173986	580
1970	137498800	192616	137498800 / 192616	714
1977	206366000	271927	206366000 / 271927	759
1980	153750000	287543	153750000 / 287543	535
1989	183256000	335598	183256000 / 335598	546

¹⁵ Mărturia doamnei Elin Livia., muncitoare la Ambalajul Metalic, Secția Suveici, în perioada 1974-1989.

¹⁶ Mărturia doamnei Domnica, muncitoare la întreprinderea ELBA Timișoara, Secția 200 Auto, domiciliată pe Calea Lipovei; perioadă de activitate 1983–2000.

¹⁷ Idem.

Decretul 68/1976 și limitarea accesului. Prin Decretul nr. 68 din 17 martie 1976, Timișoara, alături de alte treisprezece centre urbane mari, a fost declarată „oraș închis”, iar stabilirea în acestea a fost strict controlată¹⁸.

Din punct de vedere administrativ, această măsură a avut ca scop limitarea migrației permanente a populației rurale, care punea o presiune excesivă asupra locuințelor și infrastructurii. De asemenea, măsurile au afectat navetiștii prin faptul că restricțiile impuneau ca persoanele care locuiau la cel mult 30 de kilometri de locul de muncă să nu se poată muta în orașul în care lucrau¹⁹.

Buletinul de identitate ca instrument de control. Mecanismul de control era exercitat prin birocrație. Accesul la anumite servicii sau posibilitatea de a avea o viață urbană completă era permisă doar celor care dețineau un buletin de identitate cu domiciliu ori viză pe acele orașe²⁰. În consecință, muncitorul navetist era forțat să contribuie la productivitatea Timișoarei, dar îi era negat dreptul la rezidență stabilă și la accesul complet la infrastructură, fiind transformat într-un cetățean de rang secund. Această politică administrativă demonstrează contradicția fundamentală a sistemului: nevoia de forță de muncă era prioritară, dar muncitorul nu era dorit ca locuitor stabil.

V. Rolul Transportului Public în susținerea navetismului și urbanizării în Timișoara (1965–1988)²¹

Evoluția transportului public timișorean între 1965 și 1988 reflectă transformările profunde ale orașului, determinate de industrializare, creșterea populației și extinderea zonelor rezidențiale. Transportul nu a fost un sistem pasiv, ci un instrument esențial, adaptat permanent pentru a susține fluxul masiv de navetiști și pentru a integra noile zone urbane.

În perioada analizată, sistemul se baza pe o rețea mixtă. Trenul era utilizat în special de navetiștii din localitățile periurbane. Tramvaiul reprezenta principalul mod de transport cu cea mai mare capacitate, în timp ce Autobuzul a fost important în primele două decenii, dar ulterior restrâns drastic. Troleibuzul era aflat într-o expansiune accelerată, mai ales după 1980, iar Maxi-Taxi a fost introdus ca soluție complementară în contextul reducerilor de flotă.

a. 1965–1970: Consolidarea rețelelor și modernizarea accelerată. La mijlocul anilor '60, odată cu apropierea de 174.000 de locuitori și expansiunea rapidă a industriei, transportul public a fost restructurat pentru a face față unei cereri explozive. Flota de autobuze a crescut spectaculos, iar rețelele de tramvai și troleibuz au fost extinse pentru a conecta principalele cartiere noi cu platformele industriale. Linia 6 barat, destinată strict orelor de vârf, ilustrează adaptarea transportului la

¹⁸ Decret nr. 68 din 17 martie 1976, privind schimbarea domiciliului din alte localități în orașe declarate, potrivit legii, orașe mari, publicat în Buletinul Oficial nr. 24 din 20 martie 1976, disponibil la: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/411>, accesat la 28 octombrie 2025.

¹⁹ Cristian Culiciu, Urbanismul în „era de stat”... p. 78.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ STP Timișoara Forum – *Istoria Transportului în comun din Timișoara*, accesibil la: <http://1.stpt.ro/forum/index.php?showforum=66>, accesat la 26 octombrie 2025 (notă: informațiile și statisticile sunt luate de pe forum STPT, iar analiza îmi aparține).

ritmul muncii industriale. În aceeași perioadă, traficul cu tramvaie a urcat la peste 100 de milioane de pasageri anual, iar proiectarea tramvaiului local *Timiș 2* anunța orientarea către producția autohtonă²².

b. 1971–1979: Producție locală și expansiune coordonată cu industria. Transformarea întreprinderii în I.T.C.V.T.T. și lansarea tramvaiului *Timiș 2* au făcut posibilă o dezvoltare fără precedent. Rețelele s-au extins odată cu noile cartiere (Circumvalațiunii, Giroc, Soarelui), în timp ce liniile speciale și dublările de trasee au fost direcționate către cele mai importante platforme industriale – „Electrotimiș”, „Solventul”, „UMT”. Integrarea transportului în planificarea urbană și industrială a fost evidentă: extinderile tramvaiului pe Calea Buziașului și prelungirea rutelor spre Gara de Nord au fost proiectate special pentru a facilita accesul muncitorilor. Tot în acest deceniu apar și linii explicit muncitorești, precum linia 35, adaptate schimburilor de tură²³.

c. 1980–1988: Criza energetică și orientarea spre transport electric. Criza energetică din anii '80 schimbă fundamental strategia transportului. Pentru a reduce consumul de carburant, orașul se reorientează către transportul electric. Astfel, apar troleibuze articulate (DAC 117 E), iar linii precum 14 barat funcționează exclusiv după orele de schimb. În 1982, rețeaua de autobuze este redusă drastic, forțând populația să se bazeze aproape în totalitate pe tramvai și troleibuz. Pentru a compensa lipsurile, sunt introduse soluții alternative: autobuze pe gaz metan, respectiv Maxi-taxiurile pe rute foarte solicitate. Finalul perioadei este marcat de substituția completă a unor linii de autobuz cu troleibuze – exemple fiind liniile 16 și 17, care deservesc cartierele mari în dezvoltare²⁴.

d. Concluzii: Interdependența urbanizării și navetismului

Între 1965 și 1988, transportul public din Timișoara a fost strâns legat de evoluția urbană și industrială. Extinderea rețelelor electrice, creșterea flotei și reconfigurările traseelor au reflectat atât dezvoltarea cartierelor, cât și necesitatea de a asigura mobilitatea zilnică a zecilor de mii de navetiști. În anii '80, transportul devine un instrument de austeritate, supus constrângerilor energetice, dar rămâne în continuare pilonul principal al funcționării orașului industrial. În ansamblu, perioada analizată arată cum transportul public nu doar a însoțit, ci a modelat în mod activ procesul de urbanizare și dinamica socio-economică a Timișoarei.

VI. Intervențiile culturale și tratamentul brutal al Patrimoniului

Deși calitatea vieții includea dezvoltarea culturală²⁵, investițiile în patrimoniu au fost subordonate ideologiei de partid și viziunii de „oraș contemporan” (Fig. 6)²⁶. După 1966, politica de sistematizare aplicată în Zona Cetate a urmărit remodelarea centrului istoric printr-o estetică uniformizată, aliniată cerințelor ideologice ale regimului. În Timișoara, această orientare a generat intervenții care au ignorat coerența urbană existentă, pregătind terenul pentru transformările brutale aplicate ulterior în piețele centrale.

²² *Ibidem*.

²³ *Idem*.

²⁴ *Idem*.

²⁵ Mihai Opreș, *Timișoara Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București 1987.

²⁶ * *vezi* plan de sistematizare 1966 (*sursa Mihai Opreș*).

Fig. 6. Plan de sistematizare Timișoara 1966 (sursa M. Opreș)

Remodelarea Pieței Unirii și Alterarea Funcțională a Centrelor

Intervenția din Piața Unirii (1981–1986) reprezintă exemplul cel mai evident al dictatului ideologic asupra centrului istoric. Fațadele au fost refăcute într-o manieră „pseudo-istoricistă” și „sintetizată” (Fig.7)²⁷. Acțiunea a fost criticată virulent pentru brutalitate, fiind interpretată ca o încercare de a impune o „severitatea carteziană” în locul autenticității istorice, sub pretextul „regenerării sănătoase”²⁸.

Fig. 7. Piața UNIRII Timișoara, Fronturile de sud și de vest după remodelarea fațadelor (1980-1986), sursa M. Opreș

O intervenție comparabilă, deși de natură infrastructurală, a avut loc în Piața Victoriei (Piața Operei) în anul 1988. Decizia a vizat scoaterea liniilor de tramvai din Piața Victoriei și de pe Str. Alba Iulia²⁹. Această măsură, eliminând infrastructura de transport din cel mai important spațiu public al orașului, nu a fost motivată exclusiv de fluidizarea traficului. Acțiunea a servit mai degrabă viziunii de „eliberare” a spațiului central de elemente considerate arhaice. Scoaterea tramvaiului dintr-o piață înconjurată de clădiri de patrimoniu a reprezentat o alterare funcțională majoră a imaginii urbane istorice, în concordanță cu politica de sistematizare care plasa estetica ideologică deasupra continuității patrimoniale.

²⁷ Mihai Opreș, *Timișoara Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București 1987.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ STP Timișoara Forum – *Istoria Transportului în comun din Timișoara*, accesibil la: <http://1.stpt.ro/forum/index.php?showforum=66>, accesat la 26 octombrie 2025

Fig. 8. Piața Victoriei înainte de a deveni zonă pietonală și după ce a devenit, sursa STPT.

VII. Concluzie Finală: De la Cantitate la Colaps (Decembrie 1989)

Timișoara a devenit un exemplu perfect al eșecului doctrinei socialiste: livrarea cantității (locuințe, industrie, kilometri de rețea electrică) a prevalat sistematic în fața calității (confort, libertate, autenticitate urbană).

Eșecul Structural al Sistemului

Analiza detaliată a fiecărui aspect al vieții urbane relevă o serie de contradicții și deficiențe structurale:

➤ **Sacrificiul calității locuirii:** Expansiunea masivă a condus la „sărăcia execuției” și la criza utilităților, anulând promisiunea de confort pentru noua forță de muncă (Capitolul II).

➤ **Dependența de Navetismul forțat:** Sistemul a eșuat structural în a asigura locuințe, devenind dependent de un flux masiv de navetiști (dovedit de vârful de 150,15 milioane de călători cu tramvaiul în 1977). Acești muncitori au suportat o „dublă povară” și au fost transformați în „cetățeni de rang secund” (Capitolul III).

➤ **Controlul administrativ și segregarea:** Politica „Orașului Închis” (Decretul nr. 68/1976) a folosit instrumentul birocratic al domiciliului pentru a nega muncitorului dreptul la rezidență stabilă, confirmând că nevoia de forță de muncă era prioritară, dar muncitorul nu era dorit ca locuitor stabil (Capitolul IV).

➤ **Transportul ca mecanism funcțional:** Evoluția rețelei de transport a fost dictată *exclusiv* de necesitatea de a muta forța de muncă la fabrici (ex. substituția electrică forțată în anii '80). Sistemul a operat ca un mecanism funcțional, punând eficiența industrială deasupra confortului cetățeanului (Capitolul V).

➤ **Vulnerabilitatea Patrimoniului:** Intervențiile asupra centrului istoric, cum ar fi remodelarea „pseudo-istoricistă” din Piața Unirii și scoaterea liniilor de tramvai din Piața Victoriei în 1988, au confirmat subordonarea autenticității istorice față de viziunea ideologică de sistematizare (Capitolul VI).

De la utopie la fricțiune socială

Discrepanța dintre retorica utopică (promisiunea științifică a fericirii socialiste) și realitatea privațiunilor cotidiene a creat o fricțiune socială intensă. Agravarea acestei frustrări, generată de restricțiile administrative (*Decretul 68/1976*) și de negarea dreptului la rezidență stabilă, a transformat Timișoara dintr-un model de sistematizare forțată în scânteia Revoluției din Decembrie 1989.

Populația a refuzat să mai accepte un sistem care, deși i-a promis științific fericirea, i-a impus suferința, marcând colapsul doctrinei care a pus cantitatea deasupra omului.

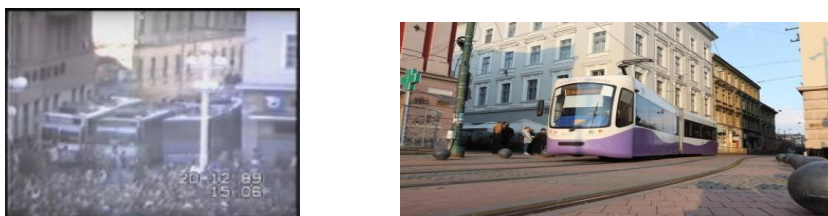

Fig. 9. TIMIȘOARA la revoluția din 1989 VS TIMIȘOARA AZI

BIBLIOGRAFIE

I. Surse Primare: Legislație și Documente Oficiale

Decret nr. 68 din 17 martie 1976, privind schimbarea domiciliului din alte localități în orașe declarate, potrivit legii, orașe mari. *Buletinul Oficial nr. 24 din 20 martie 1976*, disponibil la: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/411>, accesat la 28 octombrie 2025.

Legea nr. 19 din 24 iunie 1968, cu privire la regimul juridic al terenurilor.

Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974, privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale.

Scînteia, București, anul LIII, nr. 12879, 20 ianuarie 1984, p. 3.

II. Mărturii Orale

Mărturia doamnei Domnica, muncitoare la întreprinderea ELBA Timișoara, Secția 200 Auto, domiciliată pe Calea Lipovei (perioadă de activitate 1983–2000).

Mărturia doamnei Elin Livia, muncitoare la Ambalajul Metalic, Secția Suveici (perioada de activitate 1974-1989).

III. Literatură de Specialitate (Cărți și Articole)

Culiciu, Cristian, *Urbanismul în „era de stat”...* [fragment citat: p. 78].

Opriș, Mihai, *Timișoara Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București 1987.

Iordăchel, Ion, „Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind o nouă calitate a muncii și a vieții în societatea socialistă și comunistă”, *Viitorul Social*, Anul LXXVIII, Nr. 1, 1985, pp. 9–17.

Radu, Radoslav, „RECUPERAREA ARHIVELOR URBANISTICE din ROMÂNIA (II) – SCHIȚA de SISTEMATIZARE Timișoara 1964 (SSTM64), elaborator DSAPCB, Timișoara (I)”. *Blogul lui Radul (blog)*, 10 noiembrie 2021, text accesibil pe <https://radulblog.wordpress.com/2021/11/17/recuperarea-arhivelor-urbanistice-din-romania-ii-schita-de-sistematizare-timisoara-1964-sstm64-elaborator-dsapcb-timisoara-partea-a-doua-solutii-propuse/>, accesat în 6 octombrie 2023.

IV. Date Statistice și Documentare

STP Timișoara Forum – Istoria Transportului în comun din Timișoara. Accesibil la: <http://1.stpt.ro/forum/index.php?showforum=66>, accesat la 26 octombrie 2025.

VARIA

AVRAM IANCU ÎNTRE ISTORIE, MEMORIE ȘI EDUCAȚIE. PROIECTUL „200... PENTRU AVRAM IANCU” – DEMERS UNIVERSITAR CU APLICABILITATE PREUNIVERSITARĂ

Sorin Șipoș^{},
Gabriel Moisa^{**},
Radu Romînașu^{***},
Laura Ardelean^{****},
Cosmin Patca^{*****},
Iulia Vaisărhofer^{*****},
Gabriela Antonovici^{*****},
Mircea Matei^{*****}*

Abstract. *Avram Iancu between History, Memory, and Education. The “200... FOR AVRAM IANCU” Project – A University Initiative with Pre-University Applicability. The project entitled “200... FOR AVRAM IANCU”, carried out during the 2024–2025 school year, aimed to bring pupils closer to the modern history of Transylvania through accessible forms of educational mediation. Focusing on the personality of Avram Iancu and the revolutionary context of 1848–1849, the initiative made use of historical film and dramatization as tools for understanding and internalizing the past.*

Through the screening of a docudrama and the performance of a historical scene, pupils from different schools were actively involved in interpreting historical events, moving beyond the purely informative level of traditional teaching. The activity contributed to strengthening the connection between school, community, and the academic environment, offering a coherent framework for transmitting historical memory and promoting history-based education.

Keywords: *historical memory, education, Avram Iancu, preuniversity-university cooperation, interdisciplinary approach*

Introducere. Istorie, memorie și forme de reprezentare

În ultimele decenii, reflecția istoriografică a acordat o atenție sporită modului în care trecutul este transmis și receptat dincolo de discursul academic propriu-zis, în

* Universitatea din Oradea, e-mail. sorin.sipos@yahoo.com

** Universitatea din Oradea, e-mail. gabimoisa@hotmail.com

*** Universitatea din Oradea, e-mail. rrd1214@yahoo.com

**** Universitatea din Oradea, e-mail. lala_ardelean@yahoo.com

***** Universitatea din Oradea, e-mail. cosminpatca@yahoo.com

***** Universitatea din Oradea, e-mail. iulia.vaisarhofer06@yahoo.com

***** Universitatea din Oradea, e-mail. gabs.antonovici@gmail.com

***** Universitatea din Oradea, e-mail. mircea.matei3@gmail.com

special în mediul școlar și în spațiul public. Fără a abdica de la rigoarea științifică, istoria este tot mai frecvent mediată prin forme de reprezentare care facilitează accesul unui public mai larg la evenimente, personaje și contexte istorice. Filmul istoric și dramatizarea scenică se înscriu în această categorie, funcționând ca modalități de mediere între cercetarea academică și memoria colectivă.

Proiectul județean cu participare internațională „200... PENTRU AVRAM IANCU” a fost conceput ca un demers interdisciplinar, situat la intersecția dintre istorie, film și expresie teatrală, în care discursul istoric academic este mediat prin limbaj cinematografic și scenic. Articularea dintre cercetarea istorică, arta filmului și teatrul istoric nu urmărește substituirea analizei științifice, ci complementarea acesteia prin forme de reprezentare capabile să faciliteze înțelegerea și interiorizarea trecutului, în special în mediul școlar.

În acest context, articolul de față își propune să prezinte cadrul istoric și instituțional al proiectului „200... PENTRU AVRAM IANCU” și să însoțească publicarea *in exenso* a textului scenei istorice *Pe urmele Craiului Munților*, utilizată în cadrul acestui demers, ca document al unei forme de mediere a trecutului către mediul școlar și comunitar.

Avram Iancu: personaj istoric și construcție a memoriei colective

Avram Iancu ocupă un loc distinct în istoria modernă a Transilvaniei, prin rolul pe care l-a avut în timpul evenimentelor revoluționare de la 1848–1849 și prin modul în care destinul său ulterior a contribuit la transformarea sa într-o figură simbolică. Lider al motiilor și avocat format în spiritul dreptului modern, Avram Iancu a devenit expresia unei lupte pentru recunoaștere politică și națională într-un context imperial complex, marcat de tensiuni sociale și etnice.

Dincolo de dimensiunea strict istorică, imaginea lui Avram Iancu s-a construit și consolidat în timp prin istoriografie, memorialistică și cultură publică. Persistența sa în memoria colectivă a fost surprinsă sugestiv de către academicianul și omul de știință Ioan-Aurel Pop, care sublinia că „Avram Iancu s-a născut în urmă cu două secole și s-a stins la vârsta maturității, la nici cinci decenii de viață, dar spiritul său străbate anii și va străbate multe veacuri de-acum înainte, cel puțin atât timp cât va exista poporul român, fiindcă el este erou național, așezat de mult în Panteonul românesc”¹. Această dublă ipostază, de personaj istoric și de reper al memoriei colective, explică actualitatea figurii lui Avram Iancu și legitimează includerea sa în proiecte culturale și educaționale care urmăresc medierea trecutului către noile generații.

Conceperea și organizarea proiectului „200... PENTRU AVRAM IANCU”

Proiectul „200... PENTRU AVRAM IANCU” a fost inițiat și coordonat de Universitatea din Oradea, prin Facultatea de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării, Școala Doctorală de Istorie și Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir”, în parteneriat cu Muzeul Țării Crișurilor Oradea

¹ Ioan-Aurel Pop, *Cuvânt de prețuire*, în Silviu Dragomir, *Avram Iancu. O viață de erou*, ediția a II-a, pentru Anul „Avram Iancu” (2024), Studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, Prefață de Liviu Maior, Cluj-Napoca, 2024, p. 5.

– Complex Muzeal și Inspectoratul Școlar Județean Bihor. Coordonatorii proiectului au fost: Prof. univ. dr. habil. Sorin Șipoș, prorector al Universității din Oradea, Prof. univ. dr. habil. Gabriel Moisa, decan IRISPSC (Universitatea din Oradea)/Manager al Muzeului Țării Crișurilor Oradea - Complex Muzeal, și Prof. Mihaela Biriș, Inspector Școlar pentru Istorie și Geografie (Inspectoratul Școlar Județean Bihor). Scopul proiectului a constat în popularizarea imaginii lui Avram Iancu în rândul elevilor din județul Bihor, în special, și evidențierea moștenirii spirituale lăsate de acesta, la nivelul comunităților locale.

Proiectul a fost demarat în anul 2024, în contextul marcării a 200 de ani de la nașterea lui Avram Iancu, acest reper cronologic oferind cadrul pentru reconsiderarea și medierea figurii sale istorice către mediul școlar și comunitar. Proiectul s-a desfășurat sub forma a două activități cu prezență fizică și directă, organizate la nivelul fiecărei unități de învățământ participante, în anul școlar 2024-2025.

La nivelul județului Bihor, proiectul a implicat 76 de unități de învățământ preuniversitar, din mediul urban și rural. Distribuția acestora – 28 din Oradea, 3 din Beiuș, 2 din Aleșd, 2 din Marghita, 1 din Ștei și restul din mediul rural – a conferit proiectului o dimensiune comunitară amplă, facilitând accesul elevilor la activități culturale dedicate istoriei inclusiv în zone cu ofertă culturală limitată². Pentru elevi, proiectul a funcționat ca un cadru de contact direct cu trecutul, iar pentru cadrele didactice, ca o formă de aplicare *in situ* a unor metode de mediere culturală validate academic.

Docudrama *Avram Iancu împotriva imperiului* – filmul ca formă de interpretare istorică

Prima etapă a proiectului a constat în difuzarea docudramei *Avram Iancu împotriva Imperiului*² în unitățile școlare participante. Alegerea acestei forme de reprezentare a avut în vedere capacitatea docudramei de a îmbina rigoarea documentării istorice cu limbajul narativ și vizual al cinematografiei, oferind elevilor o interpretare coerentă a contextului revoluționar de la 1848–1849.

Filmul a funcționat ca un prim nivel de mediere a trecutului, creând un cadru comun de referință pentru elevi și profesori³. Transmiterea gratuită a docudramei în școli a avut, mai ales în mediul rural, semnificația unui act de acces cultural, facilitând contactul direct cu o producție cinematografică realizată cu consultanță științifică universitară.

Sceneta istorică – de la receptare la interpretare

Din perspectivă metodologică, dramatizarea se înscrie în categoria metodelor activ-participative utilizate în predarea istoriei, în care elevul este implicat direct în procesul de învățare, prin participare, observare și interpretare. În didactica istoriei, aceste metode sunt considerate adecvate în măsura în care deplasează centrul activității de la profesor către elev, fără a elimina rolul de ghid și mediator al cadrului

² Docudrama românească *Avram Iancu împotriva Imperiului* a fost realizată de PaPa Pictures, exclusiv din fonduri private. Consultanța științifică pentru realizarea docudramei a fost asigurată de istorici de la Universitatea din Oradea, din cadrul Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării și a Școlii Doctorale de Istorie.

³ Ștefan Păun, *Didactica istoriei*, Editura Corint, București, 2007, p. 99–104; 148.

didactic⁴. Fără a transforma demersul într-un exercițiu didactic propriu-zis, sceneta istorică permite trecerea de la acumularea de informații la înțelegerea contextuală și empatică a faptului istoric, favorizând asumarea sensurilor acestuia.

Cea de-a doua etapă a proiectului a presupus punerea în scenă, la nivelul fiecărei unități școlare participante, a unei dramatizări inspirate din viața și activitatea lui Avram Iancu⁵. Piesa de teatru trebuia realizată exclusiv pe baza scenariului transmis de organizatori, cu posibilitatea ca participanții să-și aducă propria contribuție prin adaptarea și completarea scenariului (costume populare, grai local, creații artistice, interpretare muzicală etc)⁶. Elevii au fost implicați într-un proces de selecție și interpretare a episoadelor relevante, asumând roluri și transpunându-le într-o formă expresivă accesibilă publicului școlar. În acest mod, istoria a fost reinterpretată și interiorizată, iar trecutul a devenit experiență, nu doar informație transmisă.

Dimensiunea comunitară și finalul proiectului

Dimensiunea comunitară a proiectului a fost consolidată prin implicarea directă a elevilor și cadrelor didactice, precum și prin vizibilitatea publică a activităților desfășurate. Materialele foto-video realizate pe parcursul proiectului și diseminate prin canalele instituționale au documentat etapele de implementare și au contribuit la constituirea unei memorii vizuale a demersului⁷.

⁴ Alice Ionela Roaită, *Didactica istoriei. Un manual pentru profesorul de istorie*, ediția a III-a, revizuită și adăugită, Editura Paralela 45, Pitești, 2017, p. 113–114.

⁵ Ideea realizării piesei de teatru ne-a venit în vara anului 2024, în timpul activităților cultural-artistice organizate în localitatea Cuzap, cu elevi din mediul preuniversitar.

⁶ Scenariul a fost scris de către membrii Centrului de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir” Oradea, adaptat nivelului de vârstă al elevilor din mediul gimnazial și liceal. A fost consultată o bibliografie generală și specială: Silviu Dragomir, *Avram Iancu: o viață de erou*, Ediția a II-a, pentru Anul „Avram Iancu” (2024), Studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, Cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, Prefață de Liviu Maior, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2024; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972; Horea și Iancu în tradițiile și cântecele poporului, Ediție îngrijită de Ovidiu Bîrlea și Ioan Șerb, Prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura Eminescu, București, 1972; Liviu Maior, *Avram Iancu: scrisori*, Editura Dacia, Cluj, 1972; Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, Editura Științifică, București, 1974; Marin Badea, Gheorghe I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976; Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția românilor*, Editura de Vest, Timișoara, 1998; Idem, *Prefectul-General și Legiunea Auraria Gemina*, Editura Metropolis, Oradea, 2016; Idem, *Avram Iancu după Războiul național*, Editura Primus, Oradea, 2024; Viorel Faur, „Bihoreni, solidari cu Avram Iancu”, în *Identitatea Națională*, an VII, 2022, nr. 1, p. 11–25; Ela Cosma, Varga Attila, *Avram Iancu – 150 de ani de la moarte. Studii și comunicări*, Editura Argonaut, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023; Ioan Bolovan (coord.), *Avram Iancu: eroul zilelor noastre*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2024; <https://www.mcdr.ro/index.php/ro/avram-iancu>

⁷ Comunicate și materiale de presă privind proiectul „200... PENTRU AVRAM IANCU”, publicate de instituții media locale și regionale, pe baza informațiilor furnizate de Universitatea din Oradea și Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir”, 2024–2025:

Finalizarea proiectului prin festivitatea de premiere organizată în Aula Magna a Universității din Oradea a conferit inițiativei o semnificație simbolică aparte. Spațiul universitar a devenit loc de întâlnire între mediul academic, școală și comunitate, confirmând rolul universității ca actor cultural implicat în transmiterea memoriei istorice.

Concluzii

Proiectul „200... PENTRU AVRAM IANCU” ilustrează modul în care o inițiativă universitară poate media trecutul către mediul preuniversitar prin forme de reprezentare culturală coerente și fundamentate științific. Valorificarea filmului și a dramatizării a permis activarea figurii lui Avram Iancu nu doar ca subiect de studiu istoric, ci ca reper al memoriei colective, integrat într-un demers cu relevanță comunitară.

Sceneta istorică utilizată în cadrul proiectului este publicată *in extenso* în anexa prezentului articol, ca document al acestui proces de mediere și reinterpretare a trecutului.

ANEXA

Pe urmele Craiului Munților

(piesă de teatru în 7 scene, destinată elevilor din mediul gimnazial și liceal)

Personaje:

Povestitor (pot fi doi sau mai mulți povestitori)

Avrămuț

Avram Iancu

Mama

Tata

Cele trei femei/vecine: Măriuța, Ana, Florița

Prieteni lui Iancu: Papiu Ilarian și Poruțiu

Împăratul

Cei doi vecini

Copilul biciuit

Cei doi jandarmi

Localnicul/localnica

<https://www.bihor.ro/stirile-judetului-bihor/un-nou-proiect-al-universitatii-din-oradea-200-pentru-avram-iancu-4761622/>;

<https://ziarul lumina.ro/educatie-si-cultura/educatie/avram-iancu-onorat-in-scolile-din-bihor-193417.html>;

<https://bihorstiri.ro/200-pentru-avram-iancu-premiantii-proiectului-aniversar-s-au-intalnit-la-universitatea-din-oradea/>;

<https://observatorulbihorean.ro/200-pentru-avram-iancu-la-vascau-un-tribut-emotionant-pentru-croul-national/>.

Introducere: Cine a fost Avram Iancu?

Povestitor: Avram Iancu a fost unul dintre cele mai îndrăgite personaje din istoria noastră, a românilor. A trăit între anii 1824 și 1872, în Transilvania, pe vremea stăpânirii austriece (habsburgice). Nu a fost voievod sau rege, ci un simplu avocat, care nici măcar nu a apucat să profeseze, însă prin faptele sale, prin curajul, dreptatea și altruismul de care a dat dovadă în lupta pentru drepturile românilor din Transilvania, Avram Iancu a devenit un erou al românilor. În amintirea moșilor și a românilor în general a rămas sub denumirea de Craiul Munților. Anul acesta se împlinesc 200 de ani de la nașterea sa și se cuvine ca tot neamul românesc să îi aducă un pios omagiu lui Avram Iancu, Craiului Munților.

Cântec (cântecele/fondul instrumental rămân la alegerea fiecărei unități de învățământ. Piesa de teatru poate fi pusă în scenă și fără de cântece).

SCENA I: NAȘTEREA LUI AVRAM IANCU

Povestitorul: Avram Iancu s-a născut în satul Vidra de Sus, în vara anului 1824, pe vremea cireșelor. Ziua exactă a nașterii nu se cunoaște deoarece tatăl său nu l-a trecut în registrul botezaților pentru a nu fi trimis în armată. Avram Iancu este al doilea fiu al lui Lisandru și Maria Iancu, o familie de iobagi mai înstărită din zona Munților Apuseni. Tatăl său a fost jude sătesc și gornic de păduri. Bunicul său, Gheorghe Iancu, a fost preot ortodox și a participat la răscoala din anul 1784 din Munții Apuseni condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Familia lui era înrudită cu Horea, marele conducător al țăranilor din Transilvania, tras pe roată de austrieci. De unde începe povestea lui Iancu? De ce este el considerat erou al tuturor românilor? A fost în zadar jertfa sa față de neamul românesc? Acestea sunt întrebări ale căror răspunsuri vă invit să le descoperim împreună, în cele ce urmează.

Povestitorul se retrage. Intră într-o parte a scenei mama cu bebelușul, cântând o melodie de leagăn.

Mama: Nani, nani puiul mamei/ Dormi cu mama/ Dormi ușor/ Că mama te învește/ Cu dragoste și cu dor/ Nani, nani, puiul mami.

Sosesc prietenele/vecinele mamei cu mâncare: Măriuța, Ana și Florița.

Măriuța: Ană, măi femeie, e gata plăcinta?

Ana: E gata!

Măriuța: Hai să mergem! Hai și vedem dacă e gata Florița! Floriță, e gata mâncarea?

Florița: Gata, gata!

Măriuța: Ce ai făcut bun de mâncare?

Florița: Am făcut găluște cu carne!

Se deplasează spre mamă și copil.

Măriuța: Doamne ajută-ți Maria!

Mama: Doamne ajută-vă și vouă!

Ana: Bine te-am găsit!

Mama: Mulțumim că ați venit!

Măriuța: Ți-am adus un pic de mâncare: găluște cu carne și o plăcintă bună ca să îți revii.

Mama: Mulțumesc mult!

Ana: Ce nume i-ați pus băiatului?

Mama: Avram, la fel ca pe unchiul său, că la noi așa e obiceiul. Avrămuț îi vom spune. Scopiiți pe el să nu-l deocheați!

Măriuța: Mândru-i ca un crai al munților! Maria, tu să știi că băiatul acesta va ajunge om mare! Când s-a născut, o pasăre mare a dat un țipăt prelung în înaltul cerului (*sau altceva legat de superstiții locale*).

Mama: Hai Avrămuț, să te spăl! Ți-am pus în apă pâine, să fii bun ca pâinea în lumea aceasta, trandafir, să fii roșu în obraji și drag la fete, miere, să fii la vorbă dulce ca mierea, busuioc, să ai noroc, bănuț de argint, să faci avere și să ai parte de femeie.

Măriuța: Dragă Avrămuț, să fii frumos și mândru ca brazii în munte și florile de pe câmp, strălucitor precum soarele, drag tuturor și de lume iubitor, cu vorba dulce ca mierea, dreaptă și înțeleaptă, curat la trup și suflet precum aurul și argintul, mare iubitor de țară și popor, puternic și neînfricat, să ai un suflet ca o floare de crin, delicat și pur.

Personajele se retrag din scenă.

Cântec

SCENA a II-a: COPILĂRIA

Povestitorul: Încă de mic, Avram Iancu a văzut câtă nedreptate era în Transilvania și în Țara Moților. Moții erau iobagi, adică țărani dependenți, fără libertate, nu aveau pământul lor din care să trăiască. Pământul era al grofilor unguri, pentru care țăranii trebuiau să muncească. Pădurile, care altădată erau ale moților, acum se aflau în posesia austrieilor care stăpâneau întreaga Transilvanie. Moții nu puteau să ia lemn din aceste păduri, pentru foc sau construcție, fără acordul stăpânilor austrieci și fără să plătească. Țăranii au fost o scurtă perioadă liberi, pe vremea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, dar după înfrângerea acesteia și condamnarea la moarte a celor trei, viața moților a fost tot mai grea.

Intră în scenă întâia oară tatăl și mama, urmași de Avrămuț.

Tata: Avrămuț, Avrămuț! Eu merg la târg la Câmpeni cu niște ciubere la vânzare. Tu să fii copil cuminte și să ascuți de mama ta.

Avrămuț: Bine, tată!

Tata pleacă se retrage.

Avrămuț: Mamă, pot merge să prind pești și raci pe Valea Arieșului?

Mama: Măi, Avrămuț, în fiecare zi ești prin munți. Cotrobăiești toate văile de pești și raci, știi toți munții și toate vietățile lor. Ce ești tu, Craiul Munților?

Avrămuț: Mă lași, mamă?

Mama: Te las, dar să fii cuminte și să te întorci pe când vine tatăl tău de la târg.

Avrămuț: Bine, mamă. Așa am să fac. Sunt un om de cuvânt!

Personajele se retrag. Apare din nou Avrămuț mergând bucuros spre vale. Doi soldați aduc un copil de iobag pe care îl leagă de un copac și îl biciuiesc. Avram se apropie curios, cu reținere, alăturându-se celorlalți trecători.

Soldat: Treci măi, banditul! Hoțul! Îți arătăm noi cine îi stăpânul. Cine îi șeful! Ce-ai crezut, că e pădurea ta?!

Avrămuț (către localnici): Dar ce a făcut?

Localnic: A adus câteva lemne din pădurea imperială. E doar un copil de 13 ani. Tatăl său s-a prăpădit de boală și el a rămas capul familiei. Trebuie să ducă lemne acasă pentru mama sa și cei cinci frați mai mici. Nu au din ce trăi.

Avrămuț: Dar nu e corect!

Personajele se retrag din scenă.

Cântec

Apar în scenă Avrămuț și tatăl său. Avram aleargă spre tatăl său înfricoșat și revoltat.

Avrămuț: Tată, tată!

Tata: Ce este, Avrămuț?

Avrămuț: Tată, nu-i bună rânduiala de acum! Trebuie schimbată! Nu-i drept ca unii să moară de flămânzi iar alții să crape de sătui!

Tata: Dar ce s-a întâmplat, Avrămuț?

Avrămuț: Pe David a lui Ionu Măriuți Nevestii l-au bătut jandarmii pentru că a adus câteva surcele din pădure!

Tata: Avrămuț, asta nu e treaba noastră. Fiecare să-și vadă de treaba lui. Noi nu ne amestecăm că numai probleme vom avea. Tu vezi-ți de treaba ta!

Tata: Avrămuț, gata cu hoinăreala. De mâine mergi la școală. Trebuie să înveți carte ca să ajungi un om important în viață. Vei învăța să scrii, să citești și să socotești la școala noastră, din sat. *(Îi dă ghiozdanul în spate)*

Avrămuț ia ghiozdanul și pleacă. Personajele se retrag din scenă. Apare în scenă povestitorul.

Povestitorul: Avram Iancu a făcut școala primară în satul natal, la Vidra de Sus, apoi la Neagra. Era isteț și îi uimea pe toți cu cunoștințele acumulate. După primul an de școală era obiceiul ca elevii să dea un examen oral la care să asiste oamenii mai de seamă ai ținutului. Avrămuț a dat răspunsuri rapide și corecte, la urmă toată asistența s-a ridicat în picioare și l-a aplaudat. Mai mult, unul dintre cei prezenți a început să se caute în buzunar și a scos un galben zicând: „Meriți o răsplată pentru asemenea cunoștințe. Nu am văzut copil mai isteț ca tine”. Urmând exemplul, și alții au dat câte un galben copilului, care se simțea stânjenit de situație. De aceea, când lumea a început să se împrăstie, s-a dus la învățătorul său și i-a spus: „Galbenii aceștia nu mie mi se cuvin. Toată munca și strădania vă aparțin, domnule învățător, precum și reușita mea de azi. De aceea, eu cred că acești galbeni vi se cuvin dumneavoastră, nicidecum mie”.

SCENA a III-a: ADOLESCENȚA

Povestitorul: Avram Iancu terminase cursurile elementare la Câmpeni, unde îl avusese ca dascăl pe Moise Ioanette. Cu el își desăvârșise cunoștințele de citit și socotit, de istorie și geografie, de muzică și desen. Pentru că a fost isteț și silitor, tatăl său l-a înscris la Gimnaziul din Zlatna. Avrămuț s-a remarcat la Zlatna prin rezultatele obținute la învățătură și purtare. Încă din primul an, a obținut distincția de EMINENS, cea mai înaltă distincție. În toți cei 4 ani de gimnaziu, Avrămuț a fost printre primii elevi. Aici și-a însușit foarte bine limba latină și maghiară, iar la absolvire, atât colegii, cât și profesorii, îl considerau un tânăr cu strălucite perspective.

Cântec

Apar în scenă: mama, tata, Avrămuț și 2 vecini care lucrează la pădure/fân/coasă. Mama le pregătește masa pe câmp.

Mama: Haideți oameni buni că e gata mâncarea. Ați muncit din greu, acum trebuie să mâncați.

Toți se așează în jurul mesei improvizate. Își fac cruce (opțional) și se așează.

Tata: Doamne ajută! Să avem poftă bună!

Mama: Luați, oameni buni, un pic de slănină, pâine, ceapă, brânză..., dar și un pahar de pălincă înainte ca să aveți poftă de mâncare.

Vecin 1: Tare bună-i slăcina...pălinca!

Vecin 2: Hai să ne trăiești Lisandre, că ești om de omenie. Numai tu, dacă te mai poți înțelege cu stăpânirea, doar s-a mai îndura să ne mai scadă din robote, că ne pun la pământ!

Tata: Așa-i așa-i, și sufletul ar vrea să-l scoată din noi. De pe o zi pe alta tot mai mult ne osândesc. Ne-au tăiat toate drepturile. Astăzi trebuie să plătim pentru toate: morărit, cârciumărit, pescuit, vânătoare, porci și stupi.

Avrămuț: Numai cu vorbe și plângeri adresate stăpânirii nu vom răzbi la lumină și dreptate niciodată. Nu vedeți cât de tare se zbuciumă pădurea când e furtună?! Tot ce-i putred și strâmb cade. Așa trebuie să clootim și noi. Ați văzut cum ies apele de munte din matcă și mătură tot ce întâlnesc în cale și duc gunoaiile la vale?! Așa trebuie să fim și noi dacă vrem să ne obținem drepturile. Suntem nepoții lui Horea! Suntem dintotdeauna aici, în jurul Carpaților. Ce Horea n-a terminat va fi neapărat să terminăm noi. Dreptatea lui e și dreptatea noastră. Și băgați de seamă: numai cu lancea lui Horea vom putea să o dobândim.

Vecin1: Așa-i, așa-i, Avrămuț. Bine zici! Numai cu vorbe n-om isprăvi nimic!

Tata: Vom mai vorbi noi din acestea altă dată. Haideți să isprăvim lucrul!

Personajele se retrag din scenă.

Cântec

SCENA a IV-a: REVOLUȚIA

Intră în scenă povestitorul.

Povestitor: Întors de la Zlatna cu rezultate foarte bune la învățătură, Avram Iancu a urmat apoi Facultatea de Drept din Cluj pentru a deveni avocat. A învățat în limba latină și maghiară pentru că doar așa se putea atunci. A terminat cu bine facultatea dar i s-a refuzat un post de avocat din cauză că nu avea origini nobile, era fiu de iobagi. Așa că este numit cancelist la Târgu Mureș. Aici, Iancu se întâlnește cu foști colegi români de la facultate (Al. Papiu Ilarian, Samuil Poruțiu), poartă discuții pasionale despre politică și soarta românilor în contextul în care în toată Europa erau pregătite mișcări pentru libertatea și egalitatea popoarelor.

Intră în scenă Avram Iancu, Papiu Ilarian și Poruțiu.

Avram Iancu: Fraților, soarta românilor din Transilvania este dezastruoasă! Suntem cei mai mulți, mai mulți decât ungurii, sașii și secuii!

Papiu: Dar suntem și cei mai vechi aici! Suntem urmașii dacilor și ai romanilor. Ne-am format aici ca popor, în jurul Carpaților, iar pământul acesta a fost dintotdeauna al nostru, al românilor.

Avram Iancu: Noi nu vrem mai mult decât ei. Nu vrem să fim peste unguri sau peste secui. Noi vrem să fim liberi. Să fim egali cu toți ceilalți care locuiesc aici. Vrem ca țăranii noștri să fie liberi, pământul să fie al lor, pădurile să fie ale lor, pentru că ale lor au fost dintotdeauna.

Papiu: Toată Europa fierbe. Peste tot popoarele vor să fie libere. Libertatea, egalitatea și frățietatea sunt pe buzele tuturor.

Poruțiu: Fraților, avem vești noi. A izbucnit revoluția la Paris.

Papiu: Mai este un singur pas. Scânteia a fost dată. Revoluțiile vor izbucni peste tot.

Avram Iancu: Acum a sosit vremea noastră. Să luăm armele și să luptăm pentru drepturile noastre. Numai degrabă să ne organizăm. Ne adunăm la Blaj ca să hotărâm împreună ce facem mai departe.

Ies din scenă.

Povestitor: Liderii românilor din Transilvania au decis să se adune la Blaj, pe Câmpia Libertății, pentru a decide soarta românilor din Transilvania și a se organiza.

Un grup de țărani și Iancu intră în scenă.

Avram Iancu: Voi ce sunteți, grofi sau iobagi?

Țăranul: Iobagi!

Avram Iancu: Atunci haideți la Blaj, că acolo vom șterge iobăgia.

Personajele (în afara povestitorului) se retrag din scenă.

Cântec

Povestitorul: La Blaj s-a adunat mulțime mare de oameni, veniți din toate colțurile Transilvaniei. Aici s-a hotărât eliminarea iobăgiei și împărțirea pământului către țărani. Românii nu au fost de acord cu unirea Transilvaniei cu Ungaria, așa cum hotărâseră ungurii, fără acordul poporului român și fără să-i fie respectate toate drepturile. De asemenea, s-a hotărât organizarea armatei în Munții Apuseni, în fruntea lui Avram Iancu.

Avram Iancu: Fraților, a sosit ceasul izbăvirii! Cât să mai stăm cu capul plecat?! Până când să fim călcați în picioare?! Suntem români! Nu vrem nimic din ce nu este al nostru! Nu vrem să-i subjugăm pe unguri, pe sași sau pe secui. Dar vrem ceea ce ni se cuvine. Ceea ce este al nostru. Vrem să fim liberi. Vrem să fim egali cu ceilalți. Vrem să trăim în frățietate cu toate națiunile. Suntem mulți, mulți ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari, că Dumnezeu e cu noi! Sunteți alături de mine?

Mulțimea: Daaaaaaa!

Avram Iancu: No gata? No hai!

Personajele (în afara povestitorului) se retrag din scenă.

Povestitorul: Avram Iancu a trecut la organizarea armatei românilor în Munții Apuseni. Au făcut arme din ceea ce au avut la dispoziție, iar țăranii au fost învățați să lupte. Iancu și românii doreau să se elibereze de sub stăpânirea austriacă. Și maghiarii doreau același lucru, dar din păcate nu au înțeles că românii trebuie să fie egali lor. Așa că Iancu este pus într-o situație delicată: să fie de partea maghiarilor? – aceștia luptau împotriva austrieilor, dar doreau unirea Transilvaniei cu Ungaria și nu acordau drepturi egale românilor; sau să fie de partea austrieilor?

– aceștia stăpâneau Transilvania și îi stăpâneau și pe români, dar împăratul îi promisese lui Avram Iancu că românii vor primi drepturi, că iobagii vor fi din nou liberi, că munții vor fi din nou ai lor. Singuri, românii nu aveau nicio șansă.

Cântec

Povestitor: Într-o astfel de situație, Iancu și moșii săi au trebuit să apere munții de oștile maghiare care doreau să cucerească Transilvania. Moșii au luptat cu curaj și vitejie, iar Munții Apuseni nu au putut fi cucerți de maghiari.

Scenă de luptă în spatele cortinei.

SCENA a V-a: EȘECUL

Povestitorul: Munții Apuseni nu au fost niciodată cucerți de unguri, dar, profitând de neînțelegerile dintre români și maghiari, austriei au câștigat timp și s-au reorganizat. În 1849 îi înfrâng mai întâi pe maghiari, iar apoi îi dezarmază pe români. Iancu este învins. Revoluția românilor este înfrântă. Românii nu își obțin drepturile pentru care au luptat. Împăratul nu și-a mai ținut promisiunea făcută lui Avram Iancu. Vrea doar să-l răsplătească pe Iancu (îi oferă o funcție bine plătită la Viena, vrea să-l decoreze), fără însă a-și îndeplini promisiunile făcute față de moși: să le restituie pământul și pădurile ce le aparțineau de secole. Crăișorul Munților refuză ofertele împăratului și îi solicită să-și țină promisiunile făcute moșilor. Avram Iancu este arestat și bătut de jandarmii austriei pentru că refuză distincția împăratului. Se simte trădat.

Cântec

Intră în scenă: Iancu, Papiu și împăratul.

Papiu: Majestatea Voastră, bine ați venit în Transilvania, bine ați venit în Munții Apuseni!

Împăratul: Bine v-am găsit! Frumoase locuri aveți aici, cu păduri întinse, seculare. Vreau să-l întâlnesc pe Avram Iancu! Chemați-l la mine!

Papiu: Bine, Măria Ta!

Papiu se îndreaptă spre Iancu.

Papiu: Avrămuț, împăratul a sosit în Munții Apuseni și vrea negreșit să te vadă!

Avram Iancu: Împăratul să-și țină mai întâi promisiunea făcută: aceea de a face dreptate românilor. Eu pentru ei am luptat, nu pentru mine. Să își îndeplinească promisiunea și apoi voi merge și eu să-l întâlnesc!

Papiu aleargă la împărat.

Papiu: Măria Ta, Iancu nu e!

Împăratul: Cum adică nu e?

Papiu: E prins cu lucrul! Nu poate chiar acum!

Împăratul: Să-i spui că voi trece prin Câmpeni mâine pe la amiază. Negreșit să iasă în calea mea pentru că vreau să-i vorbesc.

Papiu merge la Iancu.

Papiu: Avrămuț, împăratul vrea neapărat să te vadă. A zis să-l întâmpini mâine în târgul din Câmpeni.

Avram Iancu: Papiule, pentru ce am luptat eu? Pentru bani și averi pentru mine și apropiații mei? Pentru ranguri sau distincții din partea împăratului austriac? Nuuu! Eu am luptat pentru drepturile românilor, pentru drepturile celor mulți care au

fost alături de mine în revoluție și care au crezut în vorbele mele. Împăratul nu s-a ținut de promisiunile făcute. E un mincinos. Cum pot eu să stau de vorbă cu un mincinos?! Să-și țină mai întâi promisiunile făcute și apoi voi accepta să mă întâlnesc cu el. Până atunci nu!

Personajele se retrag de pe scenă.

SCENA a VI-a: FINALUL

Intră în scenă povestitorul.

Povestitor: În ultimii ani ai vieții sale, Iancu a ales să sufere alături de moșii săi. Împăratul nu și-a ținut promisiunile făcute, iar românii au continuat să aibă o viață grea. Craiul Munților a refuzat distincțiile și ofertele împăratului atâta timp cât acestea erau doar pentru el și nu pentru toți românii.

Așa că Iancu a ales să sufere. Colinda munții, dintr-un sat în altul, și doinea adeseori din fluier. Într-o zi, la 10 septembrie 1872, Avram Iancu este găsit mort pe prispa casei butarului Ion Stupină din Baia de Criș. La înmormântarea sa a participat mulțime mare de oameni, 36 de preoți și 2 protopopi. A fost îngropat la Țebea, la umbra gorunului lui Horea.

Cântec

SCENA a VII-a: MOȘTENIREA

Povestitor: Avram Iancu nu a luat nimic cu el din lumea aceasta, nici decorațiile împăratului, nici slujbele sau banii promiși. A lăsat doar un testament prin care averea sa rămânea națiunii române pentru înființarea unei facultăți de drept, convins fiind că românii își vor putea obține drepturile doar cu arma legii, prin educație.

Intră în scenă Papiu cu Poruțiu.

Poruțiu: Papiule, s-a dus Iancu al nostru! Dumnezeu să-l ierte!

Papiu: Dumnezeu să-l odihnească în pace!

Poruțiu: A murit cu inima mâhnită pentru că românii nu și-au obținut drepturile, împăratul nu și-a ținut promisiunile făcute moșilor, iar Transilvania e tot asuprită. Noi românii suntem tot necăjiți! Toată lupta și strădania lui Iancu au fost în zadar.

Papiu: Frate drag, nu fi trist! Lupta lui Iancu nu a fost în zadar! Iancu a fost înfrânt în revoluție, iar românii nu și-au obținut drepturile cerute. Dar lupta sa nu a fost în zadar. Iancu nu a murit! Iancu trăiește! Craiul Munților e aici! E cu noi și va fi mereu cu noi! Atât timp cât va dăinui națiunea română, va trăi și Iancu! Atâta timp cât mamele își vor învăța copiii limba română, atât timp va dăinui și neamul românesc. Iancu nu a vrut nimic pentru el, nici bani, nici averi, nici funcții și nici distincții. A vrut doar ca națiunea sa să fie fericită, dar fără să îi asuprească într-un fel pe alții.

Se retrag în spatele scenei, unde intră și mulțimea. Din mulțime, doi povestitori ies mai în față și unul dintre ei citește testamentul lui Iancu:

„Unicul dor al vieții mele este să-mi văd națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum, durere, fără mult succes, dar tocmai acum cu întristare văd că speranțele mele și jertfa adusă se prefac în nimica. Nu știu câte zile mai pot avea. Un fel de presimțire îmi pare că mi-ar spune că viitorul este nesigur.

Voiesc dară și hotărât să dispun ca după moartea mea toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul națiunii și întru ajutorul înființării unei academii de Drepturi, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii noi. Câmpeni, 20 decembrie, Avram Iancu, avocat”

(Povestitorul 1 înmânează tabloul cu Iancu Povestitorului 2) adresându-se celor din sală:

Povestitor 1: Ia tabloul acesta și așază-l în casa ta! Așază-l ca pe o icoană! Și așa să faceți toți! Când veți simți că nu mai puteți, că sunteți slabi și necăjiți, neputincioși și neajutorați, uitați-vă la el. Uitați-vă la Iancu și luați-l ca exemplu!!

Păstrați veșnică pomenirea lui, amin!

Povestitor 2: Visul Crăișorului nu s-a văzut împlinit la 1848: revoluția românilor a eșuat. Dar poporul nu a renunțat la idealul de fi liber. Românii au continuat să lupte și să creadă, iar la 1 decembrie 1918 s-a împlinit dezideratul național: unirea cea mare, libertatea și egalitatea. O țară unită e zestre/moștenirea lăsată nouă de moșii și strămoșii noștri! Un exemplu în acest sens este Avram Iancu, ce trebuie așezat la loc de cinste pe altarul martirilor și eroilor neamului românesc, pentru jertfa și dragostea de neam, pe care le-a propovăduit până la ultima suflare.

Să-i păstrăm memoria vie!

Cântec

Sfârșit!